

ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๓๒

จังหวัดลำปาง

กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่
พุทธศักราช ๒๕๖๙

ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๓๒

จังหวัดลำปาง

กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่
พุทธศักราช ๒๕๖๙

อภินันทนาการจากกรมศิลปากร

ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๓๒ จังหวัดลำปาง
พิมพ์ครั้งแรก ๒,๐๐๐ เล่ม พุทธศักราช ๒๕๖๙
ลิขสิทธิ์ของกรมศิลปากร

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๓๒ จังหวัดลำปาง.-- กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๖๙.
๒๔๘ หน้า.

๑. ลำปาง -- ภูมิประเทศและการท่องเที่ยว. ๒. วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม. I. ชื่อเรื่อง.

๒๙๔.๓๑๓๕
ISBN 978-616-283-816-3

ที่ปรึกษา
อธิบดีกรมศิลปากร — นายพนมบุตร จันทรโชติ
รองอธิบดีกรมศิลปากร — นางสาวขนิษฐา โชติกวณิชย์
รองอธิบดีกรมศิลปากร — นายทศพร ศรีสมาน
รองอธิบดีกรมศิลปากร — นายชินณวุฒิ วิลยาลัย
ผู้อำนวยการสำนักบริหารกลาง — นางสาววิภารัตน์ ประดิษฐอาชีพ
ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ — นางสาวศิริรัตน์ ทวีทรัพย์
ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่ — นายเดชา สุดสวาท

ผู้ตรวจพิจารณาต้นฉบับ
นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ — นักอักษรศาสตร์ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ (ภาษา เอกสาร และหนังสือ)

คณะบรรณาธิการ
นางสาวฉัตราภรน์ จินดาเดช
นายภูวนารถ สังข์เงิน
นายทัตพล พูลสุวรรณ
นายธนากรณ์ มณีกุล
นางสาวกมลพรรณ บุญสุทธิ์
นายชญานิน นุ้ยสินธุ์
นางสาวรุ่งนภา สงวนศักดิ์ศรี
นางสาวพลอยชมพู ยามะเพวัน
นายวสันต์ ญาติพัฒ

ค้นคว้าเรียบเรียง
นางสาวฉัตราภรน์ จินดาเดช
นายภูวนารถ สังข์เงิน
นายทัตพล พูลสุวรรณ
นายธนากรณ์ มณีกุล
นางสาวกมลพรรณ บุญสุทธิ์
นายยอดดนัย สุขเกษม
นายชญานิน นุ้ยสินธุ์
นางสาวรุ่งนภา สงวนศักดิ์ศรี
นางสาวพลอยชมพู ยามะเพวัน
นายวสันต์ ญาติพัฒ
นายสายกลาง จินดาสุ
นางสาวเพ็ญนภา ไชยกัน

ศิลปกรรม
นางสาวเชนิสา เพื่อวงศ์

ออกแบบและพิมพ์ที่
บริษัท อมรินทร์ คอร์เปอเรชั่นส์ จำกัด (มหาชน)
๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ (บรมราชชนนี) เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๔๒๒ ๙๐๐๐ โทรสาร ๐ ๒๔๓๔ ๑๓๘๕
E-mail: aprint@amarin.co.th Website: www.amarin.com

คำนำ

การทอดกฐินเป็นประเพณีสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ปฏิบัติสืบมานับแต่โบราณกาล ในประเทศไทย มีโบราณราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐินด้วยพระองค์เอง เรียกว่า “กฐินหลวง” โดยในปัจจุบัน เนื่องจากมีพระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักรเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานผ้าพระกฐินให้พระบรมวงศานุวงศ์ ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ ตลอดจนเอกชน นำไปทอดถวาย เพื่อจรรโลงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสถาพรสืบไป

กรมศิลปากรในฐานะหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่ในการทำนุบำรุง ส่งเสริม ฟื้นฟู เผยแพร่และอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ ได้สนองพระราชศรัทธานำผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอดถวายยังพระอารามหลวงทั้งในพระนครและภูมิภาคเสมอมา โดยในกฐินกาลปีนี้ กรมศิลปากรได้นำผ้าพระกฐินพระราชทานมาทอดถวาย ณ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง ในวันเสาร์ ที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๙

เนื่องในโอกาสนี้ กรมศิลปากรได้มอบหมายให้สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ โดยกลุ่มจารีตประเพณี ศึกษาค้นคว้า ตลอดจนสำรวจภาคสนาม เพื่อเรียบเรียงข้อมูลจัดทำต้นฉบับและจัดพิมพ์หนังสือปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๓๒ จังหวัดลำปาง ที่มีเนื้อหาว่าด้วยความเป็นมาของวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง ปูชนียวัตถุสถานที่สำคัญ ประเพณีวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนภารกิจของกรมศิลปากรในเขตพื้นที่จังหวัดลำปาง ซึ่งการดำเนินงานครั้งนี้ ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจาก พระราชจินตวชิราภรณ์ (เสริม กตกิจฺโจ) เจ้าอาวาสวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ดร.อนุกูล ศิริพันธ์ ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่ สมาคมรถม้าลำปาง และชาวจังหวัดลำปางที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ และอำนวยความสะดวกในการจัดทำหนังสือครั้งนี้จนสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๓๒ จังหวัดลำปาง จะเป็นแหล่งความรู้และอำนวยประโยชน์ทางวิชาการแก่ผู้ได้รับหนังสือเป็นอภินันทนาการ รวมทั้งผู้สนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรม โดยทั่วกัน

(นายพนมบุตร จันทรโชติ)
อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กันยายน ๒๕๖๙

สารบัญ

คำนำ ๓

ประมวลภาพงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทานของกรมศิลปากร ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๖๘ ณ วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร วันเสาร์ที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๘ ๖

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ๑๑

ชั้นและที่ตั้ง ๑๔

ประวัติความเป็นมา ๑๕

สิ่งสำคัญภายในวัด ๑๙

ประเพณีสำคัญของวัด ๔๔

ลำดับเจ้าอาวาส ๔๖

ประวัติเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน ๔๖

ประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง ๕๔

การสถาปนาเมืองและเขลางค์นคร ๕๕

เมืองลำปางในยุคล้านนา ๕๗

เมืองลำปางภายใต้การปกครองของพม่า ๕๘

เมืองลำปางหลังการปกครองของพม่า ๕๙

เมืองลำปางในระบอบมณฑลเทศาภิบาล ๖๑

สภาพสังคมและเศรษฐกิจของลำปางในปัจจุบัน ๖๕

ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองลำปาง ๖๘

พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ : การสืบทอดคติพระแก้วประจำรัชกาลสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๘๐

“พระแก้วประจำรัชกาล” ก่อนเสด็จฯ เลียบมณฑลพายัพ ๘๗

“พระแก้วประจำรัชกาลที่ ๗” เมื่อคราวเสด็จฯ เลียบมณฑลพายัพ ๙๓

สรุป ๙๗

ตารางเปรียบเทียบรายละเอียดของพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรกับพระแก้วประจำรัชกาล ๙๘

เจ้าพ่อขุนตาน ผีใหญ่แห่งขุนเขา : ตำนาน และเรื่องราวในประวัติศาสตร์ ๑๐๒

ที่มาและความหมายของขุนตาน ๑๐๔

ตำนานเจ้าพ่อขุนตาน ตำนานประจำถิ่นเมืองลำปาง ๑๐๕

“พระญาเบิก” ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ บุคคลจริงที่ถูกสร้างเป็นเจ้าพ่อขุนตาน ๑๐๗

ประเพณีแห่ช้างเผือกบูชาเจ้าพ่อขุนตาน ๑๑๑

เทพบุตรสลุงหลวง : จากการประกวดสู่เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดลำปาง ๑๑๘

สลุงหลวงกับประเพณีปีใหม่เมืองลำปาง ๑๒๑

จุดเริ่มต้นของเทพบุตรสลุงหลวง ๑๒๔

พัฒนาการของการประกวดเทพบุตรสลุงหลวง ๑๒๔

เมื่อ “ผี” เป็นผู้ตัดสิน : พิธีกรรมเสี่ยงทายในการคัดเลือกเทพบุตรสลุงหลวง ๑๒๕
จากผู้ชนะสู่บทบาทในขบวนสลุงหลวง ๑๒๘
บทสรุป : จากการประกวดสู่เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ๑๓๑

ปราสาทศพ : สัญลักษณ์ส่งดวงวิญญาณเดินทางสู่สวรรค์ ๑๓๓

คติความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพของชาวล้านนา ๑๓๖
แนวคิดการสร้างปราสาทศพในล้านนา ๑๓๖
ความเชื่อเชิงวัฒนธรรมในการจัดสร้างปราสาทศพ ๑๓๘

“รถ - ม้า” ลือลั่น ร่องรอยวัฒนธรรมโบราณที่ยังมีลมหายใจในลำปาง ๑๔๗

บทนำ ๑๔๘
ม้าพื้นเมือง : ร่องรอยของม้าที่มีอยู่ก่อนรถม้า ๑๔๘
ม้าลำปางกับการอนุรักษ์ ๑๕๐
จาก “ม้า” สู่ “รถม้า” พาหนะบนถนนกับการเดินทางสู่เมืองลำปาง ๑๕๒
จากรถเทียมม้าสู่รถม้าในสยาม ๑๕๓
“รถม้าลำปาง” สู่สัญลักษณ์คู่เมืองกว่า ๑๐๐ ปี ๑๕๕
รถม้าคันแรกของลำปาง ๑๕๕
บทบาทรถม้ากับการมาถึงของรถไฟ ๑๕๗
รถม้าลำปางกับการท่องเที่ยว ๑๕๙
บทสรุป ๑๖๑

อาหารพื้นถิ่นจังหวัดลำปาง ๑๖๔

อาหารพื้นถิ่นในโครงการ “๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น” ๑๖๖
อาหารพื้นถิ่นอื่น ๆ ที่มีชื่อเสียงของจังหวัด ๑๗๒

ชามไก่ลำปาง : จากถ้วยชามพื้นบ้านสู่อัตลักษณ์เมือง ๑๗๘

ก่อนจะเป็น “ชามไก่ลำปาง” : รากเหง้าจากแผ่นดินจีนสู่ดินขาวแจ้ห่ม ๑๘๐
กำเนิดตราสินค้า : ก้าวแรกของชามไก่ลำปาง ๑๘๑
จากเตาเผาโบราณ สู่สายการผลิตสมัยใหม่ ๑๘๒
การปรับตัวในยุคที่การแข่งขันเปลี่ยนไป ๑๙๐
บทสรุป ๑๙๑

ภารกิจกรมศิลปากรในจังหวัดลำปางตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ๑๙๕

๑. ภารกิจและผลงานด้านการค้นคว้า ศึกษา วิจัย ๑๙๗
๒. ภารกิจและผลงานด้านการคุ้มครอง อนุรักษ์ และฟื้นฟู ๒๐๒

แหล่งโบราณคดีและโบราณสถานสำคัญในจังหวัดลำปาง ๒๑๐

ทำเนียบโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติในจังหวัดลำปาง ๒๓๑

ภาคผนวก ๒๓๙

ตำนานพระแก้วมรกต ๒๔๐
รายชื่อพระอารามหลวงที่กรมศิลปากรเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอดถวาย ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๗๗ - ๒๕๖๙ ๒๔๕

ประมวลภาพ
งานถวายผ้าพระกฐิน
พระราชทาน
ของกรมศิลปากร
ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๖๘

ณ วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร
อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร
วันเสาร์ที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๘

ผ้าพระกฐินพระราชทานที่กรมศิลปากรเชิญไปทอดถวาย ณ วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร

ขบวนแห่ผ้าพระกฐินพระราชทานที่กรมศิลปากรเชิญไปทอดถวาย ณ วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร

อธิบดีกรมศิลปากร (นายพนมบุตร จันทรโชติ) เชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน
เบื้องหน้าพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อธิบดีกรมศิลปากร (นายพนมบุตร จันทรโชติ) ถวายผ้าพระกฐิน และเครื่องประกอบแด่พระสงฆ์

คณะสงฆ์วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร พิจารณาผ้าพระกฐินพระราชทานที่กรมศิลปากรเชิญไปทอดถวาย

คณะสงฆ์วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร ในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานที่กรมศิลปากรเชิญไปทอดถวาย

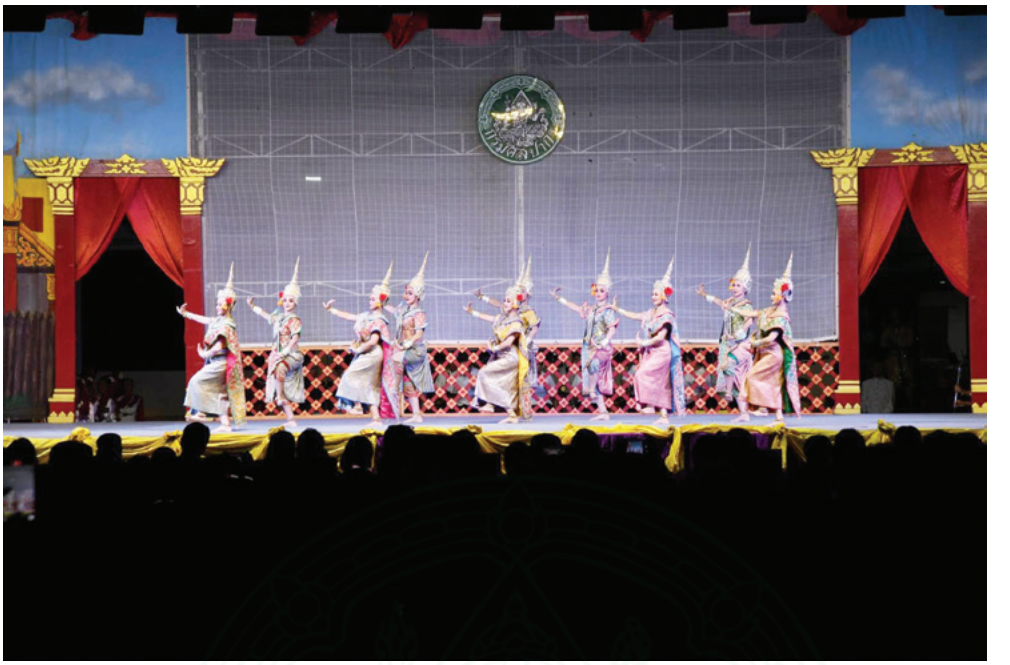

รำสมโภชองค์พระกฐินพระราชทานกรมศิลปากร ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๖๘

การแสดงโขนสมโภชองค์พระกฐินพระราชทานกรมศิลปากร ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๖๘
ชุด อานุภาพรามราชจักรี

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม*

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม เป็นพระอารามสำคัญ คู่บ้านคู่เมืองลำปางมายาวนาน ด้วยภูมิสถานของพระอาราม อยู่ริมแม่น้ำวังในบริเวณที่แต่เดิมคือ “เวียงเขลางค์นคร” เมืองโบราณตั้งแต่สมัยอาณาจักรหริภุญไชย[๑] ที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีพระบรมธาตุดอนเต้าเป็นปูชนียสถานสำคัญ และยังเคยเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) อยู่เป็นระยะถึง ๓๒ ปี นอกจากนี้ ในบริเวณเดียวกัน ยังเป็นที่ตั้งของวัดอื่น ๆ อีก ๓ วัด คือ **วัดสุชาดาราม วัดแสนพิงคไชย** หรือวัดก้ำหนวันออก และ **วัดล่ามช้าง** หรือวัดก้ำหนใต้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาในดินแดนล้านนา ครั้นเมื่อดินแดนล้านนาผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ และมีการย้ายที่ตั้งของเมืองลงมาอยู่ทางทิศใต้ วัดพระแก้วดอนเต้ายังคงเป็นพระอารามสำคัญ ดังปรากฏว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จประพาสเมืองนครลำปาง และได้เสด็จไปยังวัดพระแก้วดอนเต้าเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘)[๒] ต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพ ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จฯ มายังวัดพระแก้วดอนเต้า เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ทรงนมัสการพระประธานในพระวิหาร ก่อนจะทอดพระเนตร และทรงฉายภาพสถานที่ต่าง ๆ ภายในบริเวณวัด[๓]

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จฯ เยี่ยมราษฎรในจังหวัดทางภาคเหนือครั้งแรกในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้เสด็จฯ มายังวัดพระแก้วดอนเต้า เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ในครั้งนั้น ทรงนมัสการพระแก้วดอนเต้า ซึ่งอัญเชิญจากวัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา มาประดิษฐานไว้ ณ วัดพระแก้วดอนเต้าเป็นการชั่วคราวด้วย[๔]

---

* นายวสันต์ ญาติพัฒ นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง.

[๑] สุรพล ดำริห์กุล, **เขลางค์นคร และเมืองลำพาง มรดกประวัติศาสตร์แห่งลุ่มน้ำวัง** (เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์, ๒๕๖๒), ๒๓.

[๒] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ลิลิตพายัพ** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๑๐), ๔๓.

[๓] กมล มโนชญากร (รวบรวม), **จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนิรเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช ๒๔๖๙** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔), ๗๑.

[๔] สำนักราชเลขาธิการ, **ประมวลพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๔๘๙ – ๒๕๑๐ เล่ม ๒ (พุทธศักราช ๒๔๙๘ – ๒๕๐๒)** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๒), ๒๔๙ - ๒๕๐.

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

จากความสำคัญของพระอาราม ที่เกี่ยวเนื่องด้วยประวัติศาสตร์ของเมือง ตลอดจนเป็นปูชนียสถานสำคัญ ซึ่งพระมหากษัตริย์ในอดีตมีพระราชศรัทธาเสด็จฯ มาเยือนหลายพระองค์ กรมศิลปากรจึงกำหนดให้วัดพระแก้วดอนเต้า ขึ้นบัญชีเป็นโบราณสถานสำหรับชาติมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘[๕] และได้มีการประกาศกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๓[๖] ต่อมา ยังได้ประกาศกำหนดเขตโบราณสถานวัดสุชาดารามเพิ่มเติมเมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ศกเดียวกัน[๗] ครั้นถึงพุทธศักราช ๒๕๒๗ กระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ได้มีประกาศให้รวมวัดพระแก้วดอนเต้า กับวัดสุชาดาราม เข้าเป็นวัดเดียวกัน และให้มีนามว่า “วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม” เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๗[๘] และคงใช้นามนี้สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ชั้นและที่ตั้ง

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งอยู่ที่ ๑๐๖ ถนนพระแก้ว ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง มีเนื้อที่ ๕๑ ไร่ ๒ งาน ๖๑ ตารางวา มีอาณาเขต ดังนี้

ทิศเหนือ	จรดถนนช่างแต้ม
ทิศใต้	จรดถนนสุชาดา
ทิศตะวันออก	จรดแม่น้ำวัง
ทิศตะวันตก	จรดถนนพระแก้ว

ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ เขตวิสุงคามสีมากว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร[๙] และได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ เมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๐[๑๐] ปัจจุบันมีพระสงฆ์จำพรรษาทั้งสิ้น ๑๐ รูป สามเณร ๑๐ รูป[๑๑]

---

[๕] “ประกาศกรมศิลปากร กำหนดจำนวนโบราณสถานสำหรับชาติ,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๒ (๘ มีนาคม ๒๔๗๘): ๓๖๙๘.

[๖] “ประกาศกรมศิลปากร เรื่อง กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๙๗ ตอนที่ ๔๑ ฉบับพิเศษ (๑๔ มีนาคม ๒๕๒๓): ๒๘.

[๗] “ประกาศกรมศิลปากร เรื่องขึ้นทะเบียนโบราณสถาน,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ (๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓): ๓๕๑๙.

[๘] สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดลำปาง, **วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม พระอารามหลวง**, เข้าถึงเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://lpg.onab.go.th/th/content/category/detail/id/110/iid/4738

[๙] “ประกาศพระราชทานวิสุงคามสีมา,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๗๔ ตอนที่ ๑๕ (๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐): ๔๕๕.

[๑๐] “ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง ยกวัดราษฎร์เป็นพระอารามหลวง,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๐๔ ตอนที่ ๘๓ (๓๐ เมษายน ๒๕๓๐): ๓๐๐๗.

[๑๑] ข้อมูล ณ เดือนสิงหาคม ๒๕๖๙

ประวัติความเป็นมา

ประวัติความเป็นมาของวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม มีตำนานสำคัญปรากฏเป็นหลักฐาน คือ “ตำนานพระเจ้าดอนเต้า” ที่มีการผูกเรื่องราวเชื่อมโยงกับพุทธประวัติตามขนบนิยมของการเขียนตำนานสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาในดินแดนล้านนา โดยตำนานดังกล่าวมีเนื้อความว่า

คราวหนึ่งขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เชตวันมหาวิหาร ท่ามกลางพระสงฆ์สาวก ๑,๕๐๐ รูป พระภิกษุเหล่านั้นได้สนทนาถึงภิกษุที่จำพรรษาอยู่ในป่าหิมพานต์ พระอานนท์จึงถามต่อพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสเล่าถึงการบำเพ็ญสมณธรรมว่า เมื่อพระองค์เมื่อเสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้า เคยได้พำนักในป่าหิมพานต์ ครั้นแล้วจึงเสด็จไป ณ ที่นั้น พบว่ามีพวกยักษ์อาศัยอยู่ พระพุทธเจ้าทรงบันดาลให้เกิดท้องฟ้ามืดมน มีฝนตกและอากาศหนาวเย็น ยักษ์ทั้งหลายจึงพากันออกมาเฝ้าพระพุทธเจ้า และอาราธนาให้พระองค์เสด็จไปยัง “ม่อนดอนเต้า” พร้อมด้วยภิกษุทั้ง ๑,๕๐๐ รูปนั้น ครั้นแล้วพระองค์ก็เนรมิตสถานที่ดังกล่าวให้รุ่งเรือง งดงามดั่งป่าเชตวัน ก่อนจะทรงแสดงธรรมโปรดหมู่ยักษ์ ตลอดจนไปถึงเทวดา อินทร์ พรหม ท้าวจตุโลกบาล ต่างมาชุมนุมฟังบางองค์ได้บรรลุสกิทาคามี

แล้วพระพุทธเจ้าทรงทำนายไว้ว่า ต่อไปสถานที่ดังกล่าวจะเป็นสถานที่อันประเสริฐ มีพระพุทธเจ้านามว่า “กกุสันธะ” จะนำเอาเกศา ๘ เส้น มาบรรจุไว้ พระพุทธเจ้านามว่า “โกนาคมนะ” จะนำเอาพระเกศา ๑๔ เส้นมาบรรจุ พระพุทธเจ้านามว่า “กัสสปะ” จะนำเอาเกศา ๓๒ เส้นมาบรรจุไว้ ตลอดจนอัครสาวก จะนำเอาพระสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ และพระตถาคตนาม “โคตรมะ” จะทรงเอาพระเกศา ๑๐๘ เส้น มาบรรจุไว้ พระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาลและภิกษุทั้ง ๑,๕๐๐ รูป ก็ชื่นชมโสมนัส จากนั้นจึงรับเอาพระเกศา ๑๐๘ เส้น มาใส่กระบอกทองคำ อบด้วยเครื่องหอมต่าง ๆ แล้วให้พระอินทร์เนรมิตม่อนดอนเต้า ให้เป็นรูลึก ๑๐๐ วา พระอินทร์นำเอาแก้ว ๗ ประการจากอุดรทวีป ๘๐๐ ลูก พระพรหมไปเอาทองคำจากอมรโคยานทวีป ๑๐๘ ลูก ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ไปเอาเงินจากเขาไกรลาศ ๙ แสนเงิน บรรจุไว้กับพระเกศาธาตุ แล้วพระอินทร์เนรมิตกงจักร ๘ ด้าน ไว้รักษาพระมหาชินธาตุเจ้า ตราบถึง ๕,๐๐๐ ปี

ต่อมาพระพุทธเจ้าตรัสทำนายว่า ต่อไปสถานที่แห่งนี้จักบังเกิดเป็นบ้านเมือง และภายหลังพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว จะมีพญาตนหนึ่งชื่อ “อโสกราช” และพระเถระชื่อ “มหินทรเถร” จักเอาหัวใจของพระพุทธเจ้ามาบรรจุไว้ และจะก่อพระเจดีย์ให้รุ่งเรืองขึ้นในเมือง “กุกกุฏนคร” จากนั้นเมืองจะรุ่งเรืองอยู่ได้ ๕๐๐ ปี บ้านเมืองจะเสื่อมไป หลังผ่านพ้นไปได้ ๘๐๐ ปี จะมีสาวกของพระพุทธเจ้าลงมาเกิดในเมืองนี้ ชื่อ “ชมพูจิตตะ”จะมาเลิกสร้างยังพระมหาธาตุเจ้าให้สูงใหญ่ยิ่งขึ้น และได้สร้างพระวิหารไว้ทางตะวันออกของพระเจดีย์ และสร้างพระพุทธไสยาสน์ไว้ทางตะวันตกของพระเจดีย์ และยังได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ให้มาพำนัก ณ พระมหาชินธาตุเจ้า บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรือง

หลังจากนั้น บ้านเมืองก็เสื่อมและกลับรุ่งเรืองอีก โดยจะมีผู้มีบวชและได้เป็นพระมหาเถรเจ้า ขณะนั้นจึงมีเทวดาตนหนึ่ง ได้ลงมาเกิดในเมืองนี้ นางผู้นั้นได้ชื่อว่า “นางสุชาดา” ต่อมา พระมหาเถรเจ้าและนางสุชาดามีใจศรัทธาจะสร้างพระพุทธรูปด้วยไม้จันทน์แดง แต่ยังไม่สำเร็จ เวลานั้นยังมีพญานาคตนหนึ่ง รักษาแม่น้ำอยู่ ได้นำเอา “แก้วบัวระกต” (แก้วมรกต) มาแต่เมืองนาค บรรจุไว้ในหมากเต้า (แตงโม) แล้วนำไปวางไว้ในสวนดอกไม้ของนางสุชาดา นางสุชาดาเห็นผล หมากเต้ามีผลอันงาม จึงนำไปถวายพระมหาเถรเจ้า เมื่อพระมหาเถรเจ้าผ่าออกดู จึงพบแก้วบัวระกต ทั้งสองจึงเกิดปีติยินดียิ่งนัก พระอินทร์เห็นเหตุการณ์ จึงแปลงกายเป็นผู้เฒ่า สอบถามพระมหาเถรเจ้า ว่าจะทำอันใดกับแก้วบัวระกตนั้น พระมหาเถรเจ้าตอบว่า จะนำไปทำพระพุทธรูป และลุกเข้าวิหารไป เพื่อหามีดพร้ามาแกะสลัก ฝ่ายพระอินทร์แปลงจึงเนรมิตแก้วบัวระกตนั้นเป็นพระพุทธรูป และ หายตัวกลับไป เมื่อพระมหาเถรเจ้ากลับออกมา พบว่าพระพุทธรูปเสร็จแล้ว และผู้เฒ่าได้หาย ไปแล้วด้วย จึงรู้ได้ว่าเป็นพระอินทร์ ทั้งพระมหาเถรเจ้า และนางสุชาดาจึงยินดีอย่างยิ่ง ข่าวลือ ออกไปยังบ้านเมืองใกล้เคียง ผู้คนต่างพากันมาบูชาพระแก้ว และสถานที่แห่งนั้น จะมีชื่อว่า “วัดพระแก้วดอนเต้า”

ต่อมาคนทั้งหลาย ต่างพากันติฉินนินทาว่าพระมหาเถรเจ้ากับนางสุชาดา ประพฤติมิจฉาจาร[๑๒] เรื่องรู้ไปถึงท้าวใจบาปที่ครองเมืองนั้นอยู่ จึงตัดสินให้ประหารชีวิตนางสุชาดาเสียที่ริมแม่น้ำ ก่อนถูกประหารชีวิต นางสุชาดาได้ตั้งจิตอธิษฐานว่า หากนางได้กระทำมิจฉาจารจริง ขอให้เลือด ไหลลงดิน หากไม่ได้กระทำแล้ว ขอให้เลือดพุ่งขึ้นไป เมื่อเพชฌฆาตประหารชีวิต ปรากฏว่าเลือด ของนางสุชาดาไหลพุ่งขึ้นฟ้า พระอินทร์ได้ลงมารับนางสุชาดาไปยัง ข่วงแก้วจุฬามณี ฝ่ายท้าวใจบาป ผู้นั้น เมื่อได้ทราบเรื่องราวจากเพชฌฆาต ก็บังเกิดความสลดสังเวชใจ กระทั่งอกแตกตาย ส่วนนางสุชาดานั้นได้ไปเกิดยัง “ตาวติงสาเทวโลก” (สวรรค์ชั้นดาวดึงส์)

หลังจากนี้ เมืองกุกกุฏนครจะร้างลงอีกครั้ง และวัดพระแก้วเวียงดิน จะร้างไปหลายปี จนท้าววิสุกรรมเทวบุตร จะดลบันดาลให้ผู้มีบุญมาอยู่ที่เจดีย์เวียงดินนี้ เพื่อบูรณะพระบรมธาตุ แห่งพระตถาคต ฝ่ายพระมหาเถรเจ้า ภายหลังนางสุชาดาสิ้นชีพไปแล้ว ได้เดินทางไปอยู่ยัง ลัมพะกุกกุตะนคร โดยพระแก้วบัวระกตนั้น พระอินทร์ได้อัญเชิญไปยังเมืองนั้นด้วย และเมืองกุกกุฏนคร ก็ร้างไปอีกครั้ง

พระพุทธเจ้า ได้ตรัสกับพระอานนท์ต่อมาถึงอานิสงส์แห่งการได้มาก่อสร้างพระมหาชินธาตุเจ้า ก็ดี ได้สร้างพระวิหารก็ดี ได้สร้างศาลาบาตรก็ดี กำแพงก็ดี ได้สร้างขั้นบันไดนาคลงจากม่อนดอนเต้า ทั้ง ๔ ด้านก็ดี ด้านหนึ่งก็ดี ๒ ด้านก็ดี ๓ ด้านก็ดี เมื่อจุติตายไปแล้ว จะไปเกิดยังตาวติงสาเทวโลก มีวิมานทองคำ สูง ๘ พันโยชน์ มีนางฟ้าบริวาร ๘ แสนหมื่น

ผู้ใดได้แผ้วถางวัดม่อนดอนเต้า เอาทรายมาถมยังวัดแล้ว ตายไปจักไปเกิดชั้นฟ้าบุษยามา (ยามา) วิมานคำสูง ๑ พันโยชน์ นางฟ้า ๑ พันเป็นบริวาร บุคคลใดได้มาสมโภชยังพระมหาชินธาตุเจ้าก็ดี ได้เมตตามาภาวนาที่นี้ก็ดี ตายไปจะเกิดในชั้นฟ้าดุสิต วิมานคำสูงได้ ๑ พันวา

---

[๑๒] มิจฉาจาร หมายความว่า ประพฤติผิด ประพฤติเลวทราม ในทางธรรม หมายถึง การประพฤติผิดในกาม

ผู้ใดได้สร้างพระมหาชินธาตุ วิหาร ศาลาบาตร ขั้นบันไดนาค ยังม่อนดอนเต้า หากปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พญาจักรพรรดิราช พระอรหันต์ เศรษฐี อัครสาวก พ่อแม่ของพระพุทธเจ้า ก็จะสมปรารถนา ผู้ใดปรารถนาบุตรชาย ก็ได้ดังใจ ท้าวพระยาผู้ใดมานั่งเมือง เสวยราชย์บ้านเมือง หากได้สร้างแปลงพระมหาชินธาตุเจ้า ก็จะประสบความรุ่งเรือง มีอายุมั่นยืนยาว

ท้ายที่สุด ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของผู้ใดที่ได้สร้าง “ธัมม์ตำนานวัดพระแก้วดอนเต้า” จะได้เกิดใน *ตาวติงสาเทวโลก* แม้ผู้ตายตายด้วยอันตรายอย่างหนึ่งก็ดี หากพี่น้อง พ่อแม่ ได้สร้างธัมม์ดังกล่าว ก็จะพ้นจากนรก และอบายภูมิทั้ง ๔ [๑๓]

ตำนานวัดพระแก้วดอนเต้านี้ พบว่ายังมีหลายฉบับด้วยกัน อาทิ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๖๗ เลขที่ ๑๑๙ และยังพบในพื้นที่จังหวัดใกล้เคียง อาทิ ตำนานพระแก้วดอนเต้า ฉบับวัดสะปุ่งหลวง จังหวัดลำพูน พ.ศ. ๒๔๕๔ ตำนานพระแก้วดอนเต้า ฉบับวัดป่าเป้า จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจากเนื้อหาตอนท้ายของตำนาน แสดงให้เห็นความเชื่อในเรื่องการสร้าง “ธัมม์ตำนาน” ไว้ในพระศาสนาว่าจะได้รับอานิสงส์มาก จึงยังพบว่าคงมีการสืบทอดมา ดังยังมีตำนานพระธาตุแก้วดอนเต้า ฉบับอักษรไทยวน ที่ระบุศักราช ตรงกับ พ.ศ. ๒๕๑๕[๑๔]

จากภูมิสถานของวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวัง บนเนินสูง ส่วนหนึ่งของเมืองโบราณ “เวียงเขลางค์นคร” ที่มีลักษณะเป็นวงรียาวไปตามความคดโค้งของแม่น้ำวัง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระอาราม ด้วยเมืองโบราณแห่งนี้ สันนิษฐานว่าคงมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง และมีความสำคัญรองมาจากเมืองหริภุญไชย[๑๕] ดังปรากฏอยู่ใน “จามเทวีวงศ์” ที่ระบุว่า พระนางจามเทวี ให้พระพรหมฤาษีสร้างเมืองแก่พระราชโอรส คือ พระอนันตยศที่เชิงเขาเขลางคบรรพต และอภิเษกพระอนันตยศให้ครองเมืองแห่งนั้น

แม้ตำนานจะไม่ได้ระบุปีที่สร้างไว้ แต่หลักฐานอีกส่วนหนึ่งคือ “รัตนพิมพวงศ์” หรือ ตำนานพระแก้วมรกต ซึ่งมีเนื้อความกล่าวถึงการอัญเชิญพระแก้วมรกตมายังเมืองลำปาง ทำให้สันนิษฐานได้ว่า วัดแห่งนี้ คงมีมาแล้วอย่างน้อย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน กษัตริย์แห่งล้านนา (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๕๙ - ๑๙๙๐) ซึ่งโปรดให้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมืองเชียงรายไปยังเมืองเชียงใหม่ หากช้างที่อัญเชิญพระแก้วมรกตเดินทางมายังเมืองลำปางแทน ทำให้พระแก้วมรกตได้มาประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระแก้วดอนเต้าเป็นเวลา ๓๒ ปี ครั้นถึง พ.ศ. ๒๐๑๑ พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์แห่งล้านนา (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๓๐) จึงได้โปรดให้อัญเชิญพระแก้วมรกตกลับไปประดิษฐาน ณ เมืองเชียงใหม่

---

[๑๓] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สรัสวดี อ๋องสกุล, **พินิจตำนานลำปาง** (เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๘), ๑๐๑ - ๑๑๖.

[๑๔] สงวน โชติสุขรัตน์ (รวบรวม), **ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕), ๓๘๐.

[๑๕] สุรพล ดำริห์กุล, **ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๗), ๑๐๒.

ประติมากรรมปูนปั้นแสดงภาพช้างทรงเครื่องเชิญมณฑปพระแก้วมรกตมายังเมืองลำปาง

อย่างไรก็ตาม มีข้อสันนิษฐานจากนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ และนักวิชาการท้องถิ่นที่กล่าวถึงองค์พระแก้วดอนเต้าไว้เป็น ๒ แนวคิด *แนวคิดแรก* สันนิษฐานว่าพระแก้วดอนเต้าองค์ปัจจุบัน (ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง) น่าจะเป็นองค์ที่ชาวลำปางสร้างขึ้นแทนพระแก้วมรกต ซึ่งได้อัญเชิญไปเมืองเชียงใหม่ *แนวคิดที่สอง* สันนิษฐานว่า พระแก้วดอนเต้าน่าจะเป็นพระแก้วจากเกาะดอนแท่น เมืองเชียงแสน ที่ปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณว่าด้วยเมืองเชียงแสน และต่อมาได้อัญเชิญลงมายังเมืองนครลำปางในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ในคราวที่กองทัพเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง และเมืองน่าน ยกทัพไปตีเมืองเชียงแสนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ และเทครัวชาวเชียงแสนลงมาอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ เช่น เชียงใหม่ น่าน ลำปาง และสระบุรี[๑๖] โดยที่เมืองลำปางนั้น ชาวเชียงแสนได้ตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณเวียงเขลางค์นคร อันเป็นเขตเมืองโบราณนอกเวียงนครลำปางในขณะนั้น ดังจะเห็นว่าเนื้อความในตำนานพระแก้วดอนเต้าตอนหนึ่ง กล่าวถึงเมือง “กุกกุฏนคร” สะท้อนเรื่องราวว่าอาจเกี่ยวข้องกับกลุ่มชนในลุ่มแม่น้ำกก ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ซึ่งได้แก่ชาวเมืองเชียงแสนที่ถูกเทครัวลงมาอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวังแถบที่ตั้งของวัดพระแก้วดอนเต้านั่นเอง[๑๗] ก่อนที่ต่อมาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔

---

๑๖ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑** (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๑), ๙๔.

๑๗ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุรพล ดำริห์กุล, **เขลางค์นคร และเมืองลำพาง มรดกประวัติศาสตร์แห่งลุ่มน้ำวัง**, ๑๐๑ - ๑๑๒.

ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ พระแก้วดอนเต้า จะถูกอัญเชิญไปประดิษฐานยังวัดพระธาตุลำปางหลวง ทั้งนี้สันนิษฐานว่าเพราะวัดพระธาตุลำปางหลวงเป็นวัดที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับตระกูลเจ้าเจ็ดตน เจ้าผู้ครองนครสำคัญในดินแดนล้านนา[๑๘]

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประกอบกับหลักฐานทางศิลปกรรม สันนิษฐานได้ว่าวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามน่าจะสร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรหริภุญไชย ในฐานะพระมหาธาตุสำคัญของเมือง ตามคติในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่แผ่ขยายเข้ามาในดินแดนแถบนี้ กระทั่งในสมัยอาณาจักรล้านนาที่มีความสัมพันธ์อันดีกับอาณาจักรสุโขทัย ทำให้การบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุสำคัญของเมืองลำปาง ได้อิทธิพลทางศิลปกรรมจากสุโขทัยมาด้วย และแม้ว่าศูนย์กลางของเมืองลำปาง จะย้ายออกไปจากบริเวณเวียงเขลางค์นครแล้ว ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ บริเวณวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามได้เป็นที่ตั้งของชุมชนชาวเชียงแสน ซึ่งกลุ่มคนดังกล่าวจะมีบทบาทในการฟื้นฟูพระอารามให้เจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง และดำรงความสำคัญสืบมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

สิ่งสำคัญภายในวัด

ปูชนียสถาน และสิ่งก่อสร้างภายในวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม สามารถแบ่งได้เป็น ๑) เขตพุทธาวาส ซึ่งอยู่บนพื้นที่เนินดินขนาดใหญ่ ประกอบด้วย พระบรมธาตุดอนเต้า พระวิหารหลวง วิหารพระพุทธไสยาสน์ วิหารพระนางจามเทวี มณฑปพระยาธาตุ (ปย๊ตต๊ด) พิพิธภัณฑสถานแห่งล้านนา ศาลาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช และหอเสื้อวัด ๒) เขตโบราณสถาน ประกอบด้วย พระอุโบสถวัดสุชาดาราม พระวิหารลายคำสุชาดา และพระเจดีย์ และ ๓) เขตสังฆาวาส ที่อยู่ต่ำลงมาจากเขตพุทธาวาส ประกอบด้วย ศาลเจ้าแม่สุชาดา ศาลเจ้าพ่อทิพย์ช้าง เจดีย์เก่าวัดล่ามช้าง หมู่กุฏิสงฆ์ และโรงเรียนพระปริยัติธรรม

---

๑๘ กวิฎ ตั้งจรัสวงศ์, **หนังสือที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน วันศุกร์ที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘ ณ พระอารามหลวง วัดพระแก้วสุชาดาราม ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง** (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, ๒๕๕๘), ๓๑.

เขตพุทธาวาส

พระบรมธาตุดอนเต้า

พระบรมธาตุดอนเต้า ตั้งอยู่บนเนินดินขนาดใหญ่ เป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูน ศิลปะแบบล้านนา บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ ๑๓ วา (๒๖ เมตร) ยกท้องไม้สูง ประดับลูกแก้ว ๒ แนว ถัดขึ้นไปเป็นชั้นเขียงผังยกเก็จซ้อนลดหลั่นกัน ๓ ชั้น ต่อขึ้นไปเป็นด้วยชุดฐานบัวคว่ำบัวหงาย ในผังยกเก็จ ยืดท้องไม้สูง ประดับเส้นลวดลูกแก้วอกไก่คาดท้องไม้สองเส้น แล้วจึงเป็นชั้นเขียง ในผังกลมซ้อนลดหลั่นกัน ๓ ชั้น ฐานบัวถลารองรับองค์ระฆัง มีบัวปากระฆังลายกลีบบัวศิลปะพม่า องค์ระฆังและบัลลังก์อยู่ในผังกลมต่อด้วยก้านฉัตร บัวฝาละมี ปล้องไฉน ปลีขนาดใหญ่ ฐานของปลี มีแถวกลีบบัว เหนือปลีเป็นปัทมบาท ปล้องไฉน ๓ ชั้นและปลียอด ชั้นบนสุดเป็นฉัตร ๗ ชั้น[๑๙] ทำด้วยโลหะปิดทอง[๒๐] ที่รอบองค์พระบรมธาตุ มีแนวกำแพงที่มีพนักระเบียงรูปคล้ายใบเสมา มีซุ้มประตูที่ทิศตะวันออก ตะวันตกและเหนือ ที่มุมมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป องค์พระบรมธาตุดอนเต้ามีความสูงตั้งแต่ฐานถึงยอดรวม ๒๕ วา (๕๐ เมตร)

จากรูปแบบศิลปกรรมสันนิษฐานว่า พระบรมธาตุดอนเต้าสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ร่วมสมัยกับพระธาตุลำปางหลวง ด้วยมีลักษณะทางศิลปกรรมที่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา ที่มีรูปแบบผสมผสานกับเจดีย์ทรงระฆังแบบสุโขทัย[๒๑] โดยแต่เดิมพระบรมธาตุดอนเต้า มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมืองล้านนา รูปทรงสูง องค์ระฆังทรงกลมขนาดเล็ก และมีมาลัยเถาเป็นแบบฐานบัวซ้อนกันสามชั้น อันเป็นแบบแผนของพระเจดีย์หริภุญไชย ต่อมาในสมัยอาณาจักรล้านนา ได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ ทรวดทรงจึงเปลี่ยนไป กระทั่งได้รับการบูรณะครั้งใหญ่อีกครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ ในสมัยเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เป็นเจ้าผู้ครองเมืองนครลำปาง อันเป็นรูปแบบที่ปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน[๒๒]

องค์พระบรมธาตุดอนเต้า ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เรื่อยมาหลายยุคสมัย อาทิ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต มีศรัทธาบูรณะองค์พระบรมธาตุและให้อัญเชิญฉัตรทองคำขึ้นประดิษฐานบนยอดพระบรมธาตุ ตลอดจนให้ก่อซุ้มไว้ที่ฐานทั้ง ๔ ด้าน สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประจำวันเกิด

---

[๑๙] เรื่องเดียวกัน, ๙.

[๒๐] วรวิทย์ สุมาลัย, “การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในบริเวณพื้นที่ราบตอนกลางของจังหวัดลำปาง ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๔” (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), ๕๗.

[๒๑] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๖๓), ๒๒๓.

[๒๒] สุรพล ดำริห์กุล, **เขลางค์นคร และเมืองลำพาง มรดกประวัติศาสตร์แห่งลุ่มน้ำวัง**, ๔๑ - ๔๒.

พระบรมธาตุดอนเต้า

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๓๑ กรมการศาสนาร่วมกับวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม และพุทธศาสนิกชน ได้ร่วมกันบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุ โดยเปลี่ยนทองจังโก[๒๓] และปิดทองใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์ ทรงประกอบพิธียกฉัตรทองคำขึ้นประดิษฐานบนยอดพระบรมธาตุเมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๔[๒๔]

พ.ศ. ๒๕๖๑ วัดร่วมกับกรมศิลปากร บูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุดอนเต้า โดยเสริมโครงสร้างให้แข็งแรงและหุ้มทองจังโกเพิ่มเติมถึงชั้นบัวถลา และมีการสร้างแผ่นโลหะปิดทอง ปรุเป็นรูปอดีตพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ คั่นด้วยด้วยดวงดาราประดับอัญมณี เรียกว่า “ฉัตรคอน้ำ” ประดับบริเวณขอบล่างของบัวฝาละมี เหนือชั้นบัลลังก์ โดยการจัดทำฉัตรคอน้ำในครั้งนี้ อ้างอิงจากภาพถ่ายเก่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ซึ่งปรากฏฉัตรคอน้ำประดับอยู่บนองค์พระบรมธาตุ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๖๓ ได้ดำเนินการหุ้มทองจังโกองค์พระบรมธาตุทั้งองค์ นับเป็นการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรอบหนึ่งศตวรรษ

พระบรมธาตุดอนเต้า ถือเป็นปูชนียสถานขนาดใหญ่และสำคัญที่สุดในเขตเมืองโบราณเวียงเขลางค์นคร ด้วยลักษณะที่ตั้งของวัดที่คล้ายคลึงกับวัดพระธาตุหริภุญไชย จึงมีข้อสันนิษฐานอีกว่าพระบรมธาตุองค์นี้ คงเป็นปูชนียสถานสำคัญมานับตั้งแต่สมัยอาณาจักรหริภุญไชยแล้ว[๒๕] โดยจากการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งล่าสุด พบว่าที่แผ่นทองจังโก ซึ่งหุ้มองค์พระบรมธาตุนั้น มีคำจารึกที่เรียกองค์พระบรมธาตุดอนเต้าไว้ต่าง ๆ กัน คือ พระมหาชินธาตุเจ้าดอนเต้า มหาชินธาตุม่อนดอนเต้าเวียงดิน เป็นต้น

พระอุโบสถ (พระวิหารหลวง)

พระอุโบสถ หรือพระวิหารหลวง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระบรมธาตุดอนเต้า เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่กว้าง ๑๙ เมตร ยาว ๔๙ เมตร มี ๖ ห้อง และมีมุขโถงทั้งด้านหน้าและด้านหลัง โดยมุขหน้า มีบันไดทางขึ้น ๓ ทิศ ราวบันไดทำเป็นปูนปั้นรูปมกรคายนาคชูงวงสูง มุขหลังมีทางขึ้นเป็นบันไดนาคเช่นเดียวกัน แต่มีเพียง ๒ ทาง ประตูของตัววิหารทางด้านหน้ามี ๓ ช่อง ส่วนด้านหลังมี ๒ ช่อง เหนือช่องประตูเป็นซุ้มทรงปราสาท นอกจากนี้ยังมีทางเข้า

---

[๒๓] ทองจังโก หรือ “จังโก” หรือ “ตองจั่งโก๋” เป็นคำเรียกแผ่นทองเหลืองชนิดหนึ่ง บางครั้งเรียกรวมกันว่า “แผ่นทองจังโก” คือ ทองเหลืองที่นำมารีดเป็นแผ่นบางซึ่งบางครั้งอาจมีการฉลุลายอีกด้วย เมื่อนำไปติดองค์พระเจดีย์ช่างจะใช้เทคนิคของการใช้หมุดตรึง หากแผ่นทองชำรุดหรือหมดอายุ ก็จะมีการติดทองจังโกใหม่เป็นคราว ๆ ไป ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ไข่มุก อุทยาวลี, “ทองจังโก/จังโก,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ** ๕ (๒๕๔๒): ๒๗๐๔ - ๒๗๐๕.

[๒๔] พระครูพิพิธพัฒนาภิรัต, **ตำนานพระบรมธาตุดอนเต้า วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม จังหวัดลำปาง** (เชียงใหม่: คนเมืองเหนือ, ๒๕๓๖), ๑๔ - ๑๕.

[๒๕] สุรพล ดำริห์กุล, **เขลางค์นคร และเมืองลำพาง มรดกประวัติศาสตร์แห่งลุ่มน้ำวัง**, ๔๑ - ๔๒.

พระอุโบสถหรือพระวิหารหลวง

เข้าสู่ตัววิหารอีก ๒ ทางคือ ช่องประตูที่ผนังห้องที่ ๓ ทั้งด้านทิศเหนือและทิศใต้โดยทำเป็นบันไดนาคเช่นกัน บนผนังด้านข้างของวิหารมีคันทวยรูปพญานาคศิลปะแบบภาคกลางรองรับปลายเต้าอยู่เป็นช่วง ๆ หลังคาของวิหารลด ๑ ชั้นทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มี ๓ ตับ ประดับช่อฟ้า ใบระกานาคสะดุ้ง และหางหงส์ศิลปะแบบภาคกลาง ประดับกระจกสีทอง ในขณะเดียวกันก็ปรากฏองค์ประกอบสถาปัตยกรรมแบบล้านนา คือ หน้าบัน หรือที่ทางภาคเหนือเรียกว่า “หน้าแหนบ” ซึ่งมีทั้งกรอบจั่วและหน้าแหนบปีกนก รวมทั้งมีสาหร่ายรวงผึ้ง หรือที่ภาคเหนือเรียกว่า “โก่งคิ้ว” แต่มีเฉพาะระหว่างเสาช่วงกลางเท่านั้น ลวดลายของหน้าบันทั้งหมดเป็นไม้แกะสลักปิดทองล่องกระจกสีน้ำเงิน - ฟ้า มีการตกแต่งด้วยลวดลายที่แตกต่างกันไป[๒๖] โดยหน้าบันด้านหน้าชั้นบนเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ถัดลงมาเป็นไม้แกะสลักศิลปะแบบพม่า หน้าบันด้านหลังเป็นรูปครุฑยุดนาคประกอบลายเครือเถา

---

๒๖ ปาริสุทธิ์ เลิศคชาธาร, “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นจากจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดลำปางระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ถึงทศวรรษที่ ๒๕๔๐” (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๖๓), ๑๑๕ - ๑๑๘.

หน้าบันพระอุโบสถวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

ประวัติการก่อสร้างพระอุโบสถ มีจารึกไว้ที่แผ่นเสมาซึ่งประดิษฐานอยู่ติดผนังด้านหลังพระอุโบสถความว่า

> *"ศุภมัสดุพระพุทธศาสนายุกาลล่วงได้ ๒๔๖๗ พรรษา ครูบาศรีวิชัย พร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนชาวลำปางได้สร้างอุโบสถหลังนี้ ต่อมาถึง พ.ศ.๒๕๐๐ พระมหาอุ่น สุมงฺคโล (วงศ์ฟูทัน) เจ้าอาวาสวัดพระแก้วดอนเต้า วินัยธร จังหวัดลำปางได้ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา มีเนื้อที่กว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร ได้อาราธนาพระสงฆ์ในจังหวัดลำปางทุกวัดมาทำสังฆกรรมฝังลูกนิมิต เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๐๐ พร้อมกับงานฉลองกุฏิใหญ่ ๒ หลัง กุฏิเล็ก ๓ หลัง และงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ"*

ภายในพระอุโบสถ ประดิษฐานพระประธานขนาดใหญ่ ๒ องค์ ได้แก่ "พระเจ้าตนหลวง" พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ หน้าตักกว้าง ๒ วา ๒ ศอก สูง ๓ วา ๑ ศอก ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางมารวิชัย พระพักตร์ (หน้า) ยาว รัศมีเปลว พระนลาฏ (หน้าผาก) แคบ พระขนง (คิ้ว) เป็นแถบโค้ง พระอังสา (ไหล่) ยกขึ้นตั้งขนานกับพื้น ครองจีวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี (ท้อง) ตกแต่งด้วยลวดลายพรรณพฤกษาและหินสี สร้างขึ้นในคราวที่ครูบาศรีวิชัยสร้างพระวิหารหลังนี้ และ "พระเจ้าทันใจ" พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิ แสดงปางมารวิชัย ศิลปะแบบเชียงแสน

พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ

หล่อด้วยสัมฤทธิ์ หน้าตักกว้าง ๓ ศอก สูง ๓ ศอก ๑ คืบ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑[๒๗] ตามประวัติกล่าวว่าเป็นพระประธานในพระวิหารหลวงมาแต่เดิม มีเรื่องเล่าว่า ครูบาศรีวิชัยจะย้ายพระเจ้าทันใจไปประดิษฐานไว้ใกล้พระประธานองค์ใหญ่ แต่พระเจ้าทันใจมิยอมเคลื่อนไป เป็นที่อัศจรรย์ จึงยังคงประดิษฐานอยู่ในที่เดิมสืบมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังประดิษฐานพระเจ้าศิลาขาว เป็นพระพุทธรูปศิลาปางมารวิชัยทรงเครื่อง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เดิมเก็บรักษาไว้ที่อาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งล้านนา ของวัดพระแก้วดอนเต้าฯ องค์พระลงรักปิดทอง พระกรและพระเศียรชำรุด ปัจจุบันได้บูรณะซ่อมแซมขึ้นใหม่และอัญเชิญประดิษฐานไว้ภายในพระวิหารหลวง พระเจ้าศิลาขาวเป็นที่ศรัทธาของสาธุชนมาก ต่างมาขอพรกันอยู่เสมอด้วยความเชื่อในเรื่องการงาน ความสำเร็จและสุขภาพ

ผนังภายในพระอุโบสถ มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง เขียนเรื่องพุทธประวัติ และชาดก โดยผนังด้านทิศเหนือ เขียนภาพเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ และผนังด้านทิศใต้เขียนภาพชาดกอีก ๙ เรื่อง คือ เตมียชาดก มหาชนกชาดก สุวรรณสามชาดก เนมิราชชาดก มโหสถชาดก ภูริทัตชาดก จันทกุมารชาดก นารถชาดก และวิธุรชาดก เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

---

[๒๗] กวิฎ ตั้งจรัสวงศ์, **หนังสือที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน วันศุกร์ที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘ ณ พระอารามหลวง วัดพระแก้วสุชาดาราม ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง**, ๒๓.

อนึ่ง ตามประวัติของวัดยังระบุว่า พระอุโบสถหลังเดิมเคยเป็นสถานที่ประดิษฐาน พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) เป็นระยะเวลา ๓๒ ปีอีกด้วย

พระอุโบสถหรือพระวิหารหลวง ได้รับการบูรณะครั้งสำคัญใน พ.ศ. ๒๕๒๔ เมื่อแล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระราชอิสริยยศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์มาทรงยกช่อฟ้าพระวิหารหลวงเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕

ปัจจุบันพระอุโบสถวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ยังใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญของจังหวัดลำปาง อาทิ พิธีเสกน้ำจากแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๒ เป็นต้น[๒๘]

มณฑป

ตั้งอยู่ทางทิศใต้ขององค์พระบรมธาตุดอนเต้า เป็นอาคารโถง ก่อสร้างด้วยไม้ ผังรูปสี่เหลี่ยมโดยมีมุขยื่นเป็นทางเข้า ๓ ทาง มีหลังคาซ้อนกัน ๗ ชั้น หลังคาและจั่วทุกชั้น ประดับด้วยเครื่องไม้ทั้งสี่ด้าน และเรียงลดหลั่นกันขึ้นไป เหนือหลังคาชั้นที่ ๗ เป็นปลียอด ทรงสี่เหลี่ยม บนสุดประดับด้วยฉัตร อาคารลักษณะดังกล่าว เป็นศิลปกรรมแบบพม่า ที่นิยมกันมากในหัวเมืองล้านนา มีมานับตั้งแต่สมัยอยุธยา ช่วงที่พม่าปกครองดินแดนล้านนา สืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในยุคที่พ่อค้าชาวพม่าเข้ามาทำกิจการค้าไม้ในดินแดนแถบนี้ เรียกกันว่า “ทรงพระยาธาตุ” หรือ “ปย๊ัดตั๊ด”

มณฑปหลังนี้ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยที่เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เป็นเจ้าผู้ครองนครลำปาง ดังมีหลักฐานสำคัญ คือ แผ่นศิลาจารึกภายในชุ้มศิลปะพม่า ด้านหน้ามณฑปกล่าวถึงที่มาของการสร้างมณฑปหลังนี้ไว้ด้วยอักษรไทย ความว่า

> *“นมัตถุ พระพุทธศาสนกาลล่วงแล้วได้ ๒๔๕๒ จุลศักราช ๑๒๗๑ ปีระกาเอกศก เดือนยี่แรม ๑ ค่ำ วันพุธ ข้าพระเจ้าผู้ศรัทธาเจ้าบุญวาทย์วงมานิตย์เจ้าผู้ครองนครลำปางเป็นต้น กับจองคำแดงสามี แม่จันทร์ภรรยา พร้อมและศาคณาญาติทั้งหลายแลน้องผู้หนึ่ง นามกรชื่อคำจ่ามแลนายฮ้อยหง่วยสินได้บริจาคทรัพย์สร้างพระวิหารหลังนี้ไว้กับพระปฏิมากรเป็นที่สักการบูชาเป็นที่ฐาปนาการในพระพุทธศาสนาสิ้นกาลนานเทอญ นิพพานปัจโยโหตุ ทำบุญฉลองเมื่อ เดือน ๗ เพ็ง เป็นวันศุกร์ จุลศักราช ๑๒๗๙”*[๒๙]

---

[๒๘] **จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒ เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๖๗, รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณ เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒), ๔๔๖.

[๒๙] **จารึกล้านนา ภาค ๒ เล่ม ๑ จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), ๒๕๔ - ๒๕๕.

มณฑป วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

ที่มา: www.m-culture.in.th/album/view/170447/

บนแผ่นศิลาแผ่นเดียวกันนี้ อีกด้านหนึ่ง จารึกด้วยอักษรธรรมล้านนา มีเนื้อความคล้ายกับด้านที่ ๑ ความว่า

"จุลศักราชได้ ๑๒๗๑ ตัวปีกัดเร้า เดือน ๔ แรมค่ำ พร่ำว่าได้วันปถมมูลศรัทธา หมายมีพระองค์ ตนเป็นเจ้าบุญวาทย์วงศ์เป็นเค้าเจ้านครลำพางท่านได้อนุญาต ปลงวางหื้อชองคำแดงได้สร้างยกปกแปลงศรัทธาเค้าเจ้า แท้เล่าหมายมีชองคำแดง เป็นเค้าพร้อมกับภรรยาชื่อว่าแม่จันทร์ พร้อมกันกับด้วยลูกเต้าพี่น้องทั้งหลาย พร้อมกับน้องผู้หนึ่งชื่อว่าคำจ่าม นัยหนึ่งหมายมีนายฮ้อยหม่องหง่วยสิน พากันได้ สร้างยังวิหารปราสาทหลังหนึ่ง ที่ในวัดพระแก้วดอนเต้านี้ซ้ำได้หล่อยังพระพุทธรูป เจ้าทององค์หนึ่งไว้ในพระวิหารเพื่อไว้ หื้อเป็นที่ไหว้แลสักการบูชาแก่คนแลเทวดา เอาค้ำชูโชตพระพุทธศาสนาตราบ ๕๐๐๐ พระวัสสาเที่ยงแท้ ดีหลีเถิงยามดีดิถี อันประเสริฐ ผู้ข้าจักมาหื้อทานแลหยาดน้ำ แล้วตั้งแต่เดือน ๗ เพ็ญเป็นวันศุกร์ จุลศักราชได้ ๑๒๗๙ ยังมีขุนอนุมัติแลนางบัวคำก็เป็นศรัทธาด้วย"[๓๐]

นอกจากนี้ ยังมีจารึกบนแผ่นศิลาอีกแผ่นหนึ่ง จารึกด้วยอักษรพม่าด้านหนึ่ง และอักษรไทใหญ่ด้านหนึ่ง มีเนื้อความใกล้เคียงกับจารึกแผ่นแรกที่กล่าวไปข้างต้น

มณฑปหลังนี้ นับว่ามีความงดงามมากด้วยลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเป็นปราสาทซ้อนกัน ๗ ชั้น อันถือเป็นอาคารฐานานุศักดิ์สูงในศิลปะพม่า โดยจะนิยมสร้างไว้เป็นปราสาทราชมณเฑียร วังเจ้านาย หรือพระอารามสำคัญ นอกจากนี้ยังปรากฏว่าภายนอกอาคาร ได้แก่ ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ สาหร่ายรวงผึ้ง และภายในอาคาร เช่น เสา และเพดาน ล้วนแต่มีการประดับประดาด้วยไม้แกะสลักอย่างละเอียดลออทั้งสิ้น ตลอดจนยังมีการปั้นรักประดับกระจกอีกด้วย อีกทั้งในหลังคาที่ซ้อนลดหลั่นกันแต่ละชั้น ยังประดับด้วยรูปบุคคลในท่าทางและอิริยาบถต่าง ๆ กัน โดยลวดลายบางส่วนยังผสมผสานกับลวดลายตะวันตกแบบวิคตอเรียนได้อย่างกลมกลืน[๓๑]

ภายในมณฑปหลังนี้ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะพม่าแบบมัณฑเลย์ เรียกกันว่า "พระพุทธรูปบัวเข็ม" เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางประทานพรหรือรับผลสมอ เนื้อสำริด ขนาดหน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๑ คืบ สูง ๔ ศอก[๓๒] ที่พระพักตร์มีกรอบพระพักตร์ตกแต่งประดับลวดลาย ขมวดพระเกศาเป็นตุ่ม มีพระอุษณีษะแต่ไม่มีพระรัศมี ครองจีวรเป็นริ้วแบบธรรมชาติ[๓๓] ประดิษฐานบนฐานชุกชีสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองปิดทองประดับกระจก ทางวัดได้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์หลายครั้ง ได้แก่ พ.ศ. ๒๕๒๑ พ.ศ. ๒๕๓๗ และใน พ.ศ. ๒๕๖๙ กรมศิลปากรร่วมกับทางวัด ได้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์มณฑปพระยาธาตุหลังนี้ใหม่

---

[๓๐] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **จารึกการสร้างวิหารวัดพระแก้ว ดอนเต้า**, เข้าถึงเมื่อ ๖ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/21235

[๓๑] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ณัฏฐภัทร จันทวิช, "วัดพระแก้วดอนเต้า," **เมืองโบราณ** ๕, ๔ (เมษายน - พฤษภาคม ๒๕๒๒), ๑๑ - ๒๑.

[๓๒] **ตำนานพระบรมธาตุดอนเต้า วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม** (เชียงใหม่: คนเมืองเหนือ, ๒๕๓๔), ๑๗.

[๓๓] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา**, ๒๔๐.

วิหารพระพุทธไสยาสน์

วิหารพระพุทธไสยาสน์

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกขององค์พระบรมธาตุดอนเต้า เป็นวิหารก่ออิฐถือปูนกว้าง ๑๑ เมตร ยาว ๒๑ เมตร ศิลปะแบบล้านนาทรงเตี้ยแจ้ หลังคาลาดกว้างและคลุมต่ำ ผืนหลังคา ๓ ตับ ซ้อนกัน ๒ ชั้น ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ประดับสันหลังคาด้วยปราสาทเฟื้อง ส่วนเครื่องลำยอง ประกอบด้วยช่อฟ้า ป้านลมไม้แกะสลักเป็นพญานาค ส่วนปลายสลักเป็นเศียรพญานาค มุงด้วย กระเบื้องดินเผา ตัววิหารตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยม มีเสาพาไลล้อมรอบตัวอาคาร ที่ตั้งอยู่บนฐานบัว อีกชั้นหนึ่ง ตัวอาคารก่อผนังทึบทั้งสามด้าน ตามประวัติของวัดกล่าวว่า วิหารหลังเดิมได้ชำรุด ทรุดโทรมมาก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ครูบาธรรมชัยแห่งวัดปงสนุกใต้ เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ ทำการบูรณะ วิหารพระนอนและองค์พระนอน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ พระอธิการพุฒิ พุฑฒิญาโณ เจ้าอาวาส วัดพระแก้วดอนเต้า ได้ต่อเติมให้พระวิหารมีความกว้างขึ้นอีก[๓๔] อันเป็นรูปทรงที่ปรากฏสืบมา

[๓๔] บุปผา คุณยศยิ่ง, “พระแก้วดอนเต้า, วัด” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ** ๘ (๒๕๔๒): ๔๒๗๕.

พระพุทธไสยาสน์ที่ประดิษฐานอยู่ภายในวิหาร

จนถึงปัจจุบัน โดยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสนมหาเถระ)[๓๕] เสด็จมาทรงประกอบพิธียกช่อฟ้าเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗[๓๖]

ภายในวิหาร เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ ก่ออิฐถือปูน ลงรักปิดทอง ศิลปะแบบเชียงแสน ยาว ๕ วา มีพุทธลักษณะงดงาม ตามตำนานวัดพระแก้วดอนเต้ามีความตอนหนึ่งระบุว่าพระยาชมพูจิตตะ ได้มีศรัทธา สร้างพระพุทธไสยาสน์ไว้ที่ *"...ฝ่ายกล้ำวันตกแห่งพระมหาชินธาตุเจ้าเสมอเหมือนดั่งกูพระตถาคต มาสถิตนอนอยู่ในถานที่นี้นั้น..."*[๓๗]

---

[๓๕] ใน พ.ศ. ๒๕๖๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระอัฐิขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชิณวรลงกรณ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน "ประกาศ เรื่อง สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเจ้า," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่มที่ ๑๓๖ ตอนที่ ๔๐ ข (๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒): ๑ - ๓.

[๓๖] เบญจมาส แพทอง, "วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม," ใน **ปกิณศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๑๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๙), ๓๔.

[๓๗] สรัสวดี อ๋องสกุล, **พินิจตำนานลำปาง**, ๑๐๖.

วิหารพระนางจามเทวี

วิหารพระนางจามเทวี

ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระวิหารหลวง แต่เดิมเรียกว่า วิหารพระเจ้าทองทิพย์ ตามประวัติกล่าวว่า พระนางจามเทวีเป็นผู้สร้างขึ้น เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนามว่า พระเจ้าทองทิพย์ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๓ ศอก สูง ๓ ศอก ๑ คืบ ศิลปะเชียงแสน หล่อด้วยสำริด มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งหนานทิพย์ช้าง ผู้เป็นต้นตระกูลของเจ้าเจ็ดตน[๓๘] ได้มาอธิษฐานต่อพระเจ้าทองทิพย์องค์นี้ ขอให้การต่อสู้กับข้าศึกประสบความสำเร็จ

---

๓๘ หนานทิพย์ช้าง หรือ พญาสุลวฦๅไชยสงคราม เดิมเป็นพรานชาวลำปาง ที่ได้เป็นหัวหน้ารวบรวมไพร่พลกำจัดท้าวมหายศหลวงที่ลงมายึดเมืองลำปางและกดขี่ข่มเหงชาวเมือง กระทั่งได้ครองเมืองลำปางและได้รับการแต่งตั้งจากพม่ากระทั่งเมื่อถึงแก่กรรม เจ้าฟ้าชายแก้วได้ครองเมืองลำปางต่อมา และมีบุตรธิดา ๑๐ องค์ ซึ่งในเวลาต่อมา บุตร ๗ องค์ จะได้เป็นต้นสกุลของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง เรียกกันต่อมาว่า “เจ้าเจ็ดตน” ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วงสักก์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ), **เจ้าหลวงเชียงใหม่** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙), ๑๖ - ๒๕.

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ เสด็จฯ มานมัสการพระบรมธาตุดอนเต้า ทรงศรัทธาบริจาคเงิน ๕๐๐ บาท เป็นทุนในการบูรณะวิหารหลังนี้ ซึ่งพระมหาอุ่น สุมงฺคโล เจ้าอาวาสในขณะนั้นได้ชักชวนพุทธศาสนิกชนบริจาคสมทบทุนร่วมกันบูรณะจนแล้วเสร็จ

ปัจจุบัน พระพุทธรูปพระเจ้าทองทิพย์ได้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ภายในอาคารสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระอุโบสถแล้ว และใน พ.ศ. ๒๕๔๙ เนื่องในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปีของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทางวัดได้หล่อพระพุทธรูปประธานของวิหารหลังนี้ขึ้นใหม่เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะแบบล้านนา มีนามว่า “พระพุทธสิหิงค์มิ่งมงคลมหาบพิตรสถิตเขลางค์นคร”

พิพิธภัณฑสถานแห่งล้านนา วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

พิพิธภัณฑสถานแห่งล้านนา สร้างโดยพระมหาอุ่น สุมงฺคโล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ เดิมเป็นอาคาร ๒ ชั้น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระอุโบสถ ต่อมาพระครูพิพิธพัฒนาภิรัต อดีตเจ้าอาวาส ได้ย้ายมาอยู่ที่อาคารชั้นเดียวทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนหนึ่งของศาลารายด้านหน้าพระอุโบสถ เป็นอาคารหลังคาทรงไทยชั้นเดียว กว้าง ๘ เมตร ยาว ๓๘ เมตร เพื่อเป็นสถานที่รวบรวมศิลปวัตถุ โบราณวัตถุศิลปะล้านนา ซึ่งวัดต่าง ๆ ในจังหวัดลำปางตลอดถึงสาธุชนทั่วไปได้มอบโบราณวัตถุต่าง ๆ ให้เป็นสมบัติของพิพิธภัณฑ์ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา ข้าวของในพิพิธภัณฑ์มีทั้งที่เป็นศาสนวัตถุ เช่น สัตตภัณฑ์ หรือเชิงเทียน พระพุทธรูป วิหารจำลอง ไม้แกะสลัก ข้าวของเครื่องใช้ เช่น กำปั่น หีบเหล็ก หลายขนาด รวมถึงเตียงเก่าที่จำวัดของครูบาศรีวิชัยด้วย นอกจากนี้ ด้านนอกอาคารพิพิธภัณฑ์ บริเวณศาลารายด้านหน้าพระอุโบสถยังใช้เป็นที่จัดแสดงกลองขนาดใหญ่และชิ้นส่วนไม้แกะสลักที่ถอดรื้อจากพระอุโบสถหลังเดิม[๓๙]

สัตตภัณฑ์
หนึ่งในวัตถุจัดแสดงชิ้นสำคัญของพิพิธภัณฑ์

[๓๙] พระครูสิริรัตนโสภิต และยุทธภูมิ มั่นตรง (บรรณาธิการ), **พิพิธทรรศนาพุทธศิลป์นครลำปาง** (เชียงใหม่: โรงพิมพ์ทิพย์เนตร, ๒๕๕๘), ๙๘.

อาคารสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระอุโบสถ ใกล้กับพิพิธภัณฑสถานแห่งล้านนา สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ ในบริเวณที่เป็นศาลาการเปรียญเดิม เป็นอาคารสมัยใหม่ขนาดกว้าง ๙ เมตร ยาว ๒๕ เมตร หลังคาตรีมุข มีพาไล และมีคันทวยไม้แกะสลักติดอยู่ที่เสาโดยรอบ โดยมุขหน้าหันเข้าสู่ลานพระอุโบสถ ที่หน้าบันประดับตรา “ญ.ส.ส.” ภายใต้ฉัตรขาว ๓ ชั้น อันเป็นตราประจำพระองค์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช[๔๐] ภายในมีเรือนกระจก ประดิษฐานพระพุทธรูป ๓ องค์ คือ พระเจ้าทองทิพย์ ซึ่งอัญเชิญมาจากวิหารจามเทวี ด้านหน้าพระเจ้าทองทิพย์ ประดิษฐานพระแก้วมรกตปางสมาธิ จำลองมาจากพระแก้วมรกตวัดพระธาตุลำปางหลวง และพระแก้วมรกตปางมารวิชัย ซึ่งได้มาจากวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร[๔๑]

หอเสื้อวัด

หอเสื้อวัด

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระอุโบสถ สร้างเป็นศาลไม้ ศิลปะแบบล้านนา เป็นที่สถิตของ “เสื้อวัด” หรือ “ผีเสื้อวัด” สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวล้านนาเชื่อกันว่า จะคอยปกปักคุ้มครองพระภิกษุสามเณรที่จำพรรษาตลอดจนญาติโยมที่มาทำบุญ ณ วัดแห่งนั้น โดยมีกำหนดเวลาที่ชาวบ้านจะมาเซ่นไหว้เสื้อวัดพร้อม ๆ กับการทำบุญถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์[๔๒]

---

[๔๐] สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฒฺนมหาเถระ) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระอัฐิขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๒ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน “ประกาศ เรื่อง สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเจ้า,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่มที่ ๑๓๖ ตอนที่ ๔๐ข (๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒) : ๑ - ๓.

[๔๑] เบญจมาส แพทอง, “วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม,” ใน **ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๑๒**, ๓๔.

[๔๒] อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, **สังคมและวัฒนธรรมล้านนา จากคำบอกเล่า** (เชียงใหม่: โรงพิมพ์ ส. การพิมพ์, ๒๕๕๔), ๑๒๐.

เขตโบราณสถาน

เขตโบราณสถาน ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขตพุทธาวาส แต่เดิมบริเวณดังกล่าว คือ วัดสุชาดาราม วัดโบราณที่ตามตำนานกล่าวว่า สร้างขึ้นในบริเวณบ้านและไร่แตงโมของนางสุชาดา แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ สันนิษฐานว่าวัดสุชาดารามสร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๓๙ – ๒๓๔๗ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เจ้ากาวิละให้ชาวเชียงแสนที่ถูกกวาดต้อนลงมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณเวียงเขลางค์นคร อันเป็นที่ตั้งของชุมชนรายรอบวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามในปัจจุบัน วัดสุชาดารามในระยะแรก คงเป็นวัดขนาดเล็ก ต่อมาในสมัยเจ้าวรญาณรังสี ครองนครลำปาง ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๓ – ๒๔๑๖ มีการบูรณปฏิสังขรณ์เพิ่มเติม โดยฝีมือช่างชาวเชียงแสน กระทั่งใน พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงรวมวัดสุชาดารามเข้ากับวัดพระแก้วดอนเต้า ในปัจจุบันยังคงเหลือโบราณสถานสำคัญดังนี้

วิหารลายคำ

วิหารลายคำ

วิหารลายคำหรือ วิหารสุชาดา มีหลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ สมัยเจ้าวรญาณรังสี เป็นเจ้าผู้ครองนครลำปาง ต่อมาสันนิษฐานว่ามีการรื้ออาคารเดิมและสร้างใหม่ในรูปแบบศิลปะพื้นถิ่นลำปางผสมผสานรูปแบบเชียงแสน[๔๓] ดังมีข้อความเขียนไว้ที่ผนังด้านในวิหารตรงข้ามพระประธานความว่า

---

[๔๓] ปาริสุทธิ์ เลิศคชาธาร, “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นจากจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดลำปาง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ถึงทศวรรษที่ ๒๕๔๐”, ๙๒.

“วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ จ.ศ. ๑๒๘๒ ปีวอก เดือน ๕ เหนือ ขึ้น ๘ ค่ำ ศรัทธาส่างอะริยะ แม่คำ แม่บัว และบุตร์ทุกคนได้สละทรัพย์สร้างพระวิหาร. โบสถ. กำแพง. กุฏิ. ได้ยกถวายเป็นทานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ จ.ศ. ๑๒๘๕ ปีจอ เดือน ๘ เหนือขึ้น ๑๕ ค่ำ ได้บริจาคทรัพย รวมทั้งสร้างพระเจดีย์เป็นเงิน ๓๙๓๔๐ บาท”

วิหารลายคำเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๒๕ เมตร ฝีมือช่างเชียงแสน ทรงเตี้ยแจ้หลังคาแผ่กว้างและคลุมต่ำ มีผืนหลังคา ๒ ตับ ด้านหน้าซ้อน ๓ ชั้น ด้านหลังซ้อนกัน ๒ ชั้น ประดับปราสาทเฟื้องหรือสัตบริภัณฑ์ที่กึ่งกลางสันหลังคา และมีช่อฟ้าปูนปั้นประดับลวดลายอย่างสวยงาม แต่ที่หลังคาทั้ง ๒ ด้านไม่ประดับป้านลม มีเพียงปูนฉาบเรียบบริเวณส่วนปลายของหลังคาแล้วปั้นลายกระจังขนาดเล็กเรียงกันใต้ปูนฉาบดังกล่าว ส่วนปลายทั้งสองด้านปั้นปูนเป็นตัวเหงา มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา ตัวอาคารตั้งอยู่บนฐานบัวเตี้ย มีประตูทางเข้าและบันได ๓ ด้าน คือ ที่ผนังด้านหน้าของอาคาร และที่ผนังด้านข้างบริเวณโถงประธานราวบันไดฉาบปูนเรียบ ที่ประตูทางเข้าด้านหน้าประดับด้วยสิงห์ตั้งอยู่บนแท่นสูงขนาบประตูทั้งสองด้าน และก่อเป็นผนังเตี้ยประดับด้วยลูกกรงไม้ หน้าบันเป็นแบบพรหมพักตร์หรือฝาปะกน ผนังด้านทิศเหนือเจาะช่องหน้าต่าง ๕ ช่อง ช่องประตู ๑ ช่อง

ผนังด้านตรงข้ามพระประธานของวิหารลายคำ

ผนังอาคารวิหารสุชาดา ไม่มีเสาเก็จคั่นระหว่างช่องประตูและช่องหน้าต่าง มีเพียงคันทวยหูช้างเท่านั้น และก่อผนังด้านข้างเป็นเก็จยื่นออกมา ๒ ชั้น ที่หน้าบัน หน้าบันปีกนกและโก่งคิ้ว ประดับด้วยงานฉลุไม้ปิดทองประดับกระจก เป็นลายเครือเถา ส่วนหน้าบันแสดงลักษณะของโครงสร้างแบบม้าต่างไหม[๔๔] แต่ละช่องบรรจุลายก้านขดและประจำยาม ตรงกลาง ประดับกระจกรูปวงกลมนูนขึ้นมาจากพื้น ถัดมาในส่วนหน้าแหนบนั้นแบ่งพื้นที่ออกเป็นสามช่อง ช่องกลางมีขนาดใหญ่ที่สุด ประดับด้วยลายเครือเถา ตรงกลางเป็นดอกบัวบาน ติดกระจกสีที่กลีบบัว ช่องด้านข้างประดับด้วยลายประจำยามและก้านขด ประดับกระจกที่ตัวลายเล็กน้อยโก่งคิ้ว ประดับลายเครือเถา เสาเก็จประดับด้วยลายดอกบัวบานในกรอบแปดเหลี่ยมขนาดเล็กเรียงเป็นแถวคั่นด้วยลายดอกสี่กลีบ โดยมีการประดับกระจกในตัวลายโดยเฉพาะดอกไม้ให้เกิดเป็นลวดลายดอกไม้สีต่าง ๆ ได้แก่ สีแดง สีเขียว สีเหลือง สีขาวและสีส้ม

พระประธานภายในวิหารลายคำ

---

๔๔ ม้าต่างไหม เป็นคำเรียกระบบโครงไม้รับหลังคา ที่ใช้ระบบโครงสร้างไม้ค้ำทุก ๆ ช่วงเสาตามแนวขวาง มีไม้ดั้งและขื่อวางซ้อนทับเป็นรูปสี่เหลี่ยมลดหลั่นขนาดขึ้นไป เปรียบเทียบกับลักษณะการวางสินค้าผ้าไหมซ้อนทับกันบนหลังม้าในอดีต ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, **ศาสตร์ ศิลป์ จิตวิญญาณ วิหารล้านนา** (นนทบุรี: เมืองโบราณ, ๒๕๖๕), ๑๗๔ - ๑๗๘.

ภายในวิหารหลังนี้ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่ มีชื่อว่า “พระพุทธสีหเชียงแสน” เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยสัมฤทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๕ เมตร และมีพระพุทธรูปขนาดย่อมลงมาประทับนั่งด้านข้างพระประธานด้านละ ๑ องค์ บริเวณเสาคู่หน้าพระประธาน มีตุงกระด้างประดับไว้ทั้งสองข้าง

นอกจากนี้ ฝาผนังภายในวิหาร ยังมีภาพจิตรกรรม เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับ เวสสันดรชาดก ทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ ประกอบด้วย ๑,๐๐๐ พระคาถา ฝีมือนาย ป. สุวรรณสิงห์[๔๕] โดยมีจารึกระบุผู้สร้างภาพจิตรกรรมนี้ไว้ว่า

> *“วันที่ ๓๐ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๕ จุลศักราช ๑๒๘๔ ตรงกับปีจอ เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ วันอาทิตย์ ศรัทธา พระธรรมไชย เจ้าอาวาส พร้อมด้วยพ่อเลี้ยงส่างอริยะ แม่คำศุข ได้สละทรัพย์สร้างจ้างนายปวนเขียนรูปภาพที่ในวิหาร รวมเป็น ๑๖ ห้อง ได้สละทรัพย์ จ้างเป็นเงิน ๑๓๘ บาท ขอจงเป็นผลสำเร็จแก่พระนิพพาน ในอะนาคตกาลเบื้องหน้าโน้นเทอญ”*[๔๖]

พระเจดีย์

ตั้งอยู่ทางด้านหลังของวิหารลายคำ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นพร้อมกับวิหารลายคำ เป็นพระเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา สกุลช่างลำปาง รูปแบบเดียวกับพระบรมธาตุดอนเต้า กล่าวคือ เป็นฐานบัว ๒ ชั้นซ้อนกันในผังยกเก็จแบบล้านนา ถัดขึ้นไปเป็นชุดบัวถลารองรับองค์ระฆัง มีการปั้นลายกลีบบัวประดับที่ส่วนฐาน และบัวปากระฆังแบบพม่า องค์ระฆัง และบัลลังก์ผังกลม บัวฝาละมีมีแผ่นโลหะฉลุลายดอกไม้สลับกับลายเทพนม ปล้องไฉนขนาดใหญ่ ปลียอดเป็นแบบพม่า มีปัทมบาทที่ออกแบบให้แถบล่างเป็นกลีบบัว แถบบนเป็นใบอแคนตัส ปลายยอดประดับด้วยฉัตร ๗ ชั้น โดยตั้งแต่ปล้องไฉนถึงยอดฉัตรปิดทอง โดยรอบฐานองค์เจดีย์เป็นกำแพงประดับใบเสมา และมีซุ้มทรงพระยาธาตุทั้ง ๔ ด้าน มุมกำแพงเป็นซุ้มยอดเจดีย์ศิลปะพม่า[๔๗] สันนิษฐานว่าศิลปกรรม และลวดลายแบบพม่านั้น มีการเพิ่มเติมขึ้นในช่วงการบูรณะครั้งใหญ่สมัยเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตเป็นเจ้าผู้ครองนครลำปางเช่นเดียวกับพระบรมธาตุดอนเต้า[๔๘]

---

[๔๕] นาย ป. หรือ ปวน สุวรรณสิงห์ เป็นชาวลำปางเชื้อสายพม่า เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นศิษย์ของพระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) จิตรกรคนสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๖ มีผลงานจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่าง ๆ ในเมืองลำปางหลายแห่ง ต่อมายังเป็นช่างทำป้ายหน่วยงาน ห้างร้านหลายแห่ง ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เกสรบัว อุบลสรรค์, **ป. สุวรรณสิงห์ ครูช่างเมืองลำปาง**, เข้าถึงเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.muangboranjournal.com/post/Puan-Suwannasingha

[๔๖] ธวัชชัย ทำทอง, **จิตรกรรม ป. สุวรรณสิงห์ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม** เข้าถึงเมื่อ ๖ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.lampangculture.com/a5-view.php?id=2

[๔๗] กวิฎ ตั้งจรัสวงศ์, **หนังสือที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน วันศุกร์ที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘ ณ พระอารามหลวง วัดพระแก้วสุชาดาราม ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง**, ๕๕.

[๔๘] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณล้านนา**, ๒๔๐.

พระเจดีย์วัดสุชาดาราม

อุโบสถ

พระอุโบสถวัดสุชาดาราม

อุโบสถวัดสุชาดาราม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของวิหารลายคำ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดเล็ก ยกพื้นสูง ศิลปะแบบล้านนาผสมรัตนโกสินทร์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้ามีบันได ที่ราวบันไดปั้นเป็นรูปมกรคายนาค เครื่องบนเป็นไม้ หลังคาลดหลั่น ๒ ชั้น ๒ ตับ มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ที่หน้าบันประดับด้วยไม้แกะสลักลวดลายพรรณพฤกษา ประดับกระจกตะกั่วสี ภายในเป็นที่ประดิษฐาน “พระเจ้าอุโบสถ” หรือ “หลวงพ่อมหาอุตม์” เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิ แสดงปางมารวิชัย ศิลปะล้านนา สกุลช่างพะเยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ประดิษฐานบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย โดยอยู่บนแท่นก่ออิฐถือปูน ศิลปะล้านนา เบื้องหลังพระพุทธรูป มีปูนปั้นรูปโพธิพฤกษ์ประดับด้วยกระจกจีน[๔๙]อย่างสวยงาม เหนือหน้าบันหลังพระประธานตกแต่งด้วยภายเขียนลายแบบล้านนา เป็นภาพเจดีย์จุฬามณี รายล้อมด้วยเทวดา

---

๔๙ แก้วจีน คือ กระจกสีโบราณที่ช่างชาวล้านนาผลิตขึ้นเพื่อใช้ประดับตกแต่งศาสนสถาน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชาธร โชคภัทระ, **กระจกเกรียบ มหัศจรรย์ประณีตศิลป์แห่งสยาม**, เข้าถึงเมื่อ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://anurakmag.com/featured-posts/kriab-glass-marvelous-fine-arts-of-siam/

พระประธานในอุโบสถวัดสุชาดาราม

เดิมพระอุโบสถเปิดเฉพาะในโอกาสสำคัญเท่านั้น ปัจจุบันได้บูรณปฏิสังขรณ์และปิดทองใหม่ หลวงพ่อมหาอุตม์นับเป็นเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวลำปาง ด้วยเชื่อกันว่าสามารถขอพรโดยเฉพาะการขอบุตรสมหวังเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ภายในพระอุโบสถยังจัดแสดงศิลปวัตถุที่ควรค่าแก่การศึกษาอีกด้วย โดยมีข้อปฏิบัติที่สงวนให้เฉพาะสุภาพบุรุษเข้ากราบภายอุโบสถได้เท่านั้น

กรมศิลปากร โดยสำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่ ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์หน้ามุขอุโบสถ ตั้งแต่เดือนเมษายน – กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๔

เขตสังฆาวาส

ศาลเจ้าแม่สุชาดา

ตั้งอยู่ทางทิศใต้ ถัดจากจากมณฑปพระยาธาตุ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ ภายในศาลประดิษฐานรูปปั้นนางสุชาดานั่งพนมมือถวายหมากเต้า (แตงโม) แด่พระมหาเถระ อันแสดงความเป็นมาของวัดตามตำนาน

ศาลเจ้าแม่สุชาดา

ศาลเจ้าพ่อทิพย์ช้าง

ตั้งอยู่ทางทิศใต้ ถัดไปจากศาลเจ้าแม่สุชาดา ภายในประดิษฐานรูปปั้นเจ้าพ่อทิพย์ช้างในลักษณะบุรุษสวมเสื้อ นุ่งโจง มีผ้าคาดศีรษะ มือทั้งสองกำลังจับดาบ ที่หน้าศาล มีข้อความจารึกไว้ความว่า

“วีระบุรุษแห่งเขลางค์นคร (ลำปาง) ผู้กอบกู้อิสรภาพลานนาไทยเป็นอิสระและปกครองนครลำปางใน พ.ศ. ๒๒๗๕ ปฐมวงศ์ของเจ้าเจ็ดตน ต้นตระกูล ณ ลำปาง ณ ลำพูน ณ เชียงใหม่ และเชื้อเจ็ดตน”

พระเจดีย์เก่าวัดล่ามช้าง

พระเจดีย์ล่ามช้างหรือพระเจดีย์ก้ำหนใต้ เป็นโบราณสถานสำคัญ ที่ตั้งอยู่ภายในวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ผังองค์เจดีย์สี่เหลี่ยมจัตุรัสก่ออิฐถือปูน ฐานจมดินอยู่บางส่วน สันนิษฐานว่าเป็นชุดฐานเขียง ๓ ชั้น ต่อด้วยฐานหน้ากระดานขึ้นไปรองรับส่วนเรือนธาตุย่อมุมไม้สิบสอง ด้านตะวันออกมีช่องเข้าไป สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นซุ้มจระนำ ตามประวัติของวัดกล่าวว่า บริเวณแห่งนี้เป็นสถานที่ผูก (ล่าม) ช้างของเจ้าเมืองลำปางในเวลาเดินทางมานมัสการพระบรมธาตุดอนเต้า จึงเรียกว่าวัดล่ามช้าง[๕๐]

เจดีย์องค์นี้ อาจสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ โดยจากรูปแบบศิลปกรรมที่หลงเหลืออยู่ ทำให้นักวิชาการสันนิษฐานว่า เจดีย์ดังกล่าวมีรูปแบบศิลปกรรมแบบสุโขทัย ซึ่งสอดคล้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ช่วงเวลาหนึ่งดินแดนแถบนี้มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัย โดยมีการนิมนต์พระสงฆ์จากสุโขทัยมากระทำสังฆกรรมพระภิกษุสงฆ์ในล้านนา[๕๑]

พระเจดีย์เก่าวัดล่ามช้าง

---

[๕๐] วรวิทย์ สุมาลัย, การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมชุมชนโบราณในบริเสณพื้นที่ราบตอนกลางของจังหวัดลำปาง ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๔, ๕๘ - ๕๙.

[๕๑] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา,** ๒๔๓.

โรงเรียนวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

บรรยากาศในห้องเรียน โรงเรียนวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

โรงเรียนวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ภายในเขตสังฆาวาส สังกัดกองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ โดยได้รับใบอนุญาตการจัดตั้งโรงเรียนจากกรมการศาสนาตามใบอนุญาตเลขที่ ๑๒๖/๒๕๓๖ ลงวันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๓๖ พร้อมกับได้รับเงินอุดหนุนประจำปีจากกรมการศาสนา

ปีการศึกษา ๒๕๔๘ โรงเรียนได้หยุดดำเนินการเรียนการสอนลงชั่วคราวเพราะปัญหาด้านสุขภาพของพระครูพิพิธพัฒนาภิรัต (ชัยวัฒน์ มุนิวโส) ผู้จัดการโรงเรียน ที่ต้องเข้ารับการรักษาอาการอาพาธ กระทั่งท่านได้มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ ปีการศึกษา ๒๕๕๑ โรงเรียนวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม จึงได้ขออนุญาตเปิดทำการเรียนการสอนขึ้นอีกครั้ง โดยมีพระราชจินตวชิราภรณ์ (เสริม กตกิจฺโจ) เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระครูสิริกิจจาภรณ์ เจ้าคณะอำเภอเมืองลำปาง รักษาการเจ้าอาวาส ได้ดำเนินการให้เป็นสาขาของโรงเรียนแม่ทะปริยัติศึกษาเป็นเวลา ๑ ปี และในปีการศึกษา ๒๕๕๒ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้อนุญาตให้โรงเรียนเปิดการเรียนการสอน มีพระครูสิริกิจจาภรณ์ เป็นผู้รับใบอนุญาตและผู้จัดการ มีพระครูสิริรัตนโสภิต เมื่อยังเป็น พระมหาศรีวรรณ โสวณฺณสิริ เป็นครูใหญ่คนแรก

ปีการศึกษา ๒๕๕๔ โรงเรียนวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ได้รับอนุญาตให้เปิดดำเนินการในระดับชั้นที่ ๓ (ม.๔ - ๖) จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ตามใบอนุญาตเลขที่ ๓/๒๕๕๔ สังกัดกองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

ศาลาสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรฺหมรังสี) ภายในวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

ปัจจุบันสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับโรงเรียนวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามไว้ในพระราชูปถัมภ์ และทรงอุตสาหะเสด็จฯ มาทอดพระเนตรการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนเมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐

นอกจากสิ่งก่อสร้างดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ในเขตสังฆาวาส ยังเป็นที่ตั้งของกุฏิเจ้าอาวาส และบริเวณหมู่กุฏิสงฆ์ ทางทิศตะวันออกของวัด ถัดจากเจดีย์วัดล่ามช้าง และศาลาประดิษฐาน พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ศาลาเจ้าแม่กวนอิม ศาลาสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรฺหมรังสี) ศาลาทั้ง ๓ หลังนี้ สร้างขึ้นในสมัยพระครูพิพิธพัฒนาภิรัต เป็นเจ้าอาวาส เพื่อให้ประชาชนสักการบูชาตามความเชื่อและความศรัทธา[๕๒]

[๕๒] เบญจมาส แพทอง, “วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม,” ใน **ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๑๒**, ๔๐.

ประเพณีสำคัญของวัด

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม มีประเพณีสำคัญที่กระทำสืบมาแต่โบราณกาล คือ งานประเพณีสรงน้ำพระบรมธาตุดอนเต้า ซึ่งกระทำในเดือน ๘ ของภาคเหนือ ตรงกับเดือน ๖ ตามจันทรคติของภาคกลาง ด้วยถือเป็นเดือนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน โดยพุทธศาสนิกชนจะนิยมไปทำบุญที่วัด และเวียนเทียน ซึ่งชาวล้านนาโดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดลำปางให้ความสำคัญอย่างยิ่ง โดยจัดให้มีประเพณีสำคัญ คือ พิธีสรงน้ำพระบรมธาตุ หรือการสมโภชพระธาตุ ที่มีขั้นตอนดังนี้

วันขึ้น ๑๔ ค่ำเดือน ๘ เหนือ (เดือน ๖) ในช่วงเช้าจะมีพิธีขึ้นท้าวทั้ง ๔ ฤาษีทั้ง ๖[๕๓] พิธีบวงสรวง และถวายเครื่องสังเวยแด่เทวดาอารักษ์ พิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศแด่บูรพาจารย์ผู้ล่วงลับ การถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ ครั้นช่วงบ่าย จะเป็นพิธีแห่เครื่องหลวง[๕๔] เครื่องสักการะถวายพระบรมธาตุดอนเต้า

วันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ เหนือ (เดือน ๖) ในช่วงเช้ามีพิธีทำบุญตักบาตร พิธีเจริญพระพุทธมนต์ สืบชะตาหลวง และถวายภัตตาหารเพล เวลาบ่ายมีพิธีสรงน้ำพระบรมธาตุดอนเต้า และพระเจ้าแก้วดอนเต้า และในเวลาค่ำตั้งแต่เวลา ๒๐.๐๐ น. เป็นต้นไป จะเป็นพิธีสวดเบิก หรือ “สูตรเบิก” ที่จะมีการตั้งเครื่องหลวง ต้นโพธิ์สมมติ หญ้าคาเขียว ๘ กำ รองฐานพระพุทธรูป ผ้าขาวทำเป็นกรวยคลุมพระพุทธรูปและเตรียมน้ำส้มป่อยสำหรับสรง จากนั้นจึงมีการอบรมพระเจ้า หรือ “การอบรมสมโภชพระเจ้า” บางแห่งเรียก “การบวชพระเจ้า” คือ การทำพุทธาภิเษก หรือเบิกเนตรพระพุทธเจ้า เพื่อทำให้พระพุทธรูปประธานในมณฑลพิธีเกิดความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น จบแล้วหัวหน้าคณะสงฆ์โยงขันครู (คำนับครู) กล่าวอัญเชิญครู และเริ่มการเทศนาในบทพุทธคุณสังคหโลก บทสารากริวิชาสูตร บทป่าระมีปันจั้น บทเทศนา ต่อจากนั้นจึงสวดเบิกหรือสูตรเบิกไปจนสว่าง โดยมีพระสงฆ์ ๔ รูป ขึ้นนั่งใน “จองเบิก”[๕๕] ที่ตั้งอยู่เบื้องหน้าพระประธาน

---

[๕๓] ท้าวทั้งสี่ คือท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ มี ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูฬปักษ์ และท้าวเวสสุวรรณ ฤาษีทั้งหกสันนิษฐานว่าเป็นฤาษีผู้มีชื่อปรากฏอยู่ในเอกสารล้านนาโบราณ คือ ๑. ฤาษีผู้ดูแลต้นศรีมหาโพธิ์ ณ วัดศรีล้อม ๒. ฤาษีผู้ดูแลพระมหาชินะธาตุเจ้า ณ วัดม่อนคีรีชัย ๓. ฤาษีผู้ดูแลพระมหาชินะธาตุเจ้า ณ พระธาตุดอยแล ๔. สุเทวฤาษีผู้ดูแลพระมหาชินะธาตุเจ้า ณ วัดพระธาตุดอยสุเทพ ๕. สุพรหมฤาษีผู้ดูแลพระมหาชินะธาตุเจ้า ณ ดอยยัสสะกิตติ (เขลางค์บรรพต วัดม่อนพระยาแช่) และ ๖. สุรักขิตตฤาษีผู้ดูแลวัดผาป่อง ใกล้วัดช่างแต้ม ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระมหากีรติ วรกิตติ และพระมหาบวรวิทย์ รตนโชโต, “ท้าวทั้ง ๔ ฤาษีทั้ง ๖ : การศึกษาแนวคิดการได้มาและการใช้อำนาจและ กระบวนการเรียนรู้สู่วิถีปฏิบัติ,” **วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง**, ๑๔(๑), ๕๑ - ๖๖.

[๕๔] เครื่องหลวง เป็นเครื่องสักการะแบบล้านนา นิยมสร้างถวายพระพุทธเจ้า หรือพระมหากษัตริย์ อาทิ เตียงพระเจ้าหรือ อาสนา (อาสนะ) แทนเตียงบรรทมของพระพุทธเจ้า และเครื่องเทียมยศ มีพัดโบก บังสูรย์ บังแทรก จามร ธารพระกร ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อนุกูล ศิริพันธ์, **ศรัทธา สักการะ ความเชื่อ สู่วิถีชีวิตชาวล้านนา** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๖๒), ๑๘๔ - ๑๘๗.

[๕๕] จองเบิก หรือ เตียงเบิก หรือ อาสนะเบิก เป็นเตียงไม้ทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาเป็นทรงปากผาย ประดับตกแต่งอย่างสวยงาม ใช้สำหรับพระสงฆ์สวดมนต์ในงานพิธีมงคล

พระบรมธาตุดอนเต้าในวันประกอบพิธีสรงน้ำพระบรมธาตุ

ที่มา: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1387509326744863&set=pb.100064574266730.-2207520000&type=3&locale=th_TH

สูตรเบิก หรือสวดเบิก เป็นการสวดมนต์ในบทที่ว่าด้วยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า บทสวดเบิกมีท่วงทำนองที่ไพเราะอย่างยิ่ง โดยในพิธีของวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามนั้น จะมีการสวดเบิกหรือสูตรเบิก ๙ วาร ครั้นเมื่อสวดใกล้ถึงวารสุดท้ายจะทำพิธีเปิดผ้าคลุมพระเศียรและแกะขี้ผึ้งซึ่งปิดพระเนตรพระพุทธรูป และจะสวดเบิกต่อไปจนจบ จากนั้นจะนำข้าวมธุปายาสที่กวนมาตั้งแต่เที่ยงคืนนั้นมาถวายจำนวน ๔๙ ก้อน เป็นอันเสร็จพิธี[๕๖]

ปัจจุบัน วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามร่วมกับหน่วยงานราชการในจังหวัดลำปาง ภาคเอกชน และพุทธศาสนิกชน จัดขึ้นในชื่องาน *“งานประเพณีสรงน้ำพระมหาชินธาตุเจ้าดอนเต้า ไหว้สาพระเจ้าทองทิพย์เดือนแปดเป็ง”* ถือเป็นประเพณีสำคัญประจำปีของชาวจังหวัดลำปาง

---

[๕๖] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อนุกูล ศิริพันธ์, **ประเพณีสิบสองเดือนนครลำปาง** (ลำปาง: ลำปางบรรณกิจพริ้นติ้ง, ๒๕๕๙), ๑๓ - ๒๑.

ลำดับเจ้าอาวาส

เจ้าอาวาสวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามนับตั้งแต่ในอดีต เท่าที่มีหลักฐานปรากฏ[๕๗] มีรายนามดังต่อไปนี้

พระอธิการญาณสมุทร	พ.ศ. ๒๔๔๐ – ๒๔๖๘
พระอธิการพุฒ พุฑฒิญาโณ	พ.ศ. ๒๔๖๘ – ๒๔๗๗
พระอธิการคำปิง อุตตโม	พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๔๙๘
พระมหาอุ่น สุมงฺคโล	พ.ศ. ๒๔๙๘ – ๒๕๐๘
พระอธิการสิงห์คำ สุทธิญาโณ	พ.ศ. ๒๕๐๙ - ๒๕๑๗
พระอธิการบุญธรรม ญาณรังสี	พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๒๕๒๑
พระครูพิพิธพัฒนาภิรัต (ชัยวัฒน์ มุนิวโส)	พ.ศ. ๒๕๒๒ - ๒๕๕๐
พระราชจินตวชิราภรณ์ (เสริม กตกิจฺโจ)	พ.ศ. ๒๕๕๑ - ปัจจุบัน

ประวัติเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน

ประวัติ

พระราชจินตวชิราภรณ์ มีนามเดิมว่า เสริม ธรรมศร เกิดเมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ตรงกับวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน ที่บ้านเลขที่ ๓๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลบ้านร้อง อำเภองาว จังหวัดลำปาง เป็นบุตรคนที่ ๕ ของนายเย็น กับนางฟอง ธรรมศร ครอบครัวประกอบอาชีพทำนา มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๘ คน

การศึกษา และบรรพชาอุปสมบท

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ขณะอายุ ๑๓ ปี บรรพชาที่วัดบ้านร้อง ตำบลบ้านร้อง อำเภองาว จังหวัดลำปาง โดยมี พระครูวิทิตธรรมคุณ เป็นพระอุปัชฌาย์ กระทั่งใน พ.ศ. ๒๕๒๓ ขณะอายุ ๒๑ ปี ได้เข้าพิธีอุปสมบทที่วัดบ้านร้อง โดยมีพระครูวชิรสมานคุณเป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสารพิพัฒน์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และเจ้าอธิการสมยศ จิรธมฺโม เป็นพระอนุสาวนาจารย์ มีฉายาว่า กตกิจฺโจ

ในช่วงต้นของการครองเพศบรรพชิตนี้ ท่านมีความมานะศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งนักธรรมและสามัญอย่างจริงจัง แม้สภาพความเป็นอยู่ในขณะนั้น จะไม่เอื้ออำนวยต่อการศึกษาเท่าใดนัก แต่ยังคงหาเวลาท่องหนังสือ อ่านตำราอย่างขะมักเขม้น และได้ย้ายมาศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมที่วัดตะตึกเชียงมั่น ตำบลหัวเวียง อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปางจนสำเร็จการศึกษาในระดับต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

---

[๕๗] กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๘** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๒), ๑๙๒.

พระราชจินดาวชิราภรณ์ (เสริม กตกิจฺโจ)

พ.ศ. ๒๕๑๕ สอบไล่ได้ นักธรรมชั้นตรี วัดบ้านร้อง สำนักเรียนคณะจังหวัดลำปาง

พ.ศ. ๒๕๑๖ สอบไล่ได้ นักธรรมชั้นโท วัดบ้านร้อง สำนักเรียนคณะจังหวัดลำปาง

พ.ศ.๒๕๒๒ สอบไล่ได้ นักธรรมชั้นเอก วัดคะตึกเชียงมั่น สำนักเรียนคณะจังหวัดลำปาง

พ.ศ. ๒๕๒๓ สำเร็จมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่บุญวาทย์วิทยาลัย จังหวัดลำปาง

พ.ศ. ๒๕๒๔ สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค

พ.ศ. ๒๕๒๖ สอบได้เปรียญธรรม ๔ ประโยค

พ.ศ. ๒๕๓๓ ประกาศนียบัตรพิเศษวิชาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. ๒๕๓๔ ประกาศนียบัตรประโยคครูพิเศษมัธยม กระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. ๒๕๓๗ ศึกษาศาสตรบัณฑิต (สาขามัธยมศึกษา) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. ๒๕๔๐ ศึกษาศาสตรบัณฑิต (สาขาบริหารการศึกษา) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. ๒๕๕๐ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นอกจากความรู้ในทางพระศาสนาดังที่ปรากฏข้างต้นแล้ว ท่านยังมีความชำนาญพิเศษในด้านงานสารบรรณ พิมพ์ดีดภาษาไทย และการบรรยายธรรมอีกด้วย

ผลงาน

พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเลขานุการ เจ้าคณะจังหวัดลำปางในขณะนั้น คือ พระราชสุธรรมาภรณ์ (หล้า อินฺทวิชโย) วัดคะตึกเชียงมั่น จังหวัดลำปาง ต่อมาเมื่อพระครูพิพิธพัฒนาภิรัต (ชัยวัฒน์ มุนิวโส) เจ้าอาวาสวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามมรณภาพ พระราชธรรมาลังการ (จันทร์ กตปุญฺโญ) เจ้าคณะจังหวัดลำปางในขณะนั้น จึงมีคำสั่งแต่งตั้งให้พระราชจินตวชิราภรณ์ แต่เมื่อยังเป็นพระครูสิริกิจจาภรณ์ มาเป็นรักษาการเจ้าอาวาสวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ทั้งในด้านต่าง ๆ กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

ด้านการศาสนศึกษา ท่านจัดการและบริหารสำนักการศึกษา การส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี ตั้งทุนการศึกษาทั้งในระดับปฐมและมัธยมศึกษา

ด้านการปกครองคณะสงฆ์ ออกตรวจเจ้าคณะสงฆ์ในพื้นที่ปกครอง ให้คำชี้แจงแก่พระภิกษุสามเณร เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส สอดส่องดูแลพระลูกวัด การรักษาความสะอาดของวัด การส่งเสริมการศึกษาของพระภิกษุ สามเณร ตลอดจนบัญชีรายรับ – รายจ่ายของวัด การพัฒนาวัดให้สะอาด สงบ และเหมาะสม พร้อมจัดตั้งกองทุนศึกษาสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรในการศึกษาเล่าเรียน

นอกจากนี้ ยังเป็นวิทยากรอบรมพระนวกะ บรรยายธรรม การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมแก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชน ตามโครงการพระสงฆ์พบประชาชน เป็นพระปริยัตินิเทศก์ประจำจังหวัดลำปาง เป็นประธานอำนวยการสอบบาลีสนามหลวงและนักธรรมสนามหลวงประจำคณะจังหวัดลำปาง

ด้านการเผยแผ่ธรรม ท่านเป็นพระที่ทันสมัย ใช้ธรรมะสั่งสอนชาวบ้านให้รู้จักทำมาหากินด้วยความสุจริต มีความอดทน ขยันหมั่นเพียร มิให้ลุ่มหลงมัวเมาในอบายมุข ใช้ชีวิตอย่างสมถะและพอเพียง

เกียรติคุณ

พ.ศ. ๒๕๔๙ โล่เกียรติคุณในฐานะผู้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อสถาบันและพระพุทธศาสนาจากศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๕๑ เข้ารับพระราชทานรางวัลเสาเสมาธรรมจักรทองคำ สาขาส่งเสริมกิจการคณะสงฆ์ จากสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้รับคัดเลือกจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็น “ศิษย์เก่าดีเด่น” ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ

พ.ศ. ๒๕๕๗ ได้รับปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

พ.ศ. ๒๕๖๒ ได้รับพระราชทานรางวัล อนุรักษ์สถาปัตยกรรมดีเด่น ประกาศเกียรติคุณในการอนุรักษ์โบราณสถาน จากสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

พ.ศ. ๒๕๖๒ ได้รับปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๒ ได้รับพระราชทานรางวัล เสาอโศกผู้นำศีลธรรม สัปดาห์เผยแผ่พระพุทธศาสนาจากพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลี กรมหมื่นสุทธนารีนาถ

ตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นรองเจ้าคณะอำเภอเมืองลำปาง

พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์

พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นเจ้าคณะอำเภอเมืองลำปาง

พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นเจ้าอาวาสวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นรองเจ้าคณะจังหวัดลำปาง

พ.ศ. ๒๕๖๑ เป็นเจ้าคณะจังหวัดลำปาง

ลำดับสมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๕๔๐ เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๔๐ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร รองเจ้าคณะอำเภอชั้นเอก ในราชทินนามที่ **พระครูสิริกิจจาภรณ์**[๕๘]

พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรเจ้าคณะอำเภอชั้นเอก ในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๕๕๑ ได้รับการเลื่อนชั้นจากพระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะอำเภอชั้นเอก เป็นพระครูสัญญาบัตร เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นโท วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

พ.ศ. ๒๕๕๕ เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญในราชทินนามที่ **พระจินดารัตนาภรณ์**[๕๙]

พ.ศ. ๒๕๖๙ เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๔ รอบ สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดา พัชรสุธาพิมลลักษณ พระบรมราชินี ทรงพระกรุณาโปรดเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ **พระราชจินตวชิราภรณ์ สุนทรเขลางนครกิจ มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี**[๖๐]

---

[๕๘] "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๑ ถ ตอนที่ ๒๖ ข (๒ ธันวาคม ๒๕๔๐), ๑๑.

[๕๙] "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๐ ตอนที่ ๙ ข (๑๙ มีนาคม ๒๕๕๖), ๒๗.

[๖๐] "ประกาศพระราชทานสัญญาบัตร ตั้งสมณศักดิ์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๔๓ ตอนที่ ๒๓ ข (๒๐ เมษายน ๒๕๖๙), ๗.

บรรณานุกรม

กมล มโนชญากร (รวบรวม). **จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนิรเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช ๒๔๖๙**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔.

กรมการศาสนา. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๘**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๒.

กวิฎ ตั้งจรัสวงศ์. **หนังสือที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน วันศุกร์ที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘ ณ พระอารามหลวง วัดพระแก้วสุชาดาราม ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, ๒๕๕๘.

เกสรบัว อุบลสรรค์. **ป. สุวรรณสิงห์ ครูช่างเมืองลำปาง**. เข้าถึงเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.muangboranjournal.com/post/Puan-Suwannasingha

ไข่มุก อุทยาวลี. "ทองจังโก/จังโก." **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ** ๕ (๒๕๔๒): ๒๗๐๔ - ๒๗๐๕.

จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๖๗. (รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณ เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒).

จารึกล้านนา ภาค ๒ เล่ม ๑ จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

ชาธร โชคภัทระ. **กระจกเกรียบ มหัศจรรย์ประณีตศิลป์แห่งสยาม**. เข้าถึงเมื่อ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://anurakmag.com/featured-posts/kriab-glass-marvelous-fine-arts-of-siam/

ณัฏฐภัทร จันทวิช. "วัดพระแก้วดอนเต้า." **เมืองโบราณ** ๕, ๔ (เมษายน - พฤษภาคม ๒๕๒๒), ๑๑ - ๒๑.

ตำนานพระบรมธาตุดอนเต้า วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม. เชียงใหม่: คนเมืองเหนือ, ๒๕๓๔.

ทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๑.

ธวัชชัย ทำทอง. **จิตรกรรม ป. สุวรรณสิงห์ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม**. เข้าถึงเมื่อ ๖ สิงหาคม ๒๕๖๙.เข้าถึงได้จาก https://www.lampangculture.com/a5-view.php?id=2

บุบฝา คุณยศยิ่ง. "พระแก้วดอนเต้า, วัด." **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ**. ๘.(๒๕๔๒): ๔๒๗๑ - ๔๒๗๗.

เบญจมาส แพทอง. "วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม." ใน **ปกิณศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๑๒**, ๒๐ - ๔๗. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๙.

"ประกาศกรมศิลปากร กำหนดจำนวนโบราณสถานสำหรับชาติ." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม ๕๒ (๘ มีนาคม ๒๔๗๘): ๓๖๗๙ - ๓๗๑๗.

"ประกาศพระราชทานวิสุงคามสีมา." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๗๔, ตอนที่ ๑๕ (๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐): ๔๕๑ - ๔๕๖.

"ประกาศกรมศิลปากร เรื่อง กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม ๙๗, ตอนที่ ๔๑ ฉบับพิเศษ (๑๔ มีนาคม ๒๕๒๓): ๑ - ๓๐.

"ประกาศกรมศิลปากร เรื่องขึ้นทะเบียนโบราณสถาน." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๙๗, ตอนที่ ๑๕๙ (๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓): ๓๕๑๔ - ๓๕๒๔.

"ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง ยกวัดราษฎร์เป็นพระอารามหลวง." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๐๔, ตอนที่ ๘๓ (๓๐ เมษายน ๒๕๓๐): ๑.

"ประกาศพระราชทานสัญญาบัตร ตั้งสมณศักดิ์." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๔๓, ตอนที่ ๒๓ ข (๒๐ เมษายน ๒๕๖๙): ๑ - ๗.

"ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๑ ถ ตอนที่ ๒๖ ข (๒ ธันวาคม ๒๕๔๐), ๑ - ๔๗.

"ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๐ ตอนที่ ๙ ข (๑๙ มีนาคม ๒๕๕๖), ๑ - ๕๒.

"ประกาศ เรื่อง สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเจ้า." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่มที่ ๑๓๖ ตอนที่ ๔๐ ข (๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒), ๑ - ๓.

ปาริสุทธิ์ เลิศคชาธาร. "ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นจากจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดลำปาง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ถึงทศวรรษที่ ๒๕๔๐." วิทยานิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๖๓.

พระครูพิพิธพัฒนาภิรัต. **ตำนานพระบรมธาตุดอนเต้า วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม จังหวัดลำปาง**. เชียงใหม่: คนเมืองเหนือ, ๒๕๓๖

พระครูสิริรัตนโสภิต และยุทธภูมิ มั่นตรง (บรรณาธิการ). **พิพิธทรรศนาพุทธศิลป์นครลำปาง**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ทิพย์เนตร, ๒๕๕๘.

พระมหากีรติ วรกิตติ และพระมหาบวรวิทย์ รตนโชโต. "ท้าวทั้ง ๔ ฤาษีทั้ง ๖: การศึกษาแนวคิด การได้มาและการใช้อำนาจและกระบวนการเรียนรู้สู่วิถีปฏิบัติ." **วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง**. ๑๔ (๑), ๕๑ - ๖๖.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ลิลิตพายัพ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๐.

วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์. **ศาสตร์ ศิลป์ จิตวิญญาณ วิหารล้านนา**. นนทบุรี: เมืองโบราณ, ๒๕๖๕.

วรวิทย์ สุมาลัย. "การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในบริเวณพื้นที่ราบตอนกลางของจังหวัดลำปาง ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๔." วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

วงสักก์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ). **เจ้าหลวงเชียงใหม่**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙.

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม พระอารามหลวง. **เรียนเชิญสาธุชนร่วมงาน งานประเพณีสรงน้ำพระมหาชินธาตุเจ้าดอนเต้า ไหว้สาพระเจ้าแก้วดอนเต้า พระเจ้าทองทิพย์ พระเจ้านอน เดือน ๘ เป็ง ประจำปี๒๕๖๙**. เข้าถึงเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1387509326744863&set=pb.100064574266730.-2207520000&type=3&locale=th_TH

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๖๓.

ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. **มณฑปวัดพระแก้วดอนเต้า**. เข้าเมื่อ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก www.m-culture.in.th/album/view/170447/

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกการสร้างวิหารวัดพระแก้วดอนเต้า** เข้าถึงเมื่อ ๖ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จากhttps://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/21235

สงวน โชติสุขรัตน์, ผู้รวบรวม. **ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม ๒**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.

สรัสวดี อ๋องสกุล. **พินิจตำนานลำปาง**. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๘.

สุรพล ดำริห์กุล. **เขลางค์นคร และเมืองลำพาง มรดกประวัติศาสตร์แห่งลุ่มน้ำวัง**. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์, ๒๕๖๒.

_____. **ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดลำปาง. **วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม พระอารามหลวง**. เข้าถึงเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จากhttps://lpg.onab.go.th/th/content/category/detail/id/110/iid/4738

สำนักราชเลขาธิการ. **ประมวลพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๔๘๙-๒๕๑๐ เล่ม ๒ (พุทธศักราช ๒๔๙๘ - ๒๕๐๒).** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๒.

อนุกูล ศิริพันธ์. **ประเพณีสิบสองเดือนนครลำปาง**. ลำปาง: ลำปางบรรณกิจพริ้นติ้ง, ๒๕๕๙.

_____. **ศรัทธา สักการะ ความเชื่อ สู่วิถีชีวิตชาวล้านนา**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๖๒.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **สังคมและวัฒนธรรมล้านนา จากคำบอกเล่า**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ ส. การพิมพ์, ๒๕๕๔.

สัมภาษณ์

พระราชจินดาวชิราภรณ์ (เสริม กตกิจฺโจ). เจ้าอาวาสวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม. สัมภาษณ์. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

ประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง

ประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง*

พื้นที่จังหวัดลำปางมีประวัติความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนานตั้งแต่ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในเขตอำเภอแม่ทะ อำเภอแจ้ห่ม อำเภอแม่เมาะ อำเภอห้างฉัตร และอำเภอเมืองลำปาง นักโบราณคดีได้ขุดพบเครื่องมือหินและแหล่งโบราณคดีที่ชี้ว่ามีชุมชนเกษตรกรรมตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยยุคหินเก่ามีหลักฐานการใช้เครื่องมือหินหยาบและการล่าสัตว์-เก็บของป่าในบริเวณที่ราบและเชิงเขา ยุคหินกลางและหินใหม่ปรากฏการใช้เครื่องมือหินขัด การตั้งถิ่นฐานแบบกึ่งถาวร และเริ่มมีการทำเกษตรกรรมแบบพื้นฐาน ส่วนยุคโลหะพบหลักฐานการใช้เครื่องมือโลหะในชีวิตประจำวัน เครื่องประดับและภาชนะที่บ่งชี้การพัฒนาทางเทคโนโลยีและการติดต่อแลกเปลี่ยนกับกลุ่มอื่น ๆ มีการใช้ทองแดง/สำริดและเหล็กในช่วงปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์ และอาจมีการติดต่อกับกลุ่มวัฒนธรรมอื่น ๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง

จังหวัดลำปางเริ่มเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ในช่วง ๑,๓๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งปรากฏหลักฐานการเรียกชื่อในตำนานเป็นภาษาบาลีหลายชื่อด้วยกัน เช่น เขลางค์นคร กุกกุฏนคร (แปลว่าเมืองไก่ ซึ่งเป็นที่มาของตราประจำจังหวัดลำปางในปัจจุบัน) ลัมภกัปปะนคร (หรือ ลัมพกัปปะนคร ซึ่งเป็นที่มาของชื่อลำปางในเวลาต่อมา) ศรีนครชัย อาลัมภางค์ เป็นต้น ทั้งนี้ คำว่า “ลคอร” (นคร) ถูกเรียกขานเป็นชื่อสามัญของเมืองเขลางค์ ดังพบในตำนาน พงศาวดาร และศิลาจารึก โดยเมืองลคอรหรือเมืองเขลางค์ ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวัง ในเขตอำเภอเมืองลำปาง ส่วนชื่อเมืองลำปางปรากฏอยู่ในตำนานวัดพระธาตุลำปางหลวง ในภาษาบาลีว่า “ลัมพกัปปะ”[๑]

การสถาปนาเมืองและเขลางค์นคร

พงศาวดารโยนกระบุถึงการสถาปนาเมืองลำปางใน พ.ศ. ๑๒๒๓ ว่า สุพรหมฤาษีสร้างเมืองลำปางขึ้นเพื่อถวายเจ้าอนันตยศ (พระเจ้าอินทรเกิงกร) ผู้เป็นโอรสของพระนางจามเทวี สถาปนาเมืองนี้ขึ้นคู่กับเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) แต่แรกนั้นตั้งนามว่า “นครเขลางค์”[๒] ต่อมา

---

* นายชญานิน นุ้ยสินธุ์ นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

[๑] กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๔๒, คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒), ๒๓.

[๒] คำว่า “เขลางค์” นั้น ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิทูร ให้ความเห็นว่าเป็นภาษามอญ มาจากคำว่า “ฮฺลาง” หรือ “ขฺลาง” ที่แปลว่า ขัน หรือ โอ สันนิษฐานว่า ที่มาของชื่อนี้คือดอยเขลางค์ อันเป็นภูมิสถานของเมือง ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๕๗), ๙๔.

เปลี่ยนเป็น “นครอัมภางค์” และเปลี่ยนมาเป็น “นครลำปาง” ในช่วงสมัยพระเจ้าทิพย์ช้าง (หรือที่รู้จักในนาม พ่อเจ้าหนานทิพย์ช้าง เป็นเจ้าผู้ครองนครลำปางในช่วง พ.ศ. ๒๒๗๕ – ๒๓๐๒) ซึ่งได้ขับไล่พวกพม่าออกไป และมีการอพยพผู้คนมาจากเขตพระธาตุลำปางหลวงมายังเมืองลคอร อันเป็นพื้นที่เมืองลำปางในปัจจุบัน[๓]

เมืองเขลางค์หรือเมืองลำปางซึ่งสถาปนาใน พ.ศ. ๑๒๒๓ นั้นตั้งอยู่ในเขตตำบลเวียงเหนือ แผนผังของเมืองเป็นรูปวงรีทรงหอยสังข์ ตัวเมืองด้านตะวันออกวางตัวโค้งตามแนวแม่น้ำวัง ซึ่งต่อมาได้ขยายเมืองออกยังให้กว้างขวางขึ้นในภายหลัง แต่เดิมก่อสร้างกำแพงเมืองชั้นล่างเป็นคันดิน ๓ ชั้น ชั้นบนทำด้วยอิฐ ความยาวโดยรอบวัดได้ ๔,๔๐๐ เมตร เนื้อที่ภายในตัวเมืองราว ๖๐๐ ไร่ มีประตูเมืองที่สำคัญ ๗ ประตู ได้แก่ ประตูม้า ประตูผาบ่อง ประตูท่านาง ประตูต้นผึ้ง ประตูป่อง ประตูนกกด และประตูตาล นอกจากนี้ มีการสร้างเวียงบริวารตามขนบของระบบเมืองสมัยหริภุญชัยรอบเวียงหลัก ได้แก่ เวียงพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งทำหน้าที่เป็นเวียงพระธาตุ ส่วนเวียงบริวารมีหน้าที่ป้องกันข้าศึก คือ เวียงไจ เวียงฮี ตั้งอยู่บริเวณอำเภอเมืองลำปาง และเวียงตานในเขตอำเภอห้างฉัตร เวียงบริวารโบราณเหล่านี้ตั้งอยู่บนเส้นทางไปสู่เวียงเขลางค์[๔]

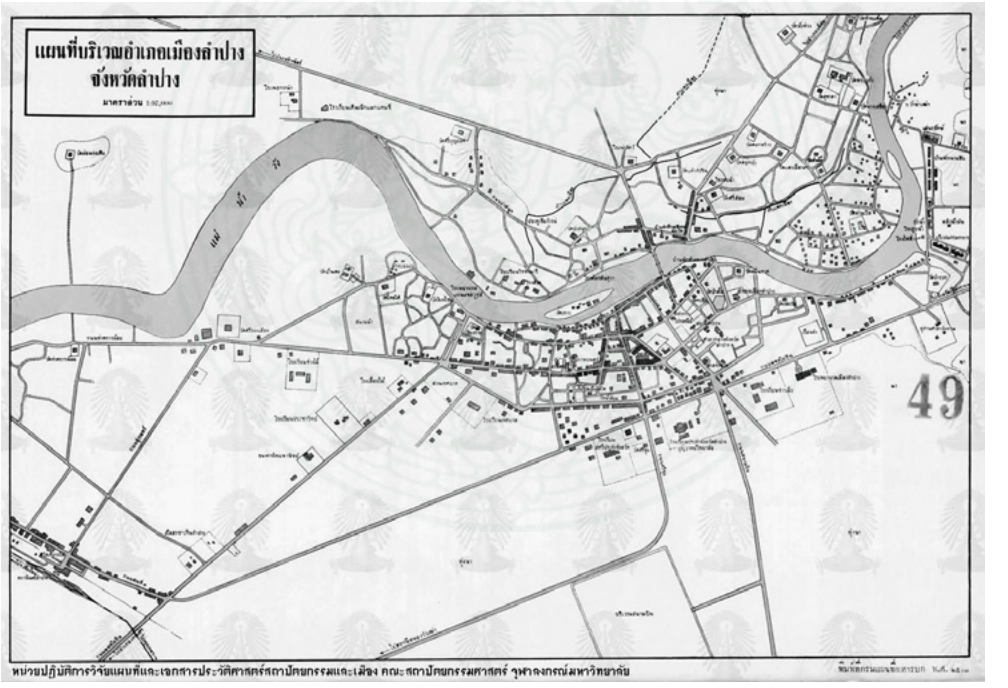

แผนที่แสดงอาณาเขตตัวเมืองลำปาง พ.ศ. ๒๕๐๓

ที่มา: www.facebook.com/photo/?fbid=555710076710533&set=a.406383231643219

---

[๓] สำนักงานจังหวัดลำปาง, **ความเป็นมา**, เข้าถึงเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www2lampang.go.th/history/

[๔] เรื่องเดียวกัน.

เมืองลำปางในยุคล้านนา

ประวัติศาสตร์จังหวัดลำปางในยุคล้านนามีพัฒนาการควบคู่ไปกับอาณาจักรล้านนาทางตอนเหนือของประเทศไทยสมัยโบราณ โดยอาณาจักรล้านนาสถาปนาขึ้นจากความสำเร็จของพญามังรายในการรวบรวมแว่นแคว้นในเขตที่ราบลุ่มน้ำปิงและแม่น้ำกกเข้าเป็นปึกแผ่น แล้วทรงสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางแห่งอาณาจักรใน พ.ศ. ๑๘๓๙ ภารกิจที่สำคัญประการหนึ่งของพญามังรายคือ การขยายอำนาจผนวกรวมแคว้นหริภุญชัยเข้ามาสู่อาณาจักรล้านนาได้สำเร็จใน พ.ศ. ๑๘๓๘[๕] เมื่อขุนครามโอรสของพญามังรายได้ยกทัพไปต้านทัพของพระยาเบิกที่พยายามตีเอาเมืองหริภุญชัยคืน จนพระยาเบิกเสียชีวิตในการสู้รบ ซึ่งเขลางค์นครหรือเมืองลำปางในช่วงเวลาดังกล่าว มีฐานะเป็นหัวเมืองสำคัญของแคว้นหริภุญชัยโดยความสัมพันธ์ในฐานะรัฐเครือญาติจึงตกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาไปด้วย เมื่อขุนครามได้ชัยชนะในการรบยึดครองแคว้นหริภุญชัย จึงแต่งตั้งให้ขุนไชยเสนาเป็นผู้รั้งเมืองสืบต่อ

ในสมัยอาณาจักรล้านนา เขลางค์นครหรือเมืองลำปางมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะเมืองหน้าด่านทางทิศใต้ของอาณาจักร เจ้าเมืองมียศเป็นหมื่น ทั้งนี้ ความขัดแย้งระหว่างอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรอยุธยาที่เริ่มมีขึ้นในยุคนี้ทำให้เมืองลำปางทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้น เนื่องด้วยภูมิรัฐศาสตร์ของเมืองลำปางนั่นเอง ในการเดินทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่อันเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนานั้น อยุธยาจำเป็นต้องตีเมืองลำปางให้ได้เสียก่อน ดังนั้น เมืองลำปางจึงเป็นเมืองหน้าด่านรับศึกจากทางใต้ที่สำคัญมาก พ.ศ. ๑๙๒๙ เมืองลำปางได้เผชิญกับการโจมตีของกองทัพอยุธยาเป็นครั้งแรกคราวที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ยกทัพขึ้นมาจากอยุธยาต่อรบกับล้านนาในสมัยพญาแสนเมืองมา แต่ศึกคราวนั้น เมืองลำปางสามารถต้านทัพอยุธยาไว้ได้ ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๓๐) ก็ทรงวางแผนให้เมืองลำปางเป็นแหล่งชุมนุมทัพที่สำคัญ กระทั่งสามารถตีเมืองเชลียงไว้ได้ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๐๕๘ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงยกทัพขึ้นมาตีเมืองลำปางจนแตกพ่าย แต่มิได้ยึดเมืองไว้ เพียงแต่กวาดต้อนผู้คน ทั้งได้อัญเชิญพระสิกขีปฏิมากร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญกลับไปอยุธยา[๖] หลังจากศึกครั้งนี้อาณาจักรล้านนาและอยุธยามิได้ทำสงครามต่อกันอีก กระทั่งล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าจากการที่พระเจ้าบุเรงนองแห่งกรุงหงสาวดีแผ่อำนาจเข้าครอบครองเมืองเชียงใหม่ศูนย์กลางอำนาจของล้านนาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๑ ทำให้อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเป็นเวลายาวนานกว่า ๒๐๐ ปี แม้จะมีบางช่วงเช่นในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ล้านนาได้ถูกปกครองโดยอยุธยาเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ

---

[๕] สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, ๑๑๖ - ๑๒๐.

[๖] กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง**, ๒๕.

เมืองลำปางภายใต้การปกครองของพม่า

ตั้งแต่ช่วงที่พระเจ้าบุเรงนองสามารถปกครองอาณาจักรล้านนาไว้ได้ พม่าได้จัดส่งเจ้านายมากำกับดูแลการปกครองอาณาจักรล้านนาและหัวเมืองแวดล้อม โดยยังคงศูนย์กลางอำนาจไว้ที่เชียงใหม่ และต่อมาสมัยหลังย้ายศูนย์กลางอำนาจไปที่เมืองเชียงแสน นโยบายการปกครองของพม่าเหนืออาณาจักรล้านนาแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงใหญ่ ๆ กล่าวคือ ช่วงแรก พ.ศ. ๒๑๐๑ – ๒๒๐๗ เป็นระยะที่พม่าปกครองล้านนาในฐานะมณฑลหนึ่งของอาณาจักรพม่า ซึ่งพม่ามอบอำนาจปกครองตนเองได้ในระดับหนึ่ง โครงสร้างการปกครองยังอาศัยระบบเดิมของล้านนา ทว่าต้องอยู่ภายใต้การกำกับของกษัตริย์พม่า ด้วยแนวนโยบายเช่นนี้ทำให้เจ้านครต่าง ๆ ยังมีอิสระมากพอสมควร สาเหตุที่พม่าดำเนินนโยบายเช่นนี้ในช่วงแรกเนื่องจากอำนาจการปกครองของพม่าในอาณาจักรล้านนาไม่สามารถยึดครองได้อย่างเข้มแข็งตลอดเวลา ดังปรากฏว่า ผู้นำรัฐท้องถิ่นทำการต่อต้านพม่า กระทั่งแยกเป็นนครรัฐอิสระอยู่หลายแห่ง อีกทั้งอยุธยาก็เข้ามามีบทบาทต่อเชียงใหม่ ทำให้พม่าต้องยกทัพมาปราบอยู่เป็นระยะ ส่วนในช่วงที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๐๗ – ๒๓๑๗ พม่าเริ่มมีนโยบายผนวกล้านนาเข้าไปเป็นดินแดนส่วนหนึ่ง ดังที่พม่าได้ส่งขุนนางจากราชสำนักมาปกครองโดยตรง ลดบทบาทของขุนนางท้องถิ่น และจัดเก็บภาษีมากขึ้น จนประชาชนเดือดร้อนจากการขูดรีดภาษีของข้าหลวงพม่า ประกอบกับสถานการณ์สมัยราชวงศ์ตองอูตอนปลายเริ่มสั่นคลอนจากกษัตริย์ที่ไม่เข้มแข็ง ทำให้บางหัวเมืองในล้านนาพยายามแยกตัวออกเป็นอิสระ เกิดกบฏหรือตนบุญ รวมทั้งกลุ่มกองโจรอยู่หลายครั้งด้วยกัน[๗] ในช่วงที่ ๒ นี้ พม่าเน้นใช้วิธีแยกการปกครองเชียงแสนออกเป็นเขตสำคัญ และใช้เป็นฐานที่มั่นทางยุทธศาสตร์จนพม่าหมดอำนาจในล้านนาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๗ ซึ่งพระยาจ่าบ้านและพระเจ้ากาวิละหันไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าตากสิน ทำให้กองทัพไทยและล้านนาร่วมกันทำสงครามต่อต้านพม่าออกจากเชียงใหม่ได้สำเร็จ[๘] อย่างไรก็ตาม ในภาพรวมรูปแบบการปกครองของล้านนาภายใต้การปกครองของพม่าในช่วงกว่า ๒๐๐ ปี คือ การกลับไปสู่ระบบแว่นแคว้นอีกครั้ง เมืองต่าง ๆ พยายามจะแยกตัวเป็นนครรัฐอิสระอยู่เป็นประจำ จากการที่อาณาจักรพม่าก็มีปัญหาการเมืองภายในอยู่บ่อยครั้ง และมีปัญหากบฏของชนกลุ่มน้อย หากเป็นช่วงที่พม่าสงบศึกภายในแล้ว จึงมีโอกาสมาจัดการกับนครรัฐอิสระที่อยู่ไกลออกไป

---

[๗] สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, ๓๐๒ – ๓๐๖.

[๘] เรื่องเดียวกัน, ๒๕๗.

เมืองลำปางหลังการปกครองของพม่า

ภายใต้การปกครองของพม่าอันยาวนานสร้างความบอบช้ำให้แก่อาณาจักรล้านนารวมถึงเมืองลำปางซึ่งขึ้นกับล้านนาเป็นอย่างมาก จากสภาพบ้านเมืองที่ระส่ำระสาย เกิดศึกทั้งกับพม่าและนครรัฐภายในด้วยกัน อีกทั้งพม่ายังกวาดต้อนผู้คนและไพร่ฝีมือดีไปหลายคราวด้วยกัน นอกจากนี้ สภาพทางภูมิรัฐศาสตร์ของล้านนาที่อยู่ประชิดกับอาณาจักรใหญ่ ๒ แห่งคือ พม่าและไทย มักจะได้รับผลกระทบเมื่อ ๒ อาณาจักรดังกล่าวกระทบกระทั่งหรือเกิดศึกสงครามกัน ล้านนาจึงมักถูกครอบครองโดยพม่าหรือไทย ในช่วงเวลาหนึ่งเสมอ ทั้งนี้ หลังจากการปกครองอย่างเข้มงวดและการกดขี่ข่มเหงของพม่าตลอดเวลากว่า ๒๐๐ ปี ผู้นำล้านนาขณะนั้นจึงเลือกขึ้นต่อฝ่ายไทย โดยมองว่าน่าจะเป็นโอกาสฟื้นฟูบ้านเมืองได้ดีกว่าอยู่กับพม่า

สัญญาณการต่อต้านพม่าสะท้อนจากการก่อกบฏอย่างต่อเนื่องในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ กระทั่งใน พ.ศ. ๒๓๑๒ โป่อภัยคามินี เจ้าเมืองเชียงใหม่ถึงแก่กรรม พม่าแต่งตั้งโป่มะยุง่วน หรือโป่หัวขาวมาเป็นเจ้าเมืองแทน ซึ่งโป่มะยุง่วนมีนโยบายแข็งกร้าวกดขี่ชาวเมืองเป็นอันมาก พระยาจ่าบ้าน (บุญมา) และเจ้ากาวิละ เกิดความไม่พอใจอย่างยิ่ง ทั้งนี้ พระยาจ่าบ้านกับโป่มะยุง่วนถึงกับสู้รบกันที่กลางเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ ผลปรากฏว่าพระยาจ่าบ้านแพ้ด้วยกำลังพลและอาวุธที่น้อยกว่า ดังนั้น พระยาจ่าบ้านจึงชักชวนเจ้ากาวิละต่อต้านอำนาจพม่า และได้ร่วมกันวางแผนโดยให้พระยาจ่าบ้านลงไปกราบทูลพระเจ้าตากสินให้ส่งกองทัพมาขับไล่พม่า ซึ่งพระเจ้าตากสินยกทัพขึ้นมาโดยเร็วเพียง ๑๗ วัน ในการสงครามนั้น เจ้ากาวิละอาสาพระเจ้าตากสินเป็นกองทัพหน้าจนตีเชียงใหม่ภายใต้การปกครองของพม่าสำเร็จใน พ.ศ. ๒๓๑๗ หลังจากนั้น พระเจ้าตากสินทรงตอบแทนความดีความชอบ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งพระยาจ่าบ้านเป็นพระยาหลวงวชิรปราการกำแพงเพ็ชร ครองเมืองเชียงใหม่ เจ้ากาวิละครองเมืองลำปาง ส่วนน้องของเจ้ากาวิละอีก ๖ คนให้ช่วยราชการที่เมืองลำปาง ซึ่งเจ้าเจ็ดตนพี่น้องได้ร่วมกันปกป้องเมืองลำปางให้พ้นจากอำนาจของพม่า ผลจากการเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีนี้ ทำให้ฝ่ายสยามสามารถใช้เมืองลำปางเป็นฐานที่มั่นต่อสู้กับพม่าในเวลาต่อมาอีกหลายการศึก และเปิดโอกาสให้สยามขยายอำนาจบารมีสู่เมืองอื่น ๆ ในล้านนาได้อีก[๙] เมื่อพระยาหลวงวชิรปราการกำแพงเพ็ชร (พระยาจ่าบ้าน) เสียชีวิตลงในปลายสมัยธนบุรี เจ้ากาวิละได้ทราบข่าวการปราบดาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และได้นำเจ้านายพี่น้องลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท จึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศเจ้ากาวิละเป็นพระยาวชิรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ แทนพระยาจ่าบ้าน ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ และโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเจ้าคำสมผู้เป็นน้องคนที่สองเป็นเจ้าเมืองลำปาง

[๙] เรื่องเดียวกัน, ๓๑๒ - ๓๑๗.

หลังจากนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านครลำปางกับราชวงศ์จักรีก็มีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น ทั้งยังมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติต่อกันด้วย เนื่องจากสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทได้สู่ขอเจ้าศรีอโนชา พระขนิษฐาของเจ้ากาวิละมาเป็นพระชายา ทางกรุงเทพฯ ก็สนับสนุนช่วยเหลือนครลำปางด้วยดีมาตลอด ทั้งเจ้านายฝ่ายเหนือก็ได้รับยกย่องให้มีสถานภาพสูงขึ้น ในทางการปกครองเป็นถึงเจ้าประเทศราช[๑๐] ในช่วงแรกที่ล้านนาหันมาขึ้นกับฝ่ายสยาม เชียงใหม่และหลายหัวเมืองรวมทั้งลำปางมีสภาพทรุดโทรมลงอย่างยิ่ง เจ้ากาวิละและเจ้าเจ็ดตนจึงทำการรวบรวมไพร่พลและฟื้นฟูบ้านเมืองให้ดีดังเดิม ดังที่นักประวัติศาสตร์เรียกยุคนี้ว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” โดยตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า เจ้าเจ็ดตนใช้ทั้งวิธีเกลี้ยกล่อมโดยสันติ และกวาดต้อนเทครัวเข้ามา กระทั่งได้ให้ไพร่พลเมืองลำปาง ๓๐๐ คนไปช่วยฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่[๑๑] ถึงกระนั้น ในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่าน พม่าก็ยังพยายามกลับเข้ามามีอิทธิพลในล้านนาอีกในช่วงแรกที่ถูกขับไล่ออกไป เจ้ากาวิละและเจ้าเจ็ดตนพี่น้องก็ได้เกลี้ยกล่อมให้เจ้านครรัฐต่าง ๆ ที่เคยอยู่ในปกครองของพม่าให้ “ฟื้นม่าน” (การต่อต้านพม่า) และหันมาขึ้นกับฝ่ายสยามแทน รวมทั้งยกทัพไปตีบ้านเล็กเมืองน้อยเพื่อสั่งสมกำลังไว้ต่อสู้กับพม่า ซึ่งก็ได้ยกทัพมาตีลำปางและป่าซาง (พ.ศ. ๒๓๓๐) รวมทั้งตีเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๓๔๐) จุดเปลี่ยนที่สำคัญคือ ใน พ.ศ. ๒๓๔๕ ผู้นำล้านนาเริ่มโจมตีเมืองสำคัญ เช่น เมืองเชียงตุง เพื่อตัดทอนกำลังพม่าที่โอบล้อมเมืองเชียงแสนลง กระทั่ง พ.ศ. ๒๓๔๗ กองทัพใหญ่จากเชียงใหม่และลำปางจึงตีเมืองเชียงแสนแตก ด้วยความช่วยเหลือจากเวียงจันทน์และกรุงเทพฯ หลังจากนั้น ฝ่ายพม่าไม่เคยยกทัพใหญ่เข้ามาโจมตีหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกเลย

หลังจากตีเมืองเชียงแสนได้ เจ้ากาวิละสั่งให้รื้อกำแพงเมือง และทำลายเมืองมิให้เป็นที่มั่นของข้าศึกอีกต่อไป แล้วเทครัวชาวเชียงแสนลงมาประมาณ ๒๐,๐๐๐ คนแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน ส่งไปกรุงเทพฯ ส่วนหนึ่ง ซึ่งต่อมาไปปักหลักที่อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี ส่วนที่เหลือส่งไปเวียงจันทน์ น่าน เชียงใหม่ และนครลำปาง ชาวเชียงแสนที่อพยพลงมาอยู่ที่ลำปางนั้นอาศัยอยู่บริเวณวัดปงสนุกสืบต่อมาจนปัจจุบัน[๑๒] จากความดีความชอบดังกล่าว รวมทั้งการรวบรวมหัวเมืองอื่น ๆ มาเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ทำให้อาณาเขตของสยามกว้างใหญ่ยิ่งกว่าที่เคยมีมา เจ้ากาวิละจึงได้รับบำเหน็จความชอบโดยมาก โปรดให้สถาปนาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่มีฐานะเป็นเจ้าประเทศราช

---

๑๐ กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง**, ๒๗.

๑๑ สำนักงานจังหวัดลำปาง, **ความเป็นมา**.

๑๒ กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง**, ๓๐.

ในช่วง พ.ศ. ๒๓๔๗ - ๒๔๓๕ ราชอาณาจักรสยามโดยราชวงศ์จักรีได้ปกครองล้านนาในฐานะเมืองประเทศราช กล่าวคือให้อิสระและอำนาจเจ้าเมืองท้องถิ่นในการบริหารจัดการดินแดนตามจารีตประเพณีโบราณของตนอย่างเต็มที่ ทว่าต้องแสดงความภักดีต่อสยามผ่านระบบบรรณาการ หรือกรณีเกณฑ์ทัพไปร่วมในราชการสงคราม เป็นต้น ภายใต้แนวทางดังกล่าว เจ้าเมืองหัวเมืองฝ่ายเหนือจึงยึดแนวปฏิบัติในการปกครองแบบเดิมของตนทั้งทางด้านกฎหมายและการบริหารราชการบ้านเมือง เช่น ผู้ปกครองและผู้ช่วยบริหารราชการในแต่ละเมืองยังคงรูปแบบตำแหน่ง “เจ้าขัน ๕ ใบ” และ “เค้าสนามหลวง” สำหรับเมืองลำปาง ซึ่งอยู่ในฐานะบ้านพี่เมืองน้องกับเชียงใหม่ที่ได้ร่วมรบขับไล่พม่า และฟื้นฟูอาณาจักรล้านนาร่วมกันเสมอมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงวางนโยบายให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน ร่วมมือกันปกครองบ้านเมืองและป้องกันภัยจากพม่า นอกจากนี้ ใน พ.ศ. ๒๓๘๖ เมื่อเจ้าเมืองเชียงใหม่มโหตรประเทศส่งเจ้านายบุตรหลานเจ้าเจ็ดตนพร้อมไพร่พลไปตั้งเมืองเชียงรายขึ้นใหม่ พระยาน้อยอินทร์ เจ้าเมืองลำปาง ราชบุตรของพระยาคำโสม ได้ส่งเชื้อสายออกไปฟื้นฟูเมืองพะเยาและเมืองงาว ซึ่งเป็นบ้านเก่าเมืองเดิมขึ้นมาใหม่ โดยเจ้าหลวงลำปางในสายเจ้าเจ็ดตนได้ปกครองลำปางตามขนบจารีตล้านนามาจนถึงยุคมณฑลเทศาภิบาลสืบต่อมา ๑๐ องค์ กระทั่งเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตเจ้าหลวงองค์สุดท้ายของลำปางถึงแก่พิราลัย[๑๓]

เมืองลำปางในระบอบมณฑลเทศาภิบาล

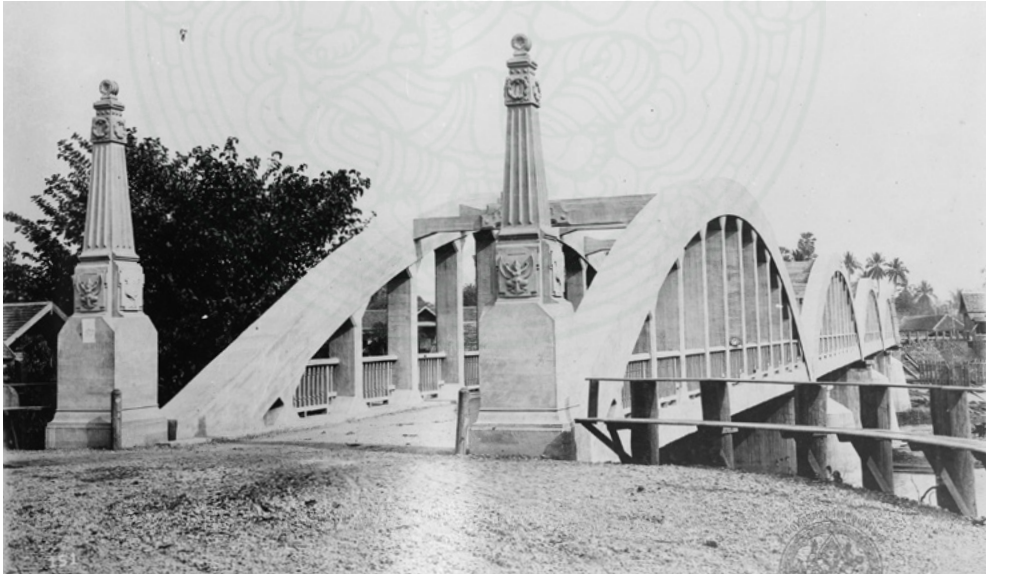

ภาพถ่ายเก่าสะพานรัษฎาภิเศก

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ รฟท ๑๔๒/๑๐๕)

[๑๓] สำนักงานจังหวัดลำปาง, **ความเป็นมา**.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะจัดการปกครองพระราชอาณาจักรให้มั่นคงเป็นปึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อทำให้ประเทศมีความเจริญทัดเทียมนานาอารยประเทศ และพร้อมรับมือกับภัยคุกคามจากตะวันตก จึงทรงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองทั้งปวงให้ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว จากที่เคยขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยบ้าง กระทรวงกลาโหมบ้าง เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงมีพระบรมราชโองการแบ่งหน้าที่ระหว่างกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหมขึ้นใหม่ ให้กระทรวงมหาดไทยปกครองหัวเมืองทั้งปวงในพระราชอาณาจักร ทำการรวบรวมหัวเมืองเข้าเป็นมณฑลมีข้าหลวงใหญ่เป็นผู้ปกครอง แต่แรกนั้น การจัดตั้งมณฑลมีอยู่ทั้งสิ้น ๖ มณฑล โดยเมืองลำปางขึ้นกับมณฑลลาวเฉียง ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลพายัพ ทั้งนี้ มณฑลลาวเฉียง อันประกอบด้วยแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เพิ่งจะได้ปรับแก้รูปแบบการปกครองให้เป็นระบบมณฑลเทศาภิบาลอย่างเต็มที่ใน พ.ศ. ๒๔๔๓ และได้แยกลำปาง แพร่ น่าน ออกจากมณฑลพายัพมารวมตั้งเป็นมณฑลมหาราษฎร์ใน พ.ศ. ๒๔๕๘

ในช่วง พ.ศ. ๒๔๔๓ – ๒๔๖๐ รัฐบาลสยามได้ใช้นโยบายที่ค่อนข้างผ่อนปรนในการปกครองมณฑลพายัพ โดยปรับให้สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมแต่เดิมประจำท้องถิ่น เช่น การบริหารราชการระดับเมืองยังปล่อยให้เป็นหน้าที่ของ “เค้าสนามหลวง” อันเป็นรูปแบบการบริหารบ้านเมืองของล้านนามาแต่อดีต ทว่าเจ้าเมืองหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ถูกลดฐานะในการเป็นหัวหน้ารัฐบาลท้องถิ่นอย่างเลี่ยงไม่ได้ ในที่สุด นโยบายการสร้างสถานที่ทำราชการขึ้นเป็นการถาวร

ศาลากลางจังหวัดลำปางหลังแรกที่สร้างใหม่ขึ้นแทนหอคำ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ.สบ.๕๒.๒.๑/๕๕)

ตามแบบสมัยใหม่ ก็มีผลในการทำลายสัญลักษณ์แห่งอำนาจเก่าที่เคยอยู่ใน “คุ้ม” ของเจ้านายมาช้านาน ประกอบกับนโยบายด้านการคลังและภาษีอากรในยุคสมัยใหม่ ซึ่งรวบอำนาจและดึงดูดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจไปสู่ส่วนกลางมากขึ้นก็ได้สร้างความไม่พอใจให้แก่ราษฎรและเจ้านายเมืองเหนือผู้เสียอำนาจและผลประโยชน์จนปะทุออกเป็นเหตุการณ์ “กบฏเงี้ยว พ.ศ. ๒๔๔๕”[๑๔]

พัฒนาการประวัติศาสตร์ลำปางในช่วงนี้สะท้อนให้เห็นถึงภาวะเมืองประเทศราชในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงไปสู่การปกครองแบบสมัยใหม่ ด้วยมีทั้งการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อรักษาอำนาจเดิมและการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดโดยเข้าร่วมการปฏิรูปประเทศเมื่อครั้งนั้น ทั้งนี้นับแต่ พ.ศ. ๒๔๑๖ - ๒๔๖๕ คือปีที่เริ่มเตรียมพื้นฐานในการปฏิรูป มาถึงปีสิ้นสุดยุคเจ้าหลวงลำปาง หรือเกือบครึ่งศตวรรษต่อมา ในช่วงเวลาดังกล่าว ลำปางมีเจ้าหลวงปกครองอยู่ ๓ องค์ คือ เจ้าพรหมาธิพงศ์ธาดา เจ้านรนันท์ไชยชวลิต และเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต ซึ่งมีปฏิกิริยาต่อแนวทางการปฏิรูปของรัฐบาลสยามแตกต่างกัน เช่น ในสมัยเจ้าพรหมาธิพงศ์ธาดาได้แสดงท่าทีต่อต้านรัฐบาลกลางหลายครั้ง อย่างไรก็ดี ในสมัยของเจ้านรนันท์ไชยชวลิต และเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต รัฐบาลสยามได้รับความร่วมมือจากเจ้าหลวงเมืองลำปางเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในการปราบปรามกบฏเงี้ยว พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งเข้ามาโจมตีเมืองลำปางในช่วงเช้ามืดวันที่ ๔ สิงหาคม หรือในช่วงที่มีการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตก็ได้ให้ความร่วมมือและสนับสนุนนโยบายดังกล่าวอย่างแข็งขัน โดยสร้างโรงเรียนนอกสังกัดวัดเป็นแห่งแรกที่หน้าคุ้มเจ้าหลวงใน พ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อการศึกษาเจริญขึ้น เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตยังสละทรัพย์ส่วนตัวซื้อที่ดินสร้างโรงเรียนขึ้นแล้วมอบให้เป็นสมบัติของรัฐบาล ทั้งนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ จึงได้ทรงพระกรุณาเสด็จฯ มาเปิดโรงเรียนแห่งนี้ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน และพระราชทานนามว่า “โรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย”[๑๕]

การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลหรือต่อมาปรับเป็นระบบเทศาภิบาลช่วงสุดท้ายอยู่ในราว พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ เกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำขึ้นทั่วโลก จึงทรงปรับการบริหารราชการแผ่นดินให้เข้ากับสถานการณ์ โดยยกเลิกตำแหน่งและหน่วยงานที่ไม่จำเป็นออกไป เช่น ยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมืองโดยกำหนดว่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ หากตำแหน่งเจ้าเมืองใดว่างลง จะไม่โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งขึ้นอีก ส่วนเจ้าเมืองที่ยังมีชีวิตอยู่ยังคงได้รับพระราชทานเงินเดือนจนถึงแก่พิราลัย

---

๑๔ เรื่องเดียวกัน.

แผนที่จังหวัดลำปางในปัจจุบัน

ที่มา: https://www2.lampang.go.th /lp_document/25690630-briefing/

เมื่อสยามเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ การบริหารราชการแผ่นดินหลายอย่างในสมัยระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ถูกยกเลิก รวมทั้งระบบมณฑลเทศาภิบาลด้วย พ.ศ. ๒๔๗๖ มณฑลพายัพที่เมืองลำปางขึ้นตรงได้ถูกยุบลง ปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองมาเป็นระบบจังหวัดภายใต้ “พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๖” ให้จัดระเบียบการบริหารราชการส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ ลำปางจึงมีสถานะเป็นจังหวัดลำปางเช่นเดียวกับจังหวัดอื่นทั่วประเทศ โดยในช่วงแรก “จังหวัดลำปาง” ประกอบด้วยอำเภอเมืองลำปาง อำเภอแม่ทะ อำเภอเกาะคา อำเภอห้างฉัตร (ชื่อเดิมคือหางสัตว์) อำเภอแจ้ห่ม อำเภอเถิน อำเภองาว กิ่งอำเภอสบปราบ และกิ่งอำเภอแม่พริก ปัจจุบันจังหวัดลำปางแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๓ อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองลำปาง อำเภอเกาะคา อำเภองาว อำเภอแจ้ห่ม อำเภอแม่เมาะ อำเภอห้างฉัตร อำเภอเถิน อำเภอเมืองปาน อำเภอแม่ทะ อำเภอแม่พริก อำเภอวังเหนือ อำเภอสบปราบ และอำเภอเสริมงาม

สภาพสังคมและเศรษฐกิจของลำปางในปัจจุบัน[๑๖]

ปัจจุบัน จังหวัดลำปางมีโครงสร้างเศรษฐกิจผสมผสานระหว่างภาคอุตสาหกรรมหนัก พลังงาน เกษตรกรรม ภาคการบริการ อุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม/ธรรมชาติ

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา อุตสาหกรรมหนักโดยเฉพาะอุตสาหกรรมพลังงาน (แม่เมาะ) เป็นฐานเศรษฐกิจขนาดใหญ่และการจ้างงานหลักของจังหวัด ทว่า โรงไฟฟ้าแม่เมาะกำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ เนื่องจากเผชิญนโยบายลดการปล่อยคาร์บอนระดับสากล และปริมาณถ่านหินลิกไนต์ที่มีแผนการปิดตัวลงในอนาคต ทำให้จังหวัดพยายามเร่งหาเศรษฐกิจใหม่มาทดแทน นอกจากนี้ ลำปางเป็นฐานอุตสาหกรรมเบา โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเซรามิก (เครื่องปั้นดินเผา) ด้วยเป็นแหล่งดินขาวชั้นดีและหินอุตสาหกรรม (หินปูนก่อสร้าง) ทำให้อุตสาหกรรมเซรามิกโดยเฉพาะ “ชามตราไก่” เป็นอุตสาหกรรมสร้างรายได้ที่สำคัญ แม้ปัจจุบันจะต้องปรับตัวเน้นงานดีไซน์สร้างสรรค์เพื่อสู้กับสินค้าจากต่างประเทศ ทั้งนี้ มีอุตสาหกรรมที่สำคัญอื่น ๆ ได้แก่ อุตสาหกรรมไม้ และการแปรรูปสินค้าเกษตร รวมถึงกิจการขนาดกลางและขนาดย่อมที่กระจายตัวในอำเภอเมืองและเขตอุตสาหกรรม

แม้เศรษฐกิจของลำปางพึ่งพากิจกรรมภาคนอกเกษตรค่อนข้างสูง แต่เศรษฐกิจภาคการเกษตรก็ยังคงมีความสำคัญและผูกพันกับวิถีชีวิตของผู้คนมาตั้งแต่ในอดีต โดยพืชเศรษฐกิจหลักของจังหวัด ได้แก่ ข้าว อ้อย สับปะรด ลำไย และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ รวมถึงมีการส่งเสริมปศุสัตว์ เช่น สุกร และไก่เนื้อ ทั้งนี้ ภาคเกษตรกรรมมีแนวโน้มขยายตัวได้ดี ผนวกกับนโยบาย “ตลาดนำ นวัตกรรมเสริม” เพื่อยกระดับสินค้าเกษตรแปรรูป

ในส่วนภาคบริการและการท่องเที่ยว ปัจจุบัน จังหวัดลำปางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (วัดเก่า ตลาดโบราณ) และเชิงธรรมชาติ เป็นแหล่งรายได้ที่เติบโตอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเฉพาะการท่องเที่ยวในย่านเมืองเก่าและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ทำให้นักท่องเที่ยวชื่นชอบความสงบงดงาม ไม่พลุกพล่านเหมือนจังหวัดท่องเที่ยวหลัก ซึ่งเศรษฐกิจในภาคนี้ยังมีศักยภาพเพิ่มขึ้นหากได้รับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการตลาดอย่างต่อเนื่องจริงจัง

---

[๑๖] สำนักงานจังหวัดลำปาง กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด, **บรรยายสรุปจังหวัดลำปาง เดือนมิถุนายน ๒๕๖๙**, เข้าถึงเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www2.lampang.go.th / lp_document/25690630-briefing/

สะพานรัษฎาภิเศกในปัจจุบัน

สถานีรถไฟนครลำปางในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๔๒. (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒).

สำนักงานจังหวัดลำปาง. **ความเป็นมา.** เข้าถึงเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www2.lampang.go.th/history/

สำนักงานจังหวัดลำปาง. กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด**. บรรยายสรุปจังหวัดลำปาง เดือนมิถุนายน ๒๕๖๙**. เข้าถึงเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www2.lampang.go.th/lp_document/25690630-briefing/

สักเสริญ รัตนชัย. **ลำปางในพงศาวดารไทยถิ่นเหนือ**. ลำปาง: จิตวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๘.

สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๕๗.

หน่วยวิจัยแผนที่และเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม. **แผนที่บริเวณอำเภอเมืองลำปาง พ.ศ. 2503.** เข้าถึงเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก www.facebook.com/photo/? fbid=55571007&set=a.406383231643219

ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองลำปาง

ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองลำปาง

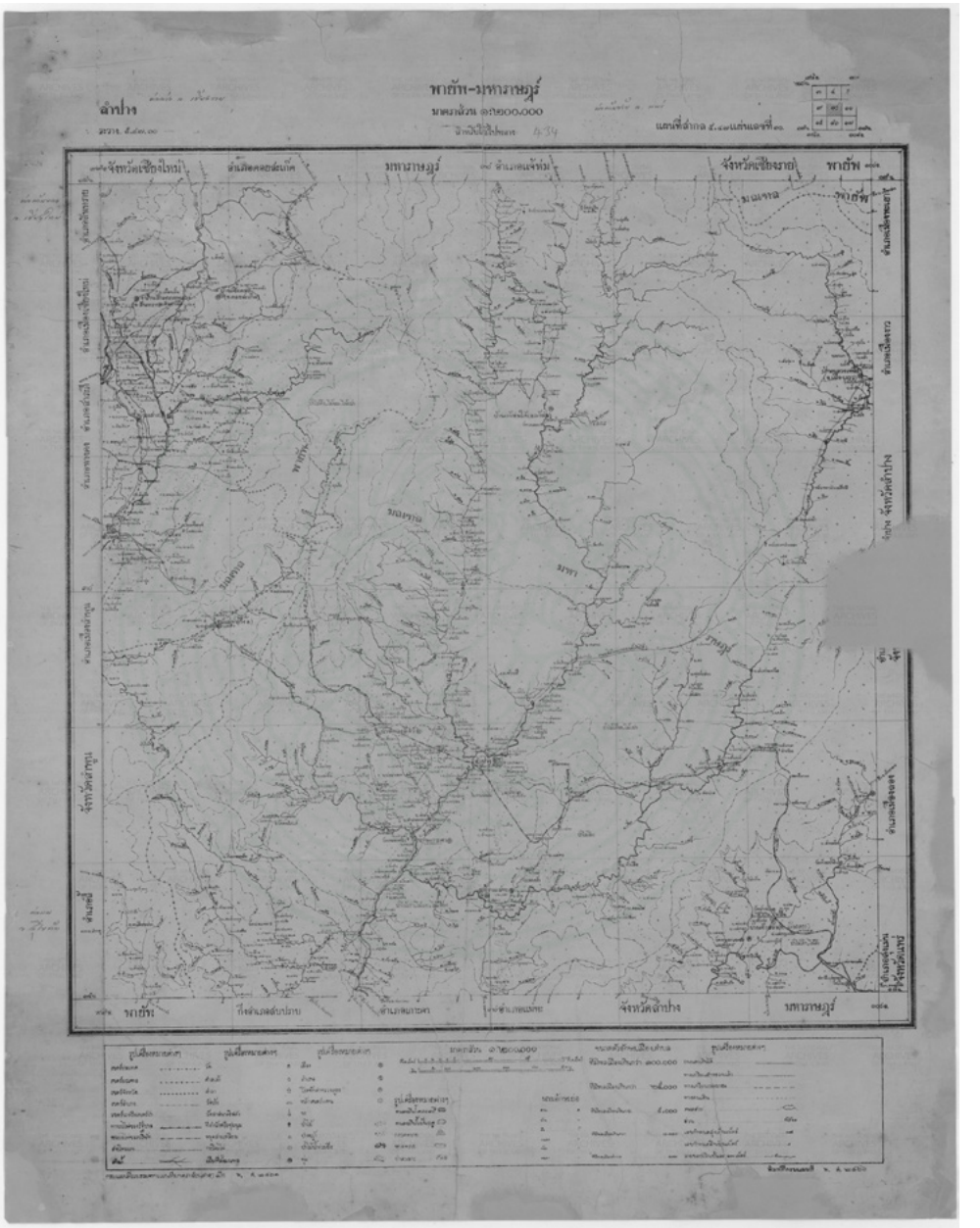

แผนที่จังหวัดลำปาง มณฑลพายัพ และพื้นที่บางส่วนของมณฑลมหาราษฎร์
รหัสภาพ: ผ กบค ๒ – (๑๐ - ๑๑)

การแข่งเรือเพื่อฉลององค์กฐิน
เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต
เจ้าผู้ครองนครลำปาง พ.ศ. ๒๔๕๐
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๓ - ๒(๙)

การแข่งเรือเพื่อฉลององค์กฐิน
เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต
เจ้าผู้ครองนครลำปาง พ.ศ. ๒๔๕๐
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๓ - ๒(๑๐)

ไม้ขอนสักประมาณ ๓,๐๐๐ ท่อนลอยอยู่ในแม่น้ำวังหน้าเมืองลำปาง
คราวเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. ๒๔๖๓
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๓ - ๔(๑)

องค์พระบรมธาตุ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม
เมืองนครลำปาง ฉายในคราวที่สมเด็จพระราชปิตุลา
บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช จเรทหารทั่วไป
เสด็จตรวจราชการภาคเหนือ พ.ศ. ๒๔๕๙
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓ หวญ ๕๗/๖/๖

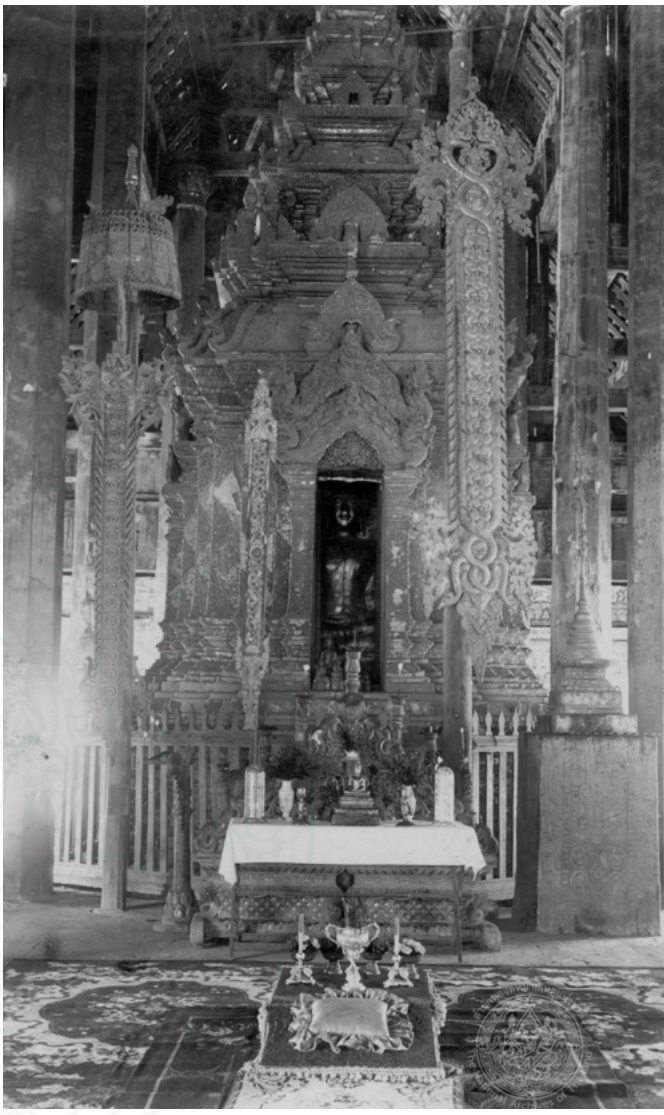

กู่พระเจ้าทันใจ วัดพระธาตุลำปางหลวง
ที่เบื้องหน้ากู่อัญเชิญพระแก้วดอนเต้า
ออกมาประดิษฐานให้สมเด็จพระราชปิตุลา
บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงสักการบูชา
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓ หวญ ๕๗/๖/๒๖

สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข
เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
จเรทหารทั่วไป ประทับช้างที่นั่ง
เสด็จข้ามแม่น้ำวัง เข้าสู่เมืองนครลำปาง
ในคราวเสด็จตรวจราชการภาคเหนือ พ.ศ. ๒๔๕๙
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓ หวญ ๕๗/๖/๑๙

ศาลาเค้าสนามหลวง
เมืองนครลำปาง
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓
หวญ ๕๗/๖/๑๐

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
และพระธิดา
ทรงฉายพระรูปร่วมกับ
เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต
และคณะผู้ตามเสด็จ
ในคราวเสด็จตรวจราชการ
และโบราณสถานในมณฑลพายัพ
พ.ศ. ๒๔๖๔
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓ หวญ ๕๑/๑๑

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
กรมพระนครสวรรค์วรพินิต
ขณะดำรงตำแหน่ง
เสนาธิการทหารบก
เสด็จตรวจราชการภาคเหนือ
ทรงฉายกับคณะผู้ตามเสด็จ
ที่ประตูผา เมืองนครลำปาง
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓ หวญ ๕๗/๖/๒๖

การก่อสร้างสถานีรถไฟนครลำปาง พ.ศ. ๒๔๕๘
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๒.๑ - ๕๘(๑)

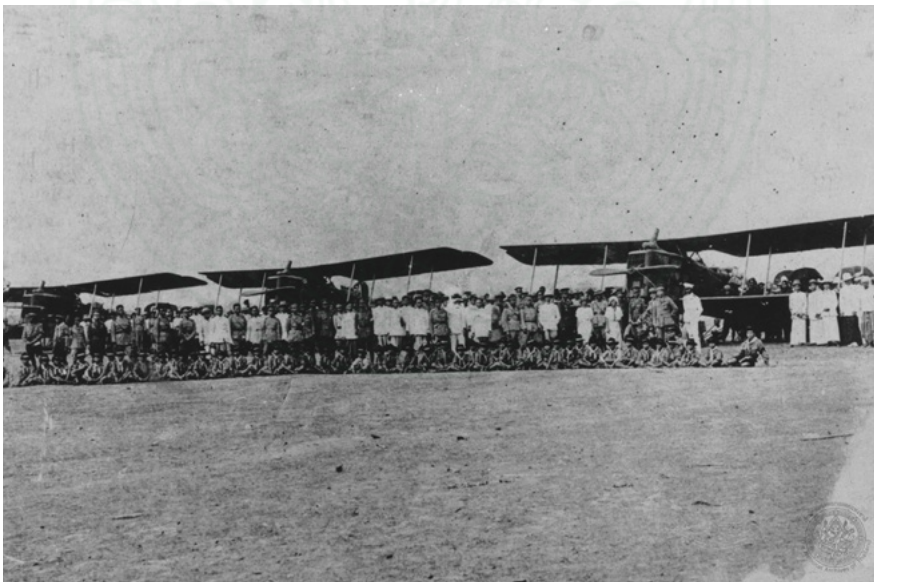

เครื่องบินชนิดปีก ๒ ชั้น ชื่อ "เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ๑" "เจ้าผู้ครองนครน่าน ๑"
และ "จังหวัดเชียงใหม่" เมื่อครั้งบินมาถึงสนามบินลำปางเป็นครั้งแรก
วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๖
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๓ - ๕(๒)

พระบาทสมเด็จ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
พระบรมราชินี
เสด็จฯ โดยรถไฟพระที่นั่ง
ถึงสถานีรถไฟนครลำปาง
วันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓ หวญ ๑๘ - ๑๑ (๑๘)

พระบาทสมเด็จ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
พระบรมราชินี
เสด็จออกให้ราษฎร
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
ณ ศาลากลางจังหวัดลำปาง
วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓ หวญ ๑๘ - ๑๓ (๑๕)

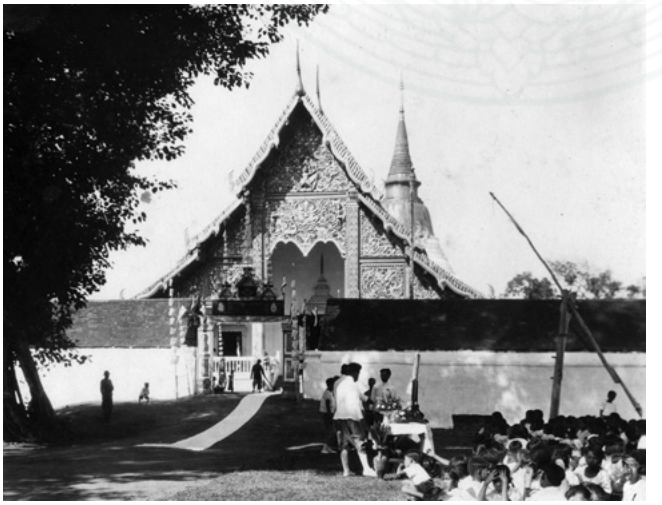

ราษฎรเตรียมรับเสด็จ
พระบาทสมเด็จ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพรรณี
พระบรมราชินี เสด็จฯ
วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม
วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙
รหัสภาพ: ภ๐๐๓ หวญ ๑๘ - ๑๖(๑)

ราษฎรชาวลำปางเฝ้ารับเสด็จ
พระบาทสมเด็จ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
พระบรมราชินี พ.ศ. ๒๔๖๙
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓ หวญ ๑๘ - ๑๓ (๑๓)

คณะแตรวงสยามภาพยนตร์ จังหวัดลำปาง
สันนิษฐานว่าถ่ายภาพในช่วงที่
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จฯ จังหวัดลำปาง พ.ศ. ๒๔๖๙
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๑ - ๓๐(๑)

ที่ประทับร้อน
ณ ที่ว่าการอำเภอเมืองงาว
แขวงเมืองนครลำปาง
วันที่ ๑๓ มกราคม ๒๔๖๙
เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จเลียบมณฑลพายัพ
(ปัจจุบันคืออำเภองาว
จังหวัดลำปาง)
รหัสภาพ: ภ ๐๐๓ หวญ ๑๘ - ๘(๑๐)

พลเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน
ทรงฉายพระรูปร่วมกับนายทหารติดตามที่จังหวัดลำปาง
ในการเสด็จตรวจราชการภาคเหนือ พ.ศ. ๒๔๖๒
(ถ่ายภาพด้วยเทคนิคพิเศษสำหรับกล้องสามมิติ
(stereoscope) หรือกล้องถ้ำมอง)
รหัสภาพ: Bc24 – 529

ตลาดในเมืองลำปาง ในคราวที่พลเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน
เสด็จตรวจราชการภาคเหนือ พ.ศ. ๒๔๖๒
(ถ่ายภาพด้วยเทคนิคพิเศษสำหรับกล้องสามมิติ (stereoscope) หรือกล้องถ้ำมอง)
รหัสภาพ: Bc24 – 459

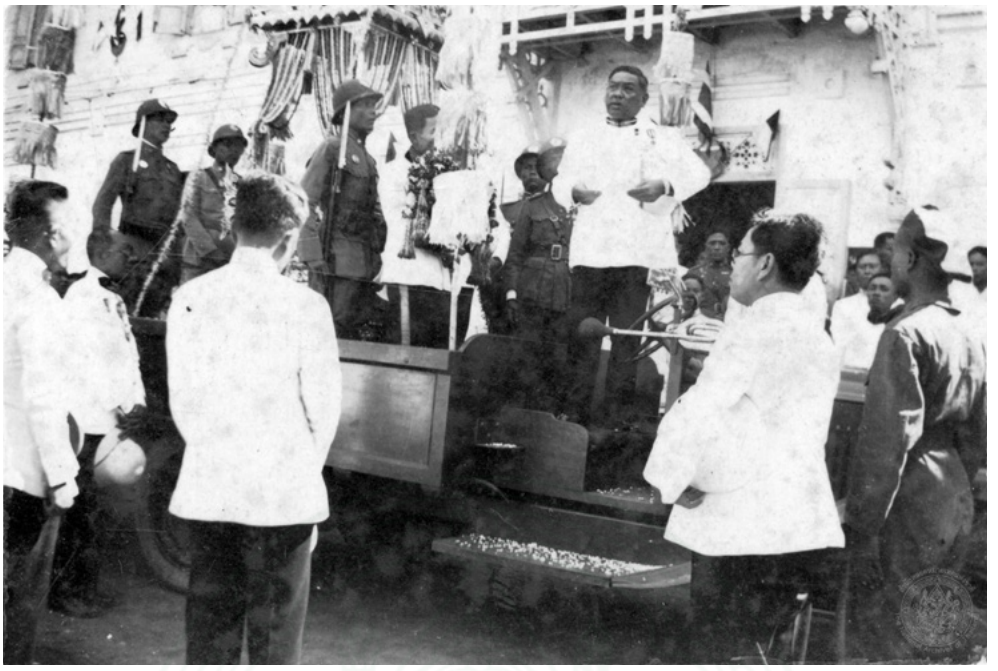

พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) นายกรัฐมนตรี
ในงานรับรัฐธรรมนูญจำลองเข้าสู่เมืองลำปาง พ.ศ. ๒๔๗๗
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๓ – ๑๑(๗)

งานรับรัฐธรรมนูญจำลองเข้าสู่เมืองลำปาง พ.ศ. ๒๔๗๗
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๓ – ๑๑(๑๑)

คณะตำรวจถ่ายภาพที่หน้าสถานีตำรวจภูธร จังหวัดลำปาง พ.ศ. ๒๔๗๙
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๑ – ๓๓

คู่สมรส ๒๓ คู่ เข้าพิธีสมรสหมู่ของชาติ จังหวัดลำปาง
ภายในพระอุโบสถวัดบุญวาทย์วิหาร วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗
รหัสภาพ: (๒) ภ ๐๐๓ หวญ ๒/๕ (๒)

พิธีอุปสมบทชาวพม่า ถนนตลาดจีน ลำปาง ไม่ระบุปีที่ถ่ายภาพ
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๓ – ๗๑

ขบวนแห่ศพพระสงฆ์ วัดท่าคราวน้อย จังหวัดลำปาง พ.ศ. ๒๕๐๐
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๓ – ๑๗

ตลาดหน้าสถานีรถไฟนครลำปาง พ.ศ. ๒๔๙๗
รหัสภาพ: ภ สบ ๕๒.๒.๑ - ๕๙(๒)

หลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากร (พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๘๕)
ถ่ายที่วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม
รหัสภาพ: ภอ ๐๐๒ กบค ๕๑/๑๔

พระแก้วดอนเต้า ซึ่งประดิษฐาน
ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง
อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
รหัสภาพ: ภอ ๐๐๒ กบค ๕๑/๕๐

หออะม๊อก อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง
รหัสภาพ: ภอ ๐๐๒ กบค ๕๑/๓๕

หลวงพ่อพระบัวเข็ม ภายในมณฑปพม่า วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม
รหัสภาพ ภ สป ๑๙.๒.๑/๗๙

โรงเรียนประชาบาลตำบลหัวเวียง
“บุญทวงศ์อนุกูล” จังหวัดลำปาง พ.ศ. ๒๔๗๕
รหัสภาพ: ภจ ศธ/๑๗

ตึกและที่ดินที่เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตจัดซื้อเพื่อให้สร้างโรงเรียนในมณฑลพายัพ
รหัสภาพ: ภจ ศธ/๕๑

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต
ฉายพระรูปกับข้าราชการเมืองลำปาง ในคราวเสด็จตรวจราชการ
รหัสภาพ ภ ๐๐๓ หวญ ๕๕/๘

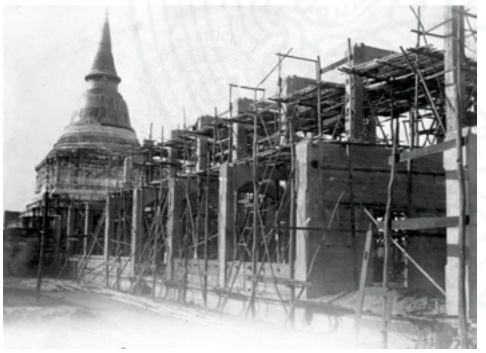

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม
ขณะก่อสร้างพระอุโบสถ
รหัสภาพ ภอ ๐๐- หวญ ๔๑/๕/๑

วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม
ก่อนการสร้างพระอุโบสถหลังใหม่
รหัสภาพ (ภ๐๐๒หวญ๑๕-๑(๑))

พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ : การสืบทอดคติพระแก้วประจำรัชกาลสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ : การสืบทอดคติพระแก้วประจำรัชกาล สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*

การสถาปนาพระแก้วประจำรัชกาลสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชในสมัยรัตนโกสินทร์สะท้อนให้เห็นพัฒนาการความสำคัญของพระพุทธรูปในสังคมไทยซึ่งมีพลวัตจากการเป็นอุทเทสิกเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธเจ้าไปสู่ปูชนียวัตถุที่มีนัยเชื่อมโยงกับความศักดิ์สิทธิ์ สถานภาพของผู้ครอบครอง ตลอดจนเหตุผลทางการเมือง โดยมีพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรหรือพระแก้วมรกตเป็นต้นแบบสำหรับการสถาปนาพระแก้วประจำรัชกาล

บทความนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า “พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอัญเชิญมาจากจังหวัดลำปางคราวเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพ พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นพระพุทธรูปที่สืบทอดคติพระแก้วประจำรัชกาลสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้งรูปแบบและเรื่องราว ภายหลังจากที่คติดังกล่าวได้คลี่คลายไปในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ และถูกปรับแปลงในสมัยรัชกาลที่ ๖

“พระแก้วประจำรัชกาล” ก่อนเสด็จฯ เลียบมณฑลพายัพ

คติเกี่ยวกับการบูชาและให้ความสำคัญกับ “พระแก้ว” ของพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์สืบเนื่องมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งทรงอัญเชิญ “พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร” หรือเรียกกันทั่วไปว่า “พระแก้วมรกต” มาตั้งแต่ครั้งเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองประจำกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลต่อมา ๆ จึงปรากฏธรรมเนียมการสถาปนาพระแก้วขึ้นตามอย่างพระแก้วในรัชกาลที่ ๑ เรียกว่า “พระแก้วประจำรัชกาล”[๑] ได้แก่ *พระพุทธบุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย (พระแก้วขาว)* ในรัชกาลที่ ๒ *พระนาคสวาดิเรือนแก้ว* ในรัชกาลที่ ๓ *พระแก้วเชียงแสน* ในรัชกาลที่ ๔ *พระพุทธบุษยรัตน์น้อย* ในรัชกาลที่ ๕ *พระพุทธเพชรญาณ*

---

* นายทัตพล พูลสุวรรณ นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

๑ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ระบุว่า การสถาปนาพระแก้วประจำรัชกาลเป็นผลสืบเนื่องจากการได้รับทูลเกล้าฯ ถวายพระพุทธบุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัยในสมัยรัชกาลที่ ๒. ดูรายละเอียดใน ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, **พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง** (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๕), ๘๓.

และ*พระพุทธมณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกตน้อย)* ในรัชกาลที่ ๖ *พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ* ในรัชกาลที่ ๗ และ *พระพุทธปฏิมาแก้วผลึก* ในรัชกาลที่ ๙[๒]

เป็นที่แน่ชัดว่าพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรมีความสำคัญในฐานะ “แก้วของพระอินทร์” ดังปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของนามพระนครที่ว่า “อมรรัตนโกสินทร์” ซึ่งคงได้รับอิทธิพลความคิดจากความใน *ชินกาลมาลีปกรณ์* ที่ชี้ให้เห็นว่า พระอินทร์ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างพระแก้วมรกตเป็นอย่างมาก ทั้งอาสาไปขอ “แก้วมณีโชติ” มาจากพวกกุมภัณฑ์เพื่อนำมาสร้างองค์พระ และยังมีส่วนร่วมในการสร้างโดยให้พระวิสสุกรรมลงมาเป็นนายช่าง ดังนั้น การที่รัชกาลที่ ๑ ยกย่องพระแก้วมรกตขึ้นเป็นพระพุทธรูปประธานของราชธานีจึงมีนัยสำคัญเชื่อมโยงกับคติพระอินทร์อันเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๑ ไปพร้อมกันด้วย[๓]

ในขณะที่ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฎวิทยมหาราช เรื่อง *ตำนานพระแก้วมรกต สำหรับอาลักษณ์อ่านในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันสวดมนต์เย็น พระราชพิธีศรีสัจจปานกาล* ไม่ได้เน้นไปที่ความเป็นแก้วของพระอินทร์ หากแต่มองว่าเป็นสิ่งมีค่าควรเมืองทั้งในเชิงวัสดุหายากและฝีมือเชิงช่างที่มิใช่ว่าผู้ใดจะครอบครองได้โดยง่าย ทรงชี้ให้เห็นว่าแม้แต่อดีตกษัตริย์ที่มีพระเกียรติยศระบือลือชาเพียงใดก็ไม่ปรากฏว่าได้ครอบครองพระพุทธรูปองค์นี้[๔] ดังนั้น การจะอัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานในราชธานีของตน พระมหากษัตริย์แห่งเมืองนั้นต้องเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์อื่น ๆ ซึ่งหมายถึงการเป็นพระจักรพรรดิราชนั่นเอง[๕]

---

[๒] ดูรายละเอียดเรื่องพระแก้วประจำรัชกาลเพิ่มเติมใน “พระแก้วประจำรัชกาล,” ใน **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๗ ตำนานพระชัยวัฒน์และพระแก้วประจำรัชกาล รวบรวมและเรียงเรียงโดย ส. พลายน้อย** (กรุงเทพฯ: ยงเกียรติออฟเซ็ทโปรดักชั่น, ๒๕๔๙, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์กิตติคุณ แพทย์หญิง คุณตวัน สุรวงศ์ บุนนาค ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๙), ๒๖๘ - ๒๙๗. และ ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, **พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง**, ๔๑-๔๘, ๘๙-๙๗, ๓๑๒-๓๑๕, ๓๕๗-๓๕๘, ๓๙๓-๓๙๕, ๔๓๒-๔๓๕, ๔๓๙-๔๔๑.

[๓] ชาตรี ประกิตนนทการ, “ศิลปะ - สถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๑: แนวคิด คติสัญลักษณ์ และความหมายทางสังคมยุคต้นรัตนโกสินทร์,” **วารสารวิจิตรศิลป์** ๔, ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๖): ๒๖๙.

[๔] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ตำนานพระแก้วมรกต สำหรับอาลักษณ์อ่านในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันสวดมนต์เย็น พระราชพิธีศรีสัจจปานกาล,” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **พระแก้วมรกต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๖๔), ๒๖๔ - ๒๖๖.

[๕] อนุชิต อุ่นจิต, **“พระแก้วมรกต” กับความนัยจากแนวคิด “จักรพรรดิราช” สมัยรัชกาลที่ ๔**, เข้าถึงเมื่อ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_27054

ลายรดน้ำบนบานประตูพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร แสดงภาพสัตตรัตนะ แก้วทั้ง ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ โดยมณีรัตนะอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลาง

ที่มา: เพจพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ประเด็นเรื่องพระแก้วมรกตกับแนวคิดพระจักรพรรดิราชยังได้รับการตีความว่าการได้พระพุทธรูปแก้วเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองมาสู่พระบารมี นอกจากจะเป็นเครื่องเฉลิมพระราชสิริสวัสดิ์แก่พระองค์แล้วยังแสดงให้เห็นถึงพระบุญญาธิการของพระองค์เฉกเช่นพระจักรพรรดิราชผู้ทรงครอบครองมณีรัตนะอันเป็น ๑ ใน ๗ ของสัตตรัตนะคู่พระบุญญาธิการด้วย[๖]

สอดคล้องกับงานของวิราวรรณ นฤปิติที่ศึกษาแนวคิดการรวบรวมพระพุทธรูปช่วงสร้างกรุงเทพฯ ถึงรัชกาลที่ ๕ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า พระแก้วมรกตไม่ได้อยู่ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีไว้เพื่อสักการะบูชาสืบทอดศาสนาตามคติดั้งเดิมเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็น “วัตถุสื่อกลาง” ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการปกครองได้อีกด้วย โดยเป็นการแสดงภาพลักษณ์ของผู้ปกครองเหนือหัวเมืองลาว[๗]

สถานะของพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรในรัชกาลที่ ๑ ผู้ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ซึ่งเป็นทั้งสมบัติของพระอินทร์ สัญลักษณ์แห่งพระจักรพรรดิราช และเป็นปูชนียวัตถุอันมงคลแห่งรัชกาล คงจะเป็นแบบอย่างให้พระมหากษัตริย์รัชกาลต่อ ๆ มาทรงสถาปนาพระพุทธรูปเป็นพระแก้วประจำรัชกาลภายหลังพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามอย่างสมเด็จพระบรมราชบุพการี โดยมีเงื่อนไขสำคัญ คือ เป็นพระพุทธรูปที่สร้างจากรัตนชาติ มีความเป็นมาหรือพุทธศิลป์สัมพันธ์กับ

---

[๖] ห้องเรียนประวัติศาสตร์ศิลป์, **พระแก้วนาคสวาท : พระแก้วประจำรัชกาลที่ ๓ ที่ถูกลืม**, เข้าถึงเมื่อ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.facebook.com/ArtHistoryClassroom/photos/1271604226264673/?locale=th_TH

[๗] วิราวรรณ นฤปิติ, **การเมืองเรื่องพระพุทธรูป** (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๖๐), ๑๓ - ๒๘.

พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หวญ ๑๖๘/๑

อาณาบริเวณล้านนาและล้านช้างเช่นเดียวกับพระแก้วมรกต ซึ่งมีประวัติการประดิษฐานในดินแดนทั้งสองนั้น รวมถึงอาจสะท้อนให้เห็นนัยอำนาจทางการเมืองเหนือพื้นที่ที่เคยประดิษฐานพระแก้วองค์นั้นด้วย

ดังกรณีพระแก้วประจำรัชกาลที่ ๒ อันเป็นพระพุทธรูปแก้วใส ปางสมาธิ ศิลปะล้านนา ซึ่งทรงได้มาจากเมืองจำปาศักดิ์หลังพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ๒ ปี คราวที่มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้แต่งข้าหลวงเชิญหีบศิลาหน้าเพลิงและเครื่องไทยธรรมขึ้นไปพระราชทานเพลิงศพเจ้าหน้า ครั้งนั้นข้าหลวงได้นมัสการพระพุทธปฏิมาแก้วในพระวิหารเห็นว่าเป็นของดีจึงมีใบบอกลงมายังกรุงเทพฯ มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้กรมมหาดไทยมีท้องตราสั่งเมืองรายทางเตรียมการสมโภชในการอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้มายังพระนคร[๙]

---

[๙] การอัญเชิญพระแก้วจากเมืองจำปาศักดิ์ในสมัยรัชกาลที่ ๒ แสดงให้เห็นอำนาจของสยามในฐานะเจ้าประเทศราชที่ช่วงชิงสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์จากเมืองผู้ถูกปกครอง โดยอ้างถึงของคู่บุญบารมีกษัตริย์ผู้ปกครอง อันเป็นแนวคิดที่แพร่หลายอยู่ในรัฐพุทธศาสนาเถรวาท ดูรายละเอียดบทวิเคราะห์เพิ่มเติมใน เกียรติศักดิ์ บังเพลิง. “ตำนานพระแก้วผลึกหมอก : การเปรียบเทียบความหมายในบริบทวัฒนธรรมสยาม บรู และลาว.” **วารสารศิลปศาสตร์** ๑๘, ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๑): ๑๙๖ - ๒๒๐.

ขณะที่พระแก้วประจำรัชกาลที่ ๓ ดูจะเป็นพระแก้วประจำรัชกาลที่มีองค์ประกอบใกล้เคียงพระแก้วมรกต ทั้งในแง่ของวัสดุซึ่งเป็นพระแก้วมีสีคล้ายหยก ปางสมาธิ ศิลปะล้านนา และเรื่องราวการอัญเชิญมาประดิษฐานยังกรุงเทพฯ ซึ่งสันนิษฐานว่าเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) ได้มาจากการสงครามที่เวียงจันทน์คราวศึกเจ้าอนุวงศ์ ช่วงต้นรัชกาลระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๙ - ๒๓๗๑ และทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๓ ต่างแต่เพียงว่าคราวที่ได้พระแก้วมรกตมานั้น รัชกาลที่ ๑ ขณะเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกอัญเชิญมาด้วยพระองค์เอง

ความเคร่งครัดในการสถาปนาพระแก้วประจำรัชกาล ดูเหมือนจะเริ่มคลายความสำคัญลงไปมากในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เนื่องจากพบว่าพระแก้วในสองรัชกาลนั้นไม่ได้มีประวัติที่จะเชื่อมโยงกับพระแก้วมรกตแต่อย่างใด นอกจากเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นจากรัตนชาติและมีพุทธลักษณะอย่างพระพุทธรูปล้านนา ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริเกี่ยวกับเกณฑ์การสถาปนาพระแก้วประจำรัชกาลว่า "*...แต่การซึ่งตั้งพระแก้วประจำแผ่นดินนี้ไม่เป็นสลักสำคัญอันใด ไม่ได้ตั้งมาแต่แรกเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระเจ้าแผ่นดินโปรดพระองค์ใด ถึงได้มาภายหลังก็ตั้งเพิ่มเติมขึ้น...*"[๙] สังเกตเห็นได้จากพระแก้วประจำรัชกาลที่ ๔ ซึ่งทรงเลือกจากพระพุทธรูปที่มีมาแต่เดิม ส่วนพระแก้วประจำรัชกาลที่ ๕ ที่ทรงสถาปนาหลังบรมราชาภิเษกแล้ว ๑๒ ปี เป็นสมบัติเดิมของนายเพิ่ม ไพร่หลวงรักษาพระองค์ซึ่งอาจารย์วัดโคกไผ่แขวงกรุงเก่าให้ไว้

ความพยายามที่จะสถาปนาพระแก้วประจำรัชกาลตามแบบอย่างพระแก้วมรกต ทั้งในด้านรูปแบบและเรื่องราว ปรากฏอย่างเด่นชัดอีกครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระมหาธีรราชเจ้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระแก้วประจำรัชกาล[๑๐] สลักจากหินหยกรัสเซียสีเขียวเข้มทึบ มีพุทธลักษณะได้แบบอย่างจากพระสิงค์จำลองของล้านนาที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียกว่า "*พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนชั้นแรก*"[๑๑] ถวายนามพระพุทธรูปละม้ายกับพระแก้วมรกตในรัชกาลที่ ๑ มีพระราชดำริในการสถาปนาพระแก้วมรกตน้อย ดังความตอนหนึ่งใน *ราชกิจจานุเบกษา* ว่าด้วยพระราชพิธีพุทธาภิเษก แลสมโภชพระพุทธมณีรัตนปฏิมากร (แก้วมรกฎน้อย) ว่า

---

[๙] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เป็นของพระราชทานในงานพระศพ พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ ปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓), ๑๖๙.

[๑๐] ในรัชกาลนี้ปรากฏพระแก้วประจำรัชกาลอีกองค์หนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถวาย สร้างจากแก้วผลึก มีพุทธศิลป์แบบล้านนาตอนปลาย ประทับนั่งแบบวีราสนะ แสดงธยานะมุทรา ถวายพระนามว่า "พระพุทธเพชรญาณ"

[๑๑] ศิลปวัฒนธรรม, **ที่มาของพระพุทธมณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกตน้อย) พระแก้วประจำรัชกาลที่ ๖ จากรัสเซีย**, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_10970

"ทรงพระราชานุสรถึงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกฎ ซึ่งเปนราชศิริของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐมบรมมหาไปยกาธิราชแห่งพระองค์ อันเปนพระเกียรติแห่งสยามประเทศ ต่อมาจนถึงได้ปรากฏนามกรุงว่าอมรรัตนโกสินทร์ ก็ด้วยพระพุทธรูปอันเปนราชศิริแก่พระนคร ศิรินี้ใช่แต่พระพุทธรูปเกิดจากวัตถุอันมีค่า มีตำนานมาแต่กาลก่อนดังได้ปรากฏมาแล้ว เพราะฉะนั้นพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกฎ จึงเปนเครื่องเคารพอันยิ่งแก่อเนกนิกรชนซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา มิได้ยกเว้นว่าชาติใด แม้แต่ชาติที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนาก็ยังนิยมว่าเปนสิ่งที่วิเศษ..."[๑๒]

ในส่วนของเรื่องราวนั้น ทรงเชื่อมโยงพระพุทธรูปที่ทรงสร้างขึ้นนี้เข้ากับประวัติพระแก้วมรกตเพื่อแสดงให้เห็นสถานะความสำคัญของพระแก้วมรกตน้อยอย่างน่าสนใจว่า

"...ได้จัดการส่งพระพุทธมณีรัตนปฏิมากรพระองค์นี้เข้ามายังกรุงเทพมหานครก็พอประจวบกับกาลในทวีปยุโรปเกิดมหายุทธนา การเดินเรือทั้งปวงในมหาสมุทฝ่ายยุโรปย่อมเปนการลำบากมีการต้องจับกุมกันต่าง ๆ แต่เดชะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระองค์ตั้งพระราชหฤทัยด้วยพระมหากรุณาเพื่อแสวงผลอันดีเปนพระพุทธศาสนูปถัมภก แลประกอบด้วยพระพุทธานุภาพจึงอาจบันดาลให้เรือลำที่ได้เชิญพระพุทธมณีรัตนปฏิมากรพระองค์นี้ปราศจากภยันตรายทั้งปวงลุล่วงมาได้จนพระพุทธปฏิมาถึงกรุงเทพฯ โดยสวัสดิภาพ

ก็แลพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรตามตำนานที่กล่าวไว้ย่อมซัดไปในทิศานุทิศ แต่หากพ้นจากอันตรายทั้งปวง คงต้องอยู่ในความเคารพของผู้เปนสัมมาทิฏฐิทั้งนั้น พระพุทธมณีรัตนปฏิมากรพระองค์นี้ เวลาที่เชิญมาน่าจะบังเกิดความขัดข้องต่าง ๆ แต่ก็ปลอดภยันตรายมาได้เช่นกัน..."[๑๓]

การสถาปนาพระพุทธมณีรัตนปฏิมากรหรือพระแก้วมรกตน้อยในรัชกาลนี้สะท้อนให้เห็นความพยายามที่จะสืบเนื่องคติเรื่องพระแก้วประจำรัชกาลทั้งประเด็นเรื่องวัสดุ พุทธศิลป์ และเรื่องราวเข้ากับพระแก้วมรกตในรัชกาลที่ ๑ ถึงกับทรงเน้นว่าพระพุทธรูปองค์นี้เป็น *"พระพุทธมณีรัตนปฏิมากร...อีกพระองค์หนึ่ง"*[๑๔] อย่างไรก็ตาม พุทธศิลป์ของพระพุทธรูปนี้แม้จะมีอิทธิพล

---

[๑๒] "พระราชพิธีพุทธาภิเษก แลสมโภชพระพุทธมณีรัตนปฏิมากร (แก้วมรกฎน้อย)," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๓๑ (๑๐ มกราคม ๒๔๕๗): ๒๓๒๗

[๑๓] เรื่องเดียวกัน, ๒๓๒๙.

[๑๔] เรื่องเดียวกัน, ๒๓๓๕.

ล้านนาแต่กลับทำให้ประหวัดถึงพระสิงห์ที่ใช้เป็นต้นแบบเสียมากกว่า และที่สำคัญพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระแก้วประจำรัชกาลที่ “เพิ่งสร้าง” แตกต่างจากพระแก้วประจำรัชกาลก่อนหน้านี้ที่พบว่าไม่สามารถระบุประวัติการสร้างที่แน่ชัดได้ จนกระทั่งมีเหตุที่ทำให้พระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลทรงได้พระแก้วองค์นั้น ๆ มา

อนึ่ง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้สร้าง “พระพุทธปฏิมาแก้วผลึก” ทูลเกล้าฯ ถวาย ในโอกาสทรงครองสิริราชสมบัติปีที่ ๕๐ การสร้างพระแก้วครั้งนั้นแม้จะกล่าวอ้างถึงธรรมเนียมที่พระมหากษัตริย์รัชกาลก่อน ๆ สถาปนาพระแก้วประจำรัชกาลก็ตาม หากแต่ในการจัดสร้างจริงได้เน้นไปที่พระพุทธบุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมณีมัย พระแก้วประจำรัชกาลที่ ๒ เป็นต้นแบบสำคัญ[๑๕]

“พระแก้วประจำรัชกาลที่ ๗” เมื่อคราวเสด็จฯ เลียบมณฑลพายัพ

การเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ นับเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญหลังจากทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เพราะถือเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์เสด็จพระราชดำเนินมายังมณฑลพายัพอันเป็นพื้นที่ชายขอบพระราชอาณาจักร ด้วยพระองค์เอง ด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะไปทอดพระเนตรบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของราษฎรในมณฑลนั้น เพื่อนำเอาข้อมูลที่ได้ทรงพบเห็นมาใช้ในการปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่พ้นสมัย รักษาสิ่งที่ดีอยู่แล้วเอาไว้ อันเป็นกิจตามพระราชจรรยาของพระมหากษัตริย์ ดังที่

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รถไฟหยุดตามระยะทางที่เสด็จผ่าน ทรงถ่ายรูปน้ำตกตามลำธาร (เด่นชัย - ลำปาง)

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ภ ๐๐๓ หวญ.๑๘

---

๑๕ เทียนฉาย กีระนันทน์, “บันทึกจดหมายเหตุ : พระพุทธปฏิมาแก้วผลึก,” **นิตยสารจามจุรี** ๑๙,๑ (๒๕๖๐): ๓๘ - ๔๓.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชทรงปฏิบัติ[๑๖]

งานศึกษาของ ผศ.โดม ไกรปกรณ์ ได้วิเคราะห์ตีความเหตุการณ์การเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๖๙ ว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่มีนัยทางการเมืองวัฒนธรรม (cultural politics) ในการสร้างความหมายสถานะของสยามที่เหนือกว่าหัวเมืองในมณฑลพายัพ ผ่านพิธีการรับเสด็จตามจังหวัดต่าง ๆ เช่น การพระราชทานพระแสงราชศัสตราประจำเมืองอันเป็นสัญลักษณ์แทนองค์กษัตริย์สยามและเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการปกครองหรือเมื่อเสด็จถึงแต่ละจังหวัดนอกจากจะมีประชาชนออกมารับเสด็จ โปรยข้าวตอกดอกไม้ถวายบังคมและโห่ร้องถวายพระพรชัยแล้ว ยังมีเจ้านายท้องถิ่นหรือผู้ว่าราชการจังหวัดนำคณะข้าราชการ พ่อค้า มาทูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียน โดยเจ้านายท้องถิ่นหรือผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นตัวแทนพสกนิกรอ่านคำกราบบังคมทูลแสดงความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ[๑๗]

ราษฎรเข้าเฝ้าฯ ในวันพิธีพระราชทานพระแสงราชศัสตรา นครลำปาง

ที่มา: จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนิรเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช ๒๔๖๙, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

---

๑๖ **จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนิรเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช ๒๔๖๙** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘, รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพิมพ์เฉลิมพระเกียรติและสนองพระมหากรุณาธิคุณในวาระ ๑๒๐ ปี แห่งวันพระบรมราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว), ๑ - ๒.

๑๗ โดม ไกรปกรณ์, "การเมืองวัฒนธรรมของการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๖๙," **วารสารประวัติศาสตร์ มศว** ๔๙ (มกราคม - ธันวาคม ๒๕๖๗): ๑๑๐ - ๑๑๑.

ที่สำคัญในแต่ละจังหวัดได้จัดหาสิ่งของอันมีค่าควรเมืองสำหรับทูลเกล้าฯ ถวาย เช่น เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปยังจังหวัดแพร่ได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระพุทธรูปแกะด้วยงาช้าง จังหวัดเชียงรายทูลเกล้าฯ ถวายวัตถุโบราณรูปหงส์ ในส่วนของจังหวัดลำปาง เจ้านายฝั้นเมือง และพ่อค้าประชาราษฎร์ทั้งที่เป็นคนไทยและชาวต่างประเทศพากันนำสิ่งของที่เห็นว่าเป็นของดีวิเศษมาทูลเกล้าฯ ถวาย เป็นเครื่องไม้แกะบ้าง เครื่องงาบ้าง พระพุทธรูปบ้าง

โอกาสนั้น นายสุก สิทธิพลเมฆ พ่อค้า ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลนาก่วม อำเภอเมืองลำปาง ได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระพุทธรูปแก้วเขียวปางสมาธิอันกอปรด้วยฝีมือเชิงช่างที่งดงามเป็นชั้นเอก ขนาดหน้าตักกว้าง ๕.๕๐ เซนติเมตร สูงถึงยอดพระรัศมี ๗ เซนติเมตร[๑๘] แม้จะไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปองค์นี้ที่แน่ชัด แต่เชื่อว่าเป็นปูชนียวัตถุสำคัญของท้องถิ่นมาแต่เดิม ถึงกับ “เป็นที่พอพระราชหฤทัยเฉลิมพระราชศรัทธา” [๑๙]

พระราชศรัทธาต่อพระพุทธปฏิมาองค์นี้เห็นได้จากเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับมายังพระนครแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ขณะทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกราชบัณฑิตยสภา แผนกศิลปากร ทรงออกแบบฐานและซุ้มเรือนแก้วสำหรับประดิษฐานพระพุทธปฏิมา ดังปรากฏแบบร่างฝีพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์แสดงลักษณะซุ้มเรือนแก้วและฐานซึ่งทรงออกแบบเป็นฐานสี่เหลี่ยมปาดมุมคล้ายฐานสิงห์แต่ไม่มีลวดลาย ถัดขึ้นไปเป็นท้องไม้และกลีบบัวขนาดเล็กรอบพระพุทธปฏิมา เบื้องหลังเป็นประภามณฑลรูปกลีบบัวเดินเส้นขอบและมีตัวคั่นคล้ายกระจังทั้งสองด้าน

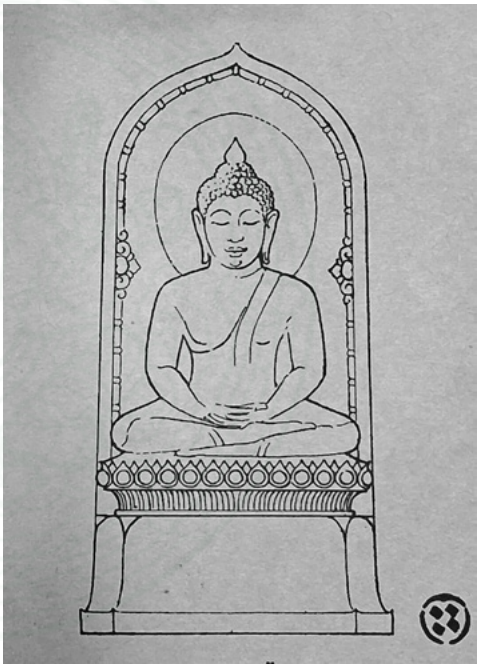

แบบร่างฐานและซุ้มเรือนแก้วฝีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สำหรับประดิษฐานพระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ พระแก้วประจำรัชกาลที่ ๗

ที่มา: ปกนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๖ เล่ม ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

---

[๑๘] **จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนิรเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช ๒๔๖๙**, ๘๖.

[๑๙] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดิม

อนึ่ง แบบร่างฝีพระหัตถ์ดังกล่าวยังแสดงให้เห็นพุทธลักษณะของพระพุทธปฏิมาองค์นี้เพิ่มเติมว่าเป็นพระพุทธรูปประทับแบบวีราสนะ (ขัดสมาธิราบ) พระหัตถ์ทั้งสองวางเหนือ พระเพลาแสดงธยานะมุทรา (ปางสมาธิ) มีขมวดพระเกศาเป็นปม พระเกตุมาลาเป็นรูปดอกบัวตูม[๒๐]

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามพระพุทธปฏิมาองค์นี้ตามพุทธลักษณะและที่มาว่า "พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ" ซึ่งน่าจะเป็นเพราะองค์พระสร้างจากแก้วสีเขียว และที่พระศอคงจะมีสีเขียวเข้มกว่าส่วนอื่นเป็นที่สังเกตเห็นได้เด่นชัด ที่สำคัญพระพุทธรูปองค์นี้ทรงได้มาเมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพ คำว่า "พรพายัพ" อาจสื่อว่าพระพุทธปฏิมาองค์นี้เปรียบเสมือนคำถวายพระพรจากมณฑลพายัพ ในขณะเดียวกันยังอาจแปลความได้ว่าปูชนียวัตถุอันประเสริฐของมณฑลพายัพได้ด้วย[๒๑]

ครั้นถึงพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา พุทธศักราช ๒๔๗๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบการพระราชพิธีฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาตามราชประเพณี ด้วยมีพระราชดำริว่า

> *"...พระพุทธรูปแก้วเขียวซึ่งพาณิชย์ในมณฑลพายัพนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๖๙ และได้โปรดเกล้าฯ ให้ช่างบูรณปฏิสังขรณ์สำหรับทรงสักการบูชานั้น บัดนี้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว ได้ทรงถวายพระนามว่า พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ สมควรจะมีการฉลองเพื่อเป็นที่เฉลิมพระราชศรัทธาในงานพระมหามงคลนี้ด้วย..."*[๒๒]

การนี้ ทรงพระสุหร่ายสรงพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา และพระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ ถวายแพรทรงสะพัก ทรงเจิมแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานเชิญขึ้นประดิษฐานเหนือโต๊ะหมู่หน้าพระที่นั่งเศวตฉัตรเป็นการฉลอง นับแต่นั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระแก้วนิลกัณฐพรพายัพประดิษฐานในการพระราชพิธีต่าง ๆ มาตลอดรัชกาล

---

[๒๐] สมเด็จครู, **ฝีพระหัตถ์สมเด็จครู : ฐานและพระรัศมี พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ**, เข้าถึงเมื่อ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.facebook.com/HRHPrinceNaris/photos/ฝีพระหัตถ์สมเด็จครู-ฐานและพระรัศมี- พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพในเดือนเมษายนนี้-เป็นเดื/1628628143943949

[๒๑] พร แผลงเป็น วร ซึ่งในภาษาบาลี - สันสกฤต ใช้เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า ประเสริฐ

[๒๒] "พระราชพิธีฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ และเฉลิมพระชนมพรรษา พุทธศักราช ๒๔๗๑," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๕ (๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๑): ๒๓๗๓ - ๒๓๗๔.

สรุป

การสถาปนาพระแก้วประจำรัชกาลสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้ความสำคัญไม่เฉพาะแต่เพียงรูปแบบทางกายภาพของพระพุทธรูปที่จะต้องสร้างจากรัตนชาติ มีพุทธศิลป์ล้านนาประทับนั่งแบบวีราสนะ (ขัดสมาธิราบ) แสดงธยานะมุทรา (ปางสมาธิ) อย่างพระแก้วมรกตเท่านั้น แต่ต้องเป็นพระพุทธรูปที่อัญเชิญมาจากดินแดนล้านนาหรือล้านช้างซึ่งเป็นพื้นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตมาแต่เดิม

อย่างไรก็ตาม พระแก้วประจำรัชกาลในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เน้นเฉพาะรูปแบบทางกายภาพโดยรวมเป็นสำคัญ เพราะแม้แต่ปางพระพุทธรูปเองก็ไม่ได้เคร่งครัดว่าต้องเป็นปางสมาธิ ดังกรณีพระแก้วประจำรัชกาลที่ ๕ ที่เป็นพระพุทธรูปแสดงภูมิสปรรศมุทรา (ปางมารวิชัย) ส่วนเรื่องราวที่จะเชื่อมโยงว่าได้อัญเชิญมาจากดินแดนทั้งสองข้างต้นนั้นหรือไม่ดูจะไม่ได้เน้นให้เห็นเด่นชัดนัก ในขณะที่พระแก้วมรกตน้อย ที่สร้างขึ้นเป็นพระแก้วประจำรัชกาลที่ ๖ แม้จะพยายามจำลองรูปแบบและเรื่องราวเชื่อมโยงกับพระแก้วมรกต ถึงกับถวายนามพระพุทธรูปละม้ายกับพระแก้วมรกต แต่ถึงที่สุดแล้วพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปที่เพิ่งสร้างองค์นี้กลับทำให้ประหวัดถึงพระสิงห์ซึ่งใช้เป็นต้นแบบเสียมากกว่า

การที่พาณิชย์จังหวัดลำปางทูลเกล้าฯ ถวายพระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ แด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสร้างด้วยรัตนชาติสีเขียวเข้ม กอปรด้วยพุทธศิลป์แบบล้านนา ประทับแบบวีราสนะ (ขัดสมาธิราบ) แสดงธยานะมุทรา (ปางสมาธิ) อย่างพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ทั้งยังเป็นพระพุทธปฏิมาจากนครลำปางอันเป็นสถานที่ที่เคยประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรนานกว่า ๓๒ ปี ที่สำคัญทรงได้พระพุทธปฏิมาองค์นี้ในคราวเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพ อันเป็นพระราชกรณียกิจที่มีนัยทางการเมืองในการสร้างความหมายขององค์พระมหากษัตริย์สยามที่มีอำนาจเหนือบ้านเมืองในมณฑลพายัพ ไม่ต่างจากการแผ่พระราชอำนาจเหนือดินแดนอื่นตามแนวคิดเรื่องจักรพรรดิราชยุคจารีต และเหตุการณ์คราวพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้พระแก้วมรกตจากเมืองเวียงจันทน์มาด้วยพระองค์เองย่อมส่งผลให้พระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระแก้วประจำรัชกาลที่มีนัยสัมพันธ์กับพระแก้วมรกตในรัชกาลที่ ๑ อย่างใกล้ชิด ทั้งรูปแบบและเรื่องราว พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพจึงเป็นพระพุทธปฏิมาที่สะท้อนให้เห็นถึงคติการสถาปนาพระแก้วประจำรัชกาลตามแบบจารีตครั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ทิ้งช่วงไปเป็นเวลาร่วมศตวรรษ

ตารางเปรียบเทียบรายละเอียดของ
พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรกับพระแก้วประจำรัชกาล

พระพุทธรูป	วัสดุ	ศิลปะ	พุทธลักษณะ
พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) **[รัชกาลที่ ๑]**	หยกสีเขียว	ล้านนารุ่นหลัง	ท่าวีราสนะ* แสดงธยานะมุทรา**
พระพุทธบุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย (พระแก้วขาว) **[รัชกาลที่ ๒]**	แก้วผลึกสีขาว	ล้านนารุ่นหลัง	ท่าวีราสนะ แสดงธยานะมุทรา
พระนาคสวาดิเรือนแก้ว **[รัชกาลที่ ๓]**	หินสีเขียวคล้ายหยก	ล้านนารุ่นหลัง	ท่าวีราสนะ แสดงธยานะมุทรา
พระแก้วเชียงแสน **[รัชกาลที่ ๔]**	แก้วผลึกใส	ล้านนารุ่นหลัง	ท่าวีราสนะ แสดงธยานะมุทรา
พระพุทธบุษยรัตน์น้อย **[รัชกาลที่ ๕]**	แก้วผลึกสีขาวใส	ล้านนารุ่นหลัง	ท่าวีราสนะ แสดงภูมิสปรรศมุทรา***
พระพุทธเพชรญาณ **[รัชกาลที่ ๖]**	แก้วผลึกสีขาว	ล้านนาตอนปลาย	ท่าวีราสนะ แสดงธยานะมุทรา
พระพุทธมณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกตน้อย) **[รัชกาลที่ ๖]**	หยกสีเขียวเข้ม	รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๖ (ได้รับแรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปแบบเชียงแสนชั้นแรก)	ท่าวัชราสนะ**** แสดงภูมิสปรรศมุทรา
พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ **[รัชกาลที่ ๗]**	แก้วสีเขียว	ล้านนา	ท่าวีราสนะ แสดงธยานะมุทรา
พระพุทธปฏิมาแก้วผลึก **[รัชกาลที่ ๙]**	แก้วผลึกสีขาวใส	เชียงแสน	ท่าวีราสนะ แสดงธยานะมุทรา

* ท่าวีราสนะ หมายถึง ประทับขัดสมาธิราบ

** แสดงธยานะมุทรา หมายถึง ปางสมาธิ

*** แสดงภูมิสปรรศมุทรา หมายถึง ปางมารวิชัย

**** ท่าวัชราสนะ หมายถึง ประทับขัดสมาธิเพชร

สถานที่ ประดิษฐานเดิม	ผู้อัญเชิญ	เรื่องราว
ล้านนา - ล้านช้าง (เชียงราย > ลำปาง > เชียงใหม่ > หลวงพระบาง > เวียงจันทน์)	รัชกาลที่ ๑ (ครั้งเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก)	อัญเชิญมาเมื่อคราวเสด็จไปในการพระราชสงครามที่เวียงจันทน์ สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พ.ศ. ๒๓๒๒
ล้านช้าง (จำปาศักดิ์)	รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานแห่อัญเชิญมายังกรุงเทพฯ	ข้าหลวงที่ออกไปราชการเมืองจำปาศักดิ์ มีใบบอกเข้ามาเรื่องพระแก้วขาว จึงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมายังกรุงเทพฯ
ล้านช้าง (เวียงจันทน์)	เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์)	อัญเชิญมาจากการสงครามที่เวียงจันทน์ ช่วงต้นรัชกาลที่ ๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๙ - ๒๓๗๑
พระพุทธรูปมีอยู่เดิมในพระบรมมหาราชวัง	-	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระแก้วประจำรัชกาล
สมบัติเดิมของ นายเพิ่ม ไพร่หลวงรักษาพระองค์ ซึ่งอาจารย์วัดโคกไผ่ แขวงกรุงเก่ามอบให้ไว้	-	พระยาพิทักษ์ภูบาล หลวงกันภยุบาทว์ นำนายเพิ่มเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายพระพุทธรูป แด่รัชกาลที่ ๕
ไม่ปรากฏ	-	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถวายแด่รัชกาลที่ ๖
รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง	-	รัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชอนุสรณ์ถึงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร จึงโปรดเกล้าฯ ให้แสวงหาหยกสีเขียวแล้วเจียระไนเป็นพระพุทธรูปตามแบบที่กำหนด
ล้านนา (ลำปาง)	รัชกาลที่ ๗	นายสุก สิทธิพลเมฆ พ่อค้า ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลนาก่วม อำเภอเมืองลำปาง ได้ทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๗ คราวเสด็จฯ เลียบมณฑลพายัพ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสร้าง	-	ในโอกาสที่รัชกาลที่ ๙ ทรงครองราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงได้จัดสร้างพระพุทธปฏิมาแก้วผลึกทูลเกล้าฯ ถวายตามโบราณประเพณี

บรรณานุกรม

เกียรติศักดิ์ บังเพลิง. “ตำนานพระแก้วผลึกหมอก : การเปรียบเทียบความหมายในบริบทวัฒนธรรมสยาม บรู และลาว.” **วารสารศิลปศาสตร์** ๑๘, ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๑๙๖ – ๒๒๐.

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๗ ตำนานพระชัยวัฒน์และพระแก้วประจำรัชกาล รวบรวมและเรียงเรียงโดย ส. พลายน้อย. กรุงเทพฯ: ยงเกียรติออฟเซ็ทโปรดักชั่น, ๒๕๔๙. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์กิตติคุณ แพทย์หญิง คุณตวัน สุรวงศ์ บุนนาค ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๙).

จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช ๒๔๖๙. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘. (รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พิมพ์เฉลิมพระเกียรติและสนองพระมหากรุณาธิคุณในวาระ ๑๒๐ ปี แห่งวันพระบรมราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เปนของพระราชทานในงานพระศพ พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ ปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓).

ชาตรี ประกิตนนทการ. “ศิลปะ - สถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๑ : แนวคิดคติสัญลักษณ์และความหมายทางสังคมยุคต้นรัตนโกสินทร์.” **วารสารวิจิตรศิลป์** ๔, ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๖): ๒๔๓ – ๓๒๔.

โดม ไกรปกรณ์. “การเมืองวัฒนธรรมของการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๖๙.” **วารสารประวัติศาสตร์ มศว** ๔๙ (มกราคม – ธันวาคม ๒๕๖๗): ๘๙ – ๑๒๘.

เทียนฉาย กีระนันทน์. “บันทึกจดหมายเหตุ: พระพุทธปฏิมาแก้วผลึก.” **นิตยสารจามจุรี** ๑๙, ๑ (๒๕๖๐): ๓๘ – ๔๓.

ปรัชญา ปานเกตุ. “พระอินทร์ใน ‘สมบัติอมรินทร์คำกลอน’ : ภาพแทนแห่งอำนาจในวรรณคดีต้นรัตนโกสินทร์.” **มนุษยศาสตร์สาร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่** ๒๗, ๑ (มกราคม – เมษายน ๒๕๖๙): ๑๒๔ – ๑๔๔.

“พระราชพิธีฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ และเฉลิมพระชนมพรรษา พุทธศักราช ๒๔๗๑.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๕ (๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๑): ๒๓๗๓ – ๒๓๘๙.

“พระราชพิธีพุทธาภิเษก แลสมโภชพระพุทธมณีรัตนปฏิมากร (แก้วมรกฎน้อย).” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๓๑ (๑๐ มกราคม ๒๔๕๗): ๒๓๒๗ – ๒๓๓๖.

วิราวรรณ นฤปิติ. **การเมืองเรื่องพระพุทธรูป**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๖๐.

ศิลปวัฒนธรรม. **ที่มาของพระพุทธมณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกตน้อย) พระแก้วประจำรัชกาลที่ ๖ จากรัสเซีย.** เข้าถึงเมื่อ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_10970

สมเด็จครู. **ฝีพระหัตถ์สมเด็จครู : ฐานและพระรัศมี พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพ**. เข้าถึงเมื่อ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.facebook.com/HRHPrinceNaris/photos /ฝีพระหัตถ์สมเด็จครู-ฐานและพระรัศมี-พระแก้วนิลกัณฐพรพายัพในเดือนเมษายนนี้-เป็นเดี/1628628143943949

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). **พระแก้วมรกต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๖๔.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. **พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง**. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๕. (สำนักราชเลขาธิการจัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕).

ห้องเรียนประวัติศาสตร์ศิลป์. **พระแก้วนาคสวาท : พระแก้วประจำรัชกาลที่ ๓ ที่ถูกลืม**. เข้าถึงเมื่อ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.facebook.com/ArtHistoryClassroom/photos/1271604226264673/?locale=th_TH

อนุชิต อุ่นจิต. **“พระแก้วมรกต” กับความนัยจากแนวคิด “จักรพรรดิราช” สมัยรัชกาลที่ ๔**. เข้าถึงเมื่อ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_27054

เจ้าพ่อขุนตาน
ผีใหญ่แห่งขุนเขา :
ตำนาน และเรื่องราว
ในประวัติศาสตร์

เจ้าพ่อขุนตาน ผีใหญ่แห่งขุนเขา : ตำนาน และเรื่องราวในประวัติศาสตร์*

เจ้าพ่อขุนตาน ผีบรรพบุรุษและผีขุนน้ำสำคัญตนหนึ่งของผู้คนในพื้นที่ลุ่มคลองแม่ตาล มีตำนานท้องถิ่นที่ผูกโยงกับตำนานชื่อบ้านนามเมืองในพื้นที่บริเวณโดยรอบ เพื่อสร้างชุดความคิดในการอธิบายพัฒนาการของผู้คนและสังคมในพื้นที่จังหวัดลำปาง

เขาขุนตาลหรือดอยขุนตาลเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาผีปันน้ำส่วนตะวันตกซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง และอำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน โดยอาศัยสันปันน้ำของเขาขุนตาลเป็นแนวแบ่งเขตพื้นที่การปกครองของทั้งสองจังหวัด แหล่งต้นน้ำของคลองแม่ตาล[๑] และลำน้ำสาขาของแม่น้ำปิงและแม่น้ำวัง มีดอยขุนตาล สูง ๑,๓๔๘ เมตร เป็นจุดสูงสุด และเป็นที่มาของชื่อ “เจ้าพ่อขุนตาน”

อนุสาวรีย์เจ้าพ่อขุนตาน (พระญาเบิก) ภายในอุทยานประวัติศาสตร์เจ้าพ่อขุนตาน

---

* นายภูวนารถ สังข์เงิน นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

[๑] คลองแม่ตาล มีต้นกำเนิดจากเขาขุนตาล เขตอุทยานแห่งชาติ ดอยขุนตาล ตำบลเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง ไหลลงไปทางทิศใต้รวมกับแม่น้ำวังที่บริเวณเขตเทศบาลตำบลท่าผา ตำบลท่าผา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

ที่มาและความหมายของขุนตาน

การอธิบายที่มาของชื่อ “ขุนตาน” ได้มีนักวิชาการเสนอข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “ตาน” โดยเชื่อมโยงกับคำว่า “ธาร” ดังที่ ประพนธ์ เรืองณรงค์ ได้เสนอว่า *“...ถ้ามองในเชิงภาษาถิ่นเหนือ คำว่า “ขุนตาน” คือ “ขุนธาร” หมายถึงต้นน้ำ หรือต้นลำน้ำนั่นเอง...”* [๒] ข้อสันนิษฐานดังกล่าวสะท้อนแนวทางการอธิบายชื่อ “ขุนตาน” โดยอาศัยการศึกษาทางภาษาศาสตร์ คำว่า “ตาน” เป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า “ธาร” มีความหมายเกี่ยวข้องกับสายน้ำ ขณะที่คำว่า “ขุนธาร” ถูกใช้ในความหมายของบริเวณต้นน้ำหรือต้นกำเนิดของลำน้ำ เมื่อพิจารณาประกอบกับลักษณะภูมิประเทศของเขาขุนตาล อันเป็นพื้นที่ต้นน้ำของลำน้ำหลายสาย

ขณะที่ตำนานเจ้าพ่อขุนตาน กล่าวถึงที่มาของชื่อเขาขุนตาลโดยเป็นการอธิบายตำนานอิงบุคคลในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อเชื่อมโยงเรื่องราวชื่อบ้านนามเมืองในพื้นที่กับตำนานท้องถิ่น การอธิบายในลักษณะนี้เป็นตำนานที่ปรากฏทั่วไปในทุกภูมิภาคของประเทศไทย กล่าวคือ พระญาเบิกเจ้าเมืองนครเขลางค์[๓] (ลำปาง) ได้นำทัพเข้าต้านการรุกรานของกองทัพพระญามังรายที่ยกทัพข้ามเทือกเขามารุกราน พระญาเบิกเข้าต่อสู้เป็นสามารถก็ไม่อาจต้านกองทัพพระญามังรายได้จึงได้ถอยทัพ บริเวณที่พระญาเบิกนำทัพเข้าต่อสู้กับทัพพระญามังรายนั้นจึงถูกเรียกว่า “ดอยขุนต้าน” ต่อมาจึงเพี้ยนเสียงเป็น “ดอยขุนตาล”

อนึ่ง จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทตำนานมักสะกดว่า “ขุนตาน” แต่เอกสารของทางราชการในสมัยหลังมักจะสะกดว่า “ขุนตาล” เช่น คลองแม่ตาล อุทยานแห่งชาติ ดอยขุนตาล สถานีรถไฟขุนตาลเมื่อสมัยแรกสร้าง ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นสถานีขุนตานในภายหลัง ในที่นี้ผู้เขียนจึงสะกดว่า “เจ้าพ่อขุนตาน” เมื่อกล่าวถึงบุคคลในตำนานตามอักขรวิธีที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และสะกดว่า “ขุนตาล” เมื่อกล่าวถึงชื่อของสถานที่ทางภูมิศาสตร์ตามอักขรวิธีของเอกสารราชการที่ปรากฏในปัจจุบัน

---

[๒] ประพนธ์ เรืองณรงค์, **สำนวน ลำนำ ตำนาน ๔ ภูมิภาค (ฉบับเพิ่มเติมตำนาน)**, (กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๖๒), ๑๒๘.

[๓] หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของล้านนาบางฉบับ เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้อธิบายความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) และเมืองนครเขลางค์ (ลำปาง) มาตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวี เนื่องจากเป็นเมืองที่พระฤาษีสุพรหมกับพรานเขลางค์สร้างถวายแก่เจ้าอินทวร พระโอรสพระองค์ที่ ๒ ของพระนางจามเทวี

ตำนานเจ้าพ่อขุนตาน ตำนานประจำถิ่นเมืองลำปาง

ตำนานท้องถิ่นต่าง ๆ ในจังหวัดลำปางมักจะเกี่ยวเนื่องกับวีรบุรุษท้องถิ่น โดยมากจะมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับลัวะอ้ายกอน พระนางจามเทวี เจ้าพ่อขุนตาน หนานทิพย์ช้าง และเจ้าพ่อประตูผา ซึ่งมีความแตกต่างของระยะเวลาตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์อยู่มาก แต่เนื้อหาที่ปรากฏในตำนานท้องถิ่นเหล่านี้มักจะมีช่วงเวลาที่ทับซ้อนกัน จนทำให้ *"...เรื่องของคนคนหนึ่งจึงอาจผลิตซ้ำจนกลายเป็นเรื่องของอีกคนก็ได้ ซึ่งเป็นธรรมชาติของงานมุขปาฐะหรือการเล่าปากต่อปาก..."*[๔]

เจ้าพ่อขุนตาน เรื่องเล่าหลากสำนวนว่าด้วยกำเนิดชื่อบ้านนามเมือง

ตำนานเจ้าพ่อขุนตาน สำนวนที่ได้รับอิทธิพลจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ลักษณะเป็นตำนานที่เล่าขานถึงวีรบุรุษท้องถิ่นที่กลายเป็นผี หรืออารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองบรรดาผู้คนที่อาศัย และสัญจรบนเส้นทางเขาขุนตาลและลำน้ำตาล เจ้าพ่อขุนตานถูกเล่าโดยยึดโยงกับบุคคลในประวัติศาสตร์คือพระญาเบิก เจ้าเมืองนครเขลางค์ผู้เป็นพระโอรสของพระญาญีบา กษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งแคว้นหริภุญไชย (ลำพูน) ทรงสืบเชื้อสายจากพระนางจามเทวี ใน พ.ศ. ๑๘๓๕[๕] พระญามังรายแห่งนครหิรัญเงินยางยกทัพมาจากเมืองเชียงแสนและเมืองฝางเข้ายึดเมืองหริภุญชัย พระญาญีบาเสด็จหนีจากเมืองหริภุญชัยมายังเมืองนครเขลางค์ ซึ่งมีพระญาเบิกพระโอรสของพระองค์ปกครองอยู่ ระหว่างทางหลบหนีพระญาญีบาได้หันกลับไปมองเมืองหริภุญชัย เห็นเพลิงกำลังลุกไหม้เผาผลาญวัดวาอารามตลอดจนราชวังเหย้าเรือนราษฎรทั้งหมด บังเกิดความเศร้าโศกโทมนัสจนทรงกรรแสง สถานที่ดังกล่าวจึงถูกเรียกว่า "ดอยบาไห้"[๖]

ข้างฝ่ายพระญาเบิกครั้นได้ข่าวศึกพระญามังราย จึงได้ตระเตรียมป้องกันศึกโดยสร้างเมืองหน้าด่านในพื้นที่อำเภอห้างฉัตรในปัจจุบันสำหรับป้องกันเมืองนครเขลางค์ เมืองหน้าด่านดังกล่าวจึงถูกเรียกว่า "เวียงต้าน" ต่อมาเพี้ยนเสียงเป็น "เวียงตาน" พระญาเบิกและพระญาญีบาได้นำทัพเมืองนครเขลางค์ต้านทัพพระญามังรายอยู่ที่เวียงต้านนี้นาน ๑๐ ปีเศษ จนกระทั่งในศึกครั้งสุดท้าย

---

[๔] สุกัญญา สุจฉายา, "เจ้าพ่อขุนตาน: ผีบรรพบุรุษของชาวลำน้ำแม่ตาล," **เมืองโบราณ** ๔๖, ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๓): ๑๑๓.

[๕] การระบุศักราชที่พระญามังรายมีชัยชนะเหนือแคว้นหริภุญชัยนี้มีข้อสันนิษฐานของนักวิชาการที่แตกต่างกันอยู่โดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ระบุว่าตรงกับ พ.ศ. ๑๘๒๔ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัยอาจ, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, (เชียงใหม่: ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์), ๒๕๔๓), ๓๓. ขณะที่ สรัสวดี อ๋องสกุล ระบุว่าตรงกับ พ.ศ. ๑๘๓๕ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๖), ๕๗.

[๖] "ดอยบาไห้" ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของล้านนาหลายฉบับ สันนิษฐานว่าคือบริเวณ "ดอยติ" เชิงเขาขุนตาล ทางทิศตะวันออกของตัวเมืองลำพูน บริเวณตำบลป่าสัก อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน

พระญามังรายยกทัพข้ามเทือกเขาเข้ามาตีเวียงต้าน พระญาเบิกนำทัพเข้าต้านข้าศึกที่พยายามข้ามเทือกเขาอย่างกล้าหาญ บริเวณดังกล่าวจึงถูกเรียกว่า “ดอยขุนต้าน” ต่อมาเพี้ยนเสียงเป็น “ดอยขุนตาล” แต่ก็ไม่อาจต้านกองทัพพระญามังรายได้จึงถอยทัพกลับไปยังเวียงต้าน ระหว่างทางช้างทรงของพระญาเบิกติดหล่มที่หนองน้ำแห่งหนึ่ง จึงถูกกองทัพพระญามังรายล้อมจับได้ บริเวณดังกล่าวจึงได้ชื่อว่า “บ้านหนองหล่ม” ด้วยพระญาเบิกเป็นผู้ที่มีคาถาอาคม พระญามังรายพยายามประหารชีวิตด้วยอาวุธเท่าไหร่ก็ไม่สำเร็จ จึงถูกนำไปฝังทั้งเป็นบริเวณยอดดอยขุนตาล ชาวบ้านเชื่อกันว่าดวงวิญญาณของพระญาเบิกยังคงสถิตอยู่บนดอยขุนตาล และเลื่อมใสเคารพศรัทธาพระญาเบิกในฐานะเทพยดาอารักษ์ผีขุนน้ำแห่งเขาขุนตาล จึงได้สร้างศาลไว้บูชาบริเวณปากถ้ำขุนตาล

ขณะที่ตำนานเจ้าพ่อขุนตานสำนวนอำเภอห้างฉัตร มีรายละเอียดแตกต่างออกไป กล่าวคือ เมื่อครั้งเจ้าพ่อขุนตานยังมีชีวิตนั้น เจ้าพ่อขุนตานได้ขอให้ชาวเงี้ยวมาช่วยสร้างเมืองเวียงต้าน โดยตกลงว่าเมื่อสร้างเมืองเสร็จจะยกช้างเผือกให้เป็นสิ่งตอบแทน เงี้ยวจึงระดมผู้คนมาร่วมสร้างเมืองเวียงต้าน ครั้นเมื่อสร้างเมืองเวียงต้านแล้วเสร็จ เจ้าพ่อขุนตานกลับออกอุบายนำเอาช้างพลายปกติมาพอกดินขาวให้แทน โดยกำชับกับเงี้ยวว่าช้างเชือกนี้ห้ามให้สัมผัสน้ำก่อนเดินทางถึงเมืองเงี้ยวโดยเด็ดขาด ระหว่างทางเงี้ยวได้นำช้างเชือกดังกล่าวข้ามลำน้ำ ดินขาวที่พอกอยู่กับผิวช้างจึงลอกออก เมื่อเงี้ยวรู้ว่าเป็นอุบายหลอกลวงจากเจ้าพ่อขุนตานก็พากันโกรธแค้น จึงยกไพร่พลกลับมาโจมตีเมืองเวียงต้าน ระหว่างการสู้รบเงี้ยวได้ฟันฉัตรอันเป็นเครื่องสูงหักหางฉัตรตกลงมาบนพื้นดิน บริเวณดังกล่าวจึงเรียกว่า “หางฉัตร” ต่อมาเพี้ยนเสียงเป็น “ห้างฉัตร”[๗]

ลักษณะและแนวทางการประกอบสร้างตำนานเจ้าพ่อขุนตาน

เมื่อศึกษาตำนานเจ้าพ่อขุนตานทั้งสองสำนวนมาวิพากษ์ตามระเบียบวิธีทางคติชนวิทยา พบว่าตำนานเจ้าพ่อขุนตานถูกประกอบสร้าง ๒ แนวทาง[๘] กล่าวคือ

๑. แบบเรื่องนิทานประจำถิ่นแบบวีรบุรุษ (Historic Hero)

ตำนานเจ้าพ่อขุนตานสำนวนที่ได้รับอิทธิพลจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เจ้าพ่อขุนตานมีสถานะเป็นวีรบุรุษ นักรบผู้กล้าหาญที่ถูกศัตรูพยายามสังหารก็ไม่สำเร็จจนต้องถูกฝังทั้งเป็น สำนวนนี้ถูกเชื่อมโยงกับบุคคลที่มีตัวตนจริงในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ พระญาเบิกเป็นพระโอรสพระญาญีบา กษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งแคว้นหริภุญชัย มีชีวิตอยู่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ตำนานในรูปแบบนี้ถูกเล่ากันในพื้นที่อำเภอเกาะคาและบางพื้นที่ของอำเภอห้างฉัตร ซึ่งเคารพนับถือเจ้าพ่อขุนตานในฐานะผีบรรพบุรุษ

---

[๗] สุกัญญา สุจฉายา, “เจ้าพ่อขุนตาน: ผีบรรพบุรุษของชาวลำน้ำแม่ตาล,” **เมืองโบราณ**, ๑๑๓.

[๘] เรื่องเดียวกัน, ๑๑๕.

๒. แบบเรื่องนิทานประจำถิ่นแบบเจ้าเล่ห์แสนกล (Trickster Hero)

เจ้าพ่อขุนตานสำนวนอำเภอห้างฉัตร เจ้าพ่อขุนตานมีลักษณะเป็นผู้นำที่มีความเจ้าเล่ห์คล้ายกับนิทานพื้นบ้านเรื่องเสภาศรีธนญไชยเชียงเมี่ยง[๙] ซึ่งพบมากในนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง ตำนานเจ้าพ่อขุนตานสำนวนนี้ไม่ได้ยึดโยงกับพระญาเบิก หากเป็นผู้นำเจ้าเล่ห์เต็มไปด้วยกลโกง ผลสุดท้ายต้องเสียเมืองให้แก่ศัตรู

“พระญาเบิก” ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ บุคคลจริงที่ถูกสร้างเป็นเจ้าพ่อขุนตาน

ตำนานที่กล่าวถึงเรื่องราวเจ้าพ่อขุนตานสำนวนที่เป็นที่รู้จักและแพร่หลายกันมากที่สุด คือสำนวนที่ถูกนำมายึดโยงกับ “พระญาเบิก” บุคคลที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีชีวิตอยู่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เจ้าเมืองนครเขลางค์ เป็นพระโอรสพระญาญีบา กษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งแคว้นหริภุญชัย ผู้สืบเชื้อสายมาจากพระนางจามเทวี ก่อนที่จะถูกพระญามังรายขยายอำนาจเข้ามาครอบครอง ใน พ.ศ. ๑๘๓๕

พระญาเบิกคือใคร

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ล้านนาหลายฉบับกล่าวว่า พระญาเบิกเป็นพระโอรสพระองค์หนึ่งของพระญาญีบา กษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งแคว้นหริภุญชัย พระบิดาทรงแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองครองเมืองนครเขลางค์ ดังความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ความว่า *“...เหนือหัวควรเฟ้นครอบครัวลูกเมียไปไว้เมืองเขลางค์ กับด้วยลูกเจ้าเหนือหัวพญาเบิกก่อนดีหลีชะแล แล้วเจ้าเหนือหัวหื้อเจ้าพญาเบิกตนลูกเอาริพลมาค้ำตู...”*[๑๐] อย่างไรก็ตาม ตำนานมูลศาสนาและตำนานพื้นเมืองเชียงแสนระบุว่าพระญาเบิกมีสถานะเป็นพระอนุชา (น้องชาย) ของพระญาญีบา ดังความในตำนานมูลศาสนาความว่า *“...มหาราชเจ้าจงเอาขุนนางช้างม้าไปสู่น้องท้าวพระยาเบิกในเมืองเขลางค์โพ้นก่อนเถิด... สำนักของน้อง ชื่อว่าพระยาเบิกในเมืองเขลางค์โพ้นแล..”*[๑๑] สอดคล้องกับตำนานพื้นเมืองเชียงแสน

---

[๙] เสภาศรีธนญไชยเชียงเมี่ยง หรือศรีทะนนไชยเซียงเหมี้ยง เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่แพร่หลายในพื้นที่ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื้อเรื่องจะมีความแตกต่างจากศรีธนญไชยสำนวนกาพย์ที่แพร่หลายพื้นที่ภาคกลาง กล่าวถึงพญาทวาละเจ้าเมืองทวาลีมีโอรสองค์หนึ่ง โหรได้ทำนายว่าโอรสองค์นี้จะเลี้ยงยาก จำต้องหาเด็กผู้ชายที่เกิดวันเวลาเดียวกัน มาเลี้ยงคู่กันไปเป็นการแก้เคล็ด เด็กน้อยคนนั้นก็คือเซียงเหมี้ยง บุตรชายชาวนายากจน เซียงเหมี้ยงเป็นผู้มีปัญญา ปฏิภาณไหวพริบดี มีเล่ห์เหลี่ยมและฉลาดแกมโกง จึงทำให้ชีวิตของเซียงเหมี้ยงต้องคอยฝ่าฟันอุปสรรคปัญหาที่เกิดจากความฉลาดของตน

[๑๐] อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัยอาจ, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, ๓๒ - ๓๓.

[๑๑] กรมศิลปากร, **ตำนานมูลศาสนา**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘), ๑๘๖.

ที่ระบุสถานะพระอนุชาพระญาญีบาของพระญาเบิกเอาไว้ ความว่า *"...แล้วก็ลวดหนีไปหาพระยาเบิกตนเป็นน้องอันอยู่กินเมืองลคนลำปางหั้นแล..."*[๑๒]

แม้หลักฐานทางประวัติศาสตร์จะมีความแตกต่างกันในการระบุถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระญาญีบาและพระญาเบิกระหว่างการเป็นพี่ชายน้องชาย หรือบิดากับบุตร แต่บทบาทของพระญาเบิกที่ปรากฏเริ่มต้นขึ้นเมื่อพระญาญีบาพ่ายศึกจนเสียเมืองหริภุญชัยแก่พระญามังราย แล้วจึงเสด็จลี้ภัยไปพึ่งพระญาเบิกเจ้าเมืองนครเขลางค์ อย่างไรก็ตาม ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใดเลยที่กล่าวถึงชีวิตช่วงปฐมวัยหรือบทบาทของพระญาเบิกก่อนการเป็นเจ้าเมืองนครเขลางค์

บทบาทพระญาเบิกในสงครามกอบกู้แคว้นหริภุญชัย

พระญาญีบาพ่ายศึกเสียเมืองหริภุญชัยโดยมีอ้ายฟ้าเป็นไส้ศึกแก่พระญามังราย ใน พ.ศ. ๑๘๓๕ พระญาญีบาพร้อมกับพระราชวงศ์ได้เสด็จหนีจากเมืองหริภุญชัยมาพึ่งพระญาเบิกเจ้าเมืองนครเขลางค์เพื่อพยายามกอบกู้แคว้นหริภุญชัยขึ้นใหม่ แต่เบื้องต้นถูกพระญาเบิกทัดทานไว้ เนื่องจากข้อจำกัดด้านกำลังพลและเสบียงอาหารของเมืองนครเขลางค์ ดังความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ความว่า

> *"...พญาบาเมือรอดลูกตนในเมืองเขลางค์ แล้วชวนลูกตนว่า ดูราพ่อลูกจักตระหมวน เอาริพลได้แล้วจักเมือรบเอาเมืองหริภุญไชยหื้อได้คืนดังเก่าเทอะว่าอั้น พญาเบิกผู้ลูกว่าริพลน้อยนักจักไปรบเอาเมืองบ่ได้ชะดาย เหตุว่าครัวเสิกเขาตกทางแล้ว คันเขาได้เวียงแล้วเขาแต่งรักษาดีนักดาย..."*[๑๓]

พระญาญีบาพำนักอยู่กับพระญาเบิก ณ เมืองนครเขลางค์ได้ ๔ ปีเศษ ระหว่างนั้นได้วางแผนทำสงครามกับพระญามังรายโดยการสะสมไพร่พล ช้างม้า และเสบียงอาหาร จนกระทั่ง พ.ศ. ๑๘๓๙ พระญาเบิกได้เตรียมทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ โดยมีพระญาญีบาอยู่รักษาเมืองนครเขลางค์ อย่างไรก็ตาม การเตรียมทำศึกครั้งนี้ล่วงรู้ไปถึงพระญามังรายเนื่องจากทรงมีสายลับอยู่ในเมืองนครเขลางค์ พระญามังรายจึงวางกลศึกเอาไว้ป้องกันเมืองเชียงใหม่โดยแยกเป็น ๒ ทาง

---

[๑๒] **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๗**, กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕, (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙), ๑๓๖.

[๑๓] อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัยอาจ, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, ๓๓.

ทัพแรกยกไปตั้งที่ดอยคำ[๑๔]ทางทิศใต้ของเมืองเชียงใหม่ ทัพที่สองยกไปทางแม่น้ำปิงตั้งทัพอยู่ที่เมืองหริภุญไชย เพื่อคอยตลบหลังกองทัพพระญาเบิก แล้วแบ่งกำลังพลอีกส่วนรักษาเมืองเชียงใหม่และเวียงกุมกาม

แม่ทัพคนสำคัญของพระญามังราย คือ เจ้าขุนครามพระโอรสของพระองค์ ขณะนั้นเป็นเจ้าเมืองเชียงราย ได้อาสาออกศึกครั้งนี้ โดยให้พระญามังรายรักษาเมืองเชียงใหม่ เจ้าขุนครามจึงแบ่งทัพออกเป็น ๒ ทัพ ทัพแรกมีเจ้าเมืองฝางเป็นแม่ทัพยกไปสมทบกับกองทัพที่ดอยคำ ส่วนเจ้าขุนครามยกทัพไปทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ขุดคูสร้างรั้วปีกกาจากเมืองเชียงใหม่ถึงเวียงกุมกาม อาศัยแม่น้ำปิงเป็นแนวคูป้องกันทางทิศตะวันออก ฝ่ายพระญาเบิกได้ยกทัพจากเมืองนครเขลางค์มาพักแรม ณ เชียงทอง[๑๕] ทางทิศใต้นอกเวียงกุมกามรอเวลารุ่งเช้าจะเข้าล้อมเมือง เจ้าขุนครามเมื่อทราบข่าวจึงมีใบบอกให้เจ้าเมืองฝางสมทบกับพระองค์เข้าโจมตีกองทัพพระญาเบิกในตอนรุ่งเช้า ทั้งสองฝ่ายได้รบพุ่งติดพันเป็นสามารถจนสุดท้ายกองทัพของพระญาเบิกก็ตกอยู่ในวงล้อมของกองทัพเจ้าเมืองฝางและเจ้าขุนคราม พระญาเบิกได้รับบาดเจ็บจากการถูกควาญช้างของเจ้าขุนครามแทงด้วยหอก ดังความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ความว่า

> *"...พญาเบิกรู้ว่าพญาครามยกริพลเข้ามาวกหลังแห่งตน พญาเบิกก็อว่ายหน้าช้างอยู่ถ้าชนเสิก ยามนั้น พญาเบิกผังลงน้ำมันยอมวงเข้ามา เจ้าพญาครามหันบาดดีไสช้างตัวชื่อป้านพลแสนเข้าสุบช้างพญาเบิก ช้างพญาครามแทงคอช้างพญาเบิกแบกขึ้นยู้ไป เมื่อนั้นนายกลางพญาครามเอาหอกแทงพญาเบิกกับพระคับช้างเพิกยุดถอย..."*[๑๖]

เมื่อพระญาเบิกได้รับบาดเจ็บจากการสู้รบ กองทัพพระญาเบิกก็ถอยทัพ เจ้าขุนครามพยายามตามช้างทรงของพระญาเบิกก็ถูกกองทัพเมืองนครเขลางค์เอาช้างพังเข้ามาขวางสกัดการติดตาม ทำให้พระญาเบิกถอยหนีจากวงล้อมมาได้ ครั้งนั้นกองทัพเมืองนครเขลางค์พ่ายแพ้ล้มตายและถูกจับกุมเป็นจำนวนมาก ที่เหลือจึงถอยหนีมาพร้อมกับพระญาเบิก

---

๑๔ ดอยคำ เป็นภูเขาขนาดเล็กตั้งอยู่ทางทิศใต้ของดอยสุเทพและตัวเมืองเชียงใหม่ ตำนานพระธาตุดอยคำระบุว่าเมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาแสดงธรรมแก่ชาวลัวะในพื้นที่นี้ ครั้นแสดงธรรมแล้วเสร็จพระอินทร์จึงบันดาลให้เกิดห่าฝนทองคำตกลงมาบูชาพระพุทธเจ้า บริเวณดังกล่าวจึงถูกเรียกว่า "ดอยคำ" ในอดีตดอยคำเป็นพื้นที่ของชาวลัวะมีผู้นำชื่อว่า ขุนหลวงวิรังคะ นอกจากนี้ บริเวณดอยคำตามตำนานท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นที่สถิตของปู่แสะย่าแสะ ผีบรรพบุรุษของชาวลัวะ ในปัจจุบันบ้านดอยคำมีประเพณีบูชาปู่แสะย่าแสะและขุนหลวงวิรังคะเป็นประจำทุกปีในเดือน ๙ ตามปฏิทินจันทรคติของล้านนา ถือเป็นประเพณีที่สำคัญของจังหวัดเชียงใหม่

๑๕ สันนิษฐานว่าปัจจุบันอยู่ในพื้นที่อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

๑๖ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัยอาจ, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, ๕๑.

การสิ้นพระชนม์ของพระญาเบิก

หลักจากการพ่ายแพ้ในสงครามกับเจ้าขุนคราม กองทัพพระญาเบิกที่เหลืออยู่จึงพยายามถอยกลับเมืองนครเขลางค์ เมื่อเดินทางมาถึงคลองแม่ตาล กองทัพของเจ้าขุนครามตามมาทัน และเกิดการสู้รบกัน กองทัพพระญาเบิกพ่ายแพ้และกองทัพเจ้าขุนครามจับพระญาเบิกได้ พระญาเบิกจึงถูกเจ้าขุนครามประหารชีวิต ณ คลองแม่ตาล แห่งนั้น ดังความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ความว่า

> *"...แล้วเจ้าพญาครามก็เอาริพลไปตามเอาพญาเบิกก็ไปทันยังแม่ตาน แคว้นนครเขลางค์ เจ้าพญาครามหื้อรางวันแก่แกล้วหาญเข้าชนเอาพญาเบิกได้กับหัวช้าง แล้วหื้อเอาลงชำระเสียในที่นั้น พลเสิกชาวนครเขลางค์ตายที่นั้นมากนัก..."*[๑๗]

สอดคล้องกับพงศาวดารโยนก ที่กล่าวถึงเหตุการณ์สิ้นพระชนม์ของพระญาเบิกไว้ว่า

> *"...ภายหลังเจ้าขุนครามจึงได้รวมกองทัพเข้าเป็นกองใหญ่ ยกติดตามไปทันกองทัพพระยาเบิกที่ตำบลแม่ตาน ในแขวงเมืองเขลางค์นครได้รบพุ่งกันที่นั่นเป็นสามารถ ริ้พลเขลางค์แตกฉานคุมกันไม่ติด เจ้าขุนครามก็คุมตัวพระยาเบิกได้ก็ปลงพระชนม์เสียในที่นั้น..."*[๑๘]

ฝ่ายพระญาญีบาเมื่อทรงทราบข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระญาเบิก จึงเสด็จหนีออกจากเมืองนครเขลางค์ไปพึ่งพระยาพิษณุโลกยังเมืองสองแคว (พิษณุโลก)[๑๙] เจ้าขุนครามจึงยกทัพเข้ามายึดครองเมืองนครเขลางค์

จะเห็นได้ว่าเรื่องราวของ "พระญาเบิก" จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของล้านนา โดยเฉพาะที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นปฐมภูมิที่ระบุเรื่องราวของพระองค์และเป็นต้นฉบับที่พระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค) นำมาตรวจสอบชำระและเรียบเรียงเป็นหนังสือ "พงศาวดารโยนก" รวมเล่มจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ และสันนิษฐานว่าจากอิทธิพลของหนังสือพงศาวดารโยนกนี้เองที่ถูกนำมาประกอบสร้างและแต่งเติมเป็นตำนานมุขปาฐะ "เจ้าพ่อขุนตาน" คือ "เจ้าพ่อพระญาเบิก" ในสถานะผีบรรพบุรุษนักรบผู้กล้าหาญและคงกระพันชาตรี ดังที่แพร่หลายกันในปัจจุบัน

---

๑๗ เรื่องเดียวกัน, ๕๒.

๑๘ พระยาประชากิจกรจักร์, **พงศาวดารโยนก**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), ๒๗๕.

๑๙ สันนิษฐานว่า พระยาพิษณุโลก ในที่นี้หมายถึง พระญาคำแหงพระราม พระโอรสในพ่อขุนผาเมือง พระนัดดาในพ่อขุนศรีนาวนำถม พระญาคำแหงพระรามมีพระโอรส คือ พระมหาเถรศรีศรัทธา

ประเพณีแห่ช้างเผือกบูชาเจ้าพ่อขุนตาน

แต่เดิมชุมชนในพื้นที่จังหวัดลำปางโดยเฉพาะลุ่มแม่น้ำวัง (รวมถึงคลองแม่ตาลอันเป็นลำน้ำสาขา) ช่วงเวลาก่อนฤดูกาลทำนาในเดือน ๙ ตามปฏิทินจันทรคติล้านนา (ประมาณเดือนมิถุนายน) ปรากฏพิธีกรรมและประเพณีที่เกี่ยวเนื่องกับการไหว้ผีบรรพบุรุษ ผีขุนน้ำ ผีบ้านอารักษ์เมือง นับถือเจ้าพ่อขุนตานเป็นผีบรรพบุรุษของตน ตลอดจนการบูชาพระธาตุเจติยสถานที่สำคัญในพุทธศาสนา ขณะที่ในฤดูแล้งปรากฏการประกอบพิธีไขประตูดอย หรือพิธีกรรมขอฝน

การบูชาไหว้ผีเจ้าพ่อขุนตาน ผีบรรพบุรุษ ผีขุนน้ำของชาวบ้านลุ่มคลองแม่ตาล เริ่มด้วยเตรียมเครื่องสังเวยในสะตวง[๒๐] ใส่เครื่องบัตรพลีต่าง ๆ เริ่มต้นประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา หรือชาวบ้านเรียกพื้นที่บริเวณดังกล่าวกันโดยทั่วไปว่า “พญาท้ายน้ำ” ซึ่งเป็นพื้นที่ชุมชนปลายน้ำ (บริเวณพื้นที่คลองแม่ตาลไหลรวมกับแม่น้ำวัง) จากนั้นจะแห่ย้อนขึ้นไปตามเส้นทางต้นคลองแม่ตาลจนถึง “เวียงลม” โบราณสถานสำคัญบริเวณพื้นที่บ้านประตูดอย ตำบลเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร ซึ่งเป็นพื้นที่ชุมชนต้นน้ำ

ในอดีตชาวบ้านจะเซ่นไหว้บัตรพลีเจ้าพ่อขุนตานด้วยกวางดำ และสุนัขดำ ต่อมาในช่วงทศวรรษที่ ๒๕๐๐[๒๑] ชาวบ้านได้ประยุกต์เอาอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องช้างปัจจัยนาเคนทร์มาประกอบพิธีไขประตูดอยขอฝน[๒๒] จึงเปลี่ยนมาประดิษฐ์ช้างเผือกโดยสร้างโครงไม้ไผ่หุ้มด้วยกระดาษสาสีขาว มาเป็นเครื่องเซ่นแก่เจ้าพ่อขุนตานแทนกวางดำและสุนัขดำ นัยว่าถวายช้างเผือกเป็นบริวารแก่เจ้าพ่อขุนตาน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าด้วยอานิสงส์ของการเซ่นไหว้บัตรพลีเจ้าพ่อขุนตานด้วยช้างเผือกนี้ช่วยให้เจ้าพ่อพึงพอใจ จึงบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาลช่วยให้ผลผลิตทางการเกษตรเจริญงอกงามได้ผลผลิตเต็มที่ จึงเกิดเป็นประเพณีแห่ช้างเผือกถวายเจ้าพ่อขุนตานในเวลาต่อมา

---

[๒๐] สะตวง เป็นคำภาษาถิ่นเหนือ หมายถึง ภาชนะหรือกระบะที่ทำขึ้นสำหรับใส่เครื่องเซ่น เครื่องบูชาหรือเครื่องประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะในพิธีกรรมตามความเชื่อท้องถิ่นล้านนา โดยทั่วไปสะตวงมักทำจากหยวกกาบกล้วย ใบเตยป่า หรือวัสดุตามธรรมชาติประกอบเป็นกระบะหรือภาชนะรูปสี่เหลี่ยม ภายในบรรจุเครื่องบัตรพลี เช่น ข้าว อาหารคาวหวาน ผลไม้ หมากพลู ดอกไม้ ธูปเทียน หรือสิ่งของจำลอง นำไปประกอบในพิธีต่าง ๆ เช่น พิธีส่งเคราะห์ สืบชะตา บูชาเทพยดา เจ้าที่ หรือผีบรรพบุรุษและอารักษ์ต่าง ๆ เป็นต้น คล้ายกับกระทงเครื่องเซ่นในวัฒนธรรมภาคกลาง

[๒๑] สุกัญญา สุจฉายา, “เจ้าพ่อขุนตาน: ผีบรรพบุรุษของชาวลำน้ำแม่ตาล,” **เมืองโบราณ**, ๑๑๖.

[๒๒] ช้างปัจจัยนาเคนทร์ ปรากฏเรื่องราวในเวสสันดรชาดก ถือเป็นช้างสำคัญคู่กรุงสีพี แคว้นสีพี มีฤทธานุภาพบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลทำให้กรุงสีพีอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหาร ต่อมาแคว้นกลิงคราษฎร์เกิดทุพภิกขภัยจากภัยแล้ง คณะพราหมณ์ ๘ คน จากแคว้นกลิงคราษฎร์เป็นทูตเดินทางมายังกรุงสีพีเพื่อทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ พระเวสสันดรจึงพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์แก่คณะพราหมณ์แคว้นกลิงคราษฎร์เพื่อทรงบำเพ็ญทานบารมี ทำให้ชาวกรุงสีพีไม่พอใจที่พระเวสสันดรยกช้างสำคัญของกรุงสีพีให้แก่ต่างแคว้น เกรงว่าจะเกิดทุพภิกขภัยขึ้นในกรุงสีพี จึงพากันรวมตัวขับไล่พระเวสสันดรออกจากกรุงสีพี

ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลลำปางหลวงในฐานะของลูกหลานพื้นที่ “พญาท้ายน้ำ” จะถือปฏิบัติประเพณีแห่ช้างเผือกในเดือน ๙ ตามปฏิทินจันทรคติล้านนาเป็นประจำทุกปี โดยถือเป็นจารีตประเพณีที่สำคัญของชุมชนที่จะต้องแห่ช้างเผือกถวายเจ้าพ่อขุนตานเพื่อขอฝน ซึ่งมีระยะเวลาการถือปฏิบัติประเพณีดังกล่าวประมาณ ๒ – ๓ วัน โดยแต่ละหมู่บ้านจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเป็นเจ้าภาพ ปัจจุบันนี้ได้ลดทอนระยะเวลาเหลือเพียง ๑ วัน ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤษภาคมของทุกปี แต่ยังคงถือเป็นจารีตประเพณีที่สำคัญประจำปี และประยุกต์ปรับเปลี่ยนประเพณีขอฝนแต่เดิมเข้ากับประเพณีไหว้ผีบรรพบุรุษประจำปี เห็นได้จากขั้นตอนการจัดประเพณีการแห่ช้างเผือกและไหว้ผีเจ้าพ่อขุนตานเสร็จภายในวันเดียวกัน โดยยังคงแห่ขบวนไปตามเส้นทางผ่านสถานที่สำคัญภายในชุมชน เริ่มจากบ้านลำปางหลวง อำเภอเกาะคา ผ่านเส้นทางบ้านข่วง บ้านหม้อ บ้านปันง้าว บ้านหัวหนอง บ้านขามแดง บ้านดอน บ้านหัววัง จนถึงเวียงลม อำเภอห้างฉัตร โดยระหว่างทางจะมีสถานที่สำคัญที่ขบวนแห่ช้างเผือกจะหยุดประกอบพิธีไหว้ผีบรรพบุรุษตนที่สำคัญ ได้แก่

๑. วัดปงยางคก อำเภอเกาะคา เป็นสถานที่ประกอบพิธีสักการะพ่อเจ้าหนานทิพย์ช้าง[๒๓] เจ้าเมืองลำปาง ผู้เป็นต้นวงศ์เจ้าเจ็ดตน

๒. วัดห้างฉัตร อำเภอห้างฉัตร เป็นสถานที่ทำบุญเลี้ยงพระ ถวายภัตตาหารเพลแก่พระภิกษุในอดีตเมื่อถือปฏิบัติประเพณีใช้ระยะเวลาหลายวัน ขบวนจะมาพักแรมค้างคืนที่วัดแห่งนี้

๓. ประตูดอยที่เวียงลม เชิงเขาขุนตาล เป็นสถานที่ประกอบพิธีสักการะเจ้าพ่อขุนตานสังเวยช้างเผือกแก่เจ้าพ่อ และแสดงธรรมปลาช่อน เป็นบทพระธรรมเทศนาบทสำคัญในพิธีขอฝนของวัฒนธรรมล้านนา

อนึ่ง ธรรมปลาช่อน บางครั้งเรียกว่า ธรรมพญาปลาช่อน หรือมัจฉาพญาปลาช่อน มีที่มาจากมัจฉชาดก ชาดกว่าด้วยพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาปลา ปกครองฝูงปลาในสระ ต่อมาเกิดภัยแล้งจนน้ำในสระแห้งขอด ฝูงปลาและสัตว์น้ำในสระจึงอยู่ในอันตรายเป็นเหยื่อจากการถูกฝูงนก

---

[๒๓] พ่อเจ้าหนานทิพย์ช้าง หรือพระญาสุลวะลือไชย เจ้าเมืองลำปาง (พ.ศ. ๒๒๗๕ – ๒๓๐๒) พระองค์เป็นต้นวงศ์เจ้าเจ็ดตน เดิมเป็นนายพรานป่าได้อาสาชาวเมืองลำปางเข้าต่อสู้กับกองทัพท้าวมหายศเมืองลำพูนจนได้รับชัยชนะ ชาวเมืองลำปางจึงร่วมกันยกเอาพ่อเจ้าหนานทิพย์ช้างเป็นเจ้าเมืองลำปาง พระนามว่า “พระญาสุลวะลือไชย” ระยะเวลาที่ครองเมืองลำปางพ่อเจ้าหนานทิพย์ช้างต้องต่อสู้กับท้าวลิ้นก่าน ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าเมืองลำปางคนเก่าที่ต้องการชิงอำนาจปกครองเมืองลำปางคืน พ่อเจ้าหนานทิพย์ช้างจึงต้องการสร้างความมั่นคงและความชอบธรรมทางการเมือง ทรงส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี กษัตริย์พม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๘ และได้รับพระราชทานนามว่า “พระยาไชยสงคราม” ครองเมืองลำปางเป็นเวลา ๒๗ ปี จนถึงแก่พิราลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๒ ท้าวลิ้นก่านจึงเข้าชิงเมืองลำปาง เจ้าชายแก้วพระโอรสพ่อเจ้าหนานทิพย์ช้างเสด็จหนีไปเมืองแพร่ ต่อมาเจ้าชายแก้วทรงขอความช่วยเหลือจากกองทัพพม่าเข้าปราบปรามท้าวลิ้นก่านจนสำเร็จ เมื่อเหตุการณ์ภายในเมืองลำปางสงบลง โป่อภัยคามินี เจ้าเมืองเชียงใหม่ของพม่าได้นำเจ้าชายแก้วเสด็จไปเข้าเฝ้าพระเจ้ามังระ กษัตริย์พม่า ณ กรุงชเวโบ ทรงแต่งตั้งเจ้าชายแก้วขึ้นเป็น “เจ้าฟ้าสิงหราชธานีเจ้าฟ้าหลวงชายแก้ว” เจ้าเมืองลำปาง ใน พ.ศ. ๒๓๐๗

และสัตว์อื่น ๆ จับกิน พระโพธิสัตว์จึงตั้งสัจจาธิษฐานว่าแม้นข้าพเจ้าจะเกิดมาในฐานะที่บริโภคสัตว์ด้วยกันก็จริงอยู่ แต่ก็มิเคยเบียดเบียนสัตว์ใด น้อมตั้งสัจจาธิษฐานขอให้ฝนตกลงมา เพื่อสงเคราะห์สัตว์ที่กำลังเดือดร้อนด้วยเถิด ด้วยสัจจาธิษฐานดังกล่าวทำให้บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของพระอินทร์ร้อนรุ่ม พระอินทร์จึงทรงทราบเหตุแล้วให้เทวดาชื่อ วลาหกเทพบุตร ลงมาบันดาลให้ฝนตกโดยห่มคลุมกายด้วยผ้าสีเขียวเหมือนเมฆ ขับเพลงอันมีชื่อเมฆคีตะ ผินหน้าเฉพาะทิศตะวันตก พลันเหล่ามวลเมฆก็แตกเป็นเสี่ยง เกิดเสียงกึกก้องทั่วจักรวาลเกิดเป็นฝนห่าใหญ่เนืองนองไปทั่วแผ่นดิน

การประกอบพิธีแสดงธรรมปลาช่อนเริ่มต้นโดยชาวบ้านหาสถานที่ที่เหมาะสม เช่น บริเวณต้นน้ำ คลอง หนองบึง หรือแม่น้ำที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกหรือทิศเหนือของหมู่บ้าน จากนั้นขุดสระจำลองขึ้นโดยให้กลางสระเป็นเกาะสำหรับประกอบพิธี

รอบสระมีการขัดราชวัตรประดับธงทิว พร้อมต้นกล้วย อ้อย ข่า ตะไคร้ ใบขิง แกะรูปสัตว์ปีก คือ กา นกกระยาง เหยี่ยว และแร้ง เกาะจับตามกิ่งไม้โดยให้กาประจำทิศตะวันออก นกกระยางประจำทิศใต้ เหยี่ยวประจำทิศตะวันตก และแร้งประจำทิศเหนือ จัดหาปลาช่อนตัวใหญ่ไว้สองตัว พร้อมสัตว์น้ำ เช่น กุ้ง ปู หอย ไว้จำนวนหนึ่ง เมื่อถึงวันงาน พระสงฆ์จะเจริญพระพุทธมนต์บนเกาะกลางสระ จากนั้นพระสงฆ์รูปหนึ่งจะอ่านคัมภีร์ธรรมปลาช่อน จบแล้วพระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ แล้วปล่อยปลาช่อน และสัตว์น้ำ ท่ามกลางเสียงฆ้องกลองประโคม เป็นอันเสร็จพิธี ณ บริเวณแท่นช้างเผือก โบราณสถานหนึ่งในกลุ่มโบราณสถานเวียงลม

ดังนั้น เมื่อมองภาพรวมของประเพณีแห่ช้างเผือกบวงสรวงเจ้าพ่อขุนตานจะเห็นได้ว่าเจ้าพ่อขุนตานคือเทพยดาหรืออารักษ์ขุนน้ำผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชน มากกว่าการถูกยึดโยงให้เป็นพญาเบิก วีรบุรุษผู้กล้าหาญในการศึก อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าเจ้าพ่อขุนตานในประเพณีนี้จะเป็นผู้ใด การเซ่นสรวงบูชาในฐานะผีบรรพบุรุษย่อมจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ชุมชนรักษาป่าต้นน้ำอันเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ พร้อมกับการทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนต่อไป

อย่างไรก็ตาม ภายหลัง พ.ศ. ๒๕๑๖ ด้วยกระแสตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในสังคมไทย ส่งอิทธิพลให้มีการเชื่อมโยงตำนานเจ้าพ่อขุนตานกับเรื่องราวของพระญาเบิกบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หลักฐานทางประวัติศาสตร์สำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา ในฐานะพระโอรสพระญาญีบาขุนศึกคนสำคัญที่ต่อสู้กับกองทัพพระญามังรายจนถึงแก่พิราลัยบริเวณลุ่มน้ำตาล ได้เปลี่ยนสถานะเจ้าพ่อขุนตานจากผีขุนน้ำเป็นผีบรรพบุรุษนักรบของชุมชน เครื่องสังเวยที่ถวายเจ้าพ่อขุนตานจึงปรากฏมีอาวุธ โดยเฉพาะมีดดาบถูกนำมาถวายเพิ่มเติมตามสถานะพระญาเบิกผีบรรพบุรุษขุนศึกผู้กล้า และพัฒนาเป็นสัญลักษณ์สำคัญในการบูชาเจ้าพ่อขุนตานมาจนกระทั่งปัจจุบัน

"เจ้าพ่อขุนตาน" แต่เดิมมีสถานะผีขุนน้ำแหล่งลุ่มน้ำแม่ตาลตามความเชื่อดั้งเดิม มีสถานะตามจารีตเดิมของชุมชนที่คล้ายกับ "ปู่แสะย่าแสะ" อารักษ์หรือผีในตำนานประเภทมุขปาฐะท้องถิ่นที่เจ้าพ่อขุนตานมีลักษณะเป็นบุคลาธิษฐานที่สอดคล้องสภาพภูมิประเทศในพื้นที่ ต่อมาเกิดพัฒนาการจากถูกระบุและทำให้มีตัวตนจากบุคลาธิษฐานกลายเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์จากอิทธิพลของความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา "พระญาเบิก" เจ้าเมืองนครเขลางค์ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จึงถูกนำมาประกอบสร้างเป็นเรื่องราวใหม่ของเจ้าพ่อขุนตาน เพื่อใช้อธิบายประวัติศาสตร์ความเป็นมาของผู้คนและชุมชนในพื้นที่อำเภอห้างฉัตรและอำเภอเกาะคา การเปลี่ยนสถานะของเจ้าพ่อขุนตานนี้จึงนำไปสู่การแปรเปลี่ยนจารีตประเพณีในท้องถิ่น จากการถวายสัตว์ดิบเพื่อบูชาสถานะผีขุนน้ำ ผสมผสานเป็นการถวายสัตว์พาหนะในสงครามและมีดดาบอาวุธเพื่อสนองตอบต่อตัวตนใหม่ของเจ้าพ่อขุนตาน ผีบรรพบุรุษนักรบผู้กล้าสละชีวิตของตนในศึกสงคราม ซึ่งเป็นพัฒนาการการตื่นตัวของการใฝ่รู้ในการสืบหาอดีต ตัวตนของผู้คนชุมชนในท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นสอดคล้องกับการตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนับตั้งแต่ทศวรรษที่ ๒๕๑๐ เป็นต้นมา

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **ตำนานมูลศาสนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘).

_____. **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔**. กรุงเทพฯ: เซเว่น พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๙.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๗. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕. (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙).

ประพนธ์ เรืองณรงค์. **สำนวน ลำนำ ตำนาน ๔ ภูมิภาค (ฉบับเพิ่มเติมตำนาน)**. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๖๒.

พระยาประชากิจกรจักร์. **พงศาวดารโยนก**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

รัตนาภรณ์ เศรษฐกุล. **พื้นล้านนา เก๊าก่อเมือง รุ่งเรืองและล่มสลาย**. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุคส์, ๒๕๖๗.

ศิราพร ณ ถลาง. **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน – นิทานพื้นบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๖.

สุกัญญา สุจฉายา. "เจ้าพ่อขุนตาน: ผีบรรพบุรุษของชาวลำน้ำแม่ตาล." **เมืองโบราณ** ๔๖, ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๖๓): ๑๑๓ – ๑๑๖.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัยอาจ. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. เชียงใหม่: ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์), ๒๕๔๓.

ศาลเจ้าพ่อขุนตาน อำเภอห้างฉัตร

ประติมากรรมเจ้าพ่อขุนตาน ภายในศาลเจ้าพ่อขุนตาน อำเภอห้างฉัตร

อุทยานประวัติศาสตร์เจ้าพ่อขุนตาน บ้านหัววัง ตำบลเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร

ประติมากรรมเจ้าพ่อขุนตาน พร้อม “ดาบ”
ที่ประชาชนผู้ศรัทธานำมาถวายบูชา
แก่เจ้าพ่อขุนตาน

สัตว์จำลองที่ประชาชนนำมาถวายบูชา
แก่เจ้าพ่อขุนตาน
บริเวณฐานโบราณสถาน
ภายในอุทยานประวัติศาสตร์เจ้าพ่อขุนตาน

ศาลเจ้าพ่อขุนตาน บริเวณเหนือปากอุโมงค์ขุนตาน สถานีรถไฟขุนตาน

ศาลเจ้าพ่อขุนตาน บริเวณด้านหน้าอุโมงค์ขุนตาน สถานีรถไฟขุนตาน

เทพบุตรสลุงหลวง : จากการประกวด สู่เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ของจังหวัดลำปาง

เทพบุตรสลุงหลวง : จากการประกวด สู่เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดลำปาง*

ประเพณี “สลุงหลวง กลองใหญ่ ปีใหม่เมือง” เป็นงานประเพณีสำคัญที่จังหวัดลำปางจัดขึ้นในช่วงเทศกาลสงกรานต์เป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะวันที่ ๑๒ เมษายน ซึ่งมีการจัดขบวนแห่สลุงหลวงผ่านตัวเมืองลำปางเพื่อรับน้ำขมิ้นส้มป่อย น้ำอบ และน้ำหอมจากประชาชน ก่อนนำไปใช้ในการสรงพระเจ้าแก้วดอนเต้า พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของชาวลำปาง รูปแบบของงานเกิดจากการนำความเชื่อ วิถีปฏิบัติ และศิลปวัฒนธรรมพื้นเมืองมาสร้างสรรค์และปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคม จนกลายเป็นงานประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะและเป็นที่จดจำของจังหวัดลำปาง

ในขบวนสลุงหลวงมีองค์ประกอบสำคัญที่สร้างเอกลักษณ์ให้แก่ขบวน คือ “เทพบุตรสลุงหลวง” ชายหนุ่มผู้ทำหน้าที่ประคองสลุงและอัญเชิญน้ำสำหรับประกอบพิธีสรงพระ ด้วยความโดดเด่นนี้ต่อมาจึงมีการปรับให้มีการประกวดเทพบุตรสลุงหลวงเพิ่มอีกกิจกรรมหนึ่ง จนกลายเป็นที่สนใจของประชาชนและผู้มาเยือนอย่างกว้างขวาง รูปแบบของการประกวดยังมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องเทวดาผู้พิทักษ์ ความเชื่อและพิธีกรรมของท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้ บทบาทของเทพบุตรสลุงหลวงจึงแสดงให้เห็นการสืบทอดความเชื่อเดิมควบคู่กับการปรับรูปแบบของประเพณีให้สอดคล้องกับสังคมในแต่ละช่วงเวลา

หากพิจารณารายละเอียดของการปรับเปลี่ยนดังกล่าว จะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาที่มีการจัดงาน รูปแบบและบทบาทของเทพบุตรสลุงหลวงผ่านการเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ ตั้งแต่การคัดเลือกชายหนุ่มร่วมขบวนแห่ การพัฒนาเป็นเวทีประกวด การนำความเชื่อเรื่องผีบ้านผีเมืองและพิธีเสี่ยงทายมาใช้ในการคัดเลือก ตลอดจนบทบาทของผู้ได้รับตำแหน่งในการประกอบพิธีและร่วมขบวน พัฒนาการเหล่านี้ทำให้เทพบุตรสลุงหลวงค่อย ๆ กลายเป็นองค์ประกอบที่ผู้คนจดจำควบคู่กับงานประเพณีสลุงหลวง กลองใหญ่ ปีใหม่เมือง

---

* นายธนากรณ์ มณีกุล นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

ขบวนแห่สลุงหลวง ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๖๖
โดยมีเทพบุตรสลุงหลวงและรองทั้ง ๔ คน ทำหน้าที่ประคองสลุงหลวง

ที่มา: https://www.facebook.com/SALUNGLUANG.LAMPANG

บทความนี้มุ่งศึกษาเฉพาะ “เทพบุตรสลุงหลวง” เนื่องจากการนำชายหนุ่มมาเข้าร่วมกิจกรรมในเทศกาลสงกรานต์ถือเป็นรูปแบบที่โดดเด่นและแตกต่างจากการประกวดในงานสงกรานต์ทั่วไป ที่มักให้ความสำคัญกับการประกวดสตรีในฐานะนางสงกรานต์ นอกจากนี้เทพบุตรสลุงหลวงยังมีบทบาทเชื่อมโยงกับขบวนสลุงหลวงมาตั้งแต่แรกเริ่ม ในฐานะผู้ทำหน้าที่ประคองสลุงและอัญเชิญน้ำสำหรับประกอบพิธีสรงพระ ขณะที่การประกวดเทพธิดาสลุงหลวงเกิดขึ้นในระยะหลัง บทความนี้จึงกำหนดขอบเขตเพื่อศึกษาที่มาและพัฒนาการของการประกวดเทพบุตรสลุงหลวง เพื่อแสดงให้เห็นความคลี่คลายที่ทำให้ส่วนประกอบหนึ่งของขบวนแห่ได้รับการยอมรับและสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง และกลายเป็นภาพสะท้อนเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดลำปางในปัจจุบัน

สลุงหลวงกับประเพณีปีใหม่เมืองลำปาง

ในอดีต ชาวล้านนานับวันที่พระอาทิตย์เคลื่อนจากราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษเป็น “วันสังขารล่อง” หรือวันมหาสงกรานต์ ตามระบบปฏิทินของชาวล้านนา ซึ่งในแต่ละปีอาจไม่ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน ต่อมาเมื่อทางราชการกำหนดให้วันที่ ๑๓ เมษายนของทุกปีเป็นวันมหาสงกรานต์หรือวันแรกของเทศกาลสงกรานต์ การจัดประเพณีสงกรานต์ของชาวลำปางจึงปรับเปลี่ยนมาถือเอาวันดังกล่าวเป็นหลัก[๑] ปัจจุบันประเพณีสงกรานต์ของจังหวัดลำปางจึงเรียกขานกันในชื่อ “สลุงหลวง กลองใหญ่ ปีใหม่เมือง” ซึ่งสามารถจำแนกความหมายออกเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

๑. สลุงหลวง คือ ขันน้ำหรือภาชนะขนาดใหญ่ นิยมทำด้วยโลหะเงิน สำหรับบรรจุน้ำขมิ้นส้มป่อย น้ำอบ และน้ำหอม เพื่อใช้ในการสรงพระพุทธรูปในช่วงเทศกาลสงกรานต์
๒. กลองใหญ่ คือ กลองปู่จา ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านล้านนา มีลักษณะเป็นกลองสองหน้าขนาดใหญ่ นิยมตั้งไว้ตามวัด ใช้ตีเป็นพุทธบูชา รวมทั้งใช้เป็นสัญญาณบอกวันพระและวันสำคัญทางศาสนา
๓. ปีใหม่เมือง คือ เทศกาลสงกรานต์ ช่วงเวลาเปลี่ยนศักราชตามคติความเชื่อของชาวล้านนา

ในบรรดาองค์ประกอบทั้ง ๓ ส่วน สลุงหลวงมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับพิธีสรงน้ำพระในเทศกาลสงกรานต์ คำว่า “สลุง” ในภาษาพื้นเมืองเหนือหมายถึงภาชนะสำหรับใส่น้ำ นิยมทำด้วยโลหะเงิน มีขนาดและรูปแบบแตกต่างกัน ทั้งแบบผิวเกลี้ยงและแบบตกแต่งลวดลาย เช่น ลายดอกไม้ หรือลายสิบสองราศี ตามรูปแบบศิลปะพื้นเมือง นอกจากนี้ สลุงยังเป็นภาชนะที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและพิธีกรรมของชาวล้านนาในหลายช่วงของชีวิต ก่อนจะได้รับการพัฒนาให้มีบทบาทสำคัญยิ่งในฐานะเครื่องประกอบพิธีกรรมหลักของประเพณีสลุงหลวง

จุดสำคัญของการพัฒนาประเพณีสลุงหลวงของจังหวัดลำปางเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ กลุ่มผู้ริเริ่มนำโดยอาจารย์วิถี พานิชพันธ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปวัฒนธรรมชาวลำปาง[๒] ได้นำสลุงเงินขนาดใหญ่ของเจ้าศรีรัตน์ ณ ลำปาง น้ำหนัก ๓๐๐ บาท ซึ่งเป็นภาชนะที่คุ้นเคยในวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น มาใช้เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมสำคัญของขบวนแห่งานบุญสลุงหลวงเป็นครั้งแรก เพื่อรองรับน้ำขมิ้นส้มป่อยจากประชาชนสำหรับนำไปสรงพระเจ้าแก้วดอนเต้าในวันที่ ๑๒ เมษายนของทุกปี

---

[๑] อนุกูล ศิริพันธ์, **ประเพณีสิบสองเดือนนครลำปาง** (ลำปาง: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๙), ๔.

[๒] ผู้ก่อตั้งภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๓๓ ชมรมเทิดมรดกเขลางค์นครได้ดำเนินการจัดสร้างสลุงหลวงขึ้นใหม่ จากเงินบริจาคของประชาชนในจังหวัดลำปางและจังหวัดอื่น ๆ รวมเป็นเงินทั้งสิ้น ๔๓๓,๑๙๘ บาท โดยใช้โลหะเงิน น้ำหนักรวม ๒,๕๓๓ บาท[๓] ตีขึ้นรูปด้วยมือตามกรรมวิธีพื้นเมืองโดยช่างฝีมือจากบ้านวัวลาย จังหวัดเชียงใหม่[๔] สลุงหลวงใบนี้มีลักษณะทรงเกลี้ยง กว้าง ๘๙ เซนติเมตร สูง ๔๙ เซนติเมตร ภายในสลักรายนามผู้ร่วมบริจาคเงิน ส่วนขอบด้านนอกมีจารึกภาษาพื้นเมืองกล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการสร้าง เพื่อใช้บรรจุน้ำอบ น้ำหอม ขมิ้น และส้มป่อย สำหรับสรงพระเจ้าแก้วดอนเต้าในเทศกาลสงกรานต์และเพื่อค้ำจุนพระพุทธศาสนา ความว่า

> *“สลุงหลวงแก่นนี้ จาวเมืองลำปางแป๋งตานไว้ใส่น้ำอบ น้ำหอม ขมิ้น ส้มป่อย สระสรงองค์พระเจ้าแก้วดอนเต้า เวียงละกอน ในวันปี๋ใหม่เมืองเพื่อค้ำจุนพระศาสนา ฮอดเติงห้าพันวรรษา”*[๕]

หลังจากสร้างสลุงหลวงแล้วเสร็จ พ.ศ. ๒๕๓๕ จังหวัดลำปางได้ดำเนินการสร้างฐานสำหรับรองรับสลุงหลวงโดยได้รับเงินบริจาค จำนวน ๑๒๕,๒๐๗ บาท จากชมรมเทิดมรดกเขลางค์นคร ฐานดังกล่าวมีเป็นทรงหกเหลี่ยม สูง ๙๔ เซนติเมตร ด้านบนกว้าง ๗๐ เซนติเมตร และด้านล่างกว้าง ๘๐ เซนติเมตร[๖] รอบฐานประดับรูปเทวดาจำนวน ๖ องค์ อันมีความหมายในเชิงคติว่าเป็นผู้ร่วมประคองและพิทักษ์รักษาสลุงหลวง แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับการกำหนดให้ชายหนุ่มทำหน้าที่ประคองและดูแลสลุงหลวงตลอดเส้นทางขบวนแห่ นับเป็นการเชื่อมโยงภาพของเทวดาผู้พิทักษ์เข้ากับบทบาทของเทพบุตรสลุงหลวงที่ปรากฏในขบวนประเพณี

จากความศรัทธาของชาวลำปางในการสร้างสลุงหลวงข้างต้น ทำให้สลุงหลวงกลายเป็นเครื่องประกอบสำคัญของขบวนแห่และกิจกรรมสรงน้ำพระในเทศกาลสงกรานต์ นอกจากนี้การที่รูปแบบของขบวนแห่กำหนดให้มีชายหนุ่มทำหน้าที่ประคองสลุงและอัญเชิญน้ำขมิ้นส้มป่อยยังส่งผลให้บทบาทนี้พัฒนาเป็น “เทพบุตรสลุงหลวง” และนำไปสู่การจัดประกวดเพื่อคัดเลือกผู้ทำหน้าที่ดังกล่าวในเวลาต่อมา

---

[๓] ธวัชชัย ทำทอง และคณะ, **มรดกทางวัฒนธรรม ๘ วิถี จังหวัดลำปาง** (เชียงใหม่: เจริญวัฒน์การพิมพ์, ๒๕๖๕), ๒๐๙.

[๔] สัมภาษณ์ อนุกูล ศิริพันธ์, ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองลำปาง, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

[๕] อนุกูล ศิริพันธ์, **ประเพณีสิบสองเดือนนครลำปาง**, ๕.

[๖] ภาณุวัฒน์ สกุลสืบ, “การสร้างสรรค์ประเพณีด้วยคติชนประยุกต์: กรณีศึกษาเทพบุตรสลุงหลวงในงานสลุงหลวง กลองใหญ่ ปี๋ใหม่เมือง นครลำปาง,” ใน **การประชุมวิชาการนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เครือข่ายบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏภาคเหนือ ครั้งที่ ๑๘ และลำปางวิจัย ครั้งที่ ๔**, พรชนก ทองลาด, บรรณาธิการ (ลำปาง: สถาบันวิจัยและพัฒนา และสำนักงานประสานงานบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๖๑), ๑๐๑๓.

สลุงหลวงพร้อมฐานรองรับสลุง
ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ ณ มิวเซียมลำปาง

จุดเริ่มต้นของเทพบุตรสลุงหลวง

สืบเนื่องจากการที่กลุ่มผู้ริเริ่มจัดงาน โดยอาจารย์วิถี พานิชพันธ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปวัฒนธรรมชาวลำปาง ได้นำแนวคิดเรื่องเทวดาผู้พิทักษ์รักษาบ้านเมืองมาประยุกต์ใช้ในการกำหนดรูปแบบของขบวน โดยปรับเปลี่ยนแนวคิดเป็นเทวดาผู้พิทักษ์สลุง ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อประเพณีโบราณคู่บ้านเมืองแทน ในระยะแรกที่ยังไม่มีการประกวดคัดเลือกชายหนุ่มผู้ทำหน้าที่ประคองสลุงและอัญเชิญน้ำขมิ้นส้มป่อยในขบวนแห่ดังกล่าว ผู้จัดงานจึงได้เชิญนักเรียนตำรวจที่มีรูปร่างแข็งแรงมาร่วมขบวน แต่งกายในลักษณะนักรบโบราณด้วยการเปลือยท่อนบนและนุ่งผ้าตามรูปแบบที่ประยุกต์ขึ้นให้เชื่อมโยงกับแนวคิดการจัดงาน จนในที่สุดได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของเทพบุตรสลุงหลวง ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของขบวนแห่สลุงหลวง เนื่องจากในห้วงเวลานั้นการนำชายหนุ่มแต่งกายย้อนยุคมารับบทบาทดังกล่าวเข้าร่วมในขบวนแห่ ถือเป็นรูปแบบที่แปลกใหม่และได้รับความสนใจจากประชาชนเป็นอย่างมาก

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่แรกเริ่มการกำหนดให้เทพบุตรสลุงหลวงเชื่อมโยงสัมพันธ์กับภาพของผู้พิทักษ์สลุง การออกแบบลักษณะรูปขบวนที่มุ่งให้สอดคล้องกับบรรยากาศของศิลปวัฒนธรรมพื้นเมือง ตลอดจนการวางแนวคิดการแต่งกายและบุคลิกของชายหนุ่มผู้ประคองสลุง ล้วนช่วยสร้างความโดดเด่นให้แก่ขบวน จนกลายเป็นภาพจำที่สำคัญควบคู่กับสลุงหลวงมาโดยตลอด

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้มีการจัดประกวด “เทพบุตรสลุงหลวง” เป็นครั้งแรก ณ สวนสาธารณะหนองกระทิง เพื่อคัดเลือกผู้ทำหน้าที่ประคองสลุงหลวงในขบวนแห่ ส่งผลให้การคัดเลือกเทพบุตรสลุงหลวงมีความชัดเจนขึ้นกว่าเดิมที่มีเพียงผู้จัดงานเป็นผู้คัดเลือกชายหนุ่มเข้าร่วมขบวนโดยตรง และยังถือเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนากิจกรรมการประกวดที่ดำเนินควบคู่กับงานประเพณีสลุงหลวงสืบมา

พัฒนาการของการประกวดเทพบุตรสลุงหลวง

หลังการจัดประกวดเทพบุตรสลุงหลวงครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๓๒ รูปแบบการคัดเลือกชายหนุ่มเพื่อทำหน้าที่ประคองสลุงหลวงได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จากกิจกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อสนับสนุนการจัดขบวนแห่ ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนจนมีลักษณะเป็นการประกวดที่ชัดเจนขึ้น ทำให้ได้รับความสนใจจากประชาชนมากขึ้นตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้าการประกวดจะมีรูปแบบที่เป็นระบบชัดเจนดังกล่าว ความแปลกใหม่ของภาพลักษณ์เทพบุตรสลุงหลวงก็ได้รับความสนใจจากสาธารณชนมาตั้งแต่ระยะแรกเริ่มแล้วเช่นกัน โดยบริษัท การบินไทย จำกัด ได้เข้ามาบันทึกภาพขบวนแห่สลุงหลวงและนำไปเผยแพร่ใน *นิตยสารกินรี*[๗] จนทำให้ภาพของขบวนแห่และเทพบุตรสลุงหลวงเป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้น

---

[๗] สัมภาษณ์ อนุกูล ศิริพันธ์, ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองลำปาง, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

นอกจากนี้ ยังมีการเชิญบุคคลสำคัญหรือนักแสดงที่เป็นที่รู้จักมาร่วมประชาสัมพันธ์กิจกรรมด้วย อาทิ ใน พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้เชิญนักแสดงชื่อดังในขณะนั้น คือ วรุฒ วรธรรม มาร่วมแสดงในขบวนแห่ โดยไม่ได้เข้าร่วมการประกวด

เมื่อการประกวดได้รับความสนใจมากขึ้น คณะผู้จัดงานจึงได้ปรับการดำเนินงานให้มีรูปแบบเป็นระบบชัดเจนมากขึ้น จากเดิมที่ใช้คณะกรรมการทั่วไปเป็นผู้ตัดสิน เปลี่ยนเป็นให้ผู้มีประสบการณ์ด้านการประกวดและเครื่องแต่งกายเข้ามารับผิดชอบการดำเนินงาน พร้อมกับการปรับรูปแบบเฉพาะของการคัดเลือกให้สัมพันธ์กับความเชื่อและวัฒนธรรมของชาวลำปาง

ด้านการแต่งกายของผู้เข้าประกวด ผู้จัดงานปรับเปลี่ยนรูปแบบในแต่ละปี โดยนำข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม ตลอดจนความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในจังหวัดลำปางมาใช้เป็นแนวคิดในการออกแบบ ระยะแรก ผู้จัดงานอาศัยหลักฐานจากงานจิตรกรรมและศิลปกรรมตามวัดเป็นแนวทางหลักในการออกแบบ ก่อนขยายขอบเขตการนำเสนอไปสู่วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่น ไทลื้อ ไทเขิน พม่า และจีน ตามรูปแบบที่กำหนดขึ้นในแต่ละปี

ส่วนรางวัลสำหรับผู้ได้รับตำแหน่งก็มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามความก้าวหน้าของการจัดงาน ซึ่งในระยะหลังมีการนำถ้วยพระราชทานของทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญาสิริวัฒนาพรรณวดี มาเป็นรางวัลเพิ่มเติม พร้อมทั้งจัดทำกระบวยเงินสำหรับมอบแก่ผู้ได้รับตำแหน่งเทพบุตรสลุงหลวง โดยนำแนวคิดมาจากกระบวยเงินที่ใช้ในพิธีสรงน้ำพระ ทั้งนี้ กระบวยเงินสำหรับรางวัลได้รับการจัดสร้างขึ้นใหม่โดยเฉพาะ แยกจากกระบวยที่ใช้ประกอบพิธีสรงน้ำพระตามประเพณีซึ่งยังคงสงวนไว้ดังเดิม

พัฒนาการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการประกวดเทพบุตรสลุงหลวงได้รับการปรับรูปแบบการจัดงานให้มีขั้นตอนและระบบที่ชัดเจนขึ้นเป็นลำดับ ขณะเดียวกันยังคงเชื่อมโยงกับบทบาทดั้งเดิมของเทพบุตรในขบวนแห่สลุงหลวง ควบคู่กับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทของการจัดงานในแต่ละช่วงเวลา

เมื่อ “ผี” เป็นผู้ตัดสิน : พิธีกรรมเสี่ยงทายในการคัดเลือกเทพบุตรสลุงหลวง

การประกวดเทพบุตรสลุงหลวงมีรูปแบบการตัดสินที่เป็นเอกลักษณ์ต่างจากการประกวดทั่วไป โดยแต่เดิมใช้คณะกรรมการเป็นผู้พิจารณาตัดสิน ต่อมาเมื่อเกิดความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับผลการตัดสิน ผู้จัดงานจึงนำคติความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ย่าและผีบ้านผีเมือง ตลอดจนวิธีการเสี่ยงทายที่ปรากฏในวิถีวัฒนธรรมของชาวลำปางมาประยุกต์ใช้เป็นวิธีตัดสินการประกวด จนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของการประกวด โดยในปัจจุบันคณะกรรมการจะพิจารณาทั้งรูปลักษณ์บุคลิกภาพ และความเหมาะสมของผู้เข้าประกวดก่อนคัดเลือกให้เหลือ ๓ คนสุดท้าย เพื่อเข้าสู่พิธีเสี่ยงทายหาผู้ได้รับตำแหน่งต่อไป

พิธีเสี่ยงทายด้วยการสุ่มจับก้านมะยมเพื่อคัดเลือกผู้ชนะเทพบุตรสลุงหลวง ประจำปี ๒๕๖๙

ที่มา: กองประกวดเทพบุตร - เทพธิดา สลุงหลวง

แนวคิดการเสี่ยงทายดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากวิธีเสี่ยงทายในท้องถิ่น คือ ในการประกอบพิธีถวายเครื่องเซ่นผีชาวบ้านบางพื้นที่จะใช้วิธีหยิบใบมะขามขึ้นมาแล้วนับจำนวนใบเพื่อเสี่ยงทายว่าผีพึงพอใจในเครื่องเซ่นหรือไม่ หากนับได้จำนวนคู่ถือว่าผีพอใจหรืออิ่มแล้ว แต่หากนับได้จำนวนคี่ถือว่าผียังไม่ยอมรับ[๙] ผู้จัดงานจึงได้นำหลักการพิจารณาเลขคู่และเลขคี่มาประยุกต์ใช้เป็นวิธีตัดสินการประกวดเทพบุตรสลุงหลวงในระยะแรก ยังคงใช้ใบมะขามตามคติดั้งเดิม ก่อนเปลี่ยนมาใช้ใบมะยมซึ่งมีขนาดใหญ่และเหมาะสมกับรูปแบบการประกวดมากกว่า จากนั้นจึงปรับวิธีเสี่ยงทายให้กระชับและเหมาะสมกับการจัดงานมากขึ้น ด้วยการกำหนดหมายเลขตั้งแต่ ๐ - ๙ ผูกติดกับก้านมะยมแต่ละก้านและจัดเตรียมไว้ในภาชนะ ผู้เข้ารอบสุดท้ายจะเลือกก้านมะยมคนละ ๓ ก้าน โดยไม่ทราบหมายเลขล่วงหน้า จากนั้นจึงเปิดหมายเลขเพื่อตรวจผลผู้ที่เลือกได้หมายเลขคู่จำนวนมากที่สุดจะได้รับตำแหน่ง วิธีการดังกล่าวจึงเป็นการนำหลักการเสี่ยงทายแบบเดิมมาปรับใช้กับบริบทของการประกวดในปัจจุบัน

---

[๙] สัมภาษณ์ อนุกูล ศิริพันธ์, ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองลำปาง, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

พิธีเสี่ยงทายดังกล่าวเริ่มนำมาประยุกต์ใช้ในการประกวดเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๕๕๕ โดยก่อนเข้าสู่ขั้นตอนการเลือกก้านมะยม จะมีการจัดขบวนอัญเชิญเครื่องสักการะแบบล้านนาขึ้นสู่เวทีผู้ร่วมขบวนแต่งกายตามแบบล้านนาและอัญเชิญเครื่องประกอบพิธีได้แก่ ขบวนแม่มางขันเชิงบ้าน ขันเชิญเมือง หาบสะตวง ขันตั้ง ขันเชิญเทวดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขันเชิญใบไม้มงคล และศาสนพิธีกรรม ๑ คน[๙] เมื่อขบวนเครื่องสักการะเข้าสู่บริเวณพิธีแล้ว ผู้ประกอบพิธีจะกล่าวอัญเชิญผีปู่ย่า ผีบ้านผีเมือง เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาร่วมเป็นสักขีพยานในการคัดเลือก จากนั้นผู้เข้ารอบจึงผ่านขั้นตอนการชำระมือด้วยน้ำสะอาด ตั้งจิตอธิษฐาน และเข้าสู่การเสี่ยงทายด้วยก้านมะยมที่จัดเตรียมไว้ แสดงการนำคติความเชื่อและรูปแบบเครื่องสักการะในวัฒนธรรมล้านนามาประยุกต์ใช้ในการประกวดร่วมสมัย ดังปรากฏในบทโองการที่ใช้ประกอบพิธีตอนหนึ่งว่า

> *“...ผีปู่ผีย่า เจ้าตนรักษายังเมืองละกอนลำปางที่หนี้ ตั้งแต่เจ็ดเช่นตระกูลเป็นเค้า เก้าเช่นตระกูลเป็นแดน แสนเช่นตระกูลเป็นประมาณ จงมาฟังเสียงสานแห่งผู้ข้าในทีฆากาละบัดนี้ จะขออังคาสราธนาเทวบุตราเทวดาเจ้าตนรักษา ยังสารูปพิมพาพระพุทธเจ้า พระเจ้าแก้วบัวรกตยังเวียงละกอนลำปางเวียงดินดอนเต้าในทีฆากาละบัดนี้เล่า จุ่งได้มาเป็นสักขีพยาน จุ่งได้มาคัดเลือกเอาเทวบุตรและเทวธิดาทั้งหลาย อันจักได้เสี่ยงทายเพื่อจักได้สัมพิทักษ์รักษา ยังสลุงเงินแก่นใหญ่อันงามวิลาศแล้วงามดี เพื่อจักได้รับเอายังน้ำเข้าหมิ้นส้มป่อยอันใส ชื่นช้อยมาสระสลุงยังพระแก้วเจ้าบัวรกตดอนเต้าเวียงดินในทีฆากาละบัดนี้...”*[๑๐]

จะเห็นได้ว่าการนำพิธีอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อท้องถิ่นมาใช้เสี่ยงทายเพื่อตัดสินการประกวด นอกจากจะทำให้การประกวดเทพบุตรสลุงหลวงมีสีสันและเป็นเอกลักษณ์ต่างจากการประกวดทั่วไปแล้ว ยังช่วยลดข้อขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากการตัดสินของคณะกรรมการ เนื่องจากผลการตัดสินในขั้นตอนสุดท้ายจะขึ้นอยู่กับการเสี่ยงทายตามความเชื่อของชาวลำปาง ทำให้การประกวดเชื่อมโยงกับคติความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นได้อย่างกลมกลืน

---

[๙] เทศบาลนครลำปาง, “จ้างจัดขบวนและพิธีเสี่ยงทายเพื่อหาผู้ชนะการประกวดเทพบุตร - เทพธิดาสลุงหลวง,” ๓ เมษายน ๒๕๖๗.

[๑๐] **การประกวดเทพบุตร เทพธิดาสลุงหลวง ประจำปี ๒๕๖๙**, ออกอากาศทางช่อง YouTube เทศบาลนครลำปาง, ๑๑ เมษายน ๒๕๖๙.

จากผู้ชนะสู่บทบาทในขบวนสลุงหลวง

ภายหลังได้รับตำแหน่ง “เทพบุตรสลุงหลวง” ผู้ได้รับคัดเลือกยังมีหน้าที่สำคัญในการประกอบกิจกรรมและร่วมขบวนแห่งานบุญสลุงหลวงในวันที่ ๑๒ เมษายน ของทุกปี โดยจากกำหนดการจัดงานประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๙ เทพบุตรสลุงหลวงจะเข้าร่วมพิธีรับศีล ณ วิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุกเหนือ ก่อนเข้าสู่พิธีเกี่ยวกับน้ำทิพย์และน้ำขมิ้นส้มป่อย ซึ่งเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมสำคัญสำหรับนำไปใช้ในการ พระเจ้าแก้วดอนเต้า

เทพบุตรสลุงหลวง ประจำปี ๒๕๖๘ เข้าพิธีรับศีล ณ วิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุกเหนือ

ที่มา: https://www.facebook.com/SALUNGLUANG.LAMPANG

เครื่องประกอบพิธีกรรมสำคัญของขบวนสลุงหลวง คือ น้ำทิพย์ จากแหล่งน้ำสำคัญ ๑๓ อำเภอในจังหวัดลำปาง แนวคิดดังกล่าวมีพัฒนาการจากการนำน้ำบริเวณสะดือเมืองกลางแม่น้ำวังมาใช้ในพิธี ต่อมาเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงจึงปรับมาใช้น้ำพุทธมนต์จากวัดสำคัญ ก่อนขยายไปสู่การรวบรวมน้ำจากแหล่งน้ำสำคัญในแต่ละอำเภอ และอัญเชิญมาร่วมในขบวนสลุงหลวง

ในการจัดงาน พ.ศ. ๒๕๖๙ ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางและผู้มีเกียรติจะร่วมพิธีตักน้ำทิพย์จาก ๑๓ อำเภอ และน้ำขมิ้นส้มป่อย เพื่อส่งมอบให้เทพบุตรสลุงหลวงเทใส่ลงในสลุงหลวงเพื่ออัญเชิญไปใช้ในการสรงพระเจ้าแก้วดอนเต้า จากนั้นขบวนแห่งานบุญสลุงหลวงและขบวนน้ำทิพย์ ๑๓ อำเภอ จะเคลื่อนออกจากวัดปงสนุกเหนือ ผ่านถนนปงสนุก ถนนรัษฎา และถนนทิพย์ช้าง ก่อนเข้าสู่ข่วงนคร

พิธีมอบน้ำทิพย์จาก ๑๓ อำเภอ เพื่อให้เทพบุตรสลุงหลวง ประจำปี ๒๕๖๙ เทใส่ลงในสลุงหลวง

ที่มา: กองประกวดเทพบุตร-เทพธิดา สลุงหลวง

ระหว่างที่ขบวนเคลื่อนผ่านตัวเมือง เทพบุตรสลุงหลวงยังทำหน้าที่รับน้ำสำหรับสรงพระจากประชาชนที่มาร่วมงานตามเส้นทาง โดยนำน้ำขมิ้นส้มป่อย น้ำอบ และน้ำหอมที่ประชาชนร่วมถวายเทรวมไว้ในสลุงหลวง บทบาทดังกล่าวทำให้เทพบุตรทำหน้าที่เชื่อมการมีส่วนร่วมของประชาชนเข้ากับพิธีสรงน้ำพระ และยังสืบเนื่องจากหน้าที่ดั้งเดิมของเทพบุตรในฐานะผู้ประคองสลุงและอัญเชิญน้ำสำหรับประกอบพิธี

ในวันเดียวกัน ยังมีการจัดขบวนอัญเชิญพระเจ้าแก้วดอนเต้าจากวัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา เข้าสู่เมืองลำปางตั้งแต่ช่วงเช้า โดยอัญเชิญไปยังวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม เพื่อประกอบพิธีสักการะพระเจ้าแก้วดอนเต้า โดยมีเจ้าคณะจังหวัดลำปางร่วมประกอบพิธี จากนั้นจึงอัญเชิญพระเจ้าแก้วดอนเต้าเข้าสู่ขบวนแห่มุ่งหน้าไปยังข่วงนคร ทั้งนี้ ขบวนอัญเชิญพระเจ้าแก้วดอนเต้าที่เริ่มจากอำเภอเกาะคา และขบวนแห่สลุงหลวงที่เริ่มจากวัดปงสนุกเหนือจะมาบรรจบกัน ณ ข่วงนคร (ห้าแยกหอนาฬิกา) ในช่วงเย็น เมื่อขบวนสลุงหลวงเดินทางถึงมณฑลพิธี เทพบุตรสลุงหลวงจะอัญเชิญสลุงหลวงเข้าสู่บริเวณพิธีเพื่อร่วมประกอบพิธีเจริญพระพุทธมนต์และสรงน้ำพระเจ้าแก้วดอนเต้าต่อไป

เทพบุตรสลุงหลวง ประจำปี ๒๕๖๖ และรองทั้ง ๔ คน
ขณะเดินลงจากวัดปงสนุกเหนือเพื่อประกอบพิธีรับน้ำทิพย์ ๑๓ อำเภอ

ที่มา: https://www.facebook.com/SALUNGLUANG.LAMPANG

เมื่อพิจารณาตั้งแต่กระบวนการเสี่ยงทายจนถึงการปฏิบัติหน้าที่ในขบวนแห่ จะเห็นได้ว่าบทบาทของเทพบุตรสลุงหลวงมีความหมายเกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อที่ประกอบอยู่ในงานประเพณีผู้ได้รับตำแหน่งจึงเปรียบเสมือนผู้ที่ผ่านการคัดเลือกและได้รับการรับรองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของพิธี เพื่อเข้ามารับหน้าที่สำคัญในการดูแลและอัญเชิญสลุงหลวง รับน้ำทิพย์และน้ำสรงจากประชาชน ก่อนนำน้ำดังกล่าวไปใช้ในพิธีสรงพระเจ้าแก้วดอนเต้า บทบาทของเทพบุตรจึงเชื่อมโยงโลกแห่งความเชื่อเข้ากับการปฏิบัติในขบวนประเพณีอย่างเป็นรูปธรรม

บทสรุป : จากการประกวดสู่เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

การประกวดเทพบุตรสลุงหลวงมีพัฒนาการควบคู่มากับงานประเพณีสลุงหลวงของจังหวัดลำปาง จากเดิมที่คัดเลือกชายหนุ่มเพื่อทำหน้าที่ประคองสลุงและอัญเชิญน้ำสำหรับสรงพระก่อนพัฒนาเป็นการประกวดอย่างเป็นรูปแบบเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ และมีการปรับเปลี่ยนทั้งด้านการคัดเลือก การแต่งกาย และรูปแบบพิธีกรรมให้สอดคล้องกับยุคสมัย

ลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของการประกวดเทพบุตรสลุงหลวงอยู่ที่ขั้นตอนการเสี่ยงทาย ซึ่งนำคติความเชื่อเรื่องผีบ้านผีเมือง เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการคัดเลือกผู้ได้รับตำแหน่ง ผู้ชนะจึงเปรียบเสมือนผู้ที่ผ่านการคัดเลือกและได้รับการรับรองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติของพิธี ก่อนเข้ารับหน้าที่สำคัญในขบวนแห่งานบุญสลุงหลวง ตั้งแต่การรับน้ำทิพย์จากทั้ง ๑๓ อำเภอของจังหวัดลำปางและน้ำขมิ้นส้มป่อย การอัญเชิญสลุงหลวง ตลอดจนการรับน้ำจากประชาชนเพื่อนำไปใช้ในพิธีสรงพระเจ้าแก้วดอนเต้า บทบาทเหล่านี้ทำให้เทพบุตรสลุงหลวงยังคงเชื่อมโยงกับความหมายและหน้าที่ดั้งเดิมของขบวนแห่

จากองค์ประกอบหนึ่งในงานประเพณี เทพบุตรสลุงหลวงจึงพัฒนามาเป็นภาพที่ผู้คนจดจำควบคู่กับเทศกาลสงกรานต์ของจังหวัดลำปาง ด้วยรูปแบบการประกวด พิธีเสี่ยงทาย และบทบาทในขบวนแห่งานสลุงหลวงที่มีลักษณะเฉพาะ เทพบุตรสลุงหลวงจึงเป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดลำปางในปัจจุบันอย่างแท้จริง

ขบวนแห่สลุงหลวง ประจำปี ๒๕๖๘
โดยมีเทพบุตรสลุงหลวงและรองทั้ง ๔ คน
ทำหน้าที่ประคองสลุงหลวงและรับน้ำขมิ้นส้มป่อยจากชาวลำปาง

ที่มา: https://www.facebook.com/SALUNGLUANG.LAMPANG

บรรณานุกรม

กตัญญู เรือนตุ่น และคณะ. “แนวทางการส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมประเพณีเชิงพุทธล้านนาของจังหวัดลำปาง.” **พุทธศาสตร์ศึกษา** ๑๐, ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๒): ๔๒๙ - ๔๔๖.

การประกวดเทพบุตร เทพธิดาสลุงหลวง ประจำปี ๒๕๖๙. ออกอากาศทางช่อง YouTube เทศบาลนครลำปาง. ๑๑ เมษายน ๒๕๖๙.

เทศบาลนครลำปาง. “จ้างจัดขบวนและพิธีเสี่ยงทายเพื่อหาผู้ชนะการประกวดเทพบุตร - เทพธิดาสลุงหลวง.” ๓ เมษายน ๒๕๖๗.

ธวัชชัย ทำทอง และคณะ. **มรดกทางวัฒนธรรม ๘ วิถี จังหวัดลำปาง**. เชียงใหม่: เจริญวัฒน์การพิมพ์, ๒๕๖๕.

ภาณุวัฒน์ สกุลสืบ. “การสร้างสรรค์ประเพณีด้วยคติชนประยุกต์: กรณีศึกษาเทพบุตรสลุงหลวงในงานสลุงหลวง กลองใหญ่ ปี๋ใหม่เมือง นครลำปาง.” ใน **การประชุมวิชาการนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เครือข่ายบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏภาคเหนือ ครั้งที่ ๑๘ และลำปางวิจัย ครั้งที่ ๔**, ๑๐๐๘ - ๑๐๒๔. พรชนก ทองลาด, บรรณาธิการ. ลำปาง: สถาบันวิจัยและพัฒนา และสำนักงานประสานงานบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๖๑.

อนุกูล ศิริพันธ์. **ประเพณีสิบสองเดือนนครลำปาง**. ลำปาง: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๙.

สัมภาษณ์

อนุกูล ศิริพันธ์. ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองลำปาง. สัมภาษณ์, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

ปราสาทศพ :
สัญลักษณ์ส่งดวงวิญญาณ
เดินทางสู่สวรรค์

ปราสาทศพ :
สัญลักษณ์ส่งดวงวิญญาณเดินทางสู่สวรรค์*

ปราสาทศพ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ผะสาท” หรือ “ปะสาท” เป็นเครื่องประกอบพิธีศพของชาวล้านนาอันมีเอกลักษณ์โดดเด่น มีรูปทรงเป็นปราสาทสำหรับรองรับหีบศพก่อนนำไปประกอบพิธีประชุมเพลิง (เผาศพ) นิยมจัดสร้างตามสถานะทางสังคมของผู้ตาย โดยขนาดและการตกแต่งประดับประดาขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ของครอบครัวและฐานะของผู้ตาย

ในอดีต การสร้างปราสาทศพตามวัฒนธรรมล้านนาสงวนไว้เฉพาะผู้ตายที่มีสถานะสูงศักดิ์เท่านั้น เช่น กษัตริย์ พระราชวงศ์ และพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ จึงมีการจัดงานศพอย่างงดงามวิจิตรตระการตา เสมือนจำลองวิมานปราสาทบนสวรรค์ที่ดวงวิญญาณเคยประทับก่อนลงมาจุติ โดยมีปราสาทนกหัสดีลิงค์เป็นรูปแบบสำคัญ ต่อมาในปัจจุบันการจัดสร้างปราสาทศพได้ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยและเริ่มมีการสร้างในหมู่คนทั่วไปที่มีฐานะดี เช่น พ่อเลี้ยง แม่เลี้ยง แต่จัดสร้างปราสาทศพอย่างสมฐานะอาจไม่วิจิตรตระการตาเทียบเท่าพิธีศพของผู้มีสถานะสูงศักดิ์

การจัดสร้างปราสาทศพเพื่อใช้ในพิธีงานศพของชาวล้านนา นับเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า ด้วยชาวล้านนาเชื่อว่าปราสาทศพมิใช่เพียงงานศิลปะที่สร้างขึ้นอย่างสวยงามเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่ต้องให้ความสำคัญในทุกรายละเอียดจนเสร็จสมบูรณ์ เปรียบเสมือนเป็นบ้านหลังสุดท้ายที่มอบให้ผู้ตายด้วยความรักและความกตัญญู เพื่อให้ได้พำนักในวิมานอันสวยงามก่อนเดินทางสู่สวรรค์อย่างสมเกียรติ ทั้งนี้ ความเชื่อดังกล่าวมีที่มาและมีขั้นตอนพิธีกรรมสืบทอดกันมาอย่างไรจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดต่อไป

---

* นางสาวกมลพรรณ บุญสุทธิ์ นักอักษรศาสตร์ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

ปราสาทศพนกหัสดีลิงค์ ในงานพิธีอาราธนาสรีรสังขารออกพระเมรุ
พระราชทานเพลิงศพพระราชธรรมาลังการ
(จันทร์ กตปุญฺโญ) อดีตที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๖
อดีตเจ้าอาวาสวัดบุญวาทย์วิหาร พระอารามหลวง จังหวัดลำปาง

ที่มา: https://www.facebook.com/photo?fbid=1008654681290008&set=a.628137336008413

คติความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพของชาวล้านนา[๑]

คนไทยส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนามายาวนาน ส่งผลให้พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อสังคม วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิตโดยตรงตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเฉพาะทางภาคเหนือหรือที่เรียกกันว่า “ล้านนา” ดังปรากฏหลักฐานจากศาสนสถานและศาสนวัตถุให้พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชาอยู่หลายแห่ง ทั้งนี้ในพุทธศาสนามีหลักคำสอนว่ามนุษย์มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นวัฏจักร และมีความเชื่อเรื่องหลังการตายว่าจะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับผลกรรมที่ได้ทำไว้ตอนมีชีวิต

หลักคำสอนดังกล่าวช่วยลดความกลัวจากจิตใต้สำนึกและเป็นที่พึ่งทางจิตใจ ส่งผลให้เกิดพิธีกรรมหลังการตายต่าง ๆ ขึ้นตามคติดั้งเดิมแบบล้านนา โดยมุ่งประกอบพิธีเพื่อส่งผู้วายชนม์ไปสู่ภพภูมิที่ดี พร้อมทั้งแสดงการยกย่องเชิดชูเกียรติบุคคลนั้นทั้งขณะมีชีวิตอยู่และเมื่อล่วงลับไปแล้วจึงมีการกำหนดขั้นตอนพิธีกรรมแตกต่างกันตามสถานะของบุคคล ดังคติที่ถือปฏิบัติกันว่าขณะมีชีวิตแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ครั้นล่วงลับดับสังขารก็ยังได้รับเกียรติเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ ชาวล้านนายังมีความเชื่อว่า โลกของคนเป็นและโลกของคนตายไม่อาจตัดขาดแยกออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง จึงสื่อสารผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทีและสักการะต่อดวงวิญญาณบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เช่น การเลี้ยงผีปู่ผีย่า และการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ เป็นต้น ความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวจึงเป็นรากฐานสำคัญที่นำไปสู่แนวคิดการสร้างปราสาทศพของชาวล้านนาในเวลาต่อมา

แนวคิดการสร้างปราสาทศพในล้านนา

ที่มาของการสร้างปราสาทศพ เกิดขึ้นจากความเชื่อของมนุษย์เรื่องการจุติจากภพนี้สู่ภพหน้า โดยเชื่อว่าจะเดินทางไปสู่สุคติ การสร้างปราสาทศพให้แก่ผู้ตายจึงเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูกตเวที และนับว่าเป็นบุญกุศลแก่ตนเอง อันส่งผลให้มีความสุขความเจริญสืบไปและเป็นการไว้อาลัยแก่คนตายอย่างสมเกียรติ การจัดสร้างปราสาทศพที่ประดับตกแต่งด้วยดอกไม้สดหรือดอกไม้แห้งอย่างสวยงามจึงเปรียบเสมือนของขวัญชิ้นสุดท้ายที่จะตอบแทนผู้ตาย เพื่อส่งดวงวิญญาณให้เดินทางสู่สวรรค์ ทั้งนี้ ความเชื่อและรูปแบบดังกล่าวยังแปรผันไปตามสถานะทางสังคมของผู้ตายแต่ละระดับ ดังปรากฏอย่างเด่นชัดที่สุดในกรณีของพระมหากษัตริย์

คติความเชื่อว่าด้วยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ หยั่งรากลึกอยู่ในสังคมไทยมาช้านาน เมื่อสวรรคตจึงสร้างสัญลักษณ์ส่งดวงวิญญาณบางอย่างขึ้น เพื่อเป็นสิ่งแสดงพระเกียรติยศแห่งวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ ความเชื่อนี้ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาและพราหมณ์ ดังนี้

---

[๑] พระมหาจรัญ กันธิมา, **ศึกษาแนวคิดเชิงวัฒนธรรมในการสร้างปราสาทศพของชาวพุทธล้านนา**, เข้าถึงเมื่อ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JBS/article/view/135042

พุทธศาสนา พุทธศาสนายึดถือคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ ที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของภูมิทั้งสาม ประกอบด้วย กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ ทั้งยังแวดล้อมด้วยสรรพสิ่งนานา เช่น วิมาน ท้าวจตุโลกบาล เขาสัตตบริภัณฑ์ และสัตว์ป่าหิมพานต์ต่าง ๆ ดังปรากฏในไตรภูมิพระร่วงว่าโลกและจักรวาล[๒]มีลักษณะเป็นวงกลม มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ใต้เขาพระสุเมรุเป็นเมืองอสูร บนเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีไพชยนต์ปราสาทอยู่กลางเมือง ล้อมรอบด้วยทะเลสีทันดร ๗ ชั้น สลับด้วยภูเขา ๗ ลูก เรียกว่า “สัตตบริภัณฑ์” ถัดออกมาเป็นมหาสมุทรและทวีปทั้ง ๔ ทิศ และกลางทะเลมีเกาะ ๒,๐๐๐ แห่ง มนุษย์เราอาศัยอยู่ในชมพูทวีปอันเป็นที่ตั้งของป่าหิมพานต์ ชั้นนอกสุดเป็นกำแพงจักรวาลล้อมรอบเขตสุดของขอบจักรวาล

ความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาลดังกล่าวมา จึงเป็นที่มาของการสร้างพระเมรุมาศให้เสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ส่วนอาคารรายล้อมองค์พระเมรุมาศเปรียบเสมือนสิ่งต่าง ๆ ที่รายล้อมจักรวาล เช่น สัตตบริภัณฑ์ ทวีปทั้ง ๔ ป่าหิมพานต์ และกำแพงจักรวาล

ศาสนาพราหมณ์ ในภูมิภาคอุษาคเนย์ คติความเชื่อเรื่องเทวราชาเกิดจากการผสมผสานระหว่างศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของแต่ละท้องถิ่น ก่อให้เกิดวัฒนธรรมและคติความเชื่อที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน โดยความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาลของชาวอินเดียโบราณนี้ได้สืบทอดผ่านวัฒนธรรมอินเดียและพุทธศาสนา เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้ แล้วผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมดั้งเดิมของแต่ละท้องถิ่นสืบมา

จากคติเทวราชานี้ ชาวอุษาคเนย์เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้าที่จุติลงมาปกครองมนุษย์ หรือเป็นร่างอวตารของเทพเจ้าบนพื้นพิภพเพื่อสร้างบารมี ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์จึงทรงมีอำนาจสูงสุดเด็ดขาดเหนือประชาชน เพราะถือเป็นตัวแทนหรือได้รับบัญชาจากสวรรค์ และเมื่อสวรรคตก็เชื่อว่า เป็นการเสด็จกลับคืนสู่สวรรค์หรือเทวาลัยสถาน ณ เขาพระสุเมรุ ความเชื่อเช่นนี้เองที่กลายเป็นแรงบันดาลใจสำคัญในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมต่าง ๆ ให้มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ซึ่งการจัดสร้างปราสาทศพก็เช่นเดียวกัน นับเป็นผลงานศิลปะชิ้นหนึ่งที่สะท้อนแนวคิดดังกล่าวข้างต้น

ความหมายของปราสาทศพ ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ คำว่า “ปราสาท”[๓] หมายถึง เรือนยอดซ้อนกันเป็นชั้น ๆ สำหรับเป็นที่ประทับเฉพาะพระมหากษัตริย์หรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนคำว่า “ศพ”[๔] หมายถึง ซากผี, ร่างคนที่ตายแล้ว ดังนั้น คำว่า “ปราสาทศพ” จึงหมายถึง บ้านหรือเรือนที่อยู่อาศัย มียอดเป็นชั้น ๆ จัดสร้างขึ้นเพื่อรองรับหีบศพ ก่อนที่จะนำไปประกอบพิธีเผาในพิธีศพ

---

[๒] กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **ธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดงานพระบรมศพ** (กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) ๒๕๖๐), ๒๓ - ๕๔.

[๓] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔** (กรุงเทพฯ: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๕๖), ๗๑๖.

[๔] เรื่องเดียวกัน, ๑๑๓๖.

ความเป็นมาของปราสาทศพ[๕] การสร้างปราสาทศพไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่าเกิดขึ้นเมื่อใด พบเพียงหลักฐานจากพงศาวดารโยนกระบุว่า ได้มีการสร้างปราสาทตั้งบนสัตว์หิมพานต์เป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๑๒๑ ในงานพระราชพิธีปลงพระบรมศพของพระนางวิสุทธิเทวี ผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ราชวงศ์มังรายองค์สุดท้าย (พ.ศ. ๒๑๐๗ - ๒๑๒๑) โดยมีการแต่งพระศพทำเป็นวิมานบุษบกตั้งบนหลังนกหัสดีลิงค์ขนาดใหญ่ รองด้วยเลื่อนแม่สะดึง เชิญหีบพระศพขึ้นไว้ในบุษบก ชักลากไปด้วยกำลังช้าง เจาะกำแพงเมืองออกไปประกอบพิธีฌาปนกิจถวายเพลิงที่ทุ่งวัดโลก และได้เผาทั้งหมดไปด้วยกันทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นร่างศพ เครื่องสักการะ และปราสาทศพ สันนิษฐานว่าเป็นต้นแบบประเพณีงานศพล้านนาในการปลงพระศพเจ้าผู้ครองนครสืบต่อมา ดังปรากฏในพงศาวดารโยนกความว่า

> *"...ลุศักราช ๙๔๐ ปีขาล สัมฤทธิศก เดือนอ้าย ขึ้นสิบสองค่ำ นางพระยาวิสุทธิราชเทวี ผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ ถึงพิราลัย พระยาแสนหลวงแต่งการศพทำเป็นพิมานบุษบก ตั้งบนหลังนกหัสดินทร์ขนาดใหญ่รองด้วยเลื่อนแม่สะดึง เชิญหีบพระศพขึ้นไว้ในบุษบกฉุดชักไปด้วยแรงคชสาร เจาะกำแพงเมืองไปถึงทุ่งวัดโลก ก็กระทำฌาปนกิจถวายเพลิง ณ ที่นั้น เผาพร้อมทั้งรูปสัตว์และวิมานที่ทรงศพนั้นด้วย จึงเป็นธรรมเนียมลาวในการปลงศพเจ้าผู้ครองนครทำเช่นนี้สืบกันมา..."*[๖]

นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานอื่น ๆ เช่น พ.ศ. ๒๓๙๙ เมืองนครลำปางสร้างปราสาทตั้งบนนกหัสดีลิงค์ของเจ้าหญิงบัวลม ราชธิดาในเจ้าหลวงวรญาณรังสีราชธรรม (เจ้าน้อยญาณรังษี) เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ที่ ๙ (พ.ศ. ๒๓๙๓ - ๒๔๑๖) ความว่า *"...จุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๙) เจ้าบัวลม ธิดาเจ้าหลวงวรญาณรังสีราชธรรม ถึงแก่อนิจกรรมได้ทำปราสาทรูปนกหัสดีลิงค์ชักลากไปประชุมเพลิง..."*

ความเชื่อเชิงวัฒนธรรมในการจัดสร้างปราสาทศพ

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าการสร้างปราสาทศพเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานในสังคมล้านนา ทั้งนี้ พิธีศพของชาวล้านนามีขั้นตอนประเพณีปฏิบัติในการประกอบศาสนพิธีเกิดจากการผสมผสานคติความเชื่อในพุทธศาสนา

---

[๕] ภูเดช แสนสา, **โลกหน้าล้านนา พัฒนาการการสร้างปราสาทศพต่างสัตว์หิมพานต์และการก่อกู่**, เข้าถึงเมื่อ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.culture.cmru.ac.th/web60/wp-content/uploads/book/lok-nah-lanna.pdf

[๖] พระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค), **พงศาวดารโยนก** (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๗), ๔๐๒ - ๔๐๓.

ศาสนาพราหมณ์และไสยศาสตร์เข้าด้วยกัน และเชื่อว่าการตายของคนใดคนหนึ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก ชาวบ้านจะต้องช่วยเหลือกันอย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นพิธีศพของชาวบ้านธรรมดา พระสงฆ์หรือชนชั้นสูง ซึ่งการกำหนดรูปแบบพิธีกรรมเกี่ยวกับศพรวมถึงจัดสร้างปราสาทศพ ก็จะมีแตกต่างกันตามสถานะทางสังคมหรือลำดับชั้นยศ แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

๑. ผู้มีสถานะทางสังคมระดับสูง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และเจ้านาย
๒. ผู้มีสถานะพิเศษทางสังคมที่ได้รับความเคารพศรัทธา ได้แก่ พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ พระเถระชั้นผู้ใหญ่ หรือครูบาที่เป็นพระภิกษุผู้เจริญพรรษาที่ประชาชนเคารพศรัทธา หรือที่ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อสังคม
๓. ประชาชนทั่วไป

ปราสาทศพของพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และเจ้านาย ตามความเชื่อเรื่องคติเทวราชาดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และเจ้านาย ทรงได้รับการยกย่องดั่ง สมมติเทพ โดยขณะยังทรงพระชนม์ชีพจะประทับอยู่ในปราสาทราชวัง เมื่อสวรรคตก็เชื่อว่าเป็นการเสด็จกลับคืนสู่สวรรค์ ด้วยเหตุนี้ การจัดพระราชพิธีอันเกี่ยวเนื่องกับพระบรมศพจึงเป็นการเฉลิมพระเกียรติอย่างสูงสุด ในอดีตมีการจัดพิธีกรรมศพอย่างสมพระเกียรติ มุ่งเน้นความยิ่งใหญ่อลังการ เพื่อแสดงฐานานุศักดิ์ของผู้วายชนม์เป็นครั้งสุดท้าย

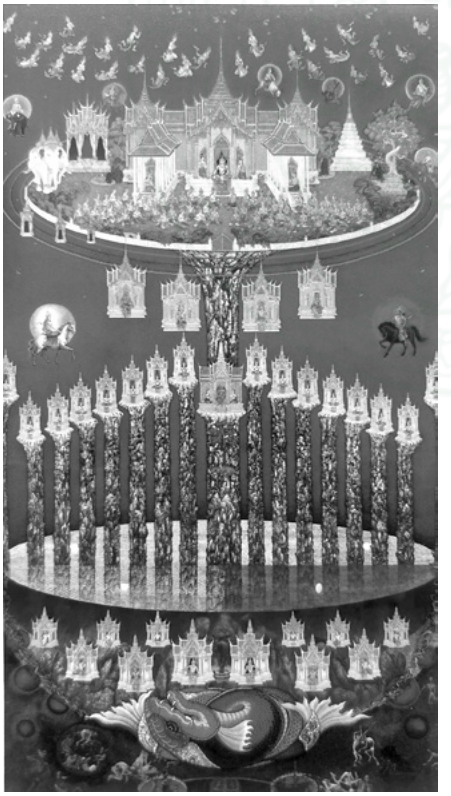

ด้วยเหตุที่การจัดพระราชพิธีพระบรมศพต้องสมพระเกียรติดังกล่าว จึงนิยมสร้างวิมานปราสาทตั้งบนหลังสัตว์หิมพานต์รูปแบบต่าง ๆ ด้วยความเชื่อว่าสัตว์หิมพานต์เป็นสัตว์ในจินตนาการที่ไม่มีตัวตนอยู่จริง อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นพาหนะนำดวงพระวิญญาณและวิมานปราสาทเดินทางไปสู่สวรรค์ เช่น ช้างเอราวัณ พญานาค หงส์ นกการเวก และที่นิยมสร้างมากที่สุดคือ ปราสาทศพที่ตั้งบนหลังนกหัสดีลิงค์

จิตรกรรมไตรภูมิ สมัยรัชกาลที่ ๙
แสดงภาพเขาพระสุเมรุ
ศูนย์กลางของโลกและจักรวาล

ที่มา: หนังสือธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับ
การจัดงานพระบรมศพ

นกหัสดิน (นกหัสดี, นกหัสดีลิงค์)

ที่มา: https://www.reurnthai.com/index.php?topic=3022.0

นกหัสดิน (นกหัสดี, นกหัสดีลิงค์)

ที่มา: https://www.facebook.com/photo/?fbid=801354705353341&set=pcb.801354928686652

นกหัสดีลิงค์[๗] เป็นชื่อนกในเทวนิยาย มาจากคติความเชื่อทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ฮินดู ที่ผสมผสานกันกับเรื่องราวของสัตว์นานาชนิด เช่นเดียวกับราชสีห์ คชสีห์ ช้าง ม้า สิงโต มังกร กินนร กินนรี และหงส์ นกชนิดนี้มีลักษณะพิเศษกว่านกทั่วไป คือ ลำตัวเป็นนกที่มีปีก หางมีลักษณะคล้ายหงส์ ส่วนหัวเป็นราชสีห์ แต่มีจะงอยปากยื่นออกมาเป็นวงคล้ายงวงช้าง และมีเขี้ยวหน้าเป็นงา เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้รวมเป็นนกหัสดีลิงค์แล้ว จึงเชื่อว่าเป็นนกที่มีคุณสมบัติพิเศษเหนือกว่าสัตว์อื่น เป็นสัตว์ชั้นสูงที่ยิ่งใหญ่ครอบคลุมทั้งแผ่นฟ้า ผืนน้ำ และผืนดิน มีพลกำลังเท่ากับช้างสาร ๕ เชือก สามารถรองรับและนำพาดวงวิญญาณและวิมานปราสาทเดินทางขึ้นสู่สวรรค์ได้

---

[๗] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔,** ๑๑๓๐.

ปราสาทศพห้ายอดของเจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่

ที่มา: https://www.chiangmainews.co.th/news/2873725/

ในสังคมล้านนา คติความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสดีลิงค์เป็นความเชื่อดั้งเดิม ที่สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏรูปปั้นนกชนิดนี้อยู่ทั่วไปตามวัด วิหาร กุฏิพระ และหลังคาบ้าน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพิธีศพของผู้มีสถานะสูงในสังคมหรือผู้ที่ได้รับความเคารพศรัทธา ในพิธีศพเชิญหีบพระศพหรือหีบศพในปราสาทศพที่ประดับตกแต่งสวยงามแล้วขึ้นเทินไว้บนหลังนก ด้วยเชื่อว่านกหัสดีลิงค์เป็นพาหนะที่สามารถส่งดวงวิญญาณไปสู่สวรรค์ได้

ลักษณะรูปแบบของปราสาทศพ[๙] ในอดีตนิยมสร้างเป็นปราสาทเรือนยอดซ้อนชั้น โดยให้สำคัญกับชั้นโค้งลาดที่มีลักษณะคล้ายกับบัวคว่ำ ส่วนในปัจจุบันนิยมสร้างแบบเรือนยอดมณฑปทรงจอมแห ซึ่งเป็นลักษณะหลังคาทรงปราสาทตามแบบวัฒนธรรมล้านนา โดยจำนวนชั้นของหลังคาที่ซ้อนกันเป็นการแสดงออกถึงสถานะทางสังคมของพระศพ มีตั้งแต่ ๓ ชั้น ๕ ชั้น ๗ ชั้น และ ๙ ชั้น เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันปรากฏการจัดสร้างปราสาทศพนกหัสดีลิงค์เฉพาะศพของพระสงฆ์ผู้ทรงสมณศักดิ์สูงด้วยวัยวุฒิและพระเถระผู้ใหญ่เท่านั้น

---

[๙] ประทีป พืชทองหลางและคณะ, **ปราสาทศพนกหัสดีลิงค์**, เข้าถึงเมื่อ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://elibrary.tsri.or.th/project_content.asp?PJID=RDG59H0012

ปราสาทศพของพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์และพระเถระผู้ใหญ่ พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ พระเถระชั้นผู้ใหญ่ และครูบาผู้เป็นที่เคารพศรัทธา ถือว่าเป็นบุคคลที่มีสถานะพิเศษทางสังคม โดยเฉพาะพระภิกษุผู้เจริญพรรษาที่ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อสังคมและเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของประชาชน ดังนั้นเมื่อถึงแก่มรณภาพจึงได้มีการจัดพิธีศพอย่างสมเกียรติ ชาวล้านนาเรียกว่า “ปอยล้อ” ซึ่งหมายถึงการลากปราสาทศพด้วยล้อเลื่อนไปสู่สถานที่ประกอบพิธีฌาปนกิจ ทั้งนี้ จะได้รับการอุปถัมภ์ปลงศพ และจัดการทั้งหมดจากกษัตริย์และเจ้านาย โดยมีศาสนิกชนมาร่วมช่วยกันจัดงานอย่างเอิกเกริก เพราะชาวล้านนาให้การยกย่องพระสงฆ์มีสถานะเทียบเท่าเจ้านาย อันนำไปสู่การทำพิธีการส่งสการหรือประชุมเพลิงพร้อมทั้งจัดทำปราสาทใส่ศพตั้งบนสัตว์หิมพานต์เพื่อเป็นพาหนะส่งดวงวิญญาณขึ้นสู่สวรรค์หรือดินแดนพระนิพพานเช่นเดียวกับพระศพของเจ้านาย การจัดสร้างปราสาทศพยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีก เช่น ความศรัทธา กำลังทรัพย์ คณะศิษยานุศิษย์ และคณะกรรมการวัด เป็นต้น

ปราสาทนกหัสดีลิงค์สรีรสังขาร
ออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ
แด่พระครูธีรธรรมประกาศ (นิพนธ์ ทิพยะ)
อดีตเจ้าอาวาสวัดปราสาท ตำบลศรีภูมิ
อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา: https://www.facebook.com/photo/?fbid=1311431844345622&set=pb.100064364572810.-2207520000

ลักษณะรูปแบบของปราสาทศพ[๙] นิยมรูปแบบเป็นยอดจตุรมุขงดงามเทินอยู่บนนกหัสดีลิงค์ เชื่อว่าเป็นนกที่มีลักษณะพิเศษมีพลกำลังมาก สามารถเป็นพาหนะนำดวงวิญญาณไปส่งบนสวรรค์ได้ นอกจากนั้นยังมีรูปแบบปราสาทศพอื่น ๆ เช่น ปราสาทมียอด คือ เป็นปราสาทที่มียอดแหลมยอดเดียวหรือหลายยอด ขึ้นอยู่กับสถานะของผู้วายชนม์, ปราสาทหลังกาย คือ ปราสาทส่วนหลังคาโค้งคุ่มลงมีลักษณะคล้ายกับฝาชีที่มียอดอยู่ตรงกลาง แลปราสาททรงอาสนะ คือ เมรุคล้ายแท่นพระบรรทม มีหลังคาราบเป็นเพดาน มีสีสันคล้ายกับบัวหงายอยู่ด้านบน โดยปราสาทศพของพระสงฆ์ที่เรียกว่า ปอยล้อ เพราะใต้ฐานปราสาทศพมีล้อเล็ก ๆ เอาไว้เวลาชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธามาร่วมพิธีลากปราสาทศพพระสงฆ์ให้เคลื่อนไปทำพิธีส่งสการ

---

[๙] พระมหาจรัญ กันธิมา, **ศึกษาแนวคิดเชิงวัฒนธรรมในการสร้างปราสาทศพของชาวพุทธล้านนา.**

ปราสาทศพของประชาชนทั่วไป ตามหลักธรรมชาติ หลังการตายของมนุษย์ก็จะมีการกำจัดศพซึ่งเป็นของเสียไม่ให้เป็นที่อุจาดตา โดยอาจมีขั้นตอนต่างกันไปตามความเชื่อในแต่ละท้องถิ่น เช่น ฝัง ลอยน้ำ และเผา เป็นต้น ในอดีตนิยมจัดการศพด้วยการนำไปฝัง จนภายหลังเมื่อเริ่มมีธรรมเนียมพิธีเผาศพเกิดขึ้นแล้วจึงได้มีการคิดประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ เพื่อใช้จัดการศพให้เรียบร้อย ทั้งนี้ การจัดการพิธีศพของชาวบ้านทั่วไปในวัฒนธรรมล้านนา พบว่ามีการคิดทำเรือนสำหรับบรรจุศพ เรียกว่า “ไม้ศพ” โดยเมื่อมีคนตายก็จะนำศพใส่ลงในหีบศพ แล้วนำหีบศพนั้นมาใส่ในเรือนศพ จากนั้นก็ลากหรือหามเรือนศพนั้นไปที่ป่าช้าเพื่อทำพิธีเผาศพ

ไม้ศพหรือเรือนศพ[๑๐] มีหลายประเภทที่มีรูปร่างลักษณะแตกต่างกันไปตามฐานะทางสังคมของผู้ตาย แบ่งได้ ๖ ประเภท ได้แก่

๑) *แมวควบ* ทำด้วยโครงไม้ไผ่สานแล้วนำมาประกอบกันคล้ายประทุนเรือ หรือมุ้งประทุน ใช้วางครอบหีบศพหรือเสื่อห่อศพ โดยตัวโครงไม้ไผ่จะตั้งอยู่บนแคร่ไม้ไผ่ที่ใช้สำหรับหามในการเคลื่อนย้ายศพ

๒) *ปากกระบาน* เป็นเรือนศพที่มีหลังคาแต่ไม่มีจั่วและยอด

๓) *หลังก่าย* เป็นเรือนศพที่มี ๔ จั่ว แต่ละจั่วมีชั้นเดียว ไม่มียอด

๔) *ปราสาทยอดเดียว* เป็นเรือนที่เป็นรูปปราสาท หลังคาไม่มีหน้ามุข ทำหลังคาลดหลั่นลงมาเป็น ๕ ชั้น หรือ ๗ ชั้น ยอดปราสาทเป็นยอดเดียว

๕) *ปราสาททรงจตุรมุข ๗ ชั้น ๙ ชั้น* เป็นเรือนที่มีลักษณะปราสาทมีหน้ามุข ๔ ด้าน ตั้งอยู่บนสัตว์หิมพานต์ เช่น นกหัสดีลิงค์ นกการะเวก และเรือสุวรรณหงส์ เป็นต้น

๖) *เมรุ* เป็นสถานที่ใช้ในการเผาศพ รูปทรงคล้ายปราสาท มีรั้วรอบ มีบันไดขึ้นลงทั้ง ๔ ด้าน ทั้งนี้ เมรุกับเรือนศพแบบอื่น ๆ มีความแตกต่างกัน คือ เมรุจะตั้งอยู่กับที่ แต่ไม้ศพประเภทอื่นสามารถเคลื่อนย้ายได้

ในทางปฏิบัติชาวล้านนาส่วนใหญ่นิยมสร้างไม้ศพหรือเรือนบรรจุศพ เพียง ๓ ประเภท คือ แมวควบ ปากกระบาน และหลังก่าย โดยใช้กำลังคนในการหามและไม่มีการประโคมเครื่องดนตรี ซึ่งแตกต่างจากพิธีศพของเจ้านายและพระเถระที่มีขบวนแห่ มีการชักลากด้วยเลื่อน และมีการประโคมดนตรี สำหรับชาวบ้านการสร้างเรือนศพไม่ได้เกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อเรื่องสถานะทางสังคมดังเช่นเจ้านาย และพระเถระ เพียงเชื่อว่าเป็นการสร้างบ้านหลังสุดท้ายให้ผู้ตายซึ่งอาจเป็นพ่อแม่หรือว่าญาติ แม้ว่าจะสร้างได้เพียงแค่ปราสาทขนาดเล็ก ๆ ตามฐานะและกำลังทรัพย์ ก็ถือว่าเป็นการตอบแทนพระคุณให้ท่านได้มีที่อยู่อาศัยหลังความตาย และส่งดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ อันแสดงถึงความกตัญญูกตเวทีต่อบรรพบุรุษ ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นไม้ศพ เรือนศพ หรือปราสาทศพรูปแบบใดก็ตาม ปัจจุบันล้วนถูกเรียกรวมกันด้วยคำว่า “ปราสาทศพ” เช่นเดียวกันทั้งหมด

---

๑๐ พระมหาจรัญ กันธิมา, **ศึกษาแนวคิดเชิงวัฒนธรรมในการสร้างปราสาทศพของชาวพุทธล้านนา.**

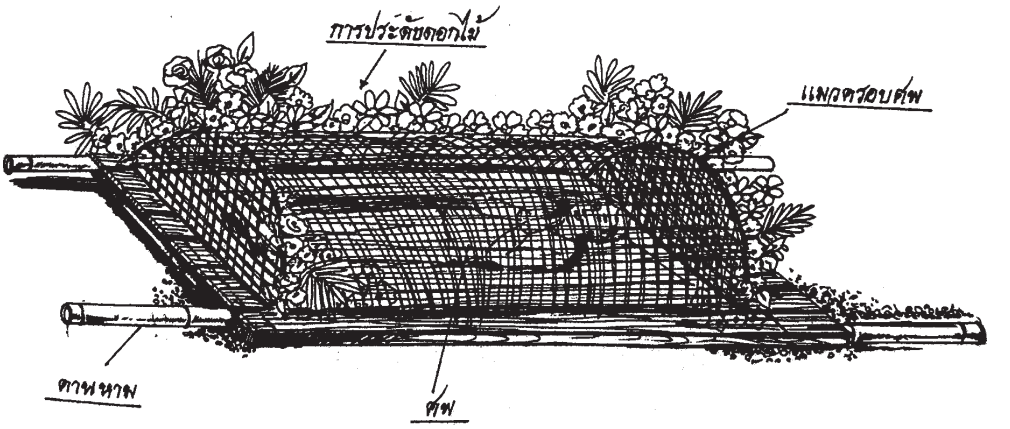

แมวควบหรือแมวครอบศพที่ทำจากไม้ไผ่และประดับด้วยดอกไม้

ที่มา: หนังสือเครื่องสักการะในล้านนาไทย โดย ศ.เกียรติคุณมณี พยอมยงค์ และอ.ศิริรัตน์ อาศนะ

แม้ปราสาทศพยังคงเป็นส่วนประกอบสำคัญในพิธีศพของชาวล้านนาตามความเชื่อและค่านิยมในท้องถิ่น แต่รูปแบบและการใช้งานได้ปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรม จากเดิมสงวนไว้เฉพาะผู้ตายที่มีสถานะสูงศักดิ์ และผู้มีสถานะพิเศษทางสังคมที่ได้รับความเคารพศรัทธา ในปัจจุบันได้แพร่หลายไปสู่ผู้มีฐานะหรือบุคคลทั่วไปที่มีกำลังทรัพย์เพียงพอที่จะว่าจ้างช่างสร้างปราสาทศพ ขณะเดียวกัน พิธีศพในสังคมล้านนาสมัยใหม่ยังเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากขึ้น ทั้งธุรกิจจำหน่ายหีบศพ ปราสาทศพ และพวงหรีด ตลอดจนการจัดการพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนการปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมและกลไกตลาด

อย่างไรก็ตาม ปราสาทศพมิได้สูญเสียความหมายทางวัฒนธรรม หากยังเป็นงานศิลปกรรมเชิงช่างที่สะท้อนเอกลักษณ์และภูมิปัญญาของล้านนา ทั้งด้านรูปแบบ ลวดลาย และความประณีตในการสร้างสรรค์ตลอดจนสะท้อนคติความเชื่อเรื่องการยกย่องเชิดชูเกียรติและแสดงความกตัญญูต่อผู้วายชนม์ รวมถึงความเชื่อในการส่งดวงวิญญาณไปสู่สรวงสวรรค์ ความเชื่อและแบบแผนดังกล่าวจึงยังคงได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน แม้รูปแบบการสร้างและบริบทของพิธีศพจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมก็ตาม ปราสาทศพจึงยังคงเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความคิด ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชาวล้านนาได้อย่างเด่นชัด

ปราสาทศพของประชาชนทั่วไป

ที่มา: https://www.facebook.com/photo/?fbid=1304535104795692&set=pcb.1304535904795612

ปราสาทศพเก้าอี้
ประยุกต์เพื่อกลับนำมาใช้ประโยชน์ต่อไปได้

ที่มา: https://www.facebook.com/photo?fbid=1289855909596945&set=pcb.1289855936263609

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. **ธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดงานพระบรมศพ.** กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๖๐. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสนายกรัฐมนตรี (พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา) เป็นประธานในพิธีบวงสรวงการก่อสร้างและยกเสาเอกพระเมรุมาศ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช วันจันทร์ที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๖๐ ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง).

กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔. (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒).

ธวัชชัย ทำทอง และคณะ. **มรดกทางวัฒนธรรม 8 วิถี จังหวัดลำปาง.** เชียงใหม่: เจริญวัฒน์การพิมพ์, ๒๕๖๕.

ประทีป พืชทองหลาง และคณะ. **ปราสาทศพนกหัสดีลิงค์**. เข้าถึงเมื่อ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://elibrary.tsri.or.th/project_content.asp?PJID=RDG59H0012

พระมหาจรัญ กันธิมา. **ศึกษาแนวคิดเชิงวัฒนธรรมในการสร้างปราสาทศพของชาวพุทธล้านนา.** เข้าถึงเมื่อ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://so02.tci- thaijo.org/index.php/JBS/article/view/135042

พระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค). **พงศาวดารโยนก.** พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๗.

ภูเดช แสนสา. **โลกหน้าล้านนา พัฒนาการการสร้างปราสาทศพต่างสัตว์หิมพานต์และการก่อกู่**, เข้าถึงเมื่อ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.culture.cmru.ac.th/web60/wp-content/uploads/book/lok-nah-lanna.pdf

“รถ - ม้า” ลือลั่น
ร่องรอยวัฒนธรรมโบราณ
ที่ยังมีลมหายใจในลำปาง

“รถ – ม้า” ลือลั่น ร่องรอยวัฒนธรรมโบราณ ที่ยังมีลมหายใจในลำปาง*

บทนำ

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมและการคมนาคม จังหวัดลำปางเป็นเพียงจังหวัดเดียวในประเทศไทยที่ยังมี “รถม้า” ใช้งานอยู่ และกลายเป็นเอกลักษณ์สำคัญที่ปรากฏอยู่ในคำขวัญจังหวัดว่า “*ถ่านหินลือชา รถม้าลือลั่น เครื่องปั้นลือนาม งามพระธาตุลือไกล ฝึกช้างใช้ลือโลก*” ขณะเดียวกัน สิ่งที่น่าสนใจไม่แพ้กันคือ “ม้า” ที่ใช้เทียมรถเหล่านี้ โดยเฉพาะม้าพื้นเมืองขนาดเล็กที่ชาวลำปางเรียกว่า “ม้าแกลบ” หรือ “ม้าดอย” ซึ่งผูกพันกับสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในภาคเหนือมาอย่างยาวนาน

ก่อนที่ “รถม้า” จะกลายเป็นภาพจำของเมืองลำปาง แม้จะยังไม่อาจระบุหลักฐานได้แน่ชัดว่า “ม้า” เข้ามามีบทบาทในพื้นที่ลำปางตั้งแต่เมื่อใด แต่ร่องรอยของม้าปรากฏอยู่ในหลักฐานทางศิลปกรรมและเรื่องราวการเดินทางและการคมนาคมในอดีต

เรื่องราวของ “รถ – ม้า” ลำปางครอบคลุมมากกว่าประวัติของรถม้าที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน และยังเชื่อมโยงไปถึงประวัติความเป็นมาของม้าพื้นเมือง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการคมนาคม รวมถึงการปรับตัวของผู้คนเมื่อยานพาหนะสมัยใหม่ทยอยเข้ามาแทนที่ การศึกษาร่องรอยเหล่านี้จึงจะช่วยให้เห็นว่า เหตุใด “รถม้า” ยังคงอยู่ และเหตุใด “ม้าแกลบ” ในฐานะสัตว์พื้นเมืองที่มีมาแต่โบราณแต่กำลังลดน้อยลงทุกวันจึงควรได้รับความสนใจ

ม้าพื้นเมือง : ร่องรอยของม้าที่มีอยู่ก่อนรถม้า

ม้าพื้นเมืองของไทย หรือที่ในเอกสารและงานศึกษาม้าไทย เรียกว่า “ม้าแกลบ” มีลักษณะรูปร่างค่อนข้างเล็ก กะทัดรัด แข็งแรง เหมาะสมกับการใช้งานในสภาพภูมิประเทศของไทย โดยเฉพาะพื้นที่ภาคเหนือ ม้าลักษณะดังกล่าวผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตผู้คนสืบมาเป็นเวลาช้านาน และยังปรากฏร่องรอยอยู่ในหลักฐานทางศิลปกรรมและภาพถ่ายเก่าของลำปาง

---

* นางสาวพลอยชมพู ยามะเพวัน นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

รถม้าที่วิ่งในนครลำปาง

หลักฐานทางโบราณคดีภาคเหนือสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับม้ามาแต่โบราณ จากการพบโครงกระดูกม้าที่เวียงท่ากาน จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งกำหนดอายุจากหลักฐานร่วมในหลุมขุดค้นอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ ส่วนผลการตรวจอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอนจากตัวอย่างหนึ่งระบุว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗[๑] นอกจากนี้ยังพบหลักฐานเกี่ยวกับม้าในภาพจิตรกรรมผ้าพระบฏจากวัดนาคตหลวง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ซึ่งเขียนขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๒ และปัจจุบันจัดแสดงภาพจำลองที่มิวเซียมลำปาง โดยปรากฏภาพม้าอยู่ในเรื่องราวหลายตอน แม้ลักษณะของม้าในภาพจะไม่อาจใช้ยืนยันสายพันธุ์ได้โดยตรง แต่แผงคอและรูปร่างก็คล้ายกับม้าแกลบซึ่งเป็นม้าพื้นเมืองที่พบได้ทั่วไป ต่างจากม้าเทศ และเมื่อพิจารณาร่วมกับภาพถ่ายเก่าของม้าในลำปางที่มีรูปร่างขนาดเล็กกะทัดรัด จึงเป็นหลักฐานที่ช่วยสนับสนุนว่าม้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมลำปางมาก่อนที่รถม้าจะกลายเป็นเอกลักษณ์ของเมือง

---

[๑] พลอยชมพู ยามะเพวัน, “ม้า: จากแชงกรีล่าสู่ล้านนาและสยาม” ใน **ศิลปากร** ๖๕, ๕ (กันยายน - ตุลาคม ๒๕๖๕): ๘๓.

ภาพจำของผู้คนในอดีตที่พบเห็นม้าพื้นเมืองตัวเล็กวิ่งไปมาบนดอยและลากจูงรถในเมืองลำปาง เคยทำให้เกิดความเข้าใจว่า “ม้าแกลบ” หรือ “ม้าดอย” เป็นสายพันธุ์พื้นเมืองที่มีเฉพาะในภาคเหนือทว่าจากการศึกษาของผู้เชี่ยวชาญพบว่าม้าสายพันธุ์ดังกล่าว มิได้จำกัดอยู่เฉพาะพื้นที่ลำปางหรือภาคเหนือเท่านั้น แต่พบกระจายไปทั่วทุกภูมิภาคในประเทศไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าม้าสายพันธุ์พื้นเมืองเป็นสัตว์แรงงานสำคัญและมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับการเดินทางมาแต่อดีต ก่อนที่พัฒนาการของการคมนาคมจะเปลี่ยนบทบาทของม้าจากสัตว์พาหนะสู่การเป็นแรงงานลากจูงรถ อันเป็นจุดเริ่มต้นเรื่องราวของ “รถม้า” และการอนุรักษ์ในเวลาต่อมา

ม้าลำปางกับการอนุรักษ์

ความสำคัญของม้าพื้นเมืองลำปางได้รับการศึกษาอย่างจริงจังจากมูลนิธิม้าลำปาง (ปัจจุบันคือมูลนิธิม้าไทย) โดย สพญ.ดร.ศิรยา ชื่นกำไร การสำรวจเริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๖ ในระยะแรกมุ่งแก้ปัญหาสุขภาพและสวัสดิภาพของม้า ก่อนขยายไปสู่การศึกษาสายพันธุ์และพันธุกรรม การสำรวจพบทั้งปัญหาการเลี้ยงดูที่ไม่ถูกต้องและการผสมม้าพื้นเมืองกับม้าเทศ ซึ่งทำให้ม้าพื้นเมืองที่มีลักษณะดั้งเดิมลดจำนวนลง

ด้วยการทำงานดังกล่าวจึงเกิด “กองทุนม้าลำปาง” และพัฒนาสู่การจัดตั้ง “มูลนิธิม้าลำปาง” อย่างเป็นทางการ โดยมีพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ ณ สวนสาธารณะเขลางค์นคร จังหวัดลำปาง โดย สพญ. ดร.ศิรยา ชื่นกำไร เป็นประธานมูลนิธิ และมีเป้าหมายสำคัญคือการดูแลสุขภาพและสวัสดิภาพม้า ควบคู่กับการอนุรักษ์ม้าพื้นเมืองที่กำลังลดจำนวนลง[๒] ซึ่งข้อมูลจากงานศึกษาของ สพญ. ดร.ศิรยา ยังแสดงให้เห็นว่า การดูแลม้าในช่วงแรกมิได้มีเพียงการรักษาเมื่อเกิดความเจ็บป่วย หากเกี่ยวข้องกับการสร้างความรู้แก่ผู้เลี้ยงด้วย ทั้งเรื่องอาหาร การเลี้ยงดู การดูแลกีบ และการใช้ม้าอย่างเหมาะสม เพราะปัญหาสุขภาพของม้าส่วนหนึ่งสัมพันธ์กับวิธีการเลี้ยงและความรู้ของผู้ดูแล การถ่ายทอดความรู้จึงปรากฏควบคู่ไปกับการดูแลม้า และกลายเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอนุรักษ์ที่ดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน[๓]

ต่อมา การศึกษาม้าพื้นเมืองได้ขยายไปสู่ประเด็นด้านพันธุกรรม โดยข้อมูลที่เผยแพร่จากมูลนิธิม้าลำปางระบุถึงการเก็บตัวอย่างดีเอ็นเอของม้าพื้นเมืองไทยเพื่อนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับม้าพื้นเมืองมองโกเลีย ผลการศึกษาที่นำเสนอระบุว่า ม้าพื้นเมืองไทยและม้าพื้นเมืองมองโกเลียมีความใกล้ชิดทางพันธุกรรมและอยู่ในกลุ่มเดียวกัน[๔] ข้อมูลดังกล่าวถูกนำมาใช้ประกอบการศึกษา

---

[๒] MGR Online, **หวั่น ‘ม้าลำปาง’ สูญพันธุ์ ดันตั้งมูลนิธิฯ ร่วมอนุรักษ์**, เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://mgronline.com/local/detail/9510000144426?utm_source=chatgpt.com

[๓] ศิรยา ชื่นกำไร, **เรื่องของม้าลำปาง ตัวแทนม้าพื้นเมืองไทยที่เป็นมรดกโลก**, เอกสารอัดสำเนา (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ๑ - ๓.

[๔] เรื่องเดียวกัน. ๔ - ๕.

ความเป็นมาของม้าพื้นเมือง และนำไปสู่ความสนใจในเรื่องการรักษาทรัพยากรทางพันธุกรรม ทั้งการเก็บข้อมูล การคัดเลือกพ่อพันธุ์และแม่พันธุ์ ตลอดจนการเก็บรักษาน้ำเชื้อและการขยายพันธุ์ม้าพื้นเมืองเพื่อป้องกันมิให้ลักษณะดั้งเดิมสูญหาย[๕]

จากงานศึกษาโดยผู้เชี่ยวชาญที่เริ่มต้นในลำปาง ประเด็นเรื่องม้าจึงค่อย ๆ ขยายออกไปจากม้ากลุ่มหนึ่งในพื้นที่ดังกล่าว สู่คำถามที่กว้างขึ้นเกี่ยวกับม้าพื้นเมืองไทย ทั้งในด้านความเป็นมา ลักษณะ สุขภาพ และพันธุกรรม ลำปางจึงมีความสำคัญในฐานะพื้นที่ที่เกิดการศึกษาและการอนุรักษ์ม้าพื้นเมืองอย่างต่อเนื่อง และทำให้เรื่องของม้าถูกพิจารณาในฐานะทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรม มากกว่าจะเป็นเพียงสัตว์ใช้งานสำหรับรถม้าเท่านั้น

ในอีกด้านหนึ่ง การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับม้าก็ยังปรากฏอยู่ในกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงและการใช้ม้าในลำปาง จากการสัมภาษณ์สมาชิกสมาคมรถม้าลำปาง และกลุ่มผู้ขับรถม้า พบว่าผู้เกี่ยวข้องจำนวนหนึ่งมีความรู้เรื่องการเลี้ยงม้าและตระหนักถึงความสำคัญของสายพันธุ์ ตลอดจนสุขภาพและสวัสดิภาพของม้า อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากข้อมูลภาคสนาม การอนุรักษ์ม้าพื้นเมืองยังต้องดำเนินควบคู่ไปกับเงื่อนไขของการประกอบอาชีพรถม้า ผู้ให้สัมภาษณ์บางรายกล่าวถึงการเลือกใช้ม้าพื้นเมืองผสมม้าเทศ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่งมาจากขนาดตัวของม้า ม้าพื้นเมืองบางตัวมีขนาดเล็กมาก ขณะที่ผู้ประกอบการต้องการม้าที่มีขนาดเหมาะสมกับรถม้าและทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความมั่นใจในการโดยสาร เพราะในทางปฏิบัติ นักท่องเที่ยวบางส่วนไม่กล้านั่งรถม้าที่เทียมด้วยม้าตัวเล็กเกินไป การใช้ม้าพันธุ์ผสมที่มีขนาดใหญ่ขึ้น จึงกลายเป็นทางเลือกหนึ่งของผู้ประกอบการ[๖]

ด้วยเหตุนี้ การผสมม้าพื้นเมืองกับม้าเทศจึงมิได้เกิดขึ้นจากเหตุผลด้านสายพันธุ์เพียงอย่างเดียว หากสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพด้วย ผู้ให้สัมภาษณ์บางรายให้ข้อมูลว่า การผสมพันธุ์ม้าพื้นเมืองโดยคงลักษณะเดิมไว้อาจไม่ตอบโจทย์ทางธุรกิจเท่ากับการได้ม้าที่มีขนาดเหมาะสมกับรถและเป็นที่ยอมรับของนักท่องเที่ยว สถานการณ์ดังกล่าวทำให้การผสมพันธุ์ม้าพื้นเมืองลดน้อยลง ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นว่า ผู้เลี้ยงและผู้ประกอบการต้องตัดสินใจอยู่ระหว่างคุณค่าของม้าพื้นเมืองกับความจำเป็นในการดำรงอาชีพ

---

[๕] ThaiPBS, **มูลนิธิม้าลำปางรีดน้ำเชื้อ-ฝังไมโครชิพพ่อพันธุ์ม้าลำปาง**, เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.thaipbs.or.th/news/content/52479?utm_source=chatgpt.com

[๖] สัมภาษณ์ หม่อมราชวงศ์ชายนพพนธ์ เกษมสันต์, ที่ปรึกษาสมาคมรถม้าลำปาง, นายนคร วงศ์คำ, อุปนายกสมาคมรถม้าลำปาง, ว่าที่ร้อยตรี สามารถ พุแพง, ฝ่ายวิชาการ สมาคมรถม้าลำปาง, และนายสมนึก วงศ์สุยะ, ผู้ขับรถม้าลำปางหน้ามิวเซียมลำปาง, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ยังให้ภาพอีกด้านหนึ่งว่า แม้ผู้เลี้ยงบางรายจะเลือกใช้ม้าพันธุ์ผสม แต่ไม่ได้หมายความว่าจะขาดความตระหนักเรื่องการดูแลม้า ตรงกันข้าม ผู้ให้ข้อมูลกล่าวถึงกลุ่มผู้เลี้ยงม้าลำปางว่า มีความรู้ในการเลี้ยงและดูแลม้า และมีความรักและความผูกพันกับม้า ซึ่งสะท้อนผ่านการดูแลม้าเป็นอย่างดี ประเด็นนี้ทำให้เห็นว่า “การอนุรักษ์” ในชีวิตจริงมิได้มีเพียงเรื่องการรักษาสายพันธุ์ หากยังมีเรื่องความรู้ของผู้เลี้ยง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสัตว์ และการดูแลสวัสดิภาพของม้าที่ต้องทำหน้าที่อยู่ในระบบการประกอบอาชีพด้วย

ในเวลาต่อมา เรื่องของม้าและรถม้ายังถูกนำมาเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว โดยมีการพัฒนาเส้นทางรถม้าพร้อมระบบ Audio Guide เพื่อให้ผู้มาเยือนได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์เมือง ประวัติรถม้า และเรื่องราวของม้าพื้นเมืองไปพร้อมกัน ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นอีกมิติหนึ่งว่า ม้าไม่ได้เป็นเพียงองค์ประกอบของการเดินทางด้วยรถม้า หากยังเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สามารถนำมาถ่ายทอดแก่ผู้มาเยือนได้

จากจุดเริ่มต้นการศึกษาม้าพื้นเมืองของผู้เชี่ยวชาญที่ลำปาง ได้พัฒนาจนเกิดเป็นงานอนุรักษ์ที่ขยายจาก “ม้าลำปาง” ไปสู่ม้าพื้นเมืองไทยในภาพรวม และยังสะท้อนให้เห็นว่าความสำคัญของม้าลำปางมิได้อยู่เพียงการเป็นสัตว์ลากรถ หากลำปางเป็นพื้นที่สำคัญที่ทำให้เกิดการศึกษาและการตระหนักถึงคุณค่าของม้าพื้นเมืองไทยในระดับประเทศ ต่อมาแนวคิดดังกล่าวยังถูกนำมาเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว เพื่อให้ผู้มาเยือนได้เรียนรู้ทั้งประวัติศาสตร์เมือง ประวัติรถม้า และเรื่องราวของม้าพื้นเมืองไปพร้อมกัน แสดงให้เห็นว่า “ม้า” กับ “รถม้า” เป็นเรื่องที่ควรทำความเข้าใจควบคู่กันด้วย ดังนั้น ก่อนที่ “รถม้า” จะกลายเป็นสัญลักษณ์ของลำปาง ม้าพื้นเมืองได้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตผู้คนมาก่อนแล้ว และการที่ลำปางยังคงมีทั้งรถม้าและม้าพื้นเมืองหลงเหลืออยู่ จึงทำให้เรื่องราวของ “ม้า” เป็นรากฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจว่า เหตุใด “รถม้า” จึงกลายเป็นเอกลักษณ์ของเมืองลำปางในเวลาต่อมานั่นเอง

จาก “ม้า” สู่ “รถม้า” : พาหนะบนถนนกับการเดินทางสู่เมืองลำปาง

เมื่อ “ม้า” ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับผู้คนในดินแดนไทยมาอย่างยาวนาน ถูกนำมาใช้ทั้งในการคมนาคม การศึก และการบรรทุกสิ่งของ บทบาทของม้าก็มิได้จำกัดอยู่เพียงการเป็น “พาหนะมีชีวิต” หากยังนำไปสู่การพัฒนาอีกขั้นหนึ่ง คือ การนำแรงของม้ามาใช้ร่วมกับ “ยานพาหนะที่มีล้อ” จนเกิดเป็นรถลากและรถม้าในรูปแบบต่าง ๆ

พัฒนาการดังกล่าวทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับม้าเปลี่ยนไป จากเดิมที่มนุษย์ต้องนั่งอยู่บนหลังม้าโดยตรง มาเป็นการให้ม้าออกแรงลากพาหนะที่บรรทุกคนหรือสิ่งของแทน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ จาก “ม้าสำหรับขี่” สู่ “ม้าสำหรับลากจูง” และจาก “ม้า” เพียงตัวเดียวจึงค่อย ๆ กลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบการเดินทางที่ประกอบด้วย ม้า รถ ถนน และผู้ควบคุม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการเกิด “รถม้า” ในเวลาต่อมา

พัฒนาการเช่นนี้มิได้เกิดขึ้นเฉพาะในดินแดนไทย หากเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ของโลก เมื่อมนุษย์รู้จักใช้ล้อและพัฒนายานพาหนะให้เหมาะสมกับแรงของสัตว์ลากจูง รถที่ลากด้วยม้าจึงถูกนำไปใช้ทั้งในการสงคราม การเดินทาง การขนส่ง และในเวลาต่อมาได้กลายเป็นพาหนะสำหรับการเดินทางของผู้คนทั่วไป

จากรถเทียมม้าสู่รถม้าในสยาม

ก่อนที่ "รถม้า" จะกลายเป็นภาพจำของนครลำปาง การนำแรงม้ามาใช้ในการลากจูงยานพาหนะมีพัฒนาการมาอย่างยาวนานในสังคมไทย หลักฐานทางโบราณคดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ ม้าปรากฏในงานศิลปกรรมในฐานะพาหนะของเทพ พาหนะในการเดินทาง ตลอดจนเป็นสัตว์เลี้ยงและสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับการอุทิศถวายไว้ใช้งานในศาสนสถาน ขณะที่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๔ หลักฐานเกี่ยวกับม้ายิ่งมีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งในฐานะม้าศึก ม้าสำหรับการเดินทาง ม้าในราชพิธี[๗] ต่อมาในสมัยอยุธยา หลักฐานจากเอกสารและงานศิลปกรรม เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่เป็นภาพม้าเทียมเกวียนทำให้มีข้อสันนิษฐานว่า คนไทยน่าจะรู้จักนำม้ามาใช้ลากยานพาหนะแล้ว

อย่างไรก็ตาม "รถม้า" ในระยะแรกมิได้มีลักษณะเช่นเดียวกับรถม้าแบบตะวันตกอย่างที่เห็นในปัจจุบัน หนังสือ *ประวัติรถม้าลำปาง* อธิบายว่า รถม้าที่น่าจะมีใช้ในประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยายังคงมีลักษณะไม่ต่างจากเกวียนมากนัก เพียงแต่เปลี่ยนจากการใช้วัวหรือควายเป็นม้าเทียมลาก และยังไม่ปรากฏการติดตั้งอุปกรณ์กันกระเทือน และระบุลักษณะว่าเป็น "รถม้าแบบไทยมีลักษณะคล้ายเกวียนขนาดเล็ก แต่สร้างประณีตกว่า"[๘] ซึ่งช่วยให้เห็นความแตกต่างระหว่างรถม้าในระยะแรกกับรถม้าแบบตะวันตกได้อย่างชัดเจน

พัฒนาการอีกขั้นหนึ่งเกิดขึ้นเมื่อสังคมสยามรับรูปแบบยานพาหนะจากตะวันตกเข้ามา โดยเฉพาะ รถม้าแบบฝรั่ง ซึ่งควรแยกออกจากรถม้าแบบไทยในสมัยก่อนหน้าที่เป็นม้าเทียมเกวียน มีผู้สันนิษฐานว่ารถม้าแบบฝรั่งน่าจะมีใช้ในราชสำนักสยามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒[๙]

---

[๗] ศุภวรรณ ต้นมณี, "การศึกษาเรื่องม้าในดินแดนประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี," (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี, ๒๕๕๒), ๔๒ - ๔๗.

[๘] อัครินทร์ พิชญกุล, **ประวัติรถม้านครลำปาง** (เชียงใหม่: ไอเดียกรุ๊ป, ๒๕๕๕), ๗๗.

[๙] วัฒนะ บุญจับ, **รถม้าและพาหนะร่วมสมัย** (กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๒), ๒๕๔.

ภาพจำลองภาพพระบฏจากวัดนาคตหลวง จังหวัดลำปาง
จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์มิวเซียมลำปาง แสดงให้เห็นรถม้าแบบดั้งเดิมที่คนลำปางรู้จัก

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ การใช้รถม้าในราชสำนักมีหลักฐานชัดเจนยิ่งขึ้น สยามในสมัยนั้นมีทั้งม้าและรถม้า โดยปรากฏการใช้รถม้าเป็นรถพระที่นั่ง และโปรดให้มีการตัดถนนแบบตะวันตกเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕ จำนวน ๓ เส้นทาง เนื่องจากพวกกงสุลเข้าชื่อกันทำหนังสือขึ้นทูลเกล้าถวายว่า *"...ชาวยุโรปเคยขี่รถขึ้นขี่ม้าเที่ยวตากอากาศ ได้ความสบายไม่มีไข้ เข้ามาอยู่ที่กรุงเทพมหานครไม่มีถนนหนทางที่จะขี่รถขี่ม้าไปเที่ยว..."* [๑๐] ซึ่งรถที่พูดถึงก็น่าจะหมายถึง "รถม้า" เนื่องจากสมัยนั้นยังไม่มีการนำเข้ารถยนต์จากยุโรป จากนั้นโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามถนนเส้นแรกว่า "ถนนเจริญกรุง"

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ รถม้าได้รับการพัฒนาและจัดระบบภายในราชสำนักมากขึ้น มีทั้งการจัดรถม้าสำหรับพระราชกรณียกิจ การฝึกสารถีและม้า ตลอดจนการสั่งซื้อรถม้าและม้าจากต่างประเทศ[๑๑] ในช่วงเดียวกัน การตัดถนนและการขยายตัวของเส้นทางคมนาคมทางบก

---

[๑๐] เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘), ๑๖๙.

[๑๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔ - ๒๕๕.

ในกรุงเทพฯ ก็ทำให้รถม้ามีพื้นที่ในการใช้งานมากขึ้น รถม้าจึงค่อย ๆ เปลี่ยนจากพาหนะที่สัมพันธ์กับราชสำนักและชนชั้นนำ ไปเป็นส่วนหนึ่งของการคมนาคมแบบใหม่ในพระนคร ก่อนจะมีการขยายตัวจากกรุงเทพฯ ไปยังหัวเมืองอื่น ๆ

พัฒนาการดังกล่าวมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจประวัติรถม้าลำปาง เพราะรถม้าไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยวในเมืองเหนือ หากเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงด้านการคมนาคมของสยามในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ต่อเนื่องเข้าสู่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เมื่อพาหนะจากต่างประเทศ ถนนและระบบคมนาคมสมัยใหม่เริ่มเข้ามาเชื่อมโยงพื้นที่ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

“รถม้าลำปาง” สู่สัญลักษณ์คู่เมืองกว่า ๑๐๐ ปี

หากพูดถึง “ลำปาง” ภาพของรถม้าที่วิ่งไปตามถนนสายเก่าอาจเป็นภาพแรก ๆ ที่ผุดขึ้นในความทรงจำของผู้คน เพราะรถม้าไม่ได้เป็นเพียงพาหนะเก่าแก่ที่ยังหลงเหลืออยู่ หากแต่กลายเป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ประจำเมือง จนปรากฏอยู่ในคำขวัญจังหวัด แล้วรถม้าเข้ามาอยู่ในเมืองนี้ตั้งแต่เมื่อใด และเหตุใดจึงสามารถอยู่รอดผ่านการเปลี่ยนแปลงของระบบคมนาคมมานานกว่าหนึ่งศตวรรษ แต่ก่อนที่รถม้าจะกลายเป็น “รถม้าลำปาง” อย่างที่เรารู้จักกันในปัจจุบัน รถม้าในเมืองไทยมีความสัมพันธ์กับชนชั้นนำและระบบราชการมาก่อน โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ซึ่งรถม้าเคยเป็นพาหนะของเจ้านายและข้าราชการผู้มีฐานะ เมื่อรถยนต์เริ่มเข้ามาและได้รับความนิยมมากขึ้นในพระนคร บทบาทของรถม้าจึงค่อย ๆ ลดลง รถม้าจำนวนหนึ่งถูกนำออกจากกรุงเทพฯ ไปยังหัวเมืองต่าง ๆ และลำปางก็เป็นหนึ่งในเมืองที่รถม้าเข้ามามีบทบาทอย่างจริงจัง[๑๒] อย่างไรก็ตาม หากถามว่า “รถม้าคันแรกของลำปางเป็นของใคร?” เรื่องนี้ยังไม่อาจตอบได้เพียงคำตอบเดียว

รถม้าคันแรกของลำปาง

จุดเริ่มต้นของรถม้าตันแรกในนครลำปางนั้น ยังไม่อาจชี้ชัดได้ว่าเข้ามาเมื่อใด หรือใครเป็นผู้นำเข้ามา เนื่องจากหลักฐานเกี่ยวกับจุดเริ่มต้นของรถม้าลำปางที่มีการรวบรวมไว้พบว่า มีการนำเสนอหลักฐานที่หลากหลาย ซึ่งปรากฏทั้งในเอกสารและคำบอกเล่าในท้องถิ่น บางข้อมูลเชื่อมโยงรถม้ากับเจ้านายเมืองลำปาง บางข้อมูลกล่าวถึงชาวตะวันตกที่เข้ามาประกอบกิจการป่าไม้ และการเกิดขึ้นของรถม้ารับจ้างกับการมาถึงของรถไฟสายเหนือ ซึ่งแต่ละแนวทางล้วนสะท้อนให้เห็นบริบทของลำปางในช่วงเวลาที่กำลังเปลี่ยนผ่านจากเมืองการค้าแบบเดิมเข้าสู่ยุคการคมนาคมสมัยใหม่

---

[๑๒] อภิญญา นานนาท, “รถม้าลำปาง” ใน **วารสารเมืองโบราณ**, เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.muangboranjournal.com/post/The-Horse-Carriage-Lampang?utm_source=chatgpt.com

หลักฐานที่ถูกนำเสนอโดยนักวิชาการท้องถิ่น ได้เชื่อมโยงรถม้ากับเจ้านายฝ่ายเหนือว่า รถม้าคันแรกในคุ้มหลวงลำปาง ปรากฏในเอกสารคาร์ล บ็อค แห่งสวีเดน ได้นั่งรถม้าเทียบคู่สมัยเจ้าหลวงนรนันทไชยชวลิต ขับโดยอุปราชเมือง เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๔[๑๓]

ข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่ง ซึ่งได้รับการเผยแพร่มากที่สุด คือรถม้าคันแรกของลำปางเป็นของแขกชาวปากีสถานหรือเป็นของมหาอำมาตย์โทพลตรีเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์สุดท้ายที่ซื้อมาจากกรุงเทพฯ และว่าจ้างแขกชาวปากีสถานให้มาเป็นสารถี[๑๔] ส่วนข้อมูลที่ค้นคว้าโดยสมาคมรถม้าลำปางกล่าวว่า เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์สุดท้าย นำรถม้ามาใช้เป็นพาหนะส่วนตัวตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๔๕๐ และมีการว่าจ้างแขกปาทานเป็นผู้ขับรถม้าและดูแลม้า[๑๕] และหลายข้อมูลกล่าวตรงกันว่าต่อมาผู้ดูแลรถม้ากลุ่มดังกล่าวได้ขยายการใช้รถม้าไปสู่การรับจ้าง และมีการถ่ายทอดทักษะการขับรถม้าและการเลี้ยงม้าให้แก่คนในพื้นที่

อีกแนวทาง เชื่อมโยงกับชาวตะวันตกและกลุ่มคนต่างถิ่นที่เข้ามาประกอบกิจการป่าไม้ในภาคเหนือ โดยเฉพาะชาวอังกฤษ[๑๖] กลุ่มคนเหล่านี้คุ้นเคยกับการใช้รถม้าในฐานะพาหนะส่วนตัวและเครื่องแสดงฐานะ จึงอาจมีส่วนทำให้รถม้าแพร่เข้าสู่กลุ่มเจ้านายและผู้มีฐานะในลำปาง

ดังนั้น หากพิจารณาข้อมูลทั้งหมดร่วมกัน อาจกล่าวได้ว่า รถม้าอาจเข้ามาปรากฏในลำปางก่อนการมาถึงของรถไฟ แต่ พ.ศ. ๒๔๕๙ คือช่วงเวลาสำคัญที่ทำให้รถม้าเข้าสู่ระบบการคมนาคมของเมืองอย่างชัดเจน จากพาหนะส่วนบุคคลจึงค่อย ๆ พัฒนาเป็นรถม้ารับจ้าง และกลายเป็นอาชีพของผู้คนในลำปางในเวลาต่อมา

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ต่อเนื่องเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ลำปางกำลังเปลี่ยนจากเมืองที่มีระบบคมนาคมแบบเดิมเข้าสู่เมืองที่เชื่อมโยงกับโครงข่ายการคมนาคมสมัยใหม่ รถไฟจึงไม่ได้เพียงนำผู้คนและสินค้าเข้ามาสู่ลำปาง แต่ยังสร้างความต้องการพาหนะที่จะพาผู้คนเดินทางต่อจากสถานีเข้าสู่เมืองด้วย ในช่วงเวลาต่อมารถม้าจึงมีบทบาทมากขึ้นทั้งในด้านการรับส่งผู้โดยสาร การเดินทางภายในเมือง และการเชื่อมโยงพื้นที่ต่าง ๆ ของนครลำปาง ก่อนที่รถยนต์จะเข้ามาเปลี่ยนรูปแบบการคมนาคมอีกครั้ง

---

[๑๓] เหมือนพิมพ์ สุวรรณกาศ, “รถม้า : ๑๐๐ ปีที่ (ยังคง) อยู่คู่เมืองลำปาง,” ใน **ร้อยปีเปลี่ยนไป ลำปางเปลี่ยนแปลง** (ลำปาง: สำนักงานจังหวัดลำปาง สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, ๒๕๕๙), ๙๒

[๑๔] วิชุลดา มาตันบุญ, “รถม้าเอกลักษณ์คู่ลำปาง,” ใน **ลำปางเมื่อห้วงหนึ่งศตวรรษ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ลำปาง: สำนักงานจังหวัดลำปาง, ๒๕๕๙), ๙๔.

[๑๕] อัครินทร์ พิชญกุล, **ประวัติรถม้านครลำปาง**, ๑๐.

[๑๖] เหมือนพิมพ์ สุวรรณกาศ, “รถม้า : ๑๐๐ ปีที่ (ยังคง) อยู่คู่เมืองลำปาง,” ใน **ร้อยปีเปลี่ยนไป ลำปางเปลี่ยนแปลง**, ๙๓.

รถม้าพระที่นั่งเมื่อครั้งสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเยือนจังหวัดลำปาง ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่สมาคมรถม้าลำปาง

บทบาทรถม้ากับการมาถึงของรถไฟ

หลักฐานหลายแหล่งสอดคล้องกัน คือ วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ เมื่อรถไฟสายเหนือเดินทางมาถึงสถานีนครลำปางที่ตำบลสบตุ๋ย นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของระบบคมนาคมของเมืองลำปาง[๑๗] เพราะสถานีรถไฟมิได้เป็นเพียงจุดรับส่งผู้โดยสาร หากยังเป็นพื้นที่สำคัญสำหรับการขนถ่ายสินค้าและการเดินทางระหว่างลำปางกับกรุงเทพฯ และหัวเมืองภาคเหนือ การมาถึงของรถไฟไม่ได้เปลี่ยนเพียงวิธีเดินทางของผู้คน แต่ทำให้เกิดความต้องการพาหนะอีกประเภทหนึ่งขึ้นทันที นั่นคือพาหนะที่จะทำหน้าที่เชื่อมสถานีรถไฟกับตัวเมือง “รถม้า” จึงเข้ามารับบทบาทสำคัญตรงจุดนี้ ในช่วงเวลาดังกล่าว รถม้าซึ่งมีใช้อยู่ในลำปางก่อนการมาถึงของรถไฟ ได้กลายเป็นพาหนะเชื่อมต่อระหว่างสถานีรถไฟกับตัวเมือง โดยมีการใช้รถม้ารับส่งผู้โดยสารจากสถานีเข้าสู่ตัวเมือง และต่อมาพัฒนาเป็นบริการรถม้ารับจ้าง ขณะเดียวกัน บริเวณสบตุ๋ยก็เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วจากพื้นที่ชานเมืองกลายเป็นย่านการค้าและจุดขนถ่ายสินค้า เมื่อเส้นทางรถไฟขยายต่อไปถึงเชียงใหม่ การมาถึงของรถไฟจึงไม่ได้ทำให้รถม้าหมดความสำคัญ หากกลับเปิดโอกาสให้รถม้าเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบคมนาคมรูปแบบใหม่ของเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างรถไฟกับรถม้าจึงมิใช่การเข้ามาแทนที่กัน หากเป็นการทำหน้าที่เชื่อมต่อกัน รถไฟทำหน้าที่เชื่อมลำปางกับพื้นที่ภายนอก ขณะที่รถม้าทำหน้าที่เชื่อมสถานีรถไฟกับตัวเมืองและชุมชนโดยรอบ ทั้งการรับส่งผู้โดยสารและการขนส่งสินค้า โดยเฉพาะในช่วงที่สถานีรถไฟบริเวณสบตุ๋ยเริ่มมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการค้าและการขนถ่ายสินค้าของเมือง และด้วยการเจาะอุโมงค์รถไฟสายเหนือที่ถ้ำขุนตาลกินระยะเวลายาวนานเป็นสิบปี ลำปางจึงยิ่งมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการขนถ่ายสินค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองภาคเหนือ ดังนั้น รถม้าจึงไม่ได้ทำหน้าที่เพียงเฉพาะ

[๑๗] เรื่องเดียวกัน, ๙๒ – ๙๓.

ผู้โดยสารเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับ การขนส่งสินค้าและการขยายตัวของเศรษฐกิจเมืองด้วย โดยเฉพาะในช่วงที่ลำปางเป็นที่ตั้งของสถานกงสุลอังกฤษ และมีกิจการค้าไม้ในลำปาง เป็นช่วงที่ลำปางมีรถม้ามากถึง ๓๐๐ คัน[๑๘]

การที่รถม้ามีบทบาทมากขึ้นทั้งในการรับส่งผู้โดยสารและการขนส่งสินค้า อาชีพรถม้าจึงค่อย ๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจและการคมนาคมของเมือง และเมื่อมีผู้ประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น จึงเกิดการรวมกลุ่มของผู้ประกอบอาชีพรถม้าตามมา

พ.ศ. ๒๔๙๐ มีการจัดตั้ง **สมาคมล้อเลื่อนจังหวัดลำปาง** โดยมีขุนอุทานคดีเป็นผู้ริเริ่มและดำรงตำแหน่งนายกสมาคมคนแรก และได้ใบอนุญาตใน พ.ศ. ๒๔๙๐ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น **สมาคมรถม้าจังหวัดลำปาง** โดยเจ้าบุญส่ง ณ ลำปาง ดำรงตำแหน่งนายกสมาคมคนที่สอง และใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ถือเป็นยุคทองของรถม้าลำปาง เนื่องจากมีรถม้าถึง ๑๘๕ คัน[๑๙]

การจัดตั้งสมาคมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า รถม้าในเวลานั้นมิได้เป็นเพียงพาหนะที่มีผู้ขับขี่เป็นรายบุคคล หากได้พัฒนาเป็นอาชีพที่มีผู้ประกอบการจำนวนหนึ่งและมีการรวมกลุ่มเพื่อดูแลกิจการร่วมกัน สมาคมจึงเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการจาก “รถม้า” ในฐานะพาหนะ ไปสู่ “กิจการรถม้า” ในฐานะอาชีพของผู้คนในเมืองลำปาง และเมื่อผู้คนเริ่มหันมาใช้รถยนต์ รถสามล้อ รถโดยสารสาธารณะ และพาหนะประเภทอื่นมากขึ้น รถม้าก็เริ่มลดความสำคัญลงในฐานะพาหนะรับจ้าง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้รถม้าต้องปรับบทบาทอีกครั้ง จากพาหนะที่ใช้ในการเดินทางและขนส่งในชีวิตประจำวัน ค่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็น “รถม้าชมเมืองเพื่อการท่องเที่ยว” ซึ่งเป็นการปรับตัวอย่างชาญฉลาดที่ทำให้รถม้ายังคงดำรงอยู่ในเมืองลำปางมาจนถึงปัจจุบัน

รองอำมาตย์ตรีขุนอุทานคดี
ผู้ริเริ่มและก่อตั้ง
สมาคมล้อเลื่อนลำปาง
ปัจจุบัน คือ สมาคมรถม้าลำปาง

โรงจัดแสดงรถม้าโบราณ
ณ สมาคมรถม้าลำปาง

---

๑๘ วิชุลดา มาตันบุญ, “รถม้า เอกลักษณ์คู่ลำปาง,” ใน **ลำปางเมื่อห้วงหนึ่งศตวรรษ**, ๙๕.

๑๙ อัครินทร์ พิชญกุล, **ประวัติรถม้านครลำปาง**, ๙.

ภาพวาดบรรยากาศรถม้ากับรถไฟ
ในนครลำปางสมัยแรกเริ่ม
ณ พิพิธภัณฑ์มิวเซียมลำปาง

ภาพบรรยากาศรถม้ากับรถไฟในนครลำปาง
ณ สถานีรถไฟลำปาง

รถม้าลำปางกับการท่องเที่ยว

เมื่อการคมนาคมทางบกเปลี่ยนแปลงไป รถยนต์ รถจักรยานยนต์ และพาหนะประเภทอื่นเข้ามามีบทบาทมากขึ้น รถม้าจึงค่อย ๆ ลดความสำคัญลงในฐานะพาหนะหลักสำหรับการเดินทางในชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตาม รถม้าลำปางมิได้หายไปจากเมือง หากปรับเปลี่ยนบทบาทจากรถรับจ้างสำหรับการเดินทางและขนส่ง มาเป็นพาหนะสำหรับการท่องเที่ยวและการชมเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการส่งเสริมการท่องเที่ยว รถม้ากลายเป็นส่วนหนึ่งของภาพลักษณ์และเอกลักษณ์ของลำปาง และการนั่งรถม้าชมเมืองก็กลายเป็นกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ

การเปลี่ยนบทบาทดังกล่าวทำให้รถม้ามีความหมายมากกว่าพาหนะรับจ้าง เพราะการเดินทางด้วยรถม้ากลายเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์การท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวสามารถใช้รถม้าเดินทางชมพื้นที่สำคัญของเมือง ทั้งย่านเมืองเก่า วัด อาคาร และชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ รถม้าจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนอเมืองลำปางผ่านทั้งวิถีชีวิตและภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม แม้รถม้าจะปรับบทบาทมาเป็นพาหนะเพื่อการท่องเที่ยว แต่อาชีพนี้ก็ยังต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงและปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะการแพร่ระบาดของโรคโควิด-๑๙ ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อการท่องเที่ยวและรายได้ของผู้ประกอบอาชีพรถม้า ขณะที่ผู้ขับรถม้ายังคงต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูม้า ซึ่งเป็นต้นทุนสำคัญของอาชีพนี้

การลงพื้นที่และสัมภาษณ์ผู้ขับรถม้าในจังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๙ ได้รับข้อมูลว่า หลังการแพร่ระบาดของโควิด-๑๙ ผู้ประกอบอาชีพบางส่วนเลิกกิจการ ส่งผลให้จำนวนรถม้าลดลงจากเดิม โดยผู้ให้ข้อมูลประเมินว่า ปัจจุบันเหลือรถม้าอยู่ประมาณหกสิบกว่าคัน[๒๐] ทั้งนี้ ตัวเลขดังกล่าวเป็นข้อมูลประมาณการจากการสอบถามภาคสนาม มิใช่จำนวนรถม้าที่มีการจดบันทึกอย่างเป็นทางการ แต่สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับอาชีพรถม้าในช่วงที่ผ่านมา

[๒๐] สัมภาษณ์ นายสมนึก วงศ์สุยะ, ผู้ขับรถม้าลำปางหน้ามิวเซียมลำปาง, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

รถม้าสำหรับบริการนักท่องเที่ยวที่เหลือม้าแกลบเพียงไม่กี่ตัวให้เห็นแล้ว

ขณะเดียวกัน สิ่งที่ไม่ควรมองข้ามในการกล่าวถึงรถม้าลำปางก็คือ “ม้า” ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของอาชีพนี้ เพราะรถม้าจะดำรงอยู่ไม่ได้หากขาดม้าที่เหมาะสมกับการใช้งาน ซึ่งการลงพื้นที่ภาคสนามพบว่า ผู้ประกอบการหลายรายนิยมใช้ม้าพันธุ์ผสม (ม้าสายพันธุ์พื้นเมืองผสมกับม้าเทศ) เนื่องจากม้าพื้นเมืองแม้จะทนทานต่อโรคแต่ด้วยมีขนาดตัวเล็ก ทำให้ผู้โดยสารที่ส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติบางส่วนไม่เลือกใช้บริการม้าเหล่านี้เนื่องจากเห็นแล้ว “สงสาร” ผู้ให้บริการกิจการรถม้าหลายรายจึงเลือกใช้ม้าพันธุ์ผสมที่มีขนาดเหมาะกับรถและเป็นที่พึงพอใจของลูกค้ามากกว่าม้าพื้นเมือง ด้วยเหตุนี้ จึงแทบไม่เห็นม้าพื้นเมืองให้บริการอยู่ในปัจจุบัน

การผสมพันธุ์ม้าพื้นเมืองกับม้าเทศอาจมิได้เพิ่งเกิดขึ้น เนื่องจากข้อมูลของสมาคมรถม้าลำปางนั้นกล่าวว่าในยุคที่มีการนำรถม้าจากพระนครมาที่ลำปาง ม้าที่เข้ามาก็เป็นม้าเทศ[๒๑] และนั่นก็อาจเป็นจุดเริ่มต้นของการผสมพันธุ์ม้าพื้นเมืองกับม้าเทศ จนเกิดเป็นม้าพันธุ์ผสมที่เป็นที่นิยม จนทำให้ม้าพันธุ์พื้นเมืองสายเลือดบริสุทธิ์ค่อย ๆ หายไป

---

๒๑ สัมภาษณ์ หม่อมราชวงศ์ชายนพพนธ์ เกษมสันต์, ที่ปรึกษาสมาคมรถม้าลำปาง, นายนคร วงศ์คำ, อุปนายกสมาคมรถม้าลำปาง และ ว่าที่ร้อยตรี สามารถ พุแพง, ฝ่ายวิชาการ สมาคมรถม้าลำปาง, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขของการประกอบอาชีพที่ต้องปรับตัวตามความต้องการของตลาด ทั้งขนาดของม้า ความเหมาะสมกับรถ ความปลอดภัย และความต้องการของผู้บริโภค ขณะเดียวกันก็ทำให้ประเด็นเรื่องม้าพื้นเมืองกลายเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ควรให้ความสำคัญเมื่อกล่าวถึงการสืบทอดวัฒนธรรมรถม้าลำปาง เพราะการอนุรักษ์รถม้าไม่ได้หมายถึงการรักษาเพียงตัวรถ หากยังรวมถึงความรู้เกี่ยวกับม้า การเลี้ยงดู และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับม้าที่เป็นพื้นฐานของอาชีพนี้

แม้จะเผชิญกับวิกฤตดังกล่าว รถม้าก็ยังคงได้รับการส่งเสริมในฐานะส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวและกิจกรรมทางวัฒนธรรมของจังหวัด โดยเฉพาะงานรำลึกประวัติศาสตร์รถไฟ – รถม้าลำปาง ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๓[๒๒] การจัดงานดังกล่าวนำเรื่องราวของ “รถไฟ” และ “รถม้า” ซึ่งเคยมีความสัมพันธ์กันในประวัติศาสตร์การคมนาคมของเมืองกลับมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวอีกครั้ง ปัจจุบันกิจกรรมนี้ยังคงจัดขึ้นต่อเนื่อง โดยมีทั้งนิทรรศการประวัติศาสตร์รถไฟและรถม้า ขบวนรถม้า และกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวของเมือง

การจัดงานอย่างต่อเนื่องทำให้เรื่องราวของรถม้าไม่ได้เป็นรอยจารึกอยู่เพียงในเอกสารหรือความทรงจำของคนรุ่นเก่า หากยังถูกนำกลับมาเล่าและนำเสนอผ่านกิจกรรมสาธารณะ รถม้าจึงทำหน้าที่พร้อมกันทั้งในฐานะพาหนะเพื่อการท่องเที่ยว และเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดประวัติศาสตร์ของเมือง โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างการมาถึงของรถไฟ การขยายตัวของเมือง และพัฒนาการของระบบคมนาคมลำปาง

บทสรุป

เรื่องราวของรถม้าลำปาง ทำให้เห็นว่าความสำคัญของรถม้าไม่ได้มีเพียงเพื่อใช้เป็นพาหนะชนิดหนึ่ง หากอยู่ที่ความสามารถในการปรับเปลี่ยนบทบาทไปพร้อมกับเมือง จากพาหนะสำหรับการเดินทางและขนส่งสู่รถรับจ้าง และในเวลาต่อมาได้กลายเป็นพาหนะเพื่อการท่องเที่ยวและเป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์สำคัญของเมืองลำปาง

ขณะเดียวกัน การดำรงอยู่ของ “รถม้า” ไม่ได้แยกออกจาก “ม้า” เพราะรถม้าจะเกิดขึ้นและดำเนินต่อไปได้ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างม้า คน รถ และองค์ความรู้ที่สั่งสมอยู่ในอาชีพนี้ การที่ม้าพื้นเมืองแทบไม่ถูกนำมาใช้กับรถม้าที่ให้บริการอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งจำนวนรถม้าที่ลดลงหลังวิกฤตโควิด-๑๙ จึงสะท้อนให้เห็นว่า สิ่งที่กำลังเปลี่ยนแปลงมิใช่เพียงรูปแบบของพาหนะ แต่รวมถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้วัฒนธรรมรถม้าดำรงอยู่ด้วย

---

[๒๒] เหมือนพิมพ์ สุวรรณกาศ, “รถม้า : ๑๐๐ ปีที่ (ยังคง) อยู่คู่เมืองลำปาง,” ใน **ร้อยปีเปลี่ยนไป ลำปางเปลี่ยนแปลง**, ๙๓.

ในวันนี้ รถม้าลำปางจึงอยู่ในจุดที่ต้องดำรงทั้ง “คุณค่าของอดีต” และ “ความเป็นไปได้ของปัจจุบัน” ไปพร้อมกัน การรักษารถม้าให้คงอยู่จึงมิใช่เพียงการเก็บรักษารถหรือม้า และการจัดกิจกรรมเพื่อระลึกถึงอดีต หากหมายถึงการทำให้คน ม้า อาชีพ และองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ เพราะท้ายที่สุดแล้ว สิ่งที่ทำให้รถม้าลำปางยังคงเคลื่อนอยู่บนถนน มิใช่เพียงตัวรถ หากแต่คือผู้คนและม้าที่ร่วมกันพาเรื่องราวของเมืองเดินทางต่อไป

บรรณานุกรม

เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. (คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์).

พลอยชมพู ยามะเพวัน. “ม้า: จากแชงกรีล่าสู่ล้านนาและสยาม.” ใน **ศิลปากร** ๖๕, ๕ (กันยายน - ตุลาคม ๒๕๖๕): ๘๑ - ๙๓.

วัฒนะ บุญจับ. **รถม้าและพาหนะร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๒.

วิชุลดา มาตันบุญ. “รถม้า เอกลักษณ์คู่ลำปาง.” ใน **ลำปางเมื่อห้วงหนึ่งศตวรรษ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ลำปาง: สำนักงานจังหวัดลำปาง, ๒๕๕๙.

ศิรยา ชื่นกำไร. **เรื่องของม้าลำปาง ตัวแทนม้าพื้นเมืองไทยที่เป็นมรดกโลก**. เอกสารอัดสำเนา, ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ศุภวรรณ ตันมณี. “การศึกษาเรื่องม้าในดินแดนประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี, ๒๕๕๒.

เหมือนพิมพ์ สุวรรณกาศ. “รถม้า : ๑๐๐ ปีที่ (ยังคง) อยู่คู่เมืองลำปาง.” ใน **ร้อยปีเปลี่ยนไป ลำปางเปลี่ยนแปลง**. ลำปาง: สำนักงานจังหวัดลำปาง สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, ๒๕๕๙.

อภิญญา นานนาท. “รถม้าลำปาง.” **วารสารเมืองโบราณ**. เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.muangboranjournal.com/post/The-Horse-Carriage-Lampang

อัครินทร์ พิชญกุล. **ประวัติรถม้านครลำปาง**. เชียงใหม่: ไอเดียกรุ๊ป, ๒๕๕๕.

MGR Online. **หวั่น ‘ม้าลำปาง’ สูญพันธุ์ ดันตั้งมูลนิธิฯ ร่วมอนุรักษ์**. เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://mgronline.com/local/detail/9510000144426?utm_source=chatgpt.com

Thai PBS. **มูลนิธิม้าลำปางรีดน้ำเชื้อ-ฝังไมโครชิพพ่อพันธุ์ม้าลำปาง**. เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.thaipbs.or.th/news/content/52479?utm_source=chatgpt.com

สัมภาษณ์

ชายนพพนธ์ เกษมสันต์, หม่อมราชวงศ์. ที่ปรึกษาสมาคมรถม้าลำปาง. สัมภาษณ์. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

นคร วงศ์คำ. อุปนายกสมาคมรถม้าลำปาง. สัมภาษณ์. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

สามารถ พุแพง, ว่าที่ร้อยตรี. ฝ่ายวิชาการ สมาคมรถม้าลำปาง. สัมภาษณ์. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

สมนึก วงศ์สุยะ. ผู้ขับรถม้าลำปางหน้ามิวเซียมลำปาง. สัมภาษณ์. ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

อาหารพื้นถิ่นจังหวัดลำปาง

อาหารพื้นถิ่นจังหวัดลำปาง*

อาหารพื้นถิ่น หรืออาหารท้องถิ่น คืออาหารที่มีเอกลักษณ์เฉพาะแตกต่างจากอาหารทั่วไป ทั้งสี กลิ่น รส เนื้อสัมผัส วัตถุดิบ และวิธีการประกอบอาหาร ความแตกต่างหรือคล้ายคลึงกันของอาหารแต่ละท้องถิ่นขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ประวัติศาสตร์ และสภาพทางภูมิศาสตร์ แต่โดยทั่วไปอาหารพื้นถิ่นมักประกอบด้วยวัตถุดิบที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น[๑]

อาหารพื้นถิ่นจังหวัดลำปางก็ถือกำเนิดจากปัจจัยหลายประการเช่นเดียวกัน ทั้งการใช้วัตถุดิบหรือทรัพยากรในพื้นที่ตามฤดูกาล ภูมิปัญญาที่สืบทอดจากบรรพบุรุษในการเลือกสรรวัตถุดิบและเทคนิคการประกอบ ถนอม และปรุงอาหาร ตลอดจนการผสมผสานทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งส่งผลต่อวัฒนธรรมด้านอาหารการกินโดยตรง อาหารในชีวิตประจำวันของคนลำปางมักสัมพันธ์กับอาชีพเกษตรกรรมอันเป็นอาชีพดั้งเดิมของท้องถิ่น ส่วนอาหารอีกกลุ่มหนึ่งใช้ในประเพณี พิธีกรรม เทศกาล และโอกาสสำคัญต่าง ๆ ดังที่ สมพิศ บัวชุม ตัวแทนจากวิทยาลัยสารพัดช่างลำปาง กล่าวว่า

> *“อาชีพดั้งเดิมของเราคือเกษตรกรรม วิถีชีวิตส่วนใหญ่จึงเกี่ยวข้องกับการเกษตรเป็นหลัก อาหารที่ทำกินจึงมาจากพื้นที่เกษตรกรรม (ไร่นา) เช่น การทำน้ำปู (ปูนา) ที่ใช้เป็นเครื่องปรุงรสชาติในอาหารนานาชนิด รวมไปถึงพืชผักที่ขึ้นแซมตามท้องไร่ท้องนาที่สามารถนำมาประกอบอาหาร หรือเป็นผักแนม (ผักเครื่องเคียง) ได้”*[๒]

ในบทความนี้จะขอนำเสนอตัวอย่างอาหารพื้นถิ่นจังหวัดลำปางบางส่วน โดยเลือกเมนูอาหารในโครงการ “๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น” และอาหารพื้นถิ่นอื่น ๆ ที่มีชื่อเสียงของจังหวัด เพื่อให้ผู้อ่านรู้จักและเข้าใจวัฒนธรรมด้านอาหารการกินของคนลำปางผ่านเมนูอาหารเหล่านี้ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

---

* นางสาวรุ่งนภา สงวนศักดิ์ศรี นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

[๑] พัชรี ตั้งตระกูล และคณะ, **การส่งเสริมการท่องเที่ยวเมืองสร้างสรรค์ด้านอาหารท้องถิ่นของจังหวัดภูเก็ต** (กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๖๑), ไม่ปรากฏเลขหน้า, อ้างถึงใน สุดารัตน์ ชามาตร ปารีรัตน์ อุ่นชัย และชนกพร จักรชุม, “การรับรู้อาหารท้องถิ่นของนักท่องเที่ยวชาวไทยในจังหวัดนครพนม,” **มนุษยสังคมศาสตร์** ๒, ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๖๗): ๓๙.

[๒] มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, **ภูมิปัญญา Local Wisdom**, เข้าถึงเมื่อ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://lampang.dusit.ac.th/lampanglearningcity/wp-content/uploads/2022/02/ภูมิปัญญา-จัดใหม่.pdf

อาหารพื้นถิ่นในโครงการ “๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น”

โครงการ “๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น” จัดขึ้นโดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ สืบสาน และเผยแพร่ภูมิปัญญาอาหารไทย รวมถึงส่งเสริมการสร้างสรรค์อาหารท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักและมีมูลค่าทางเศรษฐกิจ โครงการนี้จัดขึ้นครั้งแรกในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๖ โดยเป็นส่วนหนึ่งของโครงการส่งเสริมและพัฒนายกระดับอาหารถิ่น สู่มรดกทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ความเป็นไทย (Thailand Best Local Food) “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของอาหารไทย อาหารท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตคนไทย รวบรวมและเผยแพร่ข้อมูลสารสนเทศ รวมทั้งเสนอสาระความรู้เกี่ยวกับอาหารไทยและอาหารท้องถิ่น ต่อยอดสมุนไพรไทย และส่งต่อเป็นภูมิปัญญาที่มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น อีกทั้งเป็นการส่งเสริมศักยภาพของเครือข่ายวัฒนธรรมในการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมท้องถิ่น[๓] ซึ่งโครงการดังกล่าวเป็นโครงการที่มีความน่าสนใจ อีกทั้ง มีการประกาศผลการคัดเลือกอย่างเป็นทางการมาแล้ว ๔ ครั้ง คือ ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๖ ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๗ ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๘ และปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๙ ทั้งนี้ จังหวัดลำปางได้นำเสนออาหารพื้นถิ่นเข้ารับการคัดเลือกภายใต้โครงการ “๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น” และมีอาหารที่ได้รับการคัดเลือก ดังนี้ **ยำปลาแห้ง** ได้รับการคัดเลือกในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๖[๔] **แกงฮังเล** ได้รับการคัดเลือกในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๗[๕] **จิ้นแดง** ได้รับการคัดเลือกในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๘[๖] ขนมปาด ได้รับการคัดเลือกในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๙ หรือที่ในประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรมเรียกว่า **เมนูขนมปาดบ่าเก่าพื้นถิ่นเมืองลำปาง**[๗]

---

[๓] กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, **ประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม เรื่อง ผลการคัดเลือกกิจกรรม “๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๖**, เข้าถึงเมื่อ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.culture.go.th/culture_th/download/procurement63/image0962.pdf

[๔] เรื่องเดียวกัน.

[๕] กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, **ประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม เรื่อง ผลการคัดเลือกกิจกรรม ๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๗**, เข้าถึงเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.culture.go.th/culture_th/download/newdata/image1174.pdf

[๖] กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, **ประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม เรื่อง ผลการโหวต ๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๘**, เข้าถึงเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.culture.go.th/culture_th/download/Newfile/thelostteste2568.pdf

[๗] กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, **ประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม เรื่อง ผลการโหวต ๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ประจำปี ๒๕๖๙**, เข้าถึงเมื่อ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.culture.go.th/culture_th/download/file2569/menu-%2069.pdf

ยำปลาแห้ง

ยำปลาแห้ง หรือเรียกว่า “ยำปู่ย่า” เป็นอาหารพื้นบ้านภาคเหนือชนิดหนึ่งที่นิยมทำในงานประเพณีไหว้บรรพบุรุษงานบุญ และงานบวช สูตรยำปลาแห้งของชาวเหนือจะมีรสชาติกลาง ๆ นำด้วยรสเค็มตามด้วยความเผ็ดร้อนของเครื่องเทศและสมุนไพรต่าง ๆ เมนูนี้จัดเป็นอาหารประเภทน้ำ แตกต่างจากยำของภาคอื่น ๆ ซึ่งมักมีลักษณะแห้ง

วัตถุดิบและเครื่องปรุง มีดังนี้

- ปลาแห้ง ๒ ตัว เป็นปลาที่ชาวประมงจับมาจากเขื่อนกิ่วลม อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง วางจำหน่ายที่ตลาดบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ซึ่งเป็นตลาดจำหน่ายปลาที่มีชื่อเสียงของจังหวัดลำปาง
- เกลือครึ่งช้อนชา
- ต้นหอม ๕ ต้น
- ผักไผ่ (ผักแพ้ว) ๕ ต้น
- ผักชี ๓ ต้น
- ก้อมก้อ (ตระกูลเดียวกับต้นแมงลัก) ๕ ต้น
- กะปิ ๑ ช้อนโต๊ะ
- พริกลาบ
- สะระแหน่ ๕ ต้น

วิธีทำ ต้มปลาแห้งในน้ำพอท่วมจนเปื่อยนุ่ม พักไว้ให้คลายร้อน หลังจากนั้นแยกก้างออก เหลือแต่เนื้อ ฉีกและทุบเนื้อปลาพอแหลก นำน้ำต้มปลาแห้งตั้งไฟ ต้มจนเดือดอีกครั้ง ใส่กะปิหมกไฟและพริกลาบตามชอบ คนให้เข้ากัน ใส่เนื้อปลาแห้งลงไป ต้มจนเดือดอีกครั้ง ใส่ผักที่เตรียมไว้ ปรุงรสเพิ่มตามชอบ ปิดไฟ แล้วนำไปรับประทานกับข้าวเหนียวร้อน ๆ[๙]

---

[๙] กรมประชาสัมพันธ์, **ยำปลาแห้ง “๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น” ลำปาง**, เข้าถึงเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/31/iid/214727

ยำปลาแห้ง

ที่มา: https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/31/iid/214727

แกงฮังเล

แกงฮังเลเป็นอาหารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและประเพณีของคนลำปาง นิยมทำรับประทานในโอกาสสำคัญต่าง ๆ เช่น วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ประเพณีปีใหม่เมือง วันพระใหญ่ งานบุญท้องถิ่น รวมถึงการต้อนรับแขก ทั้งนี้สูตรแกงฮังเลที่เป็นต้นตำรับของจังหวัดลำปางเป็นสูตรตำรับพม่า[๙] โดยคำว่า “ฮังเล” มาจากคำว่า “ฮินเล” ในภาษาพม่า หมายถึง แกงเนื้อ เมื่อเข้ามาในภาคเหนือของไทย ชาวบ้านก็ออกเสียงเพี้ยนเป็น “ฮังเล” และปรับสูตรให้เข้ากับวัตถุดิบที่มีในท้องถิ่น[๑๐] จังหวัดลำปางมีแหล่งผลิตผงฮังเลที่มีชื่อเสียงอยู่หลายตำรับ หลายยี่ห้อ ส่วนใหญ่เป็นตำรับที่นิยมใช้กันในจังหวัดลำปาง มีความหอมเป็นเอกลักษณ์[๑๑]

---

[๙] กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, **แบบเสนอรายการอาหารเพื่อเข้าร่วมรับการคัดเลือกเมนูอาหารถิ่นของจังหวัดลำปาง “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๗**, เข้าถึงเมื่อ ๓ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://food.culture.go.th/14/14.pdf

[๑๐] มหาวิทยาลัยแม่โจ้, **แกงฮังเล: แกงหมูโบราณที่เดินทางข้ามพรมแดนสู่ครัวล้านนา**, เข้าถึงเมื่อ ๓ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://archives.mju.ac.th/localfood/?p=2290

[๑๑] กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, **แบบเสนอรายการอาหารเพื่อเข้าร่วมรับการคัดเลือกเมนูอาหารถิ่นของจังหวัดลำปาง “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๗**.

วัตถุดิบและเครื่องปรุง

- *ส่วนผสมน้ำพริกแกง* ได้แก่ พริกแห้งแช่น้ำ ๗ เม็ด ตะไคร้ ๓ ช้อนโต๊ะ ข่า ๑ ช้อนโต๊ะ กระเทียม ๓ ช้อนโต๊ะ หอมแดง ๑/๔ ถ้วย กะปิ ๑ ช้อนโต๊ะ ผงฮังเล ๒ ช้อนโต๊ะ ผงขมิ้น ๑ ช้อนโต๊ะ โขลกทุกอย่างรวมกันให้ละเอียด

- *ส่วนผสมในการทำแกงฮังเล* ได้แก่ หมูสามชั้น ๑๕๐๐ กรัม ซีอิ๊วดำ ๑ ช้อนโต๊ะ น้ำตาลปี๊บ ๑/๔ ถ้วย น้ำปลา ๓ ช้อนโต๊ะ น้ำมะขามเปียก ๑/๔ ถ้วย กระเทียมดอง ๕ หัว น้ำกระเทียมดอง ๑/๔ ถ้วย ขิงฝอย ๑/๔ ถ้วย กระเทียมปอกเปลือก ๑/๔ ถ้วย[๑๒]

วิธีทำ หั่นหมูสามชั้นให้เป็นชิ้นขนาด ๒ นิ้ว หมักกับน้ำพริกแกง ซีอิ๊วดำ น้ำปลา น้ำตาลปี๊บ ประมาณ ๑ ชั่วโมง นำหมูสามชั้นที่หมักแล้วใส่ลงในหม้อ ใช้ไฟอ่อน ผัดพอหมูตึงตัว เติมน้ำเล็กน้อย เคี่ยวจนนุ่ม ปรุงรสด้วยน้ำมะขามเปียก กระเทียมดอง กระเทียมสด ขิงฝอย แล้วชิมรสให้เปรี้ยว เค็ม หวาน หรือตามที่ต้องการ ตั้งไฟต่ออีกสักพักจึงปิดไฟ เคล็ดลับการปรุงแกงฮังเลให้อร่อย คือ ควรใช้หม้อดิน และเคี่ยวไฟอ่อน ๆ[๑๓]

แกงฮังเล

ที่มา: https://www.lampangculture.com/a13-view.php?id=5

---

๑๒ เรื่องเดียวกัน.

๑๓ เรื่องเดียวกัน.

จิ้นแดง[๑๔]

จิ้นแดง เป็นการถนอมอาหารชนิดหนึ่งของภาคเหนือ โดยคำว่า “จิ้น” หมายถึง เนื้อสัตว์ (ส่วนใหญ่นิยมใช้เนื้อหมู) วิธีการทำคล้ายกับหมูแดดเดียว

วัตถุดิบและเครื่องปรุง มีดังนี้

- เนื้อหมู ๑ กิโลกรัม
- สีผสมอาหาร (สีแดงและสีส้ม)
- เกลือ ๑ ช้อนชา
- ผงชูรสเล็กน้อย
- ผงปรุงรสหมู ๑ ช้อนโต๊ะ
- น้ำตาลทราย ๓ ช้อนโต๊ะ
- น้ำตาลปี๊บ ๒ ช้อนโต๊ะ
- ซีอิ๊วขาว ๒ ช้อนโต๊ะ

วิธีทำหั่นเนื้อหมูเป็นชิ้นบาง ๆ และเตรียมน้ำหมักจากเกลือป่น สีผสมอาหาร ผงชูรส ผงปรุงรสหมู ซีอิ๊วขาว น้ำตาลทราย และน้ำตาลปี๊บ ละลายส่วนผสมให้เข้ากัน คลุกเนื้อหมูกับน้ำหมักให้เข้ากัน หมักทิ้งไว้ในตู้เย็นประมาณ ๒ - ๖ ชั่วโมง จากนั้นนำมาตากแดด ๑ วัน วิธีรับประทานมีหลายรูปแบบ จะนำไปย่างหรือทอดก็ได้ นิยมรับประทานกับข้าวเหนียวร้อน ๆ แนมด้วยน้ำพริกและผักลวก หรือนำไปทำเมนู “แกงแคจิ้นแดง” หรือ “ยำจิ้นแดง” สันนิษฐานว่าสีแดงสดของจิ้นแดงในอดีตอาจมาจากใส่ดินประสิวเพื่อยืดอายุจิ้นแดง หรือเพื่อให้มีสีแดงสวยเหมือนจิ้นควายแห้ง แต่ปัจจุบันนิยมใช้สีผสมอาหารแทน เพราะสะดวก ปลอดภัย และไม่มีความจำเป็นต้องใส่สารเจือปนเพื่อยืดอายุอาหารเหมือนในอดีต

จิ้นแดง

ที่มา: https://www.facebook.com/photo?fbid=2775565169357447&set=a.557256773286787

[๑๔] เทศบาลนครลำปาง, **“จิ้นแดง” สุดยอดเมนูอาหารถิ่น “รสชาติที่หายไป” ของจังหวัดลำปาง**, เข้าถึงเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://lampangcity.go.th/th/news-view/open/c800lc8kl80k และอาหารเหนือพื้นบ้าน, **จิ้นแดง ลำปาง**, เข้าถึงเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.facebook.com/photo?fbid=2775565169357447&set=a.557256773286787

ขนมปาด[๑๕]

ขนมปาดเป็นขนมที่นิยมทำในพิธีมงคลต่าง ๆ เช่น งานแต่งงาน งานบวช หรืองานขึ้นบ้านใหม่ โดยในประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรมใช้ว่า “เมนูขนมปาดบ่าเก่าพื้นถิ่นเมืองลำปาง” คำว่า “ปาด” ภาษาเหนือหมายถึง ตัด หั่น ส่วนคำว่า “บ่าเก่า” หมายถึง สมัยก่อน แต่ก่อน โบราณ หรือเก่าแก่

วัตถุดิบและเครื่องปรุง มีดังนี้

- แป้งข้าวเจ้า ๕๐๐ กรัม
- น้ำตาลมะพร้าว ๓๐๐ กรัม
- กะทิ ๔๐๐ มิลลิลิตร
- เกลือ ๑ ช้อนชา

วิธีทำ ผสมแป้งข้าวเจ้า น้ำตาลมะพร้าว และกะทิเข้าด้วยกันในกระทะ คนให้เข้ากันจนละลาย นำส่วนผสมที่ได้ตั้งไฟอ่อน ๆ เคี่ยวจนส่วนผสมข้นและเนียน เทส่วนผสมลงในถาดนึ่ง นำไปนึ่งในหม้อนึ่งประมาณ ๑ ชั่วโมงจนขนมสุก เมื่อขนมเย็นลง ตัดเป็นชิ้นพอดีคำ นำไปใช้ในงานมงคลต่าง ๆ โดยรับประทานคู่กับเครื่องดื่มร้อน เช่น น้ำชา

ขนมปาด

ที่มา: https://www.lannapost.net/2021/09/blog-post_15.html

---

๑๕ หนังสือพิมพ์ลานนาโพสต์, **“ขนมโบราณของล้านนา”ภูมิปัญญาที่ไม่เป็นสองรองใคร**, เข้าถึงเมื่อ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.lannapost.net/2021/09/blog-post_15.html และมหาวิทยาลัยแม่โจ้, **ขนมปาด**, เข้าถึงเมื่อ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://archives.mju.ac.th/localfood/?p=1770

อาหารพื้นถิ่นอื่น ๆ ที่มีชื่อเสียงของจังหวัด

อาหารพื้นถิ่นอื่น ๆ ของจังหวัดลำปางที่เป็นที่รู้จักของผู้คนต่างพื้นที่ยังมีอีกหลายชนิด ทั้งอาคารคาวและอาหารหวาน ในส่วนนี้จึงขอนำเสนอตัวอย่างอาหารที่เลื่องชื่อบางส่วน ดังนี้

น้ำปู (น้ำปูแจ้ห่ม)

น้ำปู คือ อาหารที่ทำจากปูนา โดยผ่านกรรมวิธีถนอมอาหารแบบพื้นบ้าน นิยมใช้เป็นเครื่องปรุงรสอาหาร จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับกะปิของภาคกลางและภาคใต้ที่ทำจากกุ้งหมักกับเกลือ[๑๖] แม้น้ำปูจะทำกันแพร่หลายทั่วไปในภาคเหนือ แต่แหล่งผลิตที่สำคัญและมีชื่อเสียงเป็นเอกลักษณ์ คือ อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ดังปรากฏในคำขวัญประจำอำเภอว่า *"พญาคำลือคู่บ้าน มะขามหวานคู่เมือง เงาพระธาตุลือเลื่อง เมืองน้ำปูดี"*[๑๗]

วัตถุดิบและเครื่องปรุง มีดังนี้

- ปูนา ๓ กิโลกรัม
- ใบตะไคร้ซอย ๖ ต้น
- ใบขมิ้นซอย ๒ ถ้วย
- เกลือเม็ด ๒ ช้อนโต๊ะ

ทั้งนี้ การทำน้ำปูจะมีสูตรต่างกันในแต่ละพื้นที่ โดยอาจใส่ข่า ใบฝรั่ง ใบมะกอก ใบย่านาง ฯลฯ เพิ่มเติมได้[๑๘] และช่วงเวลาที่นิยมทำน้ำปู คือ ช่วงเดือนกันยายนถึงตุลาคม เพราะเป็นระยะที่ปูกำลังเติบโตได้ที่

วิธีทำ ล้างปูให้สะอาด ตำด้วยครกกระเดื่องหรือครกมือ โดยตำพร้อมกับข่า ตะไคร้ ใบฝรั่ง และใบมะกอก เมื่อตำจนละเอียดดีแล้วกรองด้วยผ้าขาว จากนั้นนำกากปูมาตำซ้ำ เติมน้ำลงไปเล็กน้อย แล้วกรองซ้ำอีกครั้งจนได้มันปูเหมือนครั้งก่อน โดยอาจนำกากปูไปตำซ้ำและกรองอีกจนได้มันปูออกมาจนหมด นำไปเคี่ยว (ควรหมักน้ำปูไว้หนึ่งคืนก่อนนำไปเคี่ยวเพื่อรสชาติที่ดี) การเคี่ยวน้ำปูต้องใช้ไฟอ่อน และหมั่นคนอยู่เสมอ เมื่อน้ำปูข้นพอสมควรแล้ว จึงปรุงรสด้วยเกลือ

---

[๑๖] พริกแกงแม่น้อยเชียงราย, **น้ำปูคืออะไร?**, เข้าถึงเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.maenoicurry.com/article/20/น้ำปูคืออะไร

[๑๗] กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), ๒๖๐.

[๑๘] พริกแกงแม่น้อยเชียงราย, **น้ำปูคืออะไร?**.

(อาจปรุงรสด้วยพริก กระเทียม ตามต้องการ) เคี่ยวต่อจนเกือบแห้ง จะได้น้ำปูเป็นก้อนสีดำ จึงนำมาเก็บในกระปุก ทั้งนี้ การเคี่ยวน้ำปูมักทำในสถานที่ที่ห่างไกลจากชุมชน เพราะจะส่งกลิ่นรบกวนรุนแรงมาก

น้ำปูสามารถนำมาปรุงอาหารได้หลากหลาย เช่น น้ำพริกน้ำปู ใส่ปรุงรสในแกงหน่อไม้ และยำหน่อไม้ ใส่ส้มตำมะละกอ และตำส้มโอ

นอกจากนี้ บางท้องถิ่นชาวบ้านมีความเชื่อว่า การรับประทานน้ำปูสามารถป้องกันคุณไสยได้ หากเดินทางไปต่างถิ่นควรนำน้ำปูไปด้วย แต่ทั้งนี้ยังมีความเชื่อว่า หญิงมีครรภ์หรือหญิงที่เพิ่งคลอดลูก หากได้กลิ่นที่เกิดจากการเคี่ยวน้ำปู อาจทำให้มีอาการผิดเดือนหรือผิดสำแดงได้ เช่น ทำให้สุขภาพแย่ลง กลายเป็นคนขี้โรค หรือมีสติวิปลาส[๑๙]

น้ำปู

ที่มา: https://www.maenoicurry.com/article/20/น้ำปูคืออะไร

---

๑๙ กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง**, ๒๖๐ - ๒๖๑.

ขนมพื้นถิ่นจังหวัดลำปาง ขนมพื้นถิ่นส่วนใหญ่เป็นขนมในเทศกาล เช่น ข้าวแตน ข้าวปั้นโบราณ ขนมจ๊อก ขนมปาด ข้าวต้มหัวหงอก ขนมถั่วแปบ ขนมวง ข้าวเหนียวแดง ข้าวหนึกงา/ข้าวหนุกงา[๒๐] ขนมเหล่านี้พบในพื้นที่อื่น ๆ ทางภาคเหนือได้เช่นกัน ในที่นี้จึงขอนำเสนอตัวอย่างขนมที่มีความโดดเด่นบางชนิด ดังนี้

ข้าวแตน เป็นอาหารว่างหรือของกินเล่น แต่เดิมนิยมทำกันเฉพาะในงานประเพณีสำคัญ เช่น งานอุปสมบท งานขึ้นบ้านใหม่ แต่ในปัจจุบันมีการผลิตและจำหน่ายอยู่ทั่วไป จนกลายเป็นของฝากที่มีชื่อเสียงของจังหวัดลำปาง โดยมีแหล่งผลิตที่สำคัญ คือ หมู่บ้านต่าง ๆ ในอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

วิธีทำ คือ แช่ข้าวเหนียวในน้ำโดยใส่เกลือเล็กน้อย เพื่อให้มีรสเค็ม เมื่อแช่ข้าวเหนียวจนได้ที่แล้วจึงนำไปซาวน้ำและนึ่งให้สุก (หากต้องการทำเป็นข้าวแตนหวานก็นำน้ำอ้อยหรือน้ำแตงโมมาคลุกกับข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้ว) นำข้าวเหนียวใส่ลงในแม่พิมพ์ซึ่งทำด้วยผิวไม้ไผ่ขดเป็นวงกลม นำแผ่นข้าวเหนียวไปตากแดดจนแห้ง แล้วทอดในน้ำมันหมูหรือน้ำมันพืช รับประทานได้ทันทีหรือแต่งหน้าด้วยน้ำอ้อยให้เป็นเส้นวนแบบก้นหอยเพื่อเพิ่มรสหวานภายหลังก็ได้[๒๑]

ข้าวปั้นโบราณ เป็นอาหารว่างหรือของกินเล่นของชาวลำปาง ลักษณะคล้ายขนมถ้วยและของกินเล่นของชาวจีนที่เรียกว่า ขนมจุ่ยก้วย หรือชื่อเต็มๆว่า เกี่ยมจุ่ยก้วย ข้าวปั้นโบราณมีหลายสี ชาวลำปางเรียก “ข้าวปั้น” จังหวัดอื่นอาจเรียกต่างออกไป เช่น ขนมมี้ปั้น หรือขนมถ้วยจีน ข้าวปั้นโบราณมีจำหน่ายทั่วไปตามตลาดในจังหวัดลำปาง เช่น กาดกองต้า กาดทุ่งเกวียน ตลาดถนนสายวัฒนธรรม ตลาดรัษฎา

วิธีทำ นำแป้งข้าวเจ้า ๑ ส่วน แป้งมันสำปะหลัง ๓/๔ ของแป้งข้าวเจ้า เบกกิ้งโซดา น้ำปูนใส มาผสมกัน ใส่น้ำใบเตยลงไป (หากต้องการสีอื่น ๆ สามารถใส่สีผสมอาหารแทนได้) ตั้งลังถึงใส่น้ำใส่ถ้วยตะไล พอน้ำเดือดนึ่งถ้วยจนร้อน ตักแป้งที่เตรียมไว้ใส่ลงไป แล้วนึ่งประมาณ ๗ – ๘ นาที จนแป้งสุก ส่วนการทำน้ำราดข้าวปั้นโบราณ คือ นำน้ำตาลอ้อย น้ำสะอาดและแบะแซใส่ลงในหม้อที่เตรียมไว้ คนให้ส่วนผสมเข้ากัน นำไปตั้งไฟอ่อนเคี่ยวนานประมาณ ๒ ชั่วโมง ระหว่างเคี่ยวน้ำตาลต้องใช้ไม้พายคนอยู่เสมอเพื่อไม่ให้ติดก้นหม้อ เมื่อน้ำตาลเหนียวข้นจนได้ที่และมีสีสวยตามต้องการแล้ว ยกลงจากเตา พักไว้ให้เย็น การทำข้าวปั้นโบราณ จะนำน้ำราดบนหน้าขนมที่นึ่งสุกและอาจโรยงาขาวคั่ว กระเทียมเจียว ไชโป๊สับได้อีกด้วย[๒๒]

---

[๒๐] เรื่องเดียวกัน, ๑๕๐.

[๒๑] เรื่องเดียวกัน, ๒๖๑.

[๒๒] **ข้าวปั้นโบราณชาวลำปาง**, เข้าถึงเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.remawadee.com/lumpang/rice.html

ข้าวปั้นโบราณ

ที่มา: https://www.remawadee.com/lumpang/rice.html

อาหารพื้นถิ่นจังหวัดลำปางเป็นอาหารที่ปรุงจากวัตถุดิบในท้องถิ่นตามฤดูกาล ทำให้มีอาหารที่หลากหลายรสชาติ ทั้งอาหารคาวและอาหารหวาน ซึ่งล้วนมีคุณค่าทางโภชนาการและควรได้รับการสืบทอดต่อไป เนื่องจากเป็นทั้งแหล่งอาหารสำหรับคนในท้องถิ่นและยังนำมาต่อยอดเป็นทุนทางวัฒนธรรมได้อีกทางหนึ่ง ทั้งยังเป็นการสืบสานและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง และยังเพิ่มพูนมูลค่าทางเศรษฐกิจให้ชุมชนด้วย

บรรณานุกรม

กรมประชาสัมพันธ์. **ยำปลาแห้ง “๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น” ลำปาง**. เข้าถึงเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/31/iid/214727

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. **แบบเสนอรายการอาหารเพื่อเข้าร่วมรับการคัดเลือกเมนูอาหารถิ่นของจังหวัดลำปาง “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๗**. เข้าถึงเมื่อ ๓ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://food.culture.go.th/14/14.pdf

_____. **ประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม เรื่อง ผลการคัดเลือกกิจกรรม “๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๖**. เข้าถึงเมื่อ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.culture.go.th/culture_th/download/procurement63/image0962.pdf

_____. **ประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม เรื่อง ผลการคัดเลือกกิจกรรม ๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๗**. เข้าถึงเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.culture.go.th/culture_th/download/newdata/image1174.pdf

_____. **ประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม เรื่อง ผลการโหวต ๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ประจำปี ๒๕๖๙**. เข้าถึงเมื่อ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.culture.go.th/culture_th/download/file2569/menu-%2069.pdf

_____. **ประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม เรื่อง ผลการโหวต ๑ จังหวัด ๑ เมนู เชิดชูอาหารถิ่น “รสชาติ...ที่หายไป The Lost Taste” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๘**. เข้าถึงเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.culture.go.th/culture_th/download/Newfile/thelostteste2568.pdf

กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔. (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒).

ข้าวปั้นโบราณชาวลำปาง. เข้าถึงเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.remawadee.com/lumpang/rice.html

เทศบาลนครลำปาง. **“จิ้นแดง” สุดยอดเมนูอาหารถิ่น “รสชาติที่หายไป” ของจังหวัดลำปาง**. เข้าถึงเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://lampangcity.go.th/th/news-view/open/c800lc8kl80k

พริกแกงแม่น้อยเชียงราย. **น้ำปูคืออะไร?**. เข้าถึงเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.maenoicurry.com/article/20/น้ำปูคืออะไร

พัชรี ตั้งตระกูล และคณะ. **การส่งเสริมการท่องเที่ยวเมืองสร้างสรรค์ด้านอาหารท้องถิ่นของจังหวัดภูเก็ต**. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๖๑. อ้างถึงใน สุดารัตน์ ชามาตร ปารีรัตน์ อุ่นชัย และชนกพร จักรชุม. “การรับรู้อาหารท้องถิ่นของนักท่องเที่ยวชาวไทยในจังหวัดนครพนม.” **มนุษยสังคมศาสตร์** ๒, ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๖๗): ๓๙.

มหาวิทยาลัยแม่โจ้. **แกงฮังเล: แกงหมูโบราณที่เดินทางข้ามพรมแดนสู่ครัวล้านนา**. เข้าถึงเมื่อ ๓ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://archives.mju.ac.th/localfood/?p=2290

_____. **ขนมปาด**. เข้าถึงเมื่อ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://archives.mju.ac.th/localfood/?p=1770

มหาวิทยาลัยสวนดุสิต. **ภูมิปัญญา Local Wisdom**. เข้าถึงเมื่อ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://lampang.dusit.ac.th/lampanglearningcity/wp-content/uploads/2022/02/ภูมิปัญญา-จัดใหม่.pdf

หนังสือพิมพ์ลานนาโพสต์. **“ขนมโบราณของล้านนา”ภูมิปัญญาที่ไม่เป็นสองรองใคร**. เข้าถึงเมื่อ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.lannapost.net/2021/09/blog-post_15.html

อัตลักษณ์ลำปาง. **แกงฮังเล**. เข้าถึงเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.lampangculture.com/a13-view.php?id=5

อาหารเหนือพื้นบ้าน. **จิ้นแดง ลำปาง**. เข้าถึงเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.facebook.com/photo?fbid=2775565169357447&set=a.557256773286787

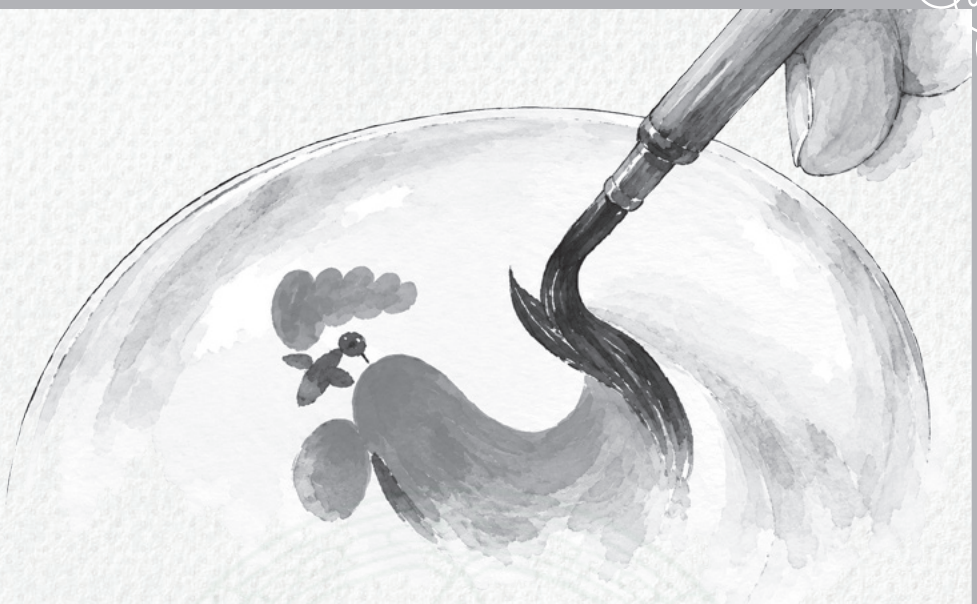

ชามไก่ลำปาง :
จากถ้วยชามพื้นบ้านสู่อัตลักษณ์เมือง

ชามไก่ลำปาง :
จากถ้วยชามพื้นบ้านสู่อัตลักษณ์เมือง*

หากมีโอกาสไปเยี่ยมเยือนจังหวัดลำปาง หลายคนคงคุ้นตากับถ้วยชามลายไก่สีสันสดใสที่วางเรียงรายอยู่ตามร้านของฝากแทบทุกมุมถนน ลายไก่สีแดงตัวนั้นแม้ดูเรียบง่าย แต่กลับฝังแน่นอยู่ในความทรงจำของคนไทยมานานหลายทศวรรษ จนกลายเป็นภาพจำที่ผูกติดกับคำว่า “ลำปาง” อย่างแยกไม่ออก ทว่ามีน้อยคนที่ทราบว่าเบื้องหลังถ้วยชามใบเล็ก ๆ นี้ซ่อนเรื่องราวการอพยพข้ามแผ่นดิน และความมุ่งมั่นในการแสวงหาแหล่งดินขาว ซึ่งเชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมท้องถิ่นที่ยังคงขับเคลื่อนมาจนถึงปัจจุบัน บทความนี้จะนำผู้อ่านร่วมสำรวจรากเหง้าของถ้วยชามลายไก่ จากจุดเริ่มต้นที่เป็นเพียงภาชนะในครัวเรือน ผ่านเส้นทางที่ก้าวขึ้นเป็นสัญลักษณ์แห่งเมืองลำปาง จนถึงสถานการณ์ปัจจุบันที่อุตสาหกรรมเก่าแก่นี้กำลังเผชิญความท้าทายครั้งใหญ่

“...เครื่องปั้นลือนาม...”
ชามไก่ลำปาง เอกลักษณ์ของจังหวัดลำปาง

---

* นางสาวฉัตราภรน์ จินดาเดช นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

ก่อนจะเป็น “ชามไก่ลำปาง” : รากเหง้าจากแผ่นดินจีนสู่ดินขาวแจ้ห่ม

ชามไก่ ชามลายไก่ หรือชาวแต้จิ๋วเรียกว่า “โกยอั้ว” และปัจจุบันนิยมเรียก “ชามตราไก่” ไม่ได้กำเนิดที่ลำปาง แต่เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลมาจากแผ่นดินจีนแถบตำบลกอปี อำเภอไท้ปู มณฑลกวางตุ้ง ซึ่งเป็นแหล่งปั้นชามขาว ในอดีตชามขาวเหล่านี้จะถูกส่งไปวาดลวดลายที่ตำบลปังโคยซึ่งอยู่ติดกัน ตามธรรมเนียมท้องถิ่นที่นิยมวาดไก่ตัวผู้ลงบนถ้วยชาม ด้วยเชื่อกันว่าไก่เป็นสัญลักษณ์ของความขยันขันแข็งและความอุดมสมบูรณ์ จากนั้นจึงวางขายในตลาดจีนและส่งไปจำหน่ายแก่ชาวจีนโพ้นทะเลในหลายประเทศ รวมถึงประเทศไทยซึ่งมีชาวจีนอาศัยอยู่มาก ชามไก่หรือชามลายไก่เป็นที่นิยมในไทยมาตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยเฉพาะในหมู่ชาวจีนแต้จิ๋วที่นิยมรับประทานข้าวต้ม เพราะรูปทรงของชามเหมาะกับการใช้ตะเกียบพุ้ยตามวิถีการกินดั้งเดิม[๑]

เนื่องจากช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประเทศไทยยังไม่มีผู้ผลิตชามไก่หรือชามลายไก่ แต่ในตลาดมีปริมาณความต้องการซื้อสินค้าสูง พ่อค้าชาวจีนซึ่งอยู่แถวถนนทรงวาด ตลาดเก่าในกรุงเทพฯ จึงสั่งนำเข้ามาจากประเทศจีนเป็นหลัก เพราะในขณะนั้นมีราคาถูกมาก ต่อมาเมื่อเกิดสงครามจีน – ญี่ปุ่นขึ้น ส่งผลให้สินค้าขาดตลาดและมีราคาสูงขึ้น ด้วยเหตุนี้ ช่างชาวจีนที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาในประเทศไทยจึงเริ่มก่อเตาเผาแบบ “เตามังกร” ทำเครื่องปั้นดินเผารวมถึงชามไก่หรือชามลายไก่ ในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๐ – ๒๕๐๐ ทั้งในกรุงเทพฯ และเชียงใหม่ แต่ยังผลิตได้ไม่มากนัก เพราะขาดแคลนดินคุณภาพดี หลังการค้นพบแหล่งแร่ดินขาวคุณภาพดีเยี่ยมเหมาะแก่การทำเครื่องเซรามิกที่อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ช่างชาวจีนเหล่านี้ส่วนหนึ่งจึงพากันย้ายถิ่นฐานและร่วมกันบุกเบิกกิจการเครื่องปั้นดินเผาในพื้นที่จังหวัดลำปางในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๐ นับเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้จังหวัดลำปางพัฒนาเป็นศูนย์กลางการผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญของประเทศ[๒]

ในด้านลวดลาย การวาดลายไก่ประดับถ้วยชามนั้น นอกจากเป็นการสืบทอดฝีมือตามแบบช่างจีนดั้งเดิม ยังสอดรับกับตำนานเก่าแก่ของเมืองลำปาง ซึ่งเล่าว่าในอดีตเมืองลำปางมีชื่อเรียกว่า “กุกกุฏนคร” แปลว่าเมืองไก่ (บางตำนานก็เรียก “เมืองไก่เผือก”) เนื่องด้วยครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่เมืองนี้ วันนั้นท้องฟ้ามืดครึ้มเป็นหมอกจนแยกไม่ออกว่าเป็นเวลาใด มีเจ้าฤาษี ๕ ตน ได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าไปแล้ว แต่เกิดกริ่งเกรงว่าจะถวายผิดเวลา พระอินทร์จึงเนรมิตกายเป็น “ไก่พู่ (ตัวผู้) เผือก” ตัวใหญ่ ขันขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าเสวยเสร็จและบ้วนปาก เพื่อให้เจ้าฤาษีเหล่านั้นรู้ว่ายังไม่เที่ยงวันและถวายภัตตาหารโดยไม่ผิดพระวินัย[๓]

---

[๑] สุวิช และอนุรักษ์ นภาวรรณ, “ชามไก่,” **เซรามิกส์** ๑๖, ๓๘ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๕): ๓๙ – ๔๐.

[๒] เรื่องเดียวกัน, ๔๐. และ กรมทรัพย์สินทางปัญญา, “ประกาศกรมทรัพย์สินทางปัญญา เรื่อง การขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ชามไก่ลำปาง ทะเบียนเลขที่ สช ๕๖๑๐๐๐๖๐,” ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๖.

[๓] สรัสวดี อ๋องสกุล, “ตำนานเมืองลคร,” ใน **พินิจตำนานลำปาง** (เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๘), ๑๑๙ – ๑๒๑.

ดังนั้น ถ้วยชามลายไก่จังหวัดลำปางจึงมิใช่เพียงภาชนะเครื่องใช้ทั่วไป แต่เป็นงานฝีมือที่สะท้อนภูมิปัญญาช่างและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นล้านนาอย่างเป็นรูปธรรม และเป็นความภาคภูมิใจของชาวลำปางที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

กำเนิดตราสินค้า : ก้าวแรกของชามไก่ลำปาง

โรงงานผลิตชามลายไก่แห่งแรกของจังหวัดลำปางมีชื่อว่า "โรงงานร่วมสามัคคี" ตั้งอยู่ที่บ้านป่าขาม อำเภอเมืองลำปาง ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยกลุ่มช่างปั้นชาวจีน ได้แก่ นายอี้ (ซิมหยู) แซ่ฉิน[๔] หรือนายซิมหยู นายเซี่ยะหยุย แซ่อื้อ นายซิวกิม แซ่กว๊อก และนายซือเมน แซ่เทน[๕] ต่อมาในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๒ - ๒๕๐๕ มีกลุ่มชาวจีนชักชวนกันมาก่อตั้งโรงงานเพิ่มขึ้นอีกหลายแห่ง และจากจุดเริ่มต้นเล็ก ๆ นี้ ส่งผลให้ถ้วยชามลายไก่ของจังหวัดลำปางได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นแหล่งผลิตถ้วยชามลายไก่ที่สำคัญและมีปริมาณการผลิตมากที่สุดในประเทศ[๖]

อย่างไรก็ตาม มีข้อเท็จจริงบางประการที่มักทำให้เกิดความสับสนอยู่บ่อยครั้ง นั่นคือ ถ้วยชามลายไก่ หรือที่เรียกทั่วไปว่า "ชามตราไก่" ไม่ใช่ชื่อสินค้าหรือตราสินค้า (Brand) ของบริษัทใดบริษัทหนึ่ง แต่เป็นชื่อเรียกลายไก่ที่ปรากฏอยู่บนภาชนะซึ่งผู้ประกอบการหลายรายในจังหวัดลำปางต่างผลิตและจำหน่ายภายใต้ลายนี้ร่วมกัน กล่าวอีกนัย คือ "ตราไก่" หรือลายไก่เป็นมรดกทางปัญญาและสินทรัพย์ร่วมกันของช่างปั้นแห่งเมืองลำปางทั้งหมด มิใช่กรรมสิทธิ์ของผู้ผลิตรายใดรายหนึ่งเพียงผู้เดียว

ทั้งนี้ รูปลักษณ์ดั้งเดิมของชามลายไก่รุ่นแรก ๆ มีลักษณะเป็นทรงแปดเหลี่ยมเกือบกลม ปากบาน มีรอยบุ๋มเล็กน้อยรับกับเหลี่ยมชามด้านนอก ส่วนฐานชามทำเป็นเชิง เคลือบด้วยน้ำเคลือบขี้เถ้า แล้ววาดลวดลายบนเคลือบด้วยมือเป็นรูปไก่ตัวผู้ ขนคอและลำตัวสีแดง หางและขาสีดำ ยืนอยู่บนพื้นหญ้าสีเขียว มีดอกโบตั๋นสีชมพูอมม่วงประดับอยู่ด้านซ้าย และต้นกล้วยสามใบสีเขียวอยู่ด้านขวา นอกจากนี้ ชามบางใบยังปรากฏภาพค้างคาวห้อยหัวอยู่ฝั่งตรงข้ามกับไก่ด้วย ชามลายไก่ยุคแรกเริ่ม มี ๔ ขนาด ตั้งแต่ขนาด ๕ นิ้ว ถึง ๘ นิ้ว โดยขนาดปากชามที่มีความกว้าง

---

[๔] นายอี้ (ซิมหยู) แซ่ฉิน เป็นชื่อที่ปรากฏตามข้อมูลพิพิธภัณฑ์เซรามิคธนบดี. พิพิธภัณฑ์เซรามิคธนบดี, **ประวัติความเป็นมา ธนบดีเซรามิค**, เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://dhanabadee.com/aboutus-company

[๕] หลังการก่อตั้งโรงงานร่วมสามัคคีได้ ๓ ปี หุ้นส่วนกิจการเหล่านั้นก็ได้แยกตัวออกไปเปิดโรงงานผลิตถ้วยชามของตนเอง โดยนายอี้ (ซิมหยู) แซ่ฉิน หรือนายซิมหยู ตั้งโรงงานธนบดีสกุล นายเซี่ยะหยุย แซ่อื้อ ตั้งโรงงานไทยมิตร นายซิวกิม แซ่กว๊อก ตั้งโรงงานกฎชาญเจริญ และนายซือเมน แซ่เทน ตั้งโรงงานเจริญเมือง ดูรายละเอียดใน สุวิช และอนุรักษ์ นภาวรรณ, "ชามไก่," **เซรามิกส์**: ๔๐.

[๖] เรื่องเดียวกัน.

๕ นิ้ว เรียก “เสี่ยวเต้า” ขนาด ๖ นิ้ว เรียก “ตั่วเต้า” ขนาด ๗ นิ้ว เรียก “ยี่ไห้” และขนาด ๘ นิ้ว เรียก “เต่งไห้” ซึ่งชามขนาดเล็กจะนิยมใช้กันในครัวเรือนและร้านข้าวต้มชั้นผู้ดี ส่วนชามขนาดใหญ่จะนิยมใช้ในหมู่แรงงานที่ต้องการปริมาณอาหารมาก[๗]

ในช่วงเริ่มต้น แม้การผลิตถ้วยชามลายไก่ของจังหวัดลำปางจะได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย แต่ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๕ - ๒๕๑๐ เนื่องจากมีการเปิดโรงงานผลิตจำนวนมากแต่ดำเนินกิจการไม่ประสบผลสำเร็จ จึงเกิดความสูญเสียในกระบวนการผลิตวัตถุดิบ คุณภาพของสินค้าไม่มีความสม่ำเสมอ ส่งผลให้ราคาสินค้าตกต่ำและสามารถจำหน่ายได้เพียงเฉพาะในท้องถิ่นเท่านั้น ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๖ ผู้ประกอบการในพื้นที่จึงร่วมกันก่อตั้ง “ชมรมเครื่องปั้นดินเผาลำปาง” ขึ้น เพื่อผลักดันให้ราคาถ้วยชามลายไก่ให้มีมาตรฐานเดียวกันและยุติปัญหาการตัดราคากันเอง นับจากนั้นเป็นต้นมา อุตสาหกรรมเซรามิกของจังหวัดลำปางก็เจริญรุ่งเรืองอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งผู้ประกอบการยังได้ปรับปรุงและนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ มาใช้ในการผลิต เช่น มีการปรับเปลี่ยนระบบเชื้อเพลิงมาใช้แก๊สปิโตรเลียมเหลว หรือแก๊สแอลพีจี (LPG) ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง เนื่องจากช่วยประหยัดพลังงาน ลดมลพิษในสิ่งแวดล้อม และยกระดับผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพดีขึ้น รวมถึงทำให้เกิดขยายสายการผลิตไปสู่ผลิตภัณฑ์เซรามิกรูปแบบอื่น ๆ อีกนานาชนิด สามารถส่งออกไปขายต่างประเทศได้ ภายหลังใน พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้มีการยกระดับชมรมขึ้นเป็น “สมาคมเครื่องปั้นดินเผาลำปาง” เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับภาครัฐและขับเคลื่อนอุตสาหกรรมเซรามิกของจังหวัดให้เป็นที่รู้จักในระดับสากลยิ่งขึ้น[๘]

ภายหลังการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างมั่นคงด้วยพลังความร่วมมือในทุกมิติของผู้ประกอบการการผลิตถ้วยชามลายไก่กลับต้องเผชิญความผันผวนจากปัจจัยภายในและภายนอกประเทศอีกระลอก ซึ่งส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญและเริ่มสั่นคลอนความรุ่งเรืองที่เคยมีมา

จากเตาเผาโบราณสู่สายการผลิตสมัยใหม่

ในยุคแรกเริ่มของกระบวนการผลิตชามลายไก่ ช่างปั้นจะนำดินขาวหมักเปียกแล้วขึ้นรูปภาชนะด้วยมือบนแป้นหมุนที่ประยุกต์มาจากล้อจักรยานเก่า จากนั้นปั้นต่อเติมขาชามแล้วนำไปผึ่งทิ้งไว้ให้แห้งตามธรรมชาติ เมื่อชิ้นงานแห้งสนิทดีแล้วจึงนำไปชุบน้ำเคลือบใสที่มีส่วนผสมจากขี้เถ้าแกลบผสมปูนหอยและดินขาว ก่อนจะนำชิ้นงานดิบเข้าเผาในเตามังกร (เตาฟืนโบราณ) ซึ่งเป็นเตาเผาที่สร้างทอดตัวยาวตามแนวลาดชันของเนินดินเพื่อส่งผ่านความร้อน เมื่อผ่านการเผารอบแรกจนชิ้นงานสุกเป็นชามขาวแล้ว ช่างฝีมือจะใช้พู่กันจีนเขียนลวดลายลงบนผิวเคลือบด้วยมือทุกใบ

---

[๗] เรื่องเดียวกัน, ๓๙.

[๘] กรมทรัพย์สินทางปัญญา, “ประกาศกรมทรัพย์สินทางปัญญา เรื่อง การขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ชามไก่ลำปาง ทะเบียนเลขที่ สช ๕๖๑๐๐๐๖๐”.

ทั้งนี้ การวาดลายไก่ยุคแรกเริ่มอันเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดลำปางนั้น ช่างฝีมือจะตวัดพู่กันวาดลวดลายเป็นรูปไก่ตัวผู้ที่มีขนคอและลำตัวสีแดง หางและขาสีดำ กำลังเยื้องกรายอยู่บนพื้นหญ้าสีเขียว เคียงคู่กับดอกโบตั๋นและต้นกล้วยอันเป็นมงคลตามคติความเชื่อจีนโบราณ ชิ้นงานที่เขียนลวดลายเสร็จแล้วจะถูกนำไปเข้าเตาอบกลมเพื่อเผาไล่สีซ้ำอีกครั้งด้วยไฟต่ำ เพื่อให้เนื้อสีหลอมละลายติดแน่นทนนาน กรรมวิธีแบบดั้งเดิมที่ต้องเผาซ้ำและวาดด้วยมือเช่นนี้แม้จะทำให้ลายไก่แต่ละตัวบนถ้วยชามมีท่วงท่าและน้ำหนักสีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวไม่ซ้ำกันแม้แต่ใบเดียว ทว่าก็กลายเป็นข้อจำกัดที่ทำให้กระบวนการผลิตล่าช้าและได้ปริมาณน้อย เนื่องจากทุกขั้นตอนต้องพึ่งพาฝีมือช่างเป็นสำคัญ[๙]

เริ่มต้นกระบวนการผลิต : การทำฐานชาม (ต่อขา) ด้วยมือ

ที่มา: ภาพจากคลิปวิดิโอเผยแพร่ใน https://dhanabadee.com/product/detail?id=4

[๙] สุวิช และอนุรักษ์นภาวรรณ, "ชามไก่," **เซรามิกส์**: ๓๙ – ๔๑. และ สุวิช นภาวรรณ, "ชีวิตนี้...เพื่อเซรามิก," **เซรามิกส์** ๑๖, ๓๘ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๕): ๓๓.

“เตามังกร”
เตาฟืนโบราณที่โรงงานสยามเซรามิก
ของคุณรัตนา สินวรรณกุล
บุตรสาวของนายเซี่ยะหยุย
(หรือ เซี่ยะหยู) แซ่อึ้ง
อดีตผู้ร่วมก่อตั้งโรงงานร่วมสามัคคี
ซึ่งภายหลังแยกตัวมาตั้งโรงงานไทยมิตร

ผลิตภัณฑ์ที่รอการเขียนลาย

ที่มา: http//www.lannapost.net/2015/12/blog-post_15.html#google_vignette

จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของอุตสาหกรรมนี้เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๔[๑๐] เมื่อโรงงานเสถียรภาพที่อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นโรงงานเซรามิกหรือโรงงานผลิตชามลายไก่ขนาดใหญ่ นำเทคโนโลยีเตาอุโมงค์น้ำมันมาใช้แทนเตาฟืนเป็นแห่งแรกควบคู่กับการใช้เทคนิคการวาดลวดลายใต้เคลือบที่สามารถเผาชิ้นงานและน้ำเคลือบให้สุกได้ในคราวเดียวโดยไม่ต้องอบสีซ้ำ ทำให้ช่วยลดระยะเวลาและต้นทุนการผลิตได้มาก แม้ลวดลายจะมีความละเอียดน้อยลงกว่าเดิม แต่ราคาที่ถูกลงทำให้ถ้วยชามลายไก่แบบใหม่นี้ตีตลาดได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งในห้วงเวลาดังกล่าว นายสุวิช นภาวรรณ[๑๑] ดำรงตำแหน่งผู้จัดการโรงงานเสถียรภาพและเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษาเรียนรู้

---

๑๐ มีความคลาดเคลื่อนเล็กน้อยเกี่ยวกับข้อมูลปีที่โรงงานเสถียรภาพ (พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๓๒) เปลี่ยนมาใช้เตาอุโมงค์น้ำมันแทนเตาฟืนเป็นแห่งแรก โดยข้อมูลจากบทความ เรื่อง ชีวิตนี้...เพื่อเซรามิก ของ สุวิช นภาวรรณ ระบุว่าเป็น พ.ศ. ๒๕๐๔ ขณะที่บทความ เรื่อง ชามไก่ ของสุวิช นภาวรรณ และอนุรักษ์ นภาวรรณ ระบุว่า เป็น พ.ศ. ๒๕๐๕ ดูรายละเอียดใน สุวิช นภาวรรณ, “ชีวิตนี้...เพื่อเซรามิก,” **เซรามิกส์**: ๓๑ และ ๓๓. และ สุวิช และอนุรักษ์ นภาวรรณ, “ชามไก่,” **เซรามิกส์**: ๔๑. อย่างไรก็ตาม ในบทความนี้ใช้ข้อมูลจากบทความ เรื่อง ชีวิตนี้...เพื่อเซรามิก ของ สุวิช นภาวรรณ เนื่องจากเป็นข้อมูลที่มาจากอัตชีวประวัติผู้เขียนโดยตรง

๑๑ นายสุวิช นภาวรรณ (พ.ศ. ๒๔๗๔ - ๒๕๕๕) เป็นบุคคลสำคัญผู้บุกเบิกและวางรากฐานเทคโนโลยีเตาเผาเซรามิกสมัยใหม่ในจังหวัดลำปาง และเป็นผู้ก่อตั้งโรงงานอินทราเครื่องเคลือบ ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นบริษัท อินทราเซรามิค จำกัด นอกจากนี้ ดำรงตำแหน่งประธานคนแรกของสมาคมเครื่องปั้นดินเผาลำปาง ใน พ.ศ. ๒๕๓๒ และเป็นผู้ริเริ่มจัดงาน “ลำปางเซรามิกแฟร์”

การวาดลายแต่งแต้มจิตวิญญาณ :
ช่างกำลังใช้พู่กันตวัดสีดำเขียนหางไก่ลงบนตัวชาม
หลังจากระบายสีที่ตัวและหงอนเสร็จแล้ว
ซึ่งเป็นเอกลักษณ์งานทำมือ (Handmade)
ของชามไก่ลำปาง

ผลิตภัณฑ์ที่วาดลายเสร็จแล้ว

ที่มา: ภาพจากคลิปวิดิโอเผยแพร่ใน https://dhanabadee.com/product/detail?id=4

ระบบเตาสมัยใหม่นี้ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๒๔ เมื่อนายสุวิชย้ายมาประกอบธุรกิจที่ลำปาง จึงได้นำองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยีเตาเผามาปรับใช้ โดยเป็นผู้นำในการสร้างเตาเผาเซรามิกสมัยใหม่ที่ใช้แก๊สปิโตรเลียมเหลวหรือแก๊สแอลพีจี (LPG) เป็นเชื้อเพลิงแทนการใช้เตาฟืนและเตาน้ำมัน อีกทั้งให้ความช่วยเหลือและถ่ายทอดเทคนิคในการก่อสร้างเตาเผาแก๊สระบบก้าวหน้าให้แก่โรงงานเซรามิกอื่น ๆ ทั่วจังหวัดลำปาง พลังการขับเคลื่อนทางเทคโนโลยีดังกล่าว ประกอบกับระดับราคาผลิตภัณฑ์ที่ย่อมเยาลงอย่างมาก ส่งผลให้ถ้วยชามลายไก่ยุคใหม่สามารถขยายฐานความนิยม ตีตลาดได้อย่างกว้างขวาง และพลิกโฉมหน้าอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาท้องถิ่นของลำปางให้ก้าวสู่สายการผลิตสมัยใหม่อย่างเต็มตัว[๑๒]

ในปัจจุบัน กระบวนการผลิตโดยทั่วไปประกอบด้วยขั้นตอนหลัก ๆ ดังนี้ เริ่มจากการเตรียมดินด้วยการผสมน้ำกับดินขาวลำปาง ดินดำ หินฟันม้า และทรายแก้ว เพื่อให้ได้เนื้อดินที่มีความเหนียวและแข็งแกร่งคงรูป ก่อนจะนำไปขึ้นรูปชิ้นงานด้วยแม่พิมพ์ และนำไปผ่านเผารอบแรก (เผาดิบ) ด้วยความร้อนต่ำ กรณีวาดลวดลายใต้เคลือบ ช่างจะนำชิ้นงานที่ผ่านการเผาดิบแล้วมาเขียนลวดลายและนำไปชุบน้ำเคลือบใส โดยการเคลือบแบบจุ่มหรือพ่น แล้วไปเผาแบบสันดาปสมบูรณ์

---

[๑๒] สุวิช นภาวรรณ, “ชีวิตนี้...เพื่อเซรามิก,” **เซรามิกส์**: ๓๑ – ๓๓. และ “๓ ทศวรรษ อินทราเซรามิค,” **เซรามิกส์** ๑๖, ๓๘ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๕): ๓๕.

ด้วยความร้อนสูงจนน้ำเคลือบหลอมละลายเรียบเนียนเป็นผิวกระจกใสปกป้องลวดลาย ส่วนกรณีวาดลวดลายบนเคลือบ ช่างจะนำชิ้นงานที่ผ่านการเผาดิบแล้วไปชุบน้ำเคลือบใสและเผาด้วยความร้อนสูงให้สุกเป็นชามสีขาวเสียก่อน จากนั้นจึงนำชิ้นงานที่เผาแล้วมาเขียนลวดลายแล้วนำไปเผาซ้ำอีกครั้งด้วยความร้อนต่ำเพื่อให้เนื้อสีละลายติดแน่นทนนาน ซึ่งระดับอุณหภูมิและระยะเวลาในการเผาแต่ละรอบ อาจแตกต่างกันไปตามประเภทของผลิตภัณฑ์และตามโครงสร้างระบบเตา รวมถึงประเภทเชื้อเพลิงที่แต่ละโรงงานเลือกใช้[๑๓]

ความแตกต่างที่สำคัญที่สุดระหว่าง “ชามไก่ลำปาง” กับสินค้าเลียนแบบจากต่างประเทศอยู่ที่ขั้นตอนการวาดลาย ขณะที่ผลิตภัณฑ์จากท้องถิ่นลำปางให้ความสำคัญกับการวาดลวดลายด้วยมือของช่างฝีมือผู้เชี่ยวชาญ ส่งผลให้ภาพไก่แต่ละตัวมีท่วงท่าและน้ำหนักสีที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นลักษณะการโก่งคอหรือการเดินคุ้ยเขี่ยหาอาหาร ส่วนสินค้าราคาถูกจากต่างประเทศมักใช้เทคนิคติดสติกเกอร์หรือเครื่องจักรพิมพ์ลายซ้ำกันทุกใบ แม้ผิวสัมผัสเรียบเนียนตามรูปแบบอุตสาหกรรม แต่กลับปราศจากจิตวิญญาณของงานหัตถศิลป์โดยสิ้นเชิง ซึ่งการทะลักเข้ามาของสินค้าเลียนแบบราคาถูกเหล่านี้ ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่เริ่มสั่นคลอนความรุ่งเรืองของชามไก่ลำปางในเวลาต่อมา

เมื่อความรุ่งเรืองเริ่มสั่นคลอน ตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมา อุตสาหกรรมเซรามิกลำปางเคยเป็นแหล่งรายได้สำคัญของจังหวัด โดยสร้างมูลค่าการส่งออกเฉลี่ยปีละหลายพันล้านบาท อย่างไรก็ตาม แรงกดดันจากการแข่งขันกับสินค้าจีนได้ก่อตัวมาตั้งแต่หลังจากประเทศจีนเข้าเป็นสมาชิกองค์การการค้าโลก (WTO) ใน พ.ศ. ๒๕๔๔ และทวีความรุนแรงเรื่อยมา[๑๔] แต่ในช่วง พ.ศ. ๒๕๖๗ เป็นต้นมา สถานการณ์กลับพลิกผันอย่างรุนแรง เมื่อสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปตั้งกำแพงภาษีสินค้าจีน ส่งผลให้ผู้ผลิตจีนต้องระบายสินค้าส่วนเกินไปยังตลาดอื่น ๆ รวมถึงประเทศไทย ถ้วยชามลายไก่ของลำปางที่เคยครองตลาดและทำราคาได้ดี จึงต้องเผชิญกับการแข่งขันที่ดุเดือดกับสินค้านำเข้าราคาต่ำ จนทำให้สินค้าบางชนิดมีราคาขายหน้าโรงงานลดฮวบลงเหลือเพียงชิ้นละไม่กี่บาท

นอกจากปัญหาด้านราคา ผู้ประกอบการในพื้นที่ยังต้องแบกรับต้นทุนพลังงานจากราคาแก๊สเชื้อเพลิงที่พุ่งสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งคิดเป็นสัดส่วนสูงถึงเกือบร้อยละ ๔๐ ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด ขณะเดียวกันยังมีภาระค่าแรงงานที่ปรับตัวสูงขึ้นทุกปีตามกฎหมาย นอกจากนี้ อุตสาหกรรมท้องถิ่นยังถูกซ้ำเติมด้วยการเข้ามาของแพลตฟอร์มอีคอมเมิร์ซข้ามชาติที่เปิดช่องทางขายตรงทำให้สินค้าราคาถูกจากต่างประเทศเข้าถึงผู้บริโภคไทยได้สะดวกกว่าเดิม ประกอบกับ

---

๑๓ กรมทรัพย์สินทางปัญญา, “ประกาศกรมทรัพย์สินทางปัญญา เรื่อง การขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ชามไก่ลำปาง ทะเบียนเลขที่ สช ๕๖๑๐๐๐๖๐”.

๑๔ มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และคณะ, **รายงานฉบับสมบูรณ์ กรณีศึกษา: ลำปางเซรามิกซิตี้** (เชียงใหม่: มูลนิธิสถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ (PPSI), ๒๕๖๒), ๖-๒. และ “๓ ทศวรรษ อินทราเซรามิค,” **เซรามิกส์**: ๓๗.

ตลาดส่งออกหลักอย่างประเทศเมียนมาเกิดภาวะชะลอกำลังซื้อเนื่องจากปัญหาความไม่สงบภายในประเทศและมีความผันผวนของค่าเงินจ๊าด และยิ่งกว่านั้น ห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ภายในประเทศบางแห่งเริ่มนำเข้าสินค้าจากจีนโดยตรงแทนการสั่งซื้อจากจากกลุ่มโรงงานในลำปางเช่นเดิม

วิกฤตการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น ล้วนส่งผลกระทบอย่างรุนแรงทั้งทางตรงและทางอ้อม มีรายงานว่าโรงงานเซรามิกในจังหวัดลำปางต้องปิดตัวลงไปแล้วกว่าครึ่งหนึ่งและมูลค่าการส่งออกรวมมีแนวโน้มจะลดลงต่ำกว่าหลักพันล้านบาทเป็นครั้งแรกในรอบหลายปี ข้อมูลนี้สอดคล้องกับรายงานข่าวของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส (Thai PBS) ที่ระบุว่า ผู้ประกอบการเซรามิกในพื้นที่ซึ่งเคยมีอยู่กว่า ๒๐๐ แห่ง ได้ปิดกิจการลงแล้วมากกว่า ๑๐๐ แห่ง เนื่องจากไม่สามารถแบกรับต้นทุนและสภาวะไม่มีคำสั่งซื้อเข้ามา ส่งผลให้รายได้รวมของอุตสาหกรรมเซรามิกลำปางที่เคยสูงถึงปีละกว่าหลายพันล้านบาท หายไปถึง ๒ ใน ๓ ส่วน ปรากฏการณ์นี้ สะท้อนภาพชัดเจนผ่านกิจการโรงงานขนาดใหญ่อย่างบริษัทลำปางศิลปนคร จำกัด ที่ต้องหยุดเดินเครื่องจักรหลัก ลดจำนวนพนักงานลงจนเหลือเพียงไม่กี่คน และปรับลดวันทำงานเหลือเพียงสัปดาห์ละไม่กี่วัน จนแรงงานฝีมือจำนวนมากต้องออกไปแสวงหารายได้เสริมนอกภาคอุตสาหกรรมเพื่อประทังชีวิต[๑๕]

ทางออกที่กำลังถูกค้นหา การเผชิญวิกฤตการณ์รอบด้าน ส่งผลให้ผู้ประกอบการในพื้นที่รวมตัวกันผ่านสมาคมเครื่องปั้นดินเผาลำปาง เรียกร้องให้ภาครัฐเข้ามาช่วยเหลือเยียวยาอย่างเร่งด่วน ทั้งด้านการตรวจสอบการนำเข้าสินค้าเซรามิกให้เป็นไปตามกฎหมาย การจัดหาแหล่งสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำที่ไม่ต้องผ่านธนาคารพาณิชย์ และการอุดหนุนมาตรการค่าพลังงานเพื่อลดต้นทุนการผลิต[๑๖]

ส่วนแนวทางการปรับตัวระยะยาว แนวคิดหนึ่งที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง คือการยกระดับอุตสาหกรรมจาก “เซรามิกเทเบิ้ลแวร์” (Tableware) หรือภาชนะเครื่องใช้บนโต๊ะอาหารแบบดั้งเดิม ไปสู่ภาคอุตสาหกรรม “แอดวานซ์เซรามิก” (Advanced Ceramics) ซึ่งเป็นการนำเทคโนโลยีเซรามิกขั้นสูงมาผลิตเป็นชิ้นส่วนที่มีมูลค่าสูงขึ้น อาทิ ชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์ แบตเตอรี่ยุคใหม่ วัสดุทันตกรรม (ฟันปลอม) หรืออุปกรณ์เกี่ยวกับเครื่องกรองน้ำ โดยมีรายงานว่าปัจจุบันเริ่มมีโรงงาน ๔ - ๕ แห่ง ทดลองปรับเปลี่ยนสายการผลิตไปในทิศทางดังกล่าวแล้ว โดยอาศัยความร่วมมือและงานวิจัยพัฒนาร่วมกับสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น

---

[๑๕] Spacebar, **ตราไก่จีนvsไก่ลำปาง ทำตลาดเซรามิกยอดตก-ปิดโรงงาน**, เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://spacebar.th/business/chinese-chicken-brand-bowl-lampang-ceramic-factory-closed และ MGR Online, **LPG พุ่งปรี๊ด! เถ้าแก่เซรามิกลำปางฮือจี้นายกฯ ช่วย ชี้ราคาก๊าซสูงเป็นประวัติการณ์แล้ว**, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://mgronline.com/local/detail/9610000051130

[๑๖] เกษม แซ่ก๊อ, **เซรามิกลำปางวิกฤต โรงงานปิดแล้วกว่าครึ่ง วอนรัฐเร่งช่วยเหลือ**, เข้าถึงเมื่อ ๑๓ กันยายน ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.thaipbs.or.th/news/content/508971 และ ครอบครัวข่าว ๓, **วอนรัฐ ทำอะไรสักอย่าง! ธุรกิจชามตราไก่ ลำปาง วิกฤต โดนจีนตีตลาด ทำขายใบละ ๕ บาท**, เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://ch3plus.com/news/economy/morning/412585

นอกจากนี้ หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนในจังหวัดลำปางยังร่วมมือกันพยุงธุรกิจท้องถิ่นผ่านกิจกรรมส่งเสริมการขาย เช่น งาน “ลำปางเซรามิกแฟร์” ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปลายปี และงาน “เซรามิกสร้างสรรค์และหัตถกรรมลำปาง” ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณขับเคลื่อนจากกองทุนพัฒนาไฟฟ้าโรงไฟฟ้าแม่เมาะ เพื่อเปิดพื้นที่ให้โรงงานสามารถนำสินค้ามาจำหน่ายตรงสู่มือผู้บริโภคโดยไม่ผ่านคนกลาง[๑๗]

เครื่องหมายรับรองคุณภาพและหนทางสู่ตลาดส่งออก ท่ามกลางความท้าทายเหล่านี้ ผลิตภัณฑ์ชามไก่ลำปางยังมีจุดแข็งสำคัญทางกฎหมายที่สินค้าเลียนแบบต่างชาติไม่อาจเทียบเคียงได้ นั่นคือการได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ หรือ GI (Geographical Indications) จากกรมทรัพย์สินทางปัญญา โดยมีการยื่นคำขอเมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๔ และได้รับการประกาศอย่างเป็นทางการในวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ภายใต้ทะเบียนเลขที่ สช ๕๖๑๐๐๐๖๐[๑๘] ทั้งนี้ ให้มีผลย้อนไปถึงวันที่ยื่นคำขอการขึ้นทะเบียนนี้ครอบคลุมพื้นที่การผลิตถึง ๑๓ อำเภอในจังหวัดลำปางที่มีแหล่งดินพิเศษเฉพาะถิ่น

สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ถือเป็นทรัพย์สินทางปัญญาประเภทหนึ่งเช่นเดียวกับเครื่องหมายการค้าและสิทธิบัตร โดยเกิดขึ้นได้จากความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยธรรมชาติและฝีมือมนุษย์ในพื้นที่หนึ่ง ๆ ดังนั้น การที่ชามลายไก่ได้รับการรับรองในระดับนี้ จึงช่วยสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ตัวผลิตภัณฑ์ในสายตาผู้บริโภคและคู่ค้าในตลาดต่างประเทศ เพราะเป็นเครื่องยืนยันอย่างเป็นทางการว่าสินค้านี้ผลิตด้วยวัตถุดิบและภูมิปัญญาเชิงช่างของเมืองลำปางเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม คุณค่าระดับสากลของสินค้าชนิดนี้ยังได้รับการตอกย้ำ เมื่อ Google ได้จัดทำ Doodle พิเศษบนหน้าเว็บไซต์เพื่อเฉลิมฉลองครบรอบ ๙ ปี ของการขึ้นทะเบียนชามลายไก่หรือชามไก่ลำปางเป็นสินค้า GI เมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๕ ซึ่งเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ว่าเรื่องราวของถ้วยชามใบเล็ก ๆ จากลำปางได้รับการยอมรับในระดับสากล[๑๙]

---

[๑๗] Spacebar, **ตราไก่จีนvsไก่ลำปาง ทำตลาดเซรามิกยอดตก-ปิดโรงงาน**. และ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจังหวัดลำปาง, **เริ่มแล้ว งานเซรามิกสร้างสรรค์และหัตถกรรมลำปาง ๑๐ – ๑๓ ก.ค. ๖๘**, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://radiolampang.prd.go.th/th/content/category/detail/id/9/iid/405006

[๑๘] กรมทรัพย์สินทางปัญญา, “ประกาศกรมทรัพย์สินทางปัญญา เรื่อง การขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ชามไก่ลำปาง ทะเบียนเลขที่ สช ๕๖๑๐๐๐๖๐”.

[๑๙] Sarakadee Lite, **๙ ความลับ ชามตราไก่ลำปาง สินค้า GI ที่ Google Doodles ร่วมเฉลิมฉลอง**, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.sarakadeelite.com/brand-story/lampang-rooster-bowl/

จากของใช้ในครัวสู่อัตลักษณ์ของเมือง สิ่งที่ทำให้ผลิตภัณฑ์ชามไก่ลำปางแตกต่างจากผลิตภัณฑ์เซรามิกทั่วไป คือการที่ได้ก้าวข้ามบทบาทจากเพียง “ภาชนะใส่อาหาร” สู่การเป็น “สัญลักษณ์ประจำจังหวัดลำปาง” อย่างเต็มตัว ปัจจุบันลายไก่ปรากฏอยู่บนสินค้าหลากหลายประเภทนอกจากบนถ้วยชาม ทั้งเสื้อผ้า ของตกแต่งบ้าน และของที่ระลึกต่าง ๆ จนถูกเรียกว่าเป็น “ซอฟต์พาวเวอร์” (Soft Power) ของจังหวัดลำปางไปแล้ว ดังตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนปรากฏการณ์นี้ได้ดี คือกรณีมีนักการเมืองระดับชาติสวมเสื้อลายไก่ลงพื้นที่จังหวัดลำปางขอบคุณประชาชน สร้างความสนใจในวงกว้างต่อลวดลายนี้อีกครั้งหนึ่ง[๒๐]

ความพยายามผลักดันชามไก่ให้เป็นอัตลักษณ์เมืองอย่างเป็นทางการยังปรากฏชัดในโครงการพัฒนา “แบรนด์เมืองลำปาง” ซึ่งเป็นแผนงานหนึ่งภายใต้ยุทธศาสตร์พัฒนาเมืองเพื่อรองรับการท่องเที่ยว โดยกำหนดอัตลักษณ์แบรนด์ภายใต้แนวคิด CHARM อันประกอบด้วย เสน่ห์ (Charming) มรดก (Heritage) ศิลปะ (Artistic) การพักผ่อน (Relax) และความทรงจำ (Memories) พร้อมทั้งออกแบบมาสคอตประจำเมืองในชื่อ “น้องชามไก่” และกำหนดสโลแกนประจำเมืองว่า “หลงเสน่ห์ ลืมเวลา” สะท้อนให้เห็นว่าลวดลายไก่บนถ้วยชามได้รับการยกระดับขึ้นเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของจังหวัดอย่างเป็นทางการในระดับนโยบายแล้ว[๒๑] สอดคล้องกับคำขวัญประจำจังหวัดลำปางวรรคหนึ่งว่า “...เครื่องปั้นลือนาม...” ซึ่งเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของจังหวัดมาช้านาน

นอกจากนี้ งานประจำปี เช่น งาน “ลำปางเซรามิกแฟร์” ก็เป็นอีกหนึ่งกลไกสำคัญที่ตอกย้ำอัตลักษณ์นี้ โดยจัดขึ้นต่อเนื่องนับตั้งแต่การก่อตั้งสมาคมเครื่องปั้นดินเผาลำปางใน พ.ศ. ๒๕๓๒ จนถึงปัจจุบันรวม ๓๘ ครั้ง กิจกรรมดังกล่าวไม่เพียงช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่นและสร้างรายได้หมุนเวียนในท้องถิ่น แต่ยังถูกบรรจุอยู่ในปฏิทินการท่องเที่ยวประจำปีที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติให้เดินทางมาเยือนลำปางอย่างต่อเนื่อง[๒๒]

---

[๒๐] MCOT, **ลวดลาย “ชามตราไก่” ซอฟต์พาวเวอร์ของลำปาง**, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://backbone.mcot.net/backbone/-/news/list/2928

[๒๑] มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และคณะ, **รายงานฉบับสมบูรณ์ กรณีศึกษา: ลำปางเซรามิกซิตี้**, ๓-๑๗ - ๓-๑๘.

[๒๒] สำนักงานจังหวัดลำปาง, กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด, **บรรยายสรุปจังหวัดลำปาง เดือนมิถุนายน ๒๕๖๙**, เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www2.lampang.go.th/lp_document/25690630-briefing/ และ เทศบาลนครลำปาง, **ร่วมพิธีเปิดงาน “ลำปางเซรามิกแฟร์” ครั้งที่ ๓๘**, เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://lampangcity.go.th/th/news-view/open/ktm2mvmsf68s

การปรับตัวในยุคที่การแข่งขันเปลี่ยนไป

เมื่อรูปแบบตลาดเปลี่ยนแปลงไป วิธีการนำเสนอสินค้าก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนตามไปด้วย ผู้ประกอบการเซรามิกลำปางในปัจจุบันจึงไม่ได้นำเสนอชามไก่ลำปางเป็นเพียงสินค้าใช้สอยราคาประหยัดเหมือนในอดีต แต่เริ่มผลักดันให้เป็น “ของสะสมเชิงวัฒนธรรม” ที่มีคุณค่าทางจิตใจมากกว่าประโยชน์ใช้สอยพื้นฐาน ปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดคือการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เซรามิคธนบดี ซึ่งก่อตั้งโดยทายาทรุ่นที่สองของตระกูลธนบดีสกุล เพื่อสืบทอดเกียรติประวัติของนายอี้ (ซิมหยู) แซ่ฉิน หรือ อาปาอี้ ผู้บุกเบิกและร่วมก่อตั้งโรงงานเซรามิกแห่งแรกของจังหวัดลำปาง ภายในพิพิธภัณฑ์มีการสาธิตขั้นตอนการผลิตชามไก่แบบโบราณควบคู่กับกระบวนการผลิตสมัยใหม่ เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เห็นภาพรวมของประวัติศาสตร์อุตสาหกรรมนี้อย่างใกล้ชิด ด้วยรูปแบบการนำเสนอเชิงท่องเที่ยวเรียนรู้ที่สร้างสรรค์ดังกล่าว[๒๓] พิพิธภัณฑ์แห่งนี้จึงได้รับรางวัลยอดเยี่ยม (Thailand Tourism Gold Award) ประเภทแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยติดต่อกันถึง ๓ ครั้ง จนได้รับการยกระดับสู่รางวัลเกียรติยศ (Hall of Fame) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖[๒๔]

นอกจากนี้ ในมิติด้านการตลาดและวิถีการท่องเที่ยว ผู้ประกอบการรุ่นใหม่ยังได้ขยายช่องทางจำหน่ายผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์ และพัฒนาดีไซน์ร่วมสมัยให้ลายไก่ดั้งเดิมสามารถปรับใช้กับสินค้าประเภทใหม่ ๆ ได้หลากหลายยิ่งขึ้น เพื่อสร้างความแตกต่างจากสินค้านำเข้าราคาถูกที่เน้นปริมาณมากกว่าเรื่องราว เป็นจุดที่ถ้วยชามลายไก่แท้ยังคงได้เปรียบอยู่เสมอ

ผลิตภัณฑ์เซรามิกลายไก่
สินค้าขึ้นชื่อและเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดลำปาง

ที่มา: ภาพจากบทความ เรื่อง “ชามไก่”
ในวารสารเซรามิกส์

---

[๒๓] พิพิธภัณฑ์เซรามิคธนบดี, **ประวัติความเป็นมา ธนบดีเซรามิค**.และ Chiangraifocus, **ตำนานถ้วยก๋าไก่ลำปาง**, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.chiangraifocus.com/1775/

[๒๔] กรมประชาสัมพันธ์, **๒ แหล่งท่องเที่ยว จ.ลำปาง เข้ารับพระราชทานรางวัลอันทรงเกียรติ “Hall of Fame” จากทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี**, เข้าถึงเมื่อ ๑๓ กันยายน ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/2040/iid/218821 และ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, **ผลงานที่ได้รับรางวัล ปี ๒๕๖๖**, เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙, เข้าถึงได้จาก https://tourismawards.tourismthailand.org/last-awards-winner

บทสรุป

จากถ้วยชามใบเล็กที่ถือกำเนิดในแผ่นดินจีน ผ่านการอพยพข้ามน้ำข้ามทะเลของช่างปั้นผู้มากฝีมือมาบรรจบกับแหล่งดินขาวคุณภาพดีที่อำเภอแจ้ห่ม สอดรับกับตำนานเมืองกุกกุฏนครอันเก่าแก่ จนเติบโตและพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมที่หล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของจังหวัดลำปางมาหลายชั่วอายุคน เรื่องราวของชามไก่ลำปางสะท้อนให้เห็นว่าอัตลักษณ์ของเมืองไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา และความพยายามของผู้คนหลายรุ่นที่ร่วมกันสร้างขึ้น

ยิ่งกว่านั้น คุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมดังกล่าว ยังได้เปลี่ยนผ่านชามลายไก่ให้กลายเป็นของสะสมที่ทรงคุณค่าในระดับปัจเจกบุคคล สำหรับกลุ่มผู้ที่หลงใหลในถ้วยชามรุ่นเก่าที่เผาด้วยเตามังกรและวาดลวดลายด้วยมือ มูลค่าของวัตถุเหล่านี้มิได้อยู่เพียงแค่ความสวยงามที่มองเห็น หากอยู่ที่ความทรงจำและร่องรอยของงานฝีมืออันเป็นเอกลักษณ์ เนื่องจากช่างปั้นวาดลายไก่ด้วยมือทุกใบ ทำให้แต่ละชิ้นมีลักษณะเฉพาะตัวไม่ซ้ำกัน ต่างจากงานพิมพ์ลายหรือรูปลอกในยุคหลังที่ทุกใบเหมือนกันหมด ความพิเศษเฉพาะตัวนี้ส่งผลให้ชามตราไก่กลายเป็นทั้งของที่ระลึก งานศิลปะ และหลักฐานทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่จับต้องได้ในเวลาเดียวกัน

ทุกวันนี้ แม้อุตสาหกรรมนี้กำลังเผชิญกับความท้าทายจากการแข่งขันในตลาดโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทั้งจากสินค้าราคาถูกและต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น แต่สิ่งที่ยังคงเป็นเอกลักษณ์ที่ลอกเลียนไม่ได้คือจิตวิญญาณของงานหัตถศิลป์ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และการรับรองคุณภาพในฐานะสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI) ที่ผูกพันกับแผ่นดินลำปางอย่างแท้จริง ไม่ว่าอนาคตของอุตสาหกรรมเซรามิกลำปางจะเดินไปในทิศทางใด ถ้วยชามลายไก่ก็จะยังคงเป็นมากกว่าสินค้าชิ้นหนึ่ง ทว่าคือความทรงจำร่วมของคนลำปางและคนไทยที่จะส่งต่อกันไปอีกหลายชั่วอายุคน

“ประติมากรรมชามไก่ลำปาง” :
แลนด์มาร์คประจำเมืองลำปาง
ณ เกาะกลางถนนพหลโยธิน
บริเวณสี่แยกบ้านย่าเป้า ก่อนเข้าสู่ตัวเมืองลำปาง

“ชามไก่ยักษ์” จำลองแบบจากชามไก่โบราณ : จุดถ่ายภาพยอดนิยมของนักท่องเที่ยว เมื่อแวะมาเลือกซื้อสินค้าเซรามิกที่อินทราเอาท์เลท ศูนย์จำหน่ายสินค้าเซรามิกของบริษัท อินทราเซรามิค จำกัด

บรรณานุกรม

กรมทรัพย์สินทางปัญญา. “ประกาศกรมทรัพย์สินทางปัญญา เรื่อง การขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ชามไก่ลำปาง ทะเบียนเลขที่ สช ๕๖๑๐๐๐๖๐.” ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๖.

กรมประชาสัมพันธ์. **๒ แหล่งท่องเที่ยว จ.ลำปาง เข้ารับพระราชทานรางวัลอันทรงเกียรติ “Hall of Fame” จากทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี**. เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/2040/iid/218821

กรมศิลปากร. “แหล่งศิลปหัตถกรรมและสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.” ใน **ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๑๒**. ๘๙ – ๙๐. กรุงเทพฯ: นิพลฟิล์ม 2004, ๒๕๔๙.

กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงศึกษาธิการ. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดลำปาง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๔๔. (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธี มหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒).

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. **ผลงานที่ได้รับรางวัล ปี ๒๕๖๖**. เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://tourismawards.tourismthailand.org/last-awards-winner

_____. **๑๒ ปีแห่งความภาคภูมิใจ : ชามตราไก่ จังหวัดลำปาง สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิต**. เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://thai.tourismthailand.org/Articles/rooster-bowl-th

กุลธิดา สืบหล้า. **อวสานเตาโบราณ เมื่อมังกรหลับชั่วนิรันดร์**. เข้าถึงเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.lannapost.net/2015/12/blog-post_15.html#google_vignette

เกษม แซ่ก๊อ. **เซรามิกลำปางวิกฤต โรงงานปิดแล้วกว่าครึ่ง วอนรัฐเร่งช่วยเหลือ**. เข้าถึงเมื่อ ๑๓ กันยายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.thaipbs.or.th/news/content/508971

ครอบครัวข่าว ๓. **วอนรัฐ ทำอะไรสักอย่าง! ธุรกิจชามตราไก่ ลำปาง วิกฤต โดนจีนตีตลาด ทำขายใบละ ๕ บาท**. เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://ch3plus.com/news/economy/morning/412585

เทศบาลนครลำปาง. **ร่วมพิธีเปิดงาน "ลำปางเซรามิกแฟร์" ครั้งที่ ๓๘**. เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://lampangcity.go.th/th/news-view/open/ktm2mvmsf68s

พิพิธภัณฑ์เซรามิคธนบดี. **ประวัติความเป็นมา ธนบดีเซรามิค**. เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://dhanabadee.com/aboutus-company

_____. **Chicken Bowl ถ้วยตราไก่ ชามตราไก่ เจ้าแรกในลำปาง.** เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://dhanabadee.com/product/detail?id=4

มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และคณะ. **รายงานฉบับสมบูรณ์ กรณีศึกษา: ลำปางเซรามิกซิตี้**. เชียงใหม่: มูลนิธิสถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ (PPSI), ๒๕๖๒.

สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจังหวัดลำปาง. **เริ่มแล้ว งานเซรามิกสร้างสรรค์และหัตถกรรมลำปาง ๑๐ – ๑๓ ก.ค. ๖๘**. เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://radiolampang.prd.go.th/th/content/category/detail/id/9/iid/405006

สรัสวดี อ๋องสกุล. "ตำนานเมืองลคร." ใน **พินิจตำนานลำปาง,** ๑๑๗ – ๑๒๙. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๘.

"๓ ทศวรรษ อินทราเซรามิค." **เซรามิกส์** ๑๖, ๓๘ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๕): ๓๕ – ๓๗.

สำนักงานจังหวัดลำปาง. กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด. **บรรยายสรุปจังหวัดลำปาง เดือนมิถุนายน ๒๕๖๙**. เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙. https://www2.lampang.go.th/lp_document/25690630-briefing/

สุวิช นภาวรรณ. "ชีวิตนี้...เพื่อเซรามิก." **เซรามิกส์** ๑๖, ๓๘ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๕): ๓๐ – ๓๔.

สุวิช และอนุรักษ์ นภาวรรณ. "ชามไก่." **เซรามิกส์** ๑๖, ๓๘ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๕): ๓๙ – ๔๑.

Chiangraifocus. **ตำนานถ้วยก๋าไก่ ลำปาง**. เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.chiangraifocus.com/1775/

Indra Outlet. **ซื้อเซรามิก ทำไมต้องมาที่ลำปาง?**. เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.indraoutlet.com/home/why-lampang/

_____. **เซรามิกลำปาง...เรื่องเล่าของชามไก่.** เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.indraoutlet.com/home/blog-chickenbowl/

_____. **๖๐ ปี ชามไก่ลำปาง.** เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.indraoutlet.com/home/50-years-of-chicken-bowl/

MGR Online. **LPG พุ่งปรี๊ด! เถ้าแก่เซรามิกลำปางฮือจี้นายกฯ ช่วย ชี้ราคาก๊าซสูงเป็นประวัติการณ์แล้ว**. เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://mgronline.com/local/detail/9610000051130

MCOT. **ลวดลาย 'ชามตราไก่' ซอฟต์พาวเวอร์ของลำปาง**. เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://backbone.mcot.net/backbone/-/news/list/2928

Sarakadee Lite. **๙ ความลับ ชามตราไก่ลำปาง สินค้า GI ที่ Google Doodles ร่วมเฉลิมฉลอง.** เข้าถึงเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://www.sarakadeelite.com/brand-story/lampang-rooster-bowl/

Spacebar. **ตราไก่จีนvsไก่ลำปาง ทำตลาดเซรามิกยอดตก-ปิดโรงงาน**. เข้าถึงเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙. เข้าถึงได้จาก https://spacebar.th/business/chinese-chicken-brand-bowl-lampang-ceramic-factory-closed

ภารกิจกรมศิลปากร
ในจังหวัดลำปาง
ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ภารกิจกรมศิลปากรในจังหวัดลำปาง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน*

กรมศิลปากรถือเป็นหน่วยงานหลักที่มีภารกิจในการศึกษา วิจัย อนุรักษ์ คุ้มครอง และพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ได้รับการสถาปนาขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ตลอดระยะเวลากว่า ๑๑๔ ปี ได้ดำเนินงานด้านศิลปกรรม พิพิธภัณฑสถาน โบราณคดีและโบราณสถาน วรรณกรรม หอสมุดแห่งชาติ สถาปัตยกรรม ช่างศิลป์ รวมทั้งนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์มาอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันเป็นองค์กรที่มีวิสัยทัศน์ก้าวหน้า คือ อนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม สร้างความภาคภูมิใจในมรดกศิลปวัฒนธรรม เพื่อดำรงความเป็นรากฐานของประเทศ โดยมีพันธกิจ ๓ ประการ ประกอบด้วย ๑. อนุรักษ์ สืบสาน มรดกศิลปวัฒนธรรม ๒. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วนในงานมรดกศิลปวัฒนธรรม และ ๓. สร้างคุณค่าเพิ่มจากมรดกศิลปวัฒนธรรม ทั้งนี้การดำเนินงานต่อไปในอนาคตกรมศิลปากรมีความพยายามให้เกิด “การเปลี่ยนผ่านจากยุคแห่งการอนุรักษ์สืบทอด สู่การต่อยอดและพัฒนา” ทั้งหน่วยงานในส่วนกลางและภูมิภาคเพื่อประโยชน์สาธารณะที่ยั่งยืนต่อไป

สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่ เป็นหน่วยงานส่วนกลางที่ตั้งอยู่ในภูมิภาคสังกัดกรมศิลปากร ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ ในชื่อ “หน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่” ปัจจุบันดำเนินงานด้านการศึกษา วิจัย อนุรักษ์ และพัฒนามรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ ในพื้นที่ ๘ จังหวัดภาคเหนือ ประกอบด้วย จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดแม่ฮ่องสอน จังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา จังหวัดลำพูน และจังหวัดลำปาง พื้นที่ทางวัฒนธรรมสำคัญที่ขึ้นชื่อว่า มีแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่เก่าแก่และจำนวนมากที่สุดแห่งหนึ่งของดินแดนล้านนา ในปัจจุบันพื้นที่จังหวัดลำปาง มีโบราณที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนแล้ว จำนวน ๓๔ แห่ง และมีโบราณสถานที่ยังไม่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนจำนวนมากถึง ๓๖๓ แห่ง

การดำเนินงานตามภารกิจของกรมศิลปากรในพื้นที่จังหวัดลำปาง เริ่มต้นขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๘ เมื่อกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นบัญชีโบราณสถาน ๘ แห่งในพื้นที่จังหวัดลำปาง ไว้เป็นโบราณสถานสำหรับชาติ นับเป็นก้าวแรกของการอนุรักษ์และรักษามรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดลำปาง ให้มีความสำคัญในระดับชาติ หลังจากนั้นต่อมากว่า ๙ ทศวรรษ กรมศิลปากรยังคงดำเนินงานตามภารกิจในพื้นที่จังหวัดลำปางอย่างต่อเนื่อง โดยมีผลงานเป็นที่ประจักษ์แก่สังคมใน ๒ ด้าน ดังต่อไปนี้

---

* นายยอดนัย สุขเกษม นักโบราณคดีชำนาญการ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่ ค้นคว้าเรียบเรียง

๑. ภารกิจและผลงานด้านการค้นคว้า ศึกษา วิจัย

กรมศิลปากรได้ดำเนินงานภารกิจด้านการค้นคว้า ศึกษา วิจัย มรดกวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดลำปางอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มต้นจากกองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้ดำเนินงานโครงการโบราณคดีในประเทศไทย ทำการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีในพื้นที่จังหวัดลำปาง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๗ พบแหล่งโบราณคดีทั้งสิ้นจำนวน ๑๐ แหล่ง มีความหลายหลายทางด้านอายุสมัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ลงมาจนกระทั่งสมัยประวัติศาสตร์ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นับเป็นข้อมูลแรกที่บ่งชี้ว่าพื้นที่จังหวัดลำปางมีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยต่อเนื่องมาอย่างยาวนาน

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยด้านโบราณคดีในพื้นที่จังหวัดลำปาง มีความเด่นชัดและเข้มข้นขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๔๐ เป็นมา โดยมีลักษณะเป็นการขับเคลื่อนบนหลักการของความร่วมมือระหว่างกรมศิลปากร กับภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งกลุ่มนักวิจัยระดับนานาชาติ หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และภาคประชาสังคม จนก่อให้เกิดผลลัพธ์เป็นการค้นพบทางโบราณคดีมากมายเป็นที่รับรู้ของสังคมในวงกว้าง อาทิ

๑.๑ แหล่งภาพเขียนสีโบราณประตูผา

แหล่งภาพเขียนสีโบราณประตูผา ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลบ้านดง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ค้นพบครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยร้อยเอกชูเกียรติ มีโฉม นายทหารประจำหน่วยรบพิเศษที่ ๓ ค่ายประตูผาในขณะที่ปฏิบัติภารกิจร่วมฝึกอยู่ในบริเวณเทือกเขาแถบนั้น ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๐ พันตรีอภิชาต ชูเกียรติตกุล ผู้บังคับบัญชาของค่ายฝึกรบพิเศษประตูผา ได้บอกเล่าให้นายนำพล โพธิวงค์ เจ้าหน้าที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยทราบ จึงได้มีการแจ้งต่อไปยังนางสาวอำไพ ไชยพิจิตร และนางสาววิวรรณ แสงจันทร์ นักโบราณคดีของห้างหุ้นส่วนจำกัดเฌอกรีน ซึ่งได้มีการสำรวจเบื้องต้นพบว่ามีภาพเขียนสีโบราณจริง ถัดมาจึงประสานให้สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ เข้าสำรวจตรวจสอบหลักฐานทางโบราณคดีเพิ่มเติมในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ส่งผลให้เกิดการศึกษาทางวิชาการในเชิงลึกต่อมาอีกมากมาย

หลังจากนั้น ระหว่างเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑ ถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒ กรมศิลปากรได้ดำเนินงานโครงการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี คัดลอก และจัดทำแผนการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อม แหล่งภาพเขียนสีค่ายประตูผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ภายใต้ความรับผิดชอบดูแลของนายชินณวุฒิ วิลยาลัย นักโบราณคดีสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ ดำเนินการคัดลอกภาพเขียนสีโบราณ ขุดค้นทางโบราณคดีได้จำนวน ๓ หลุม และขุดตรวจอีก ๖ หลุม

ผาวัว หนึ่งในกลุ่มภาพเขียนสีโบราณประตูผา

เครื่องจักสานพบร่วมกับแหล่งพิธีกรรมฝังศพ

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๔๒ มีความร่วมมือระหว่างกรมศิลปากรและมหาวิทยาลัย Uppsala ประเทศสวีเดน โดย Dr.Goran Possnert และ Dr.Maaud Soderman ได้นำตัวอย่างอินทรียวัตถุ ประกอบด้วย เส้นใยพืช เมล็ดข้าว ไม้ไผ่ ไม้ และกระดูกซี่โครงมนุษย์ ไปศึกษาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ โดยวิธีคาร์บอน ๑๔ ด้วยเครื่องเร่งและแยกจำนวนไอโซโทปของคาร์บอน (AMS Radiocarbon Dating) เพื่อระบุค่าอายุสัมบูรณ์ (Absolute Dating) โดยเฉลี่ยของแหล่งภาพเขียนสีโบราณประตูผาให้มีความชัดเจน

ผลจากความร่วมมือระหว่างกรมศิลปากรและภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งในไทยและต่างประเทศที่ร่วมกันศึกษาวิจัยเชิงลึกพบว่าแหล่งภาพเขียนสีโบราณประตูผาถือเป็นแหล่งภาพเขียนสีโบราณที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย โดยพบภาพเขียนสีโบราณ ๗ กลุ่ม จำนวนรวมไม่น้อยกว่า ๑,๘๗๒ ภาพ แบ่งภาพออกเป็นหมวดหมู่ ประกอบด้วย ภาพมือ ภาพบุคคล ภาพสัตว์ ภาพพืช ภาพสัญลักษณ์ ภาพสลักหรือรูปรอยลงหิน การใช้งานพื้นที่นี้ในอดีตไม่เพียงแค่เป็นจุดวาดภาพเขียนสี แต่ยังเป็นแหล่งพิธีกรรมฝังศพที่ปรากฏร่องรอยพิธีกรรมแบบแผนการปลงศพของผู้คนสมัยโบราณที่สมบูรณ์ชัดเจน ๓๘ โครง ซึ่งหลายโครงพบวัตถุอุทิศที่น่าสนใจ เช่น ขวานหินขัด ทัพพีไม้ ถาดไม้ ลูกปัดหิน เครื่องจักสาน เป็นต้น สามารถกำหนดอายุสมัยได้ราว ๓,๒๐๐ – ๒,๙๐๐ ปีมาแล้ว เป็นประจักษ์พยานบ่งชี้ถึงการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่มีแบบแผนดำรงชีวิตด้วยการหาของป่าล่าสัตว์ และอาจมีการริเริ่มทำเกษตรกรรมแล้วในพื้นที่จังหวัดลำปาง ซึ่งต่อมาภายหลังแหล่งภาพเขียนสีโบราณประตูผา ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานภาคส่วนต่าง ๆ ในจังหวัดลำปาง ในการปรับปรุงภูมิทัศน์และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแห่งสำคัญระดับประเทศ นับเป็นหนึ่งในภารกิจกรมศิลปากรที่สร้างความภาคภูมิใจให้ชาวลำปางมากระทั่งถึงปัจจุบัน

๑.๒ กำแพงเมือง คูเมืองเขลางค์นคร

กำแพงเมือง คูเมืองเขลางค์นคร ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลหัวเวียง อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ การศึกษาตำนานและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาพบว่า พื้นที่บริเวณนี้น่าจะเป็นกำแพงเมือง คูเมืองลำปางสมัยแรกเริ่ม หรือสมัยที่ ๑ ซึ่งอาจมีความเก่าแก่กว่าสมัยล้านนา ใน พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๑ กรมศิลปากรได้ประสานความร่วมมือกับเทศบาลนครลำปาง ดำเนินการขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดี กำแพงเมือง คูเมืองเขลางค์นคร บริเวณประตูม้า และขุดตรวจศึกษาชั้นดินทางวัฒนธรรมของเขลางค์นคร (เมืองเก่าลำปางสมัยที่ ๑) ส่งผลให้มีการค้นพบข้อมูลใหม่ทางโบราณคดีที่น่าสนใจ ดังนี้

การศึกษาทางโบราณคดีกำแพงเมือง คูเมืองเขลางค์นครบริเวณประตูม้า พบว่าคูเมืองและกำแพงเมืองสร้างขึ้นครั้งแรกก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ หลังจากนั้นมีการบูรณะปรับปรุงครั้งใหญ่อีก ๒ ครั้ง

ในส่วนร่องรอยกิจกรรมสมัยแรกสร้าง การศึกษาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์บ่งชี้ว่าเกิดขึ้นในห้วงเวลา พ.ศ. ๑๗๙๐ พบร่อยรอยกิจกรรมปรับพื้นที่ครั้งใหญ่และมีการใช้ไฟเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการพื้นที่ ก่อนที่จะมีการขุดคูน้ำมาพูนดินเป็นแนวกำแพง ยังไม่ปรากฏร่องรอยโครงสร้างอิฐ สันนิษฐานว่าแนวกำแพงเมืองสมัยที่ ๑ นี้ น่าจะมีลักษณะเป็นแนวคันดินด้านบนใช้ไม้ซุงทำเป็นระเนียด โดยกิจกรรมเหล่านี้น่าจะเกิดขึ้นก่อนที่พญามังรายจะสถาปนาอำนาจขึ้นปกครองดินแดนแถบนี้

ในสมัยที่ ๒ พบร่องรอยการปรับปรุงกำแพงเมืองโดยมีการพูนดินทับแนวกำแพงเดิมให้มีความสูงมากยิ่งขึ้น การศึกษาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์บ่งชี้ว่า เกิดขึ้นราว พ.ศ. ๑๘๗๒ ร่วมสมัยช่วงหลังจากที่พญามังรายสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนเขลางค์นครแล้ว มีกลุ่มอำนาจขุนนางจากเชียงใหม่เข้ามาปกครองพื้นที่

ในสมัยที่ ๓ พบร่องรอยการเปลี่ยนแปลงกำแพงเมืองครั้งสำคัญ จากคันดินด้านบนปักระเนียดไม้สู่คันดินที่มีการก่ออิฐทับ สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ เนื่องด้วยห้วงเวลาดังกล่าวเมืองเขลางค์นคร หรือเมืองลำปาง ได้พัฒนามีบทบาทต่ออาณาจักรล้านนามากขึ้นในฐานะเมืองหน้าด่าน และแหล่งชุมนุมทัพในสงครามสำคัญหลายครั้งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องระหว่างอาณาจักรล้านนากับอาณาจักรอยุธยา

การศึกษาทางโบราณคดีชั้นทับถมทางวัฒนธรรมของเขลางค์นคร หรืออาณาบริเวณของเมืองลำปางโบราณสมัยที่ ๑ พบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยของผู้คนในอดีตอย่างน้อย ๓ สมัย ดังนี้

สมัยที่ ๑ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ก่อนราชวงศ์มังรายปกครองดินแดนล้านนา ปรากฏหลักฐานเป็นชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ตะคันปากจีบ แวดินเผา และตุ๊กตาดินเผารูปสัตว์ ที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลางและวัฒนธรรมหริภุญไชย

สมัยที่ ๒ เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ ร่วมสมัยช่วงแรกเริ่มราชวงศ์มังรายปกครองดินแดนล้านนา ปรากฏหลักฐานเป็นชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบจากแหล่งเตาต่าง ๆ เช่น แหล่งเตาศรีสัชนาลัย และแหล่งเตาล้านนา เป็นต้น

ประตูม้า ส่วนหนึ่งของกำแพงเขลางค์นคร

สมัยที่ ๓ เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ๒๔ ร่วมสมัยช่วงพม่าปกครอง - สมัยฟื้นฟูล้านนา ปรากฏหลักฐานเป็นชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยปลายราชวงศ์หมิง - สมัยราชวงศ์ชิง ข้อมูลเหล่านี้ล้วนบ่งชี้ถึงการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยของผู้คนในพื้นที่เขลางค์นครมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

จากข้อมูลการค้นพบทางโบราณคดีข้างต้น ซึ่งเกิดขึ้นด้วยความร่วมมือระหว่างกรมศิลปากรและเทศบาลนครลำปาง นำมาสู่ความตื่นตัวและความสนใจครั้งใหญ่ของภาคประชาสังคมในพื้นที่จังหวัดลำปาง ส่งผลให้ปัจจุบันพื้นที่กำแพงเมือง คูเมืองบริเวณประตูม้าได้รับการบูรณะปรับปรุงและดูแลภูมิทัศน์เป็นอย่างดี และกลายเป็นหนึ่งในหมุดหมายสำคัญของจังหวัดลำปาง ที่นักท่องเที่ยวและผู้สนใจเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ของเมืองลำปางจะต้องมาเยือน

แนวกำแพงเมือง คูเมืองเขลางค์นคร

๑.๓ กลุ่มแหล่งโบราณคดีในพื้นที่เหมืองแม่เมาะและใกล้เคียง

การศึกษาทางโบราณคดีในพื้นที่เหมืองแม่เมาะ และพื้นที่ใกล้เคียง กรมศิลปากรเริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๕ ในระยะแรกพบแหล่งโบราณคดีจำนวน ๘ แหล่ง เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีอายุสมัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ลงมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๕๗ กรมศิลปากรได้มีความร่วมมือกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (เหมืองแม่เมาะ) ในการสำรวจแหล่งโบราณเพิ่มเติมในพื้นที่ ๕ ตำบลของอำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ผลจากการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีทั้งสิ้นจำนวน ๗๕ แหล่ง โดยพบแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์มากที่สุด รองลงมาเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ และตามมาด้วยแหล่งโบราณคดีที่พบการใช้พื้นที่ทั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ร่วมในพื้นที่เดียวกัน ใน พ.ศ. ๒๕๕๙ ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติมในอีกหลายแหล่ง ประกอบด้วยแหล่งโบราณคดีถ้ำช้างเผือก แหล่งโบราณคดีถ้ำผาจิม แหล่งโบราณคดีสวนป่าแม่จาง และแหล่งโบราณคดีดอยผาตูบ เป็นต้น ซึ่งหลังจากศึกษาวิจัยทางโบราณคดีแล้วเสร็จ ใน พ.ศ. ๒๕๖๔ กรมศิลปากรและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (เหมืองแม่เมาะ) ได้ร่วมกันพัฒนาและปรับปรุงภูมิทัศน์ให้แหล่งโบราณคดีถ้ำช้างเผือก และแหล่งโบราณคดีดอยผาตูบ ๑ - ๓ เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์

จากตัวอย่างผลงานสำคัญข้างต้นล้วนเป็นประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นว่า กรมศิลปากรได้ดำเนินงานตามภารกิจเกี่ยวกับการศึกษา ค้นคว้า วิจัย พัฒนา แหล่งมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดลำปางมาอย่างต่อเนื่องไม่น้อยกว่า ๔ ทศวรรษ โดยขับเคลื่อนบนพื้นฐานของความร่วมมือระหว่างกรมศิลปากรกับภาคส่วนต่าง ๆ ก่อให้เกิดประโยชน์ด้านการสร้างองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ซึ่งถือเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญสำหรับการสร้างประโยชน์ให้แก่สังคมและผู้คนในพื้นที่จังหวัดลำปางอย่างยั่งยืนต่อไป

แหล่งโบราณคดีดอยผาตูบ

ภาพเขียนสีบริเวณแหล่งโบราณคดีดอยผาตูบ

๒. ภารกิจและผลงานด้านการคุ้มครอง อนุรักษ์ และฟื้นฟู

กรมศิลปากรได้ดำเนินภารกิจด้านการคุ้มครอง อนุรักษ์ และฟื้นฟู มรดกวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดลำปางอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มต้นจากการประกาศขึ้นบัญชีแหล่งมรดกวัฒนธรรมไว้เป็นโบราณสถานสำหรับชาติ ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ จำนวน ๘ แห่ง ประกอบด้วย

๑) วัดพระแก้วดอนเต้า	ตำบลเวียงเหนือ	อำเภอเมืองลำปาง	จังหวัดลำปาง
๒) วัดพระธาตุเสด็จ	ตำบลบ้านเสด็จ	อำเภอเมืองลำปาง	จังหวัดลำปาง
๓) วัดม่อนพญาแช่	ตำบลพิชัย	อำเภอเมืองลำปาง	จังหวัดลำปาง
๔) วัดอักโขชัยคีรี	ตำบลวิเชตนคร	อำเภอแจ้ห่ม	จังหวัดลำปาง
๕) วัดดอยป่าตาล	ตำบลเถินบุรี	อำเภอเถิน	จังหวัดลำปาง
๖) กำแพงเมือง	ตำบลเวียงเหนือ	อำเภอเมืองลำปาง	จังหวัดลำปาง
๗) วัดพระธาตุลำปางหลวง	ตำบลลำปางหลวง	อำเภอเกาะคา	จังหวัดลำปาง
๘) วัดท่าผา	ตำบลท่าผา	อำเภอเกาะคา	จังหวัดลำปาง

หลังจากนั้นกรมศิลปากรได้ดำเนินภารกิจด้านการคุ้มครอง อนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ปัจจุบันพื้นที่จังหวัดลำปางมีโบราณสถานที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดขอบเขตที่ดินโบราณสถานแล้ว จำนวนทั้งสิ้น ๓๔ แหล่ง และยังมีโบราณสถานที่ยังไม่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนแต่ได้รับการคุ้มครองดูแลตามกฎหมาย จำนวนมากถึง ๓๖๓ แหล่ง ตลอดระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาจวบจนปัจจุบันกรมศิลปากรยังคงเดินหน้าภารกิจอนุรักษ์และฟื้นฟูโบราณสถาน ซึ่งถือเป็นมรดกวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ายิ่งของจังหวัดลำปาง ดังปรากฏผลงานเป็นที่ประจักษ์ ดังนี้

๒.๑ วัดพระธาตุลำปางหลวง

วัดพระธาตุลำปางหลวง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นวัดโบราณที่มีความสำคัญทางด้านโบราณคดีประวัติศาสตร์มากที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดลำปาง รวมถึงมีสิ่งก่อสร้างและโบราณสถานที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมแบบล้านนา แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา ทั้งยังเป็นวัดที่ได้รับการอุปถัมภ์โดยกษัตริย์ล้านนาและเจ้าผู้ปกครองเมืองลำปางมาโดยตลอด ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มาจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ หลังจากนั้นในช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐ กรมศิลปากรได้เริ่มเข้ามามีภารกิจในการอนุรักษ์และดูแลโบราณสถานในพื้นที่วัดธาตุลำปางหลวง ดังนี้

เจดีย์วัดพระธาตุลำปางหลวง

หอไตรเก่าวัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๔๗๘ กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๕๒๓ กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน และกำหนดขอบเขตที่ดินโบราณสถานวัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๕๒๔ กรมศิลปากรดำเนินการอนุรักษ์จิตรกรรมภาพเขียนสีภายในวิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๕๓๑ กรมศิลปากรดำเนินโครงการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

พ.ศ. ๒๕๓๕ กรมศิลปากรดำเนินโครงการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง วิหารหลวง และวิหารน้ำแต้มวัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๕๔๑ กรมศิลปากรดำเนินโครงการบูรณะและซ่อมแซม ท้าวกุมภัณฑ์ วัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๕๔๒ กรมศิลปากรดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานวิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๕๔๓ กรมศิลปากรดำเนินงานปรับปรุงภูมิทัศน์ วัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๕๕๐ กรมศิลปากรดำเนินโครงการบูรณะโบราณสถานวัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๕๕๒ กรมศิลปากรดำเนินโครงการบูรณะซ่อมแซมเจดีย์วัดพระธาตุลำปางหลวง

พ.ศ. ๒๕๕๔ กรมศิลปากรดำเนินงานบูรณะอุโบสถ วิหารพระพุทธ และวิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง

๒.๒ วัดพระแก้วดอนเต้า

วัดพระแก้วดอนเต้า ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง อยู่ในเขตเมืองกลางเมืองโบราณ ที่สันนิษฐานว่าเป็นเมืองนครเขลางค์ในสมัยหริภุญไชย ซึ่งเป็นนัยสะท้อนว่าอาจสร้างขึ้นตามคติของความเป็นมหาธาตุประจำเมือง ประวัติการสร้างวัดปรากฏในตำนานกล่าวว่า พระเจ้าอนันตยศ พระราชโอรสของพระนางจามเทวีทรงสร้างวัดนี้ขึ้นใน พ.ศ. ๑๒๒๓ ต่อมาในสมัยล้านนา รัชกาลของพระเจ้าสามฝั่งแกน ได้มีการพบพระแก้วมรกตที่เมืองเชียงราย พระเจ้าสามฝั่งแกนมีพระราชประสงค์จะอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานยังเมืองเชียงใหม่ แต่ช้างที่อัญเชิญพระแก้ว ได้เดินทางมายังนครลำปางแทน จึงได้มีการอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานยังวัดพระแก้วดอนเต้าแห่งนี้เป็นเวลา ๓๒ ปี จนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าติโลกราช จึงได้อัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานยังวัดเจดีย์หลวง เมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ. ๒๐๑๑ กรมศิลปากรได้เข้ามามีภารกิจในการอนุรักษ์และดูแลโบราณสถานในพื้นที่วัดพระแก้วดอนเต้า ดังนี้

พระเจดีย์วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

มณฑปทรงพม่าวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

พ.ศ. ๒๔๗๘ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดพระแก้วดอนเต้า

พ.ศ. ๒๕๒๓ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน และกำหนดขอบเขตที่ดินโบราณสถานวัดพระแก้วดอนเต้า

พ.ศ. ๒๕๓๔ กรมศิลปากรดำเนินโครงการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังวัดพระแก้วดอนเต้า

พ.ศ. ๒๕๕๐ กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะอุโบสถวัดสุชาดาราม

พ.ศ. ๒๕๖๑ กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะมหาเจดีย์วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

พ.ศ. ๒๕๖๔ กรมศิลปากรดำเนินงานบูรณะ และซ่อมแซมมุขหน้าอุโบสถวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

พ.ศ. ๒๕๖๕ กรมศิลปากรดำเนินงานอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถานวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

พ.ศ. ๒๕๖๖ กรมศิลปากรดำเนินงานอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถานวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

พ.ศ. ๒๕๖๙ กรมศิลปากรดำเนินงานอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถานเจดีย์สุชาดาราม และมณฑปทรงพม่า (ปยัดตั๊ด) วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะซ่อมแซมหลังคาพระวิหารหลวง (พระอุโบสถ) วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

๒.๓ วัดศรีชุม

วัดศรีชุม ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลสวนดอก อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๖ โดยคหบดีพม่า ชื่อว่า “จองตะกาอูโย” ชาวไทยใหญ่ซึ่งได้ติดตามชาวอังกฤษเข้ามาทำงานป่าไม้ในประเทศไทยและอาศัยอยู่ในเมืองลำปาง เมื่อมีฐานะดีขึ้นจึงได้สร้างวัดศรีชุมขึ้นในพื้นที่ตำบลสวนดอก โดยทูลขออนุญาตจากเจ้าครองเมืองลำปาง เจ้าหลวงนรนันท์ชัยชวลิต (ครองเมืองลำปางในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๐ - ๒๔๔๐) ภายในวัดศรีชุมจึงปรากฏสิ่งก่อสร้าง และอาคารที่มีรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมแบบพม่ามอญที่ผสมผสานกับศิลปะแบบล้านนา รวมถึงอิทธิพลของศิลปะตะวันตกที่มีอิทธิพลอยู่ในช่วงเวลานั้น กรมศิลปากรได้เข้ามามีภารกิจในการอนุรักษ์และดูแลโบราณสถานในพื้นที่วัดศรีชุม ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๒๔ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน และกำหนดขอบเขตที่ดินโบราณสถานวัดศรีชุม

พ.ศ. ๒๕๓๔ กรมศิลปากรดำเนินโครงการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังเร่งด่วน กิจกรรมการสำรวจประติมากรรมติดที่วัดศรีชุม

พ.ศ. ๒๕๓๘ กรมศิลปากรดำเนินโครงการบูรณะโบราณสถานวิหารวัดศรีชุม

พ.ศ. ๒๕๓๙ กรมศิลปากรดำเนินโครงการบูรณะโบราณสถานวิหารวัดศรีชุม
พ.ศ. ๒๕๔๔ กรมศิลปากรดำเนินงานอนุรักษ์โบราณสถานวัดศรีชุม
พ.ศ. ๒๕๖๐ กรมศิลปากรงานบูรณะและพัฒนาโบราณสถานกุฏิและวิหารวัดศรีชุม
พ.ศ. ๒๕๖๑ กรมศิลปากรดำเนินโครงการบูรณะวัดศรีชุม

วิหารวัดศรีชุม

จากตัวอย่างผลงานสำคัญข้างต้นล้วนเป็นประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นว่า กรมศิลปากรได้ดำเนินงานตามภารกิจเกี่ยวกับการคุ้มครอง อนุรักษ์ และฟื้นฟู แหล่งมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดลำปางอย่างสม่ำเสมอควบคู่กับงานศึกษาวิจัยไม่น้อยกว่า ๔ ทศวรรษ โดยขับเคลื่อนบนพื้นฐานของวิสัยทัศน์การอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม สร้างความภาคภูมิใจในมรดกศิลปวัฒนธรรม เพื่อดำรงความเป็นรากฐานของประเทศ ส่งผลให้มรดกวัฒนธรรมต่าง ๆ ในพื้นที่จังหวัดลำปางได้รับการปกป้องคุ้มครองและอนุรักษ์อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ มีคุณภาพมาตรฐาน พร้อมสำหรับ “การเปลี่ยนผ่านจากยุคแห่งการอนุรักษ์สืบทอดสู่การต่อยอดและพัฒนา” เพื่อประโยชน์ที่ยั่งยืนสืบไป

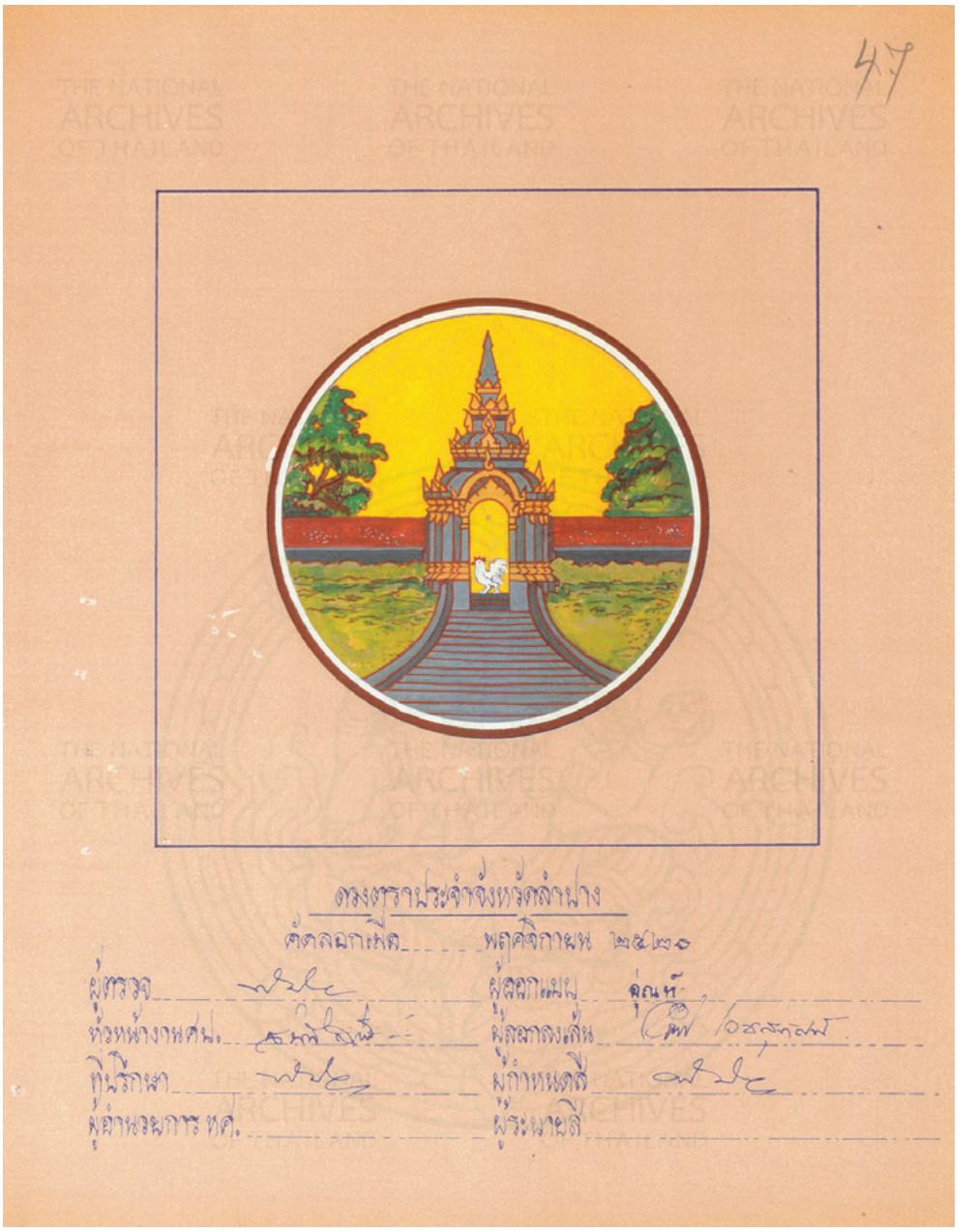

ดวงตราประจำจังหวัดลำปาง พ.ศ. ๒๔๘๓
(กองหัตถศิลป กรมศิลปากรคัดลอกเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐)
รหัสภาพ: MAP_0001129_P3

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **ศัพทานุกรมโบราณคดี**. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๕๐.

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย และสำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน. **รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง. เสนอต่อการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย และสำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน**. ม.ป.ท., ๒๕๕๗.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. **เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา**.กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๙.

เทศบาลนครลำปาง และสำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน. **รายงานการขุดค้น ขุดแต่ง และศึกษาชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีเขลางค์นคร**. เชียงใหม่: มรดกล้านนา, ๒๕๕๑.

ประจวบ ดอนคำมูล และคณะ. **โบราณคดีในพื้นที่อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง**. เชียงใหม่: นันทพันธ์พริ้นติ้ง, ๒๕๖๑.

ประชากิจกรจักร, พระยา. **พงศาวดารโยนก**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

เมธาดล วิจักขณะ. **รายงานการบูรณะวัดพระธาตุลำปางหลวง: อุโบสถ วิหารพระพุทธ และวิหารน้ำแต้ม**. น่าน: สำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน, ๒๕๕๕.

สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๖.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. **โบราณคดีล้านนา ๑**. กรุงเทพฯ: สมาพันธ์, ๒๕๐๔.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่. **รายงานเบื้องต้นการขุดค้นศึกษาและคัดลอกภาพเขียนสีแหล่งโบราณคดีประตูผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง**. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๑๔.

สุพจน์ พรหมมาโนช. **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๖ (ภาคเหนือ)**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๔.

สุนิสา มั่นคง. **แหล่งโบราณคดี แหล่งโบราณสถาน แม่ฮ่องสอน ลำปาง เชียงใหม่ น่าน เชียงราย ลำพูน**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.

แหล่งโบราณคดี
และโบราณสถานสำคัญ
ในจังหวัดลำปาง

แหล่งโบราณคดีและโบราณสถานสำคัญ ในจังหวัดลำปาง*

"จังหวัดลำปาง" คือพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของภาคเหนือที่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีเก่าแก่และต่อเนื่องยาวนานที่สุด จากการศึกษาทางโบราณคดีพบหลักฐานบ่งชี้การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์แรกเริ่มตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในราว ๕๐๐,๐๐๐ - ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว[๑] สืบต่อมาจนถึงยุคสังคมเกษตรกรรม กระทั่งเปลี่ยนผ่านสู่ห้วงเวลาแห่งการสร้างบ้านเมืองและสถาปนาอาณาจักรในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๙ ซึ่งมีลำปางเป็นพื้นที่ทางการเมืองการปกครองที่สำคัญ

ลำปาง ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบของเทือกเขาผีปันน้ำกลาง วางตัวตามแนวทิศเหนือ - ใต้ โดยมีลำน้ำวังเป็นลำน้ำสายหลักไหลผ่านหล่อเลี้ยงแอ่งที่ราบแห่งนี้ที่เรียกว่า "แอ่งลำปาง"[๒] ด้วยที่ตั้งมีความเหมาะสมในเชิงภูมิรัฐศาสตร์และปัจจัยการตั้งถิ่นฐานที่มีทั้งเทือกเขาหินปูน ที่ราบลุ่มแม่น้ำ รวมถึงมีพื้นที่ติดต่อกับแอ่งที่ราบสำคัญอื่นในภูมิภาค คือ แอ่งที่ราบเชียงใหม่ - ลำพูน (ที่ราบลุ่มน้ำปิง) ทางทิศตะวันตก และแอ่งที่ราบแพร่ ทางทิศตะวันออก (ที่ราบลุ่มน้ำยม) ทำให้พื้นที่จังหวัดลำปางพบหลักฐานปฏิสัมพันธ์การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมของมนุษย์อย่างยาวนาน โดยเฉพาะห้วงเวลาการเปลี่ยนผ่านสู่สมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งพบหลักฐานการแผ่ขยายวัฒนธรรมทวารวดีเข้าสู่ภาคเหนือในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยช่วงเวลาดังกล่าวถือเป็นรอยต่อที่สำคัญของผู้คนและพัฒนาการบ้านเมืองในแอ่งที่ราบภาคเหนือตอนบน แม้หลักฐานทางโบราณคดีเชิงประจักษ์ที่เกี่ยวข้องกับการบอกเล่าเรื่องราวในช่วงเวลานี้ในพื้นที่ภาคเหนือปรากฏไม่มากนัก แต่หลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์จำนวนมากได้กล่าวถึงการมีอยู่ของผู้คนและชุมชนดั้งเดิมก่อนเกิดบ้านเมือง อันเป็นผลมาจากการขยายตัวทางการค้าและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญ

---

* นายสายกลาง จินดาสุ นักโบราณคดีชำนาญการ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่ ค้นคว้าเรียบเรียง

๑ พ.ศ. ๒๕๔๔ วัฒนา สุภวัน และ สมศักดิ์ ประมาณกิจ แห่งพิพิธภัณฑ์และห้องปฏิบัติการเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ สุด แสงวิเชียร มหาวิทยาลัยมหิดล รายงานการพบชิ้นส่วนกะโหลกมนุษย์ด้านซ้ายซึ่งคาดว่าน่าจะเป็นของโฮโมอีเรคตัส ที่มีอายุประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว ร่วมสมัยกับมนุษย์ปักกิ่งและมนุษย์ชวา บริเวณหาดปู่ด้าย ตำบลนาแส่ง อำเภอเกาะคา ทางทิศใต้ของตัวเมืองลำปาง

๒ ลำน้ำสายรองที่สำคัญซึ่งหล่อเลี้ยงแอ่งที่ราบลำปาง ประกอบด้วย น้ำแม่จาง น้ำแม่เมาะ อำเภอแม่เมาะ และมีลำน้ำสายเล็ก ประกอบด้วย ลำน้ำแม่เผียน ห้วยแม่ทู ห้วยแม่ลาว ห้วยแม่หล่วง ห้วยผาขาว ห้วยจำตอง ห้วยโป่งช้าง ห้วยนา ห้วยช้างกาบ ห้วยแม่มาย และห้วยแม่ส้าน ซึ่งเป็นห้วยสาขาของน้ำแม่เมาะและน้ำแม่จาง

เนื้อหาทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงการมีกลุ่มคนพื้นเมืองเดิมอาศัยอยู่มาก่อน กลุ่มคนพื้นเมืองเหล่านี้อาศัยอยู่ทั้งในพื้นที่สูง (เขตภูเขา) และที่ราบ นับถือผีและธรรมชาติ ยังไม่มีการรับศาสนา[๓] ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ขยายมาแทนที่ผีและธรรมชาติที่นับถือแต่เดิม นำไปสู่การขยายตัวของสังคม จากชุมชนกลายเป็นสังคมระดับเมือง ปรากฏเป็นเรื่องราวในตำนานกล่าวถึงสุพรหมฤาษีได้สร้างเมืองลำปางให้อนันตยศ พระโอรสองค์ที่สองของพระนางจามเทวีมาปกครองในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ จึงกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางได้แผ่ขยายเข้าสู่พื้นที่ภาคเหนือโดยมีพื้นที่ลำปาง เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญแห่งหนึ่งในการก่อเกิดรัฐและบ้านเมืองในภูมิภาค กระทั่งเข้าสู่ช่วงเวลาแห่งการรวบรวมบ้านเมืองในแอ่งที่ราบต่าง ๆ ของภาคเหนือสถาปนาเป็นอาณาจักรล้านนา พื้นที่จังหวัดลำปางยังคงเป็นพื้นที่ที่สะท้อนเรื่องราวพัฒนาการทางสังคมและความเคลื่อนไหวของผู้คน ความรุ่งเรืองและเปลี่ยนแปลงของอาณาจักรผ่านหลักฐานทางโบราณคดี ทั้งแหล่งภาพเขียนสี แหล่งฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์ กำแพง คูเมือง วัดสำคัญ ป้อม หอรบ รวมถึงอาคารประวัติศาสตร์ ดังจะกล่าวถึงต่อไป

แหล่งภาพเขียนสีประตูผา

ที่ตั้ง บ้านจำปุย ตำบลบ้านดง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง

แหล่งโบราณคดีภาพเขียนสีประตูผา ตั้งอยู่บนดอยประตูผาซึ่งเป็นเทือกเขาหินปูน ๒ เทือก วางตัวในแนวเหนือ – ใต้ จากสภาพสูงชันนอกจากจะทำให้เทือกเขาแห่งนี้เสมือนปราการธรรมชาติแบ่งแอ่งที่ราบพะเยา – เชียงราย ออกจากแอ่งที่ราบลำปางแล้ว พื้นที่แห่งนี้ยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ใหญ่ที่สุดในพื้นที่ภาคเหนือ แหล่งโบราณคดีภาพเขียนสีประตูผาค้นพบเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ จากการฝึกรบของหน่วยรบพิเศษที่ ๓ ค่ายประตูผา ภาพเขียนสีแห่งนี้เป็นภาพเขียนสีมีความหลากหลายในรูปแบบ เรื่องราว และเทคนิค โดยเป็นภาพเขียนสีที่มีความยาวที่สุดในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบน นอกจากนั้นพื้นที่แห่งนี้ยังเป็นแหล่งที่มนุษย์ในอดีตใช้ประกอบพิธีฝังศพโดยห่อพันด้วยเสื่อใยพืชและฟากไม้ไผ่ซึ่งเป็นหลักฐานอินทรียวัตถุที่สมบูรณ์ที่สุดในประเทศไทย

บริเวณที่พบภาพเขียนสีคือผนังเพิงผาด้านตะวันออกของเทือกเขาประตูผาฝั่งทิศใต้ ภาพเขียนแบ่งออกเป็น ๗ กลุ่ม ตามช่วงของเพิงผา แต่ละเพิงผามีภาพจุดเด่นที่นำมากำหนดชื่อกลุ่มภาพเขียนสี ประกอบด้วย ผาเลียงผา ผานกยูง ผาวัว ผาเต้นระบำ ผาหินตั้ง ผานางกางแขน และผาล่าสัตว์ โดยภาพเขียนสีกลุ่มใหญ่ที่สุดคือ ผาเลียงผา ซึ่งมีพื้นที่เขียนภาพประมาณ ๓๐๐ ตารางเมตร ภาพที่เด่นที่สุดของกลุ่มนี้ คือ ภาพเลียงผาขนาดใหญ่ ๒ ตัว ที่ปรากฏในระดับบนของกลุ่มภาพ นอกจากนั้นยังมีภาพ วัว ม้า เต่าปูลู รอยมือประทับ ภาพบุคคล ฯลฯ และภาพการละเล่น

[๓] เอกสารประวัติศาสตร์ล้านนา เรียกกลุ่มคนพื้นเมืองเดิมว่า “ลัวะ” หรือ “มิลักขุ”

คล้ายโล้ชิงช้า นอกจากนั้นยังมีภาพที่สื่อให้เห็นถึงธรรมชาติ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของกลุ่มคนผู้เขียนภาพ เช่น ภาพนกยูงที่เพิงผากลุ่มที่ ๒ ภาพกลุ่มคนที่กำลังจับและฝึกสอนสัตว์ที่ผาล่าสัตว์ (กลุ่มที่ ๗) และภาพพิธีกรรมการทำศพในวัฒนธรรมหินตั้งในยุคหินใหม่ที่ผาหินตั้ง (กลุ่มที่ ๖)[๔]

นอกจากภาพเขียนสีที่มีเป็นจำนวนมาก หลักฐานที่มีความสำคัญยิ่งต่อการบอกเล่าเรื่องราวของมนุษย์ในอดีตในพื้นที่ประตูผา คือ หลักฐานของการประกอบพิธีกรรมฝังศพบริเวณเพิงผากลุ่มที่ ๑ โดยพบโครงกระดูกมนุษย์ผู้ใหญ่ไม่น้อยกว่า ๖ โครง โครงกระดูกเด็ก ๑ โครง และโครงกระดูกทารกแรกเกิด ๑ โครง ในหลุมขุดค้นที่ ๓ (ต่อมาได้มีการศึกษาวิเคราะห์ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์เพิ่มเติมจึงพบว่ามีโครงกระดูกมนุษย์ทั้งหมด ๓๘ โครง ที่พบในพิธีกรรมฝังศพในพื้นที่ประตูผานี้) โดยสามารถจำแนกรูปแบบพิธีกรรมการฝังศพเป็น ๒ แบบ คือ การฝังศพครั้งแรก ซึ่งมีการนำศพหันศีรษะไปทางทิศใต้ พันห่อศพด้วยเส้นใยพืช เสื่อสานหรือฟากไม้ไผ่ แล้ววางเครื่องอุทิศ เช่น ภาชนะดินเผาซึ่งภายในบรรจุข้าว ช้อนไม้ ทัพพีไม้ และวางเครื่องมือหินเครื่องประดับไว้ข้างโครง และการฝังศพครั้งที่สอง ที่มีการนำกระดูกเพียงบางชิ้นของโครงกระดูกมากกว่า ๑ โครงห่อรวมกันในผืนผ้าทอแล้ววางลงในโลงไม้ แล้วเผาจนเกือบไหม้หมดแล้วกลบฝัง โดยโบราณวัตถุที่ถูกนำมาฝังร่วม คือ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผารูปแบบต่าง ๆ เครื่องมือหินขัด เส้นใยพืช และผ้าทอ ทั้งนี้กรมศิลปากร ร่วมกับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัย Uppsala ประเทศสวีเดน ได้มีการกำหนดอายุของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ด้วยวิธี AMS-Dating ได้ค่าอายุประมาณ ๓,๑๙๕ ± ๕๕ ปีมาแล้ว

ภาพมือ ภาพเขียนสีประตูผา ผาที่ ๓

ภาพมือ สัตว์ ลายเรขาคณิต
ภาพเขียนสีประตูผา ผาที่ ๑

[๔] สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่, **โบราณคดีในพื้นที่อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง** (เชียงใหม่: นันทพันธ์พริ้นติ้ง, ๒๕๖๑), ๒๐๓.

เมืองลำปาง (เมืองเขลางค์)

ที่ตั้ง ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

เมืองลำปางรุ่นที่ ๑ (เวียงเขลางค์) กำเนิดขึ้นจากการขยายตัวของอาณาจักรหริภุญไชยลงไปยังพื้นที่แอ่งที่ราบลำปางในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙[๕] ดังปรากฏในตำนานมูลศาสนาและจามเทวีวงศ์ซึ่งกล่าวถึงสุพรหมฤาษีได้สร้างเมืองลำปางให้มหันตยศ พระโอรสองค์ที่สองของพระนางจามเทวีปกครอง เมืองตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของแม่น้ำวัง ผังเมืองคล้ายหอยสังข์ มีวัดพระแก้วดอนเต้าเป็นศูนย์กลางของเมือง มีคูน้ำ ๑ ชั้น ล้อมรอบคันดิน ๑ ชั้น มีประตูเมือง ๖ ประตู ประกอบด้วย ประตูม้า ด้านทิศเหนือ ประตูผาบ่อง ประตูท่านางเหลียว และประตูต้นผึ้ง ด้านทิศตะวันออก ประตูนกกด ด้านทิศใต้ และประตูตาล ด้านทิศตะวันตก จากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณบ้านพักเจ้าหน้าที่องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ลำปาง พบโบราณวัตถุร่วมสมัยวัฒนธรรมทวารวดีหลายชิ้น เช่น ฝาจุกภาชนะดินเผารูปสัตว์คล้ายสิงโต เศษภาชนะดินเผาแบบหม้อมีสัน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗[๖] และจากการขุดตรวจทางโบราณคดีกำแพงเมืองเวียงเขลางค์ สามารถกำหนดอายุคันดินกำแพงเมืองชั้นแรกด้วยการนำตะกอนดินไปหาค่าอายุด้วยวิธีการเรืองแสงความร้อน (TL Dating) ได้ค่าอายุ ๗๖๐ ± ๑๓๐ ปีมาแล้ว จึงกล่าวได้ว่าเวียงเขลางค์รุ่นที่ ๑ อาจมีอายุอยู่ช่วง พ.ศ. ๑๖๖๐ - ๑๙๒๐[๗] หรือมีการใช้พื้นที่ภายในเมืองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๒๐

เมืองลำปางรุ่นที่ ๒ (เมืองละคร) สร้างขึ้นในสมัยล้านนา โดยสร้างขยายจากเมืองเขลางค์นครหรือเมืองลำปางรุ่นที่ ๑ ไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ กำแพงเมืองก่อด้วยอิฐ มีประตูเมืองที่สำคัญ ได้แก่ ประตูเชียงใหม่ ประตูนาสร้อย ประตูปลายนา มีวัดปงสนุกเป็นวัดศูนย์กลางเมือง

เมืองลำปางยุคที่ ๓ (นครลำปาง) สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองโบราณส่วนนี้สร้างขยายจากเมืองลำปางรุ่นที่ ๒ (เมืองละคร) มาทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำวัง ทำให้เมืองลำปางมีลักษณะเป็นเมืองที่คร่อมแม่น้ำ (แม่น้ำวังผ่ากลางเมือง) มีวัดหลวงกลางเวียง (วัดบุญวาทย์วรวิหาร) เป็นศูนย์กลาง พื้นที่เมืองลำปางยุคที่ ๓ เป็นที่ตั้งของคุ้มเจ้าหลวงลำปางทุกองค์

---

[๕] สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๕๘), ๙๓.

[๖] กรมศิลปากร, **รายงานการขุดค้น ขุดแต่ง และศึกษาชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีเขลางค์นคร** (เชียงใหม่: สำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน และเทศบาลนครลำปาง, ๒๕๕๑), ๑๕๔.

[๗] เรื่องเดียวกัน, ๑๓๕.

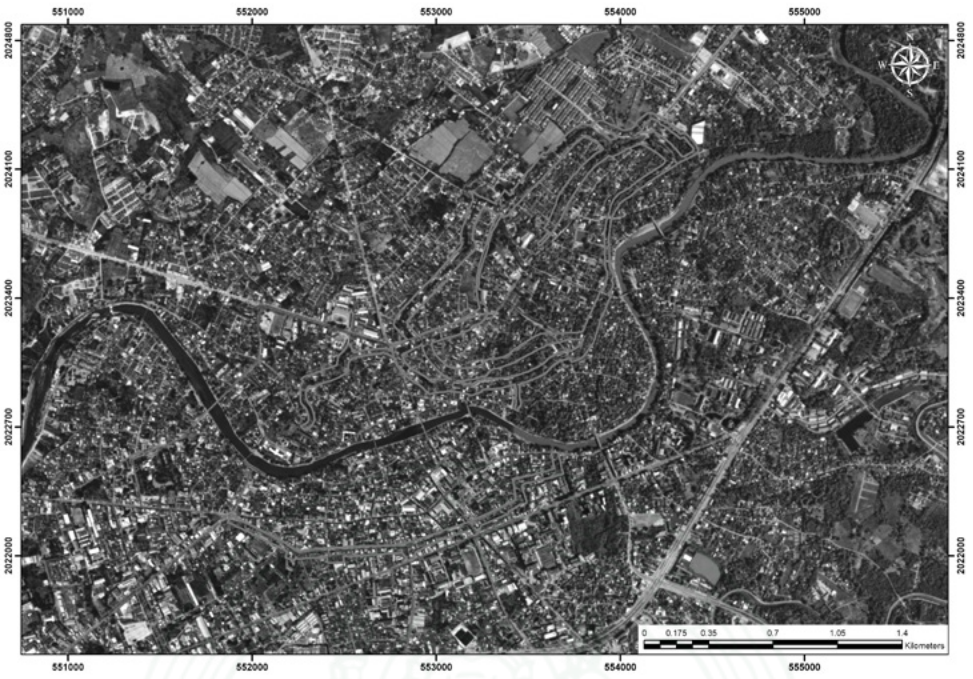

ผังเมืองลำปาง รุ่นที่ ๑ – ๓
(เวียงเขลางค์ – เมืองละคร – นครลำปาง)

เวียงพระธาตุลำปางหลวง
ที่ตั้ง บ้านลำปางหลวง ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

เป็นเวียงพระธาตุ ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำวังไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๒ กิโลเมตร ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวประมาณ ๗๐๐ เมตร กว้างประมาณ ๓๐๐ เมตร มีคูน้ำคันดิน ๒ ชั้นล้อมรอบ ปัจจุบันปรากฏร่องรอยให้เห็นน้อยมาก มีประตูเมือง ๓ ประตู คือ ประตูหนองงู ทางด้านทิศตะวันตก ประตูลับแล บริเวณมุมเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ และประตูดอกไม้ ซึ่งเป็นประตูด้านทิศใต้ขึ้นสู่วัดพระธาตุลำปางหลวง กลางเวียงเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุลำปางหลวง ที่สามารถกำหนดอายุได้ในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ ตำนานพระธาตุลำปางหลวง เรียกพระธาตุที่อยู่กลางเวียงนี้ว่า “ลัมภะกัปปะเจดีย์” ส่วนตำนานจามเทวีวงศ์เรียกเมืองที่ตั้งเวียงพระธาตุนี้ว่า “เมืองอาลัมพางนคร” จากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณภายในเวียงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘

พบโบราณวัตถุร่วมสมัยกับวัฒนธรรมหริภุญไชยในชั้นวัฒนธรรมแรกของหลุมขุดค้น เช่น เศษภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมหริภุญไชย เช่น คนโท หม้อบรรจุอัฐิ เป็นต้น[๙] จึงกำหนดการใช้พื้นที่ของเวียงพระธาตุลำปางหลวงในยุคแรกเริ่มราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

ผังเมืองเวียงพระธาตุลำปางหลวง

วัดพระธาตุลำปางหลวง

ที่ตั้ง บ้านลำปางหลวง ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

วัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นวัดโบราณที่มีความสำคัญทางด้านโบราณคดีและรูปแบบสถาปัตยกรรมศิลปกรรมล้านนา เจดีย์เป็นแบบล้านนาที่ได้รับอิทธิพลของเจดีย์ทรงระฆังแบบสุโขทัย ส่วนฐานเจดีย์เป็นฐานบัวคว่ำ-บัวหงายยกเก็จสองชั้น ซ้อนกันสองฐาน มีท้องไม้ร่วมตรงกลาง ทำให้ส่วนฐานยืดสูง ฐานบัวนี้คว่ำ-บัวหงาย คาดลูกแก้วอกไก่ เป็นรูปแบบฐานเจดีย์ที่พัฒนาขึ้นในล้านนา

---

[๙] ภาสกร โทณะวณิก, "การศึกษาเมืองโบราณเวียงพระธาตุลำปางหลวง," (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖), ๖๒ - ๖๓.

เจดีย์พระธาตุลำปางหลวง

วัดแห่งนี้ที่ได้รับการอุปถัมภ์โดยกษัตริย์ผู้ปกครองมาโดยตลอด จึงมีการบูรณะเรื่อยมาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๙๒ จนถึงปัจจุบัน โดยปรากฏประวัติการสร้างใน พ.ศ. ๑๙๙๒ โดยสร้างพระธาตุครอบพระบรมสารีริกธาตุ และสร้างมณฑปพระพุทธบาทด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ต่อมา พ.ศ. ๒๐๑๙ ได้สร้างกำแพง พระวิหาร หล่อพระพุทธรูปประธานภายในพระวิหาร สร้างศาลา ขุดบ่อน้ำ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๐๓๙ ได้บูรณะวัดพระธาตุลำปางหลวงครั้งใหญ่โดยก่อขยายฐานพระธาตุแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๐๔๑ และสร้างพระวิหาร หล่อพระประธานประดิษฐานภายในวิหารหลวง พ.ศ. ๒๐๔๔ – ๒๐๔๖ โบราณสถานสำคัญในวัดประกอบด้วย องค์พระธาตุเจดีย์ ๑ องค์ วิหารหลวง ๑ หลัง วิหารพระพุทธ ๑ หลัง พระอุโบสถ ๑ หลัง หอพระพุทธบาท ๑ หลัง วิหารพระศิลา หรือวิหารละโว้ ๑ หลัง วิหารน้ำแต้ม ๑ หลัง ซุ้มประตู และบันไดนาคด้านหน้า วิหาร ๑ หลัง และหอไตรเก่า ๑ หลัง

วิหารหลวง

ซุ้มประตูโขง

วิหาร

วัดปงสนุก (วัดกลางเวียง)

ที่ตั้ง ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

วัดปงสนุก เป็นวัดศูนย์กลางเมืองเขลางค์ยุคที่ ๒ (สมัยล้านนา) ผังประกอบด้วย วิหารพระเจ้าพันองค์ สร้างโดยสกุลช่างเชียงแสน และเจดีย์ทรงระฆังฐานยกเก็จ วางตัวในแนวทิศเหนือ – ใต้ บนเนินดินล้อมรอบด้วยอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยหลัง เช่น อุโบสถทางด้านทิศตะวันออก ศาลาการเปรียญ กุฏิ วิหารพระเจ้าพันองค์ สร้างในลักษณะมณฑปหลังคาซ้อนสามชั้น บนสันหลังคาเหนือมุขทั้งสี่สร้างปราสาทไม้จำลองขนาดเล็กหุ้มด้วยสังกะสีฉลุลาย สื่อความหมายถึงทวีปทั้งสี่รอบเขาพระสุเมรุ บริเวณชั้นระหว่างหลังคาประดับงานแกะสลักรูปกินนรแต่งกายแบบราชสำนักพม่า และนกยูง ประดับช่องหน้าต่างด้วยลายฉลุรูป ม้า วัว สิงห์ รวมถึงนรสิงห์ เทินหม้อปูรณฆฏะ ขนาบด้วยภาพชาดกเขียนสีบนพื้นไม้ใส่กรอบกระจกจีนแสดงเรื่องการบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้า

เจดีย์ มีฐานเขียงสี่เหลี่ยมรองรับชุดฐานบัวยกเก็จ ประดับท้องไม้ด้วยลูกแก้วอกไก่ถัดขึ้นไปเป็นฐานเขียงกลม ๓ ชั้น รองรับชุดมาลัยเถาแบบฐานบัว ๓ ชั้น องค์ระฆังประดับลายเครือเถาอยู่ในตำแหน่งที่รัดอกองค์ระฆัง ส่วนบัลลังก์อยู่ในผังยกเก็จ รองรับปล้องไฉนและฉัตร

เจดีย์วัดปงสนุกใต้

วิหารพระเจ้าพันองค์

วัดคะตึกเชียงมั่น

ที่ตั้ง ตำบลเวียง อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

วัดคะตึกเชียงมั่นแต่เดิมมี ๒ วัดตั้งอยู่ใกล้กัน คือ วัดคะตึกและวัดเชียงมั่น วัดคะตึกสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๒๘๗ ชื่อวัดมาจากสิ่งก่อสร้างที่เป็นกุฏิก่ออิฐฉาบปูนรูปทรงคล้ายวิหารที่เป็นตึกทั้งหลัง ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “วัดกุฏิตึก” และเรียกเพี้ยนมาเป็น “วัดคะตึก” ส่วนวัดเชียงมั่นที่สร้างขึ้นบริเวณใกล้เคียงกันแต่มีอาณาเขตแคบกว่าวัดคะตึกจึงได้รวมทั้งสองวัดเข้าเป็นวัดเดียวกันและให้ชื่อใหม่ว่า วัดคะตึกเชียงมั่น ใน พ.ศ. ๒๕๐๙

วิหารไม้วัดคะตึกเชียงมั่น ตามประวัติกล่าวว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๒๘๒ สร้างขึ้นตามแบบแผนวิหารแบบล้านนา คือ อาคารหลักอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ออกมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านหลังมี ๑ มุข ส่วนด้านหน้ามี ๒ มุข การออกมุขนี้สัมพันธ์กับการลดชั้นหลังคาเพื่อทำให้เกิดเป็นอาคารซ้อนชั้น หรือในล้านนาเรียกว่า ชั้นลด หรือ ซด ด้วยเหตุนี้อาคารจึงมีชั้นลดด้านหน้า ๓ ซด ด้านหลัง ๒ ซด ส่วนด้านข้างมีชั้นลดที่ภาคกลางเรียกว่า ตับ หรือที่ล้านนาเรียกว่าเทิบ ๒ เทิบ

วิหารวัดคะตึกเชียงมั่น ด้านหน้า

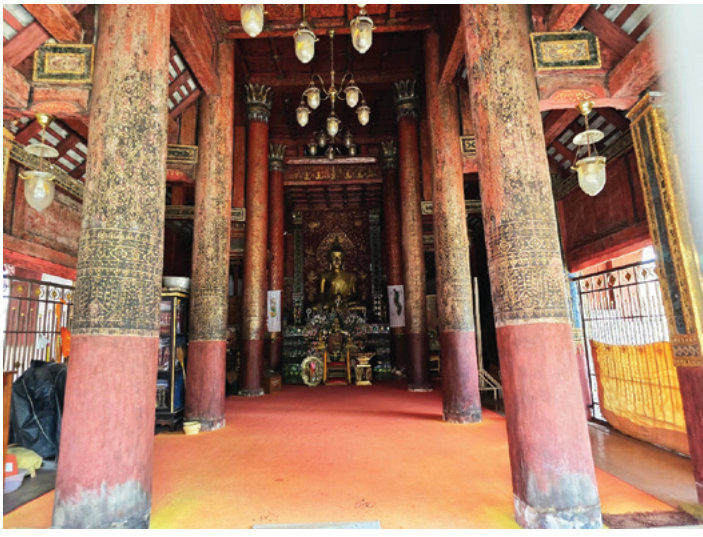

วิหารวัดคะตึกเชียงมั่น ด้านใน

กู่เจ้าย่าสุตตา หรือวัดกากแก้ว (ร้าง)

ที่ตั้ง บ้านป่าไม้ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

โบราณสถานกู่เจ้าย่าสุตตา หรือวัดกากแก้ว (ร้าง) ตั้งอยู่ในเขตเมืองโบราณเขลางค์นคร โบราณสถานวางผังหันหน้าไปทางทิศใต้ (หันหน้าออกแม่น้ำวัง) ประกอบด้วยซุ้มประตูโขง และฐานสิ่งก่อสร้าง ได้แก่ เจดีย์ อุโบสถ วิหาร ทางเดินเข้าวิหาร และสิ่งก่อสร้างบางส่วนที่ไม่ทราบหน้าที่ใช้งาน กำหนดอายุวัดแห่งนี้จากลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มประตูโขงและโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดี ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อาคารสำคัญประกอบด้วย

๑. ซุ้มประตูโขง ลักษณะเป็นซุ้มประตูก่ออิฐถือปูนประดับด้วยลวดลายปูนปั้นพันธุ์พฤกษา มีรูปปูนปั้นเทวดาตรงเสาซุ้มประตู ๔ รูป มีสภาพชำรุดแตกหักฐานล่างเป็นรูปทรงแปดเหลี่ยมย่อเก็จโครงสร้างประตูเป็นไม้ สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากปูนปั้นเทวดาประดับผนังวิหารวัดเจ็ดยอด ทั้งนี้พบว่า มีทางเดินเรียงอิฐเชื่อมมาจากซุ้มประตูโขงเข้าไปภายในพื้นที่วัด

๒. วิหาร พบหลักฐานว่าน่าจะมีการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์อย่างน้อย ๒ สมัย มีทางเดินเชื่อมมาจากซุ้มประตูโขงเข้าไป พบเจดีย์อยู่ทางทิศเหนือ และอุโบสถอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวิหาร

ซุ้มประตูโขง โบราณสถานกู่เจ้าย่าสุตตา หรือประตูขง หรือวัดกากแก้ว (ร้าง)

พื้นที่โบราณสถานกู่เจ้าย่าสุตตา หรือประตูขง หรือวัดกากแก้ว (ร้าง)

วัดไหล่หิน (วัดเสลารัตนะปัพพะตาราม)

ที่ตั้ง บ้านไหล่หิน ตำบลไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

โบราณสถานวัดไหล่หิน (วัดเสลารัตนะปัพพะตาราม) ไม่มีประวัติการสร้างที่แน่ชัด แต่ตำนานของวัดระบุว่าเดิมภายในวัดมีเพียงเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ต่อมาในช่วงเวลาที่พระมหาเกสระปัญโญ เป็นเจ้าอาวาส เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงมีความศรัทธาในพระมหาเกสระปัญโญจึงได้สร้างวิหาร ซุ้มประตูโขง และบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์ ใน พ.ศ. ๒๒๒๖ อาคารสำคัญภายในวัดประกอบด้วย

๑. วิหารแบบล้านนาขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๙ เมตร หลังคาลดหลั่นซ้อนกัน ๓ ชั้น

๒. เจดีย์มีขนาดกว้าง ๕ เมตร สูงประมาณ ๑๐ เมตร ลักษณะฐานยกเก็จเหนือเรือนธาตุเป็นชุดฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ๒ ฐานซ้อนกัน เหนือขึ้นไปเป็นองค์ระฆังปล้องไฉนและปลียอด ปลายยอดเจดีย์ประดับด้วยฉัตรโลหะ

๓. ซุ้มประตูโขงมีลวดลายปูนปั้นประดับประกอบรูปสัตว์ รูปนก

ซุ้มประตูโขงและวิหาร

เจดีย์วัดเสลารัตนะปัพพะตาราม (วัดไหล่หิน)

วัดศรีชุม

ที่ตั้ง ตำบลสวนดอก อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

วัดศรีชุม สร้างขึ้นราว พ.ศ. ๒๔๓๖ โดยคหบดีพม่า ชื่อว่า “จองตะกาอูโย” ชาวไทยใหญ่ ซึ่งได้ติดตามชาวอังกฤษเข้ามาทำงานป่าไม้ในเมืองลำปาง ภายในวัดปรากฏสิ่งก่อสร้างและอาคารที่มีรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมแบบพม่ามอญที่ผสมผสานกับศิลปะแบบล้านนา รวมถึงอิทธิพลของศิลปะตะวันตกที่มีอิทธิพลอยู่ในช่วงเวลานั้น อาคารสำคัญประกอบด้วย

๑. วิหาร หรือ จอง ลักษณะเป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมเป็นรูปแบบผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนาและศิลปะพม่าแบบมัณฑะเลย์ หลังคาทรงปราสาทซ้อนชั้นเรียกว่า “ปยาธาตุ” ภายในวิหารยังปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องพุทธประวัติ และภาพจำลองแผนผังของวัด ส่วนหลังคาวิหารทำเป็นไม้เครื่องแกะสลักยอดแหลมสลักเป็นลวดลายสวยงาม วิหารหลังนี้ได้ถูกไฟไหม้ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ กรมศิลปากรได้ดำเนินการบูรณะขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๓๘ - ๒๕๓๙

๒. อุโบสถ อยู่ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมทรงมณฑป มีทางเข้าทางทิศตะวันออก มีมุขยื่นออกมาจากตัวอาคาร ตัวอาคารก่ออิฐถือปูน เป็นอาคารชั้นเดียว มีหลังคายอดปราสาท ๓ ยอด ยอดประธานซ้อนชั้นจำนวน ๗ ชั้น ส่วนยอดรองทั้งสอง มีจำนวน ๕ ชั้น บริเวณคอสองยืดสูง มุงหลังคาด้วยสังกะสี แต่ละด้านทำเป็นจั่ว ประดับตกแต่งด้วยเครื่องโลหะฉลุลายที่เรียกว่า “ปานซอย” (ในภาษาไทใหญ่) เหนือหลังคาทรงปราสาททำเป็นปลียอด

ความงดงามของวิหารวัดศรีชุมนอกจากตัวอาคารและแบบการก่อสร้างที่งดงามได้สัดส่วนยังประกอบด้วยความงามจากงานแกะสลักไม้ ซึ่งประดับตามส่วนต่างๆของวิหาร ได้แก่ ลายประดับรวงผึ้ง ที่ซุ้มหลังคาคลุมบันไดทางขึ้น เป็นลายแกะไม้แบบโปร่ง ลวดลายพรรณพฤกษา เพดานด้านในเป็นลวดลายดาวเพดาน ภาพสลักเล่าเรื่องสุวรรณสาม ลายประดับเพดาน ประกอบด้วยลวดลายตุ๊กตาไม้แกะสลักรูปคนและสัตว์ลายแกะไม้รูปสัตว์ ๑๒ ราศี ในแผ่นวงกลม

อุโบสถและเจดีย์วัดศรีชุม

วิหาร หรือ จอง วัดศรีชุม

วัดม่อนสัณฐาน

ที่ตั้ง หมู่ ๑ บ้านป่าขาม ตำบลพระบาท อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

โบราณสถานวัดม่อนสัณฐาน หรือ วัดม่อนปู่ยักษ์ สร้างขึ้นในราว พ.ศ. ๒๔๔๒ - ๒๔๔๗[๙] ในช่วงเวลาที่ชาวพม่าได้เข้ามาทำกิจการค้าไม้ในพื้นที่ภาคเหนือ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๕ อาคารสำคัญประกอบด้วย

๑. เจดีย์ประธาน น่าจะสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัด ดังปรากฏจารึกที่ลานประทักษิณด้านข้างของเจดีย์ จารึกด้วยภาษาไทยและภาษาพม่าว่า วัดแห่งนี้สร้างขึ้นโดยจองนันตาแกง ชาวไทใหญ่ได้เดินทางจากบ้านน้ำป่า รัฐฉาน ประเทศพม่า เป็นผู้สร้างขึ้น ระบุ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ส่วนภาษาพม่าระบุ พ.ศ. ๒๔๔๗)

๒. วิหารหลวงแบบตะวันตก ในวิหารพบประติมากรรมรูปเหมือนผู้สร้าง และจารึกด้วยภาษาไทยและภาษาพม่าว่า วัดนี้สร้างขึ้นโดยจองนันตาแกง วิหารหลังนี้คงสร้างขึ้นพร้อมกับเจดีย์เนื่องด้วยเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างวัดที่ต้องมีวิหารในการใช้ทำพิธีกรรม

๓. อุโบสถ ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของฐานไพที แต่เดิมอุโบสถหลังนี้ใช้เป็นวิหารตามความนิยมของวัดในภาคเหนือ ต่อมาวัดม่อนปู่ยักษ์ได้แปลงวิหารหลังนี้เป็นอุโบสถ โดยมีการปักใบเสมาล้อมรอบไว้ ๒ ชั้น

๔. จอง วิหารไม้ทรงปยาธาตุ เป็นอาคารที่สร้างด้วยไม้ทั้งหลัง อาคารภายในเป็นพื้นที่ติดต่อกันทั้งหมดแต่แยกการใช้งานโดยใช้หลังคาเป็นตัวกำหนด แบ่งเป็น ๕ ส่วน ส่วนแรกเป็นอาคาร ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานซึ่งอยู่หลังในสุด ส่วนที่ ๒ เป็นอาคารด้านหน้าพระประธานซึ่งอยู่บริเวณกลางอาคารใช้ทำพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนที่ ๓ เป็นมุข ที่ก่อยื่นออกมาด้านหน้าเป็นทางเข้า ยกพื้นสูงมีราวบันไดทางขึ้นและมีส่วนยอดเป็นอาคารทรงปราสาท ส่วนที่ ๔ เป็นกุฏิสงฆ์อยู่ด้านข้างของพระพุทธรูปประธาน เป็นอาคารที่มีหลังคาชั้นเดียว และส่วนที่ ๕ เป็นหอฉัน

---

[๙] ประวัติการสร้างมีการระบุผู้สร้างและศักราชไม่ตรงกัน เนื่องมาจากมีการจดบันทึกหลายคนและอาจจะจดจำศักราชคลาดเคลื่อนไปบ้างระหว่างปีที่เริ่มสร้าง โดยในหนังสือ ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร กล่าวว่าวัดม่อนสัณฐานสร้างขึ้นโดยพ่อเฒ่านันตาน้อย พ่อเฒ่านันตาโก่ และพี่น้องอีก ๓ คน ร่วมกันสร้างวัดนี้ขึ้นเมื่อวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๒ แต่ในจารึกที่ปรากฏอยู่ในวิหารแบบตะวันตก จารึกด้วยภาษาไทยและภาษาพม่ากล่าวว่าวัดนี้สร้างขึ้นโดย จองนันตาแกง ชาวพม่าจากรัฐฉาน ระบุปีที่สร้างเสร็จ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๔ ส่วนภาษาพม่าระบุ พ.ศ. ๒๔๔๗

จอง วิหารไม้ทรงปยาธาตุ

เจดีย์ประธาน

วัดเจดีย์ซาว

ที่ตั้ง ตำบลต้นธงชัย อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

โบราณสถานวัดเจดีย์ซาว เดิมเป็นวัดร้าง ต่อมาได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตย์ เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์สุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ วัดแห่งนี้เป็นที่สักการะของพุทธศาสนิกชนนิกายอรัญวาสของพม่า โบราณสถานสำคัญประกอบด้วย เจดีย์ศิลปะแบบพม่า ๒๐ องค์ ลักษณะองค์เจดีย์เป็นศิลปกรรมล้านนาผสมศิลปะพม่าฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่ออิฐถือปูน องค์ใหญ่ที่สุดอยู่ตรงกลางมีฐานกว้างด้านละ ๖.๒๐ เมตร สูง ๑๑ เมตร ด้านหน้าของพระเจดีย์มีซุ้มพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ข้างใน ส่วนอีก ๑๙ องค์นั้นมีขนาดเท่า ๆ กัน ฐานกว้างด้านละ ๔ เมตร สูง ๖ เมตร

หมู่เจดีย์วัดเจดีย์ซาว

หออะม๊อก

ที่ตั้ง บ้านศรีเกิด ตำบลหัวเวียง อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

หออะม๊อก เป็นป้อมปืนที่สร้างขึ้นพร้อมกับกำแพงเมืองนครลำปางรุ่นที่สาม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเริ่มสร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๕๑ ในสมัยพระเจ้าสุวรรณหอคำดวงทิพย์ เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ตรงกับปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เพื่อเป็นสถานที่เก็บปืนใหญ่และกระสุนสำหรับต่อสู้ข้าศึก รวมถึงยังใช้เป็นหอสังเกตการณ์อีกด้วย หออะม๊อก มีลักษณะเป็นสิ่งก่อสร้างก่ออิฐถือปูน ลักษณะ ๘ เหลี่ยมเกือกม้า มีฐานกว้างประมาณ ๘ เมตร มีทางเข้าออกทางด้านทิศตะวันตกเพียงด้านเดียว โครงสร้างภายในแบ่งเป็น ๓ ชั้น ความสูงจากฐานจนถึงส่วนบนสุดประมาณ ๑๐ เมตร

โบราณสถานหออะม๊อก

โบราณสถานหออะม๊อก

บ้านหลุยส์เลียวโนเวนส์

ที่ตั้ง ตำบลวังเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

บ้านหลังนี้ก่อสร้าง ราว พ.ศ. ๒๔๔๒ โดยแต่เดิมเป็นของนายหลุยส์ ที เลียวโนเวนส์ (Louis Thomas Leonowens) ชาวอังกฤษ ที่เข้ามาเป็นผู้รับสัมปทานในกิจการป่าไม้จากบริษัทบริติชบอร์เนียว (The British Borneo Company Limited) ต่อมาได้มาพำนักอยู่ในเมืองลำปาง และได้ตั้งบริษัทของตนเอง คือ บริษัท หลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ (Louis T. Leonowens Company Limited) ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ก่อนจะเดินทางกลับไปยังสหราชอาณาจักรในราว พ.ศ. ๒๔๕๗

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เป็นกลุ่มสิ่งก่อสร้าง ประกอบด้วยอาคาร ๒ หลัง ดังนี้

๑. บ้านหลุยส์ เป็นอาคาร ๒ ชั้น ชั้นบนเป็นไม้ มี ๔ ห้อง ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน มี ๒ ห้อง หลังคาทรงปั้นหยา ผังเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขห้าเหลี่ยมยื่นออกมาทางด้านหน้า และมีบันไดขึ้นลงด้านนอก หันหน้าเข้าสู่แม่น้ำวังทางทิศใต้ และส่วนชานด้านหลังเป็นส่วนของห้องครัวและห้องน้ำที่มีบันไดลงมาชั้นล่างได้ ห้องโถง เป็นห้องหลักของบ้าน เพดานเป็นตงไม้ขัดกันเป็นกากบาทเพื่อรับน้ำหนัก ทำให้ตัวเรือนมีความมั่นคงแข็งแรงมากกว่าบ้านไม้ทั่วไป ผนังก่ออิฐถือปูนหนาประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ผนังทั้งสี่ด้านมีประตูเป็นทางเข้า - ออก ขนาบด้วยหน้าต่าง เหนือกรอบประตูด้านนอก ทำเป็นซุ้มโค้งตกแต่งลายปูนปั้นด้วยเส้นโค้งคิ้วบัว รับกับกรอบประตู ส่วนบนติดลูกกรงเหล็กและช่องระบายอากาศที่ฉลุไม้ลายพรรณพฤกษา หลังคาคลุมด้วยกระเบื้องลอน

๒. อาคารห้องนิรภัย ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของบ้านใหญ่ วางตัวในแนวทิศเหนือ - ใต้ หลังคาทรงจั่ว ประดับปั้นลมและหน้าบันด้วยลายปูนปั้นที่แสดงถึงอิทธิพลจีนและตะวันตก ผังอาคารมีลักษณะคล้ายรูปตัวแอล ด้านทิศตะวันตกเป็นด้านหน้า มีการต่อหลังคายื่นออกมาตลอดแนว ด้านนี้มีทางเข้า - ออก ๒ ทาง คือ ด้านทิศเหนือและใต้ ส่วนบนของประตูประดับไม้ฉลุรับกับคิ้วบัวเหนือกรอบประตู ภายในของอาคารตรงกลางเป็นที่ตั้งของห้องนิรภัยที่มีผนังโดยรอบเป็นผนังก่ออิฐถือปูนหนาประมาณ ๑ เมตร ภายนอกประดับด้วยคิ้วบัว ส่วนบนประดับลายปูนปั้น ทางนอกเป็นบานประตูเหล็กสีดำ หนาประมาณ ๑๐ เซนติเมตร ด้านบนมีตราโลหะวงรีสีทองแสดงสัญลักษณ์เป็นลายนูนรูปสิงโตยืนเหนือมงกุฎ เหนือสัญลักษณ์มีคำว่า LOUIS. T. LEONOWENS LTD. บรรทัดที่สองมีคำว่า REGISTERED นอกจากนี้ที่บานประตูยังมีมือจับโลหะ ตัวหมุนรหัส และคันเปิดภายในบุด้วยแผ่นโลหะทั้งหมด

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย (เล่ม ๖) ภาคเหนือ**. กรุงเทพฯ: หจก.ไอเดีย สแควร์, ๒๕๓๗.

_____. สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่. **โบราณสถานขึ้นทะเบียนแล้ว พื้นที่สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่**. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๖๗.

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย และสำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่. **โบราณคดีในพื้นที่อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง**. เชียงใหม่: นันทพันธ์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๖๑.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. **เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๙.

กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔. (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะอำนวยการจัดงานจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒).

คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๓๘. (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่จัดพิมพ์เพื่อร่วมสมโภชเมืองเชียงใหม่ในวาระที่มีอายุครบ ๗๐๐ ปี)

โครงการจัดตั้งศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **จากยุคน้ำแข็งไพลสโตซีนสู่สมัยล้านนา**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๕๐.

ชินณวุฒิ วิลยาลัย. “การศึกษาแหล่งภาพเขียนสีประตูผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.

เทศบาลนครลำปาง และสำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน. **รายงานการขุดค้น ขุดแต่ง และศึกษาชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีเขลางค์นคร**. เชียงใหม่: มรดกล้านนา, ๒๕๕๑.

พีรพงษ์ ไชยวงศ์. “การศึกษาเมืองโบราณเขลางค์นคร - เวียงละกอน จากหลักฐานทางโบราณคดี.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐.

ภาสกร โทณะวณิก. “การศึกษาเมืองโบราณเวียงพระธาตุลำปางหลวง.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.

สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๕๘

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่. **เปิดประตูผา ค้นหาแหล่งวัฒนธรรม ๓,๐๐๐ ปี ที่ลำปาง**. ม.ป.ท.: กราฟฟิคฟอร์แมท (ไทยแลนด์), ๒๕๔๔.

_____. **รายงานเบื้องต้นการขุดค้นศึกษาและคัดลอกภาพเขียนสี แหล่งโบราณคดีประตูผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง**. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๔๑.

สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่. **รายงานการบูรณะมหาเจดีย์วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม**. ม.ป.ท.: หจก.ช่อฟ้า, ๒๕๖๒.

สำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน. **วัดพระธาตุลำปางหลวง บูรณะอุโบสถ วิหารพระพุทธวิหารน้ำแต้ม ๒๕๕๔**. ม.ป.ท.: หจก.ช่อฟ้า, ๒๕๕๔.

_____. **วัดพระธาตุลำปางหลวง**. ม.ป.ท.: หจก.ช่อฟ้า, ๒๕๕๕.

ทำเนียบโบราณสถาน ที่ขึ้นทะเบียนเป็น โบราณสถานสำคัญของชาติ ในจังหวัดลำปาง

ทำเนียบโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียน เป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ ในจังหวัดลำปาง*

โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติในจังหวัดลำปาง มีจำนวนทั้งสิ้น ๒๔ แหล่ง กระจายตัวอยู่ในพื้นที่อำเภอต่าง ๆ ประกอบด้วย ๑. อำเภอเมืองลำปาง ๒๒ แหล่ง ๒. อำเภอแจ้ห่ม ๒ แหล่ง ๓. อำเภอเกาะคา ๔ แหล่ง ๔. อำเภอแม่ทะ ๑ แหล่ง ๕. อำเภอห้างฉัตร ๓ แหล่ง ๖. อำเภอเมืองปาน ๑ แหล่ง และ ๗. อำเภอเถิน ๑ แหล่ง โดยมีรายละเอียดของแต่ละแหล่งดังนี้

รายชื่อโบราณสถาน	ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์					ประกาศราชกิจจานุเบกษา	การประกาศกำหนดของเขต	ภาพประกอบ
	หมู่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด			
วัดอักโขชัยคีรี	๑	ทุ่งปิ้ง	วิเชตนคร	แจ้ห่ม	ลำปาง	เล่มที่ ๕๒ หน้าที่ ๓๖๙๘ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘	เล่ม ๙๗ ตอน ๑๖๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๑ ไร่ ๔๒ ตารางวา	
วัดผาแดงหลวง	๖	ม่วง	แจ้ห่ม	แจ้ห่ม	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๒ ไร่ ๑ งาน ๒๒ ตารางวา	
หออะม๊อก		ชุมชนบ้านศรีเกิด	หัวเวียง	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๘ ตอนที่ ๑๗๗ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๒๔	เล่มที่ ๙๘ ตอนที่ ๑๗๗ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๒๔ พื้นที่โบราณสถาน ๒ ไร่ ๒ งาน ๒๙ ตารางวา	

* นางสาวเพ็ญนภา ไชยกัน เจ้าหน้าที่จ้างเหมาบริการปฏิบัติงานด้านการสำรวจเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรม สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่ ค้นคว้าเรียบเรียง

รายชื่อโบราณสถาน	ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์					ประกาศราชกิจจานุเบกษา	การประกาศกำหนดของเขต	ภาพประกอบ
	หมู่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด			
วัดคะตึกเชียงมั่น		เชียงมั่น	หัวเวียง	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๑ งาน ๓๑ ตารางวา	
กู่เจ้าย่าสุตตา หรือประตูขง หรือวัดกากแก้ว (ร้าง)		ป่าไม้	เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๓ งาน ๒๕ ตารางวา	
วัดแสงเมืองมา		เชียงมั่น	หัวเวียง	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๔	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๔ พื้นที่โบราณสถาน ๑ ไร่ ๓๙ ตารางวา	
วัดประตูป่อง		ป่าไม้	เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๒ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๒ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๑ ไร่ ๑ งาน ๓๑ ตารางวา	
วัดอุโมงค์ (ร้าง)		ประตูตาล	เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๓ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๔ ไร่ ๒ งาน ๗๕ ตารางวา	
วัดสุชาดาราม			เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๔๑ หน้า ๓๕๑๙ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๔๑ หน้า ๓๕๑๙ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๒ ไร่ ๑ งาน ๙๐ ตารางวา	

รายชื่อโบราณสถาน	ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์					ประกาศราชกิจจานุเบกษา	การประกาศกำหนดของเขต	ภาพประกอบ
	หมู่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด			
วัดพระแก้วดอนเต้า			เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	ลำปาง	- เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๘ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๗๘ - เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๔๑ ฉบับพิเศษ หน้า ๒๘ วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๔๑ ฉบับพิเศษ หน้า ๒๘ วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๒ ไร่ ๑ งาน ๙๐ ตารางวา	
วัดหัวข่วง		หัวข่วง	เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ หน้า ๓๕๑๔ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ หน้า ๓๕๑๔ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๓ ไร่ ๒ งาน ๙๗ ตารางวา	
วัดปงสนุกใต้		ปงสนุกใต้	เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๒๓ หน้า ๒๗๓๖ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๒๓ หน้า ๒๗๓๖ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ประมาณ ๑ ไร่ ๒ งาน ๘๗ ตารางวา	
กำแพงเมือง			เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๘ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๗๘		
วัดป่าพร้าว (ร้าง)			เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๐ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๐ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๑ ไร่ ๗๕ ตารางวา	
วัดศรีชุม			สวนดอก	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๘ ตอนที่ ๑๗๗ หน้า ๓๖๘๓ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๒๔	เล่มที่ ๙๘ ตอนที่ ๑๗๗ หน้า ๓๖๘๓ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๒๔ พื้นที่โบราณสถาน ๒ ไร่ ๓ งาน ๘๑ ตารางวา	

รายชื่อโบราณสถาน	ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์					ประกาศราชกิจจานุเบกษา	การประกาศกำหนดของเขต	ภาพประกอบ
	หมู่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด			
วัดม่อนสัณฐาน	๑	ป่าขาม	พระบาท	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๑๑๕ ตอนพิเศษ ๓๘ ง หน้า ๙ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๑	เล่มที่ ๑๑๕ ตอนพิเศษ ๓๘ ง หน้า ๙ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๑ พื้นที่โบราณสถาน ๓ ไร่ ๓ งาน ๓๗ ตารางวา	
วัดศรีรองเมือง			สบตุ๋ย	เมืองลำปาง	ลำปาง	- เล่มที่ ๙๘ ตอนที่ ๑๗๗ หน้า ๓๖๘๒ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๒๔ - เล่มที่ ๑๒๑ ตอนพิเศษ ๕๓ ง หน้า ๑๒ วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๗	- เล่มที่ ๙๘ ตอนที่ ๑๗๗ หน้า ๓๖๘๒ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๒๔ - เล่มที่ ๑๒๑ ตอนพิเศษ ๕๓ ง หน้า ๑๒ วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๗ พื้นที่โบราณสถาน ประมาณ ๓ ไร่ ๘๘ ตารางวา	
วัดกู่ขาว (ร้าง)	๓	กู่คำ	ต้นธงชัย	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ หน้า ๓๕๑๘ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ หน้า ๓๕๑๘ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๙ ไร่ ๑ งาน ๗๐ ตารางวา	
วัดกู่คำ	๓	กู่คำ	ต้นธงชัย	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๕ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๕ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ประมาณ ๑ ไร่ ๓ งาน ๔๑ ตารางวา	
วัดเจดีย์ซาว			ต้นธงชัย	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๔๑ ฉบับพิเศษ หน้า ๑๒ วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๔๑ ฉบับพิเศษ หน้า ๑๒ วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๑ ไร่ ๑ งาน ๔๐ ตารางวา	

รายชื่อโบราณสถาน	ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์					ประกาศราชกิจจานุเบกษา	การประกาศกำหนดของเขต	ภาพประกอบ
	หมู่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด			
วัดพระเจ้าทันใจ			ต้นธงชัย	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๑๑๓ ตอนพิเศษ ๕๐ ง หน้า ๑๓ วันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๓๙	เล่มที่ ๑๑๓ ตอนพิเศษ ๕๐ ง หน้า ๑๓ วันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๓๙ พื้นที่โบราณสถาน ๙๓ ตารางวา	
วัดหมื่นครื้น	๒		ต้นธงชัย	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๑๑๕ ตอนพิเศษ ๓๘ ง หน้า ๙ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๔๑	เล่มที่ ๑๑๕ ตอนพิเศษ ๓๘ ง หน้า ๙ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๔๑ พื้นที่โบราณสถาน ประมาณ ๑ ไร่ ๓ งาน ๑๙ ตารางวา	
วัดพระธาตุเสด็จ			บ้านเสด็จ	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๔๑ ฉบับพิเศษ หน้า ๒๙ วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๔๑ ฉบับพิเศษ หน้า ๒๙ วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๔ ไร่ ๒ งาน ๖๘ ตารางวา	
วัดพระธาตุลำปางหลวง	๒	ลำปางหลวง	ลำปางหลวง	เกาะคา	ลำปาง	- เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๘ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ - เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๒๙ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓	- เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๘ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ - เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๒๙ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๖ ไร่ ๑๕ ตารางวา	
หอไตรเก่า วัดพระธาตุลำปางหลวง	๒	ลำปางหลวง	ลำปางหลวง	เกาะคา	ลำปาง	เล่มที่ ๑๑๓ ตอนที่ ๖๕ หน้า ๑๘๐๒ วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๒๙	เล่มที่ ๑๑๓ ตอนที่ ๖๕ หน้า ๑๘๐๒ วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๒๙ พื้นที่ประมาณ ๑ ไร่ ๑ งาน ๓๓ ตารางวา	

รายชื่อโบราณสถาน	ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์					ประกาศราชกิจจานุเบกษา	การประกาศกำหนดของเขต	ภาพประกอบ
	หมู่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด			
วัดเสลารัตนะปัพพะตาราม (วัดไหล่หิน)		ไหล่หิน	ไหล่หิน	เกาะคา	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ หน้า ๓๕๑๗ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ หน้า ๓๕๑๗ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๑ ไร่ ๓๐ ตารางวา	
วัดนาคตหลวง	๙	นาคตพัฒนา	ป่าตัน	แม่ทะ	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๗ วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๖๓ หน้า ๓๖๑๗ วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๓ งาน ๒๘ ตารางวา	
วัดปงยางคก	๙	ปงยางคก	ปงยางคก	ห้างฉัตร	ลำปาง	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ หน้า ๓๕๑๕ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓	เล่มที่ ๙๗ ตอนที่ ๑๕๙ หน้า ๓๕๑๕ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๓ พื้นที่โบราณสถาน ๓ งาน ๑๔ ตารางวา	
วัดดอยป่าตาล	๘	เหล่ามะกอก	เถินบุรี	เถิน	ลำปาง	เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๘ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๗๘		
วัดศรีหลวงแจ้ซ้อน		หลวง	แจ้ซ้อน	เมืองปาน	ลำปาง	เล่มที่ ๑๑๗ ตอนพิเศษ ๑๐๓ ง หน้า ๒ วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๔๓	เล่มที่ ๑๑๗ ตอนพิเศษ ๑๐๓ ง หน้า ๒ วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๔๓ พื้นที่โบราณสถาน ๒ ไร่ ๒ งาน ๓๓.๐๑ ตารางวา	
วัดม่อนพญาแช่			พิชัย	เมืองลำปาง	ลำปาง	เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๘ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๗๘		
วัดท่าผา			ท่าผา	เกาะคา	ลำปาง	เล่มที่ ๕๒ หน้า ๓๖๙๘ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๗๘		

รายชื่อโบราณสถาน	ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์					ประกาศราชกิจจานุเบกษา	การประกาศกำหนดของเขต	ภาพประกอบ
	หมู่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด			
วัดปางม่วง (ป่าม่วง)			ห้างฉัตร	ห้างฉัตร	ลำปาง	เล่มที่ ๑๕ ตอน ๖๗ หน้า ๑๐๖๕ วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๙๓		
วัดสันทราย			เวียงตาล	ห้างฉัตร	ลำปาง	เล่มที่ ๑๕ ตอน ๖๗ หน้า ๑๐๖๕ วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๙๓		

บรรณานุกรม

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่. **เอกสารวิชาการกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่** [แฟ้มข้อมูลคอมพิวเตอร์]. เชียงใหม่: สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่, ๒๕๖๙.

ภาคผนวก

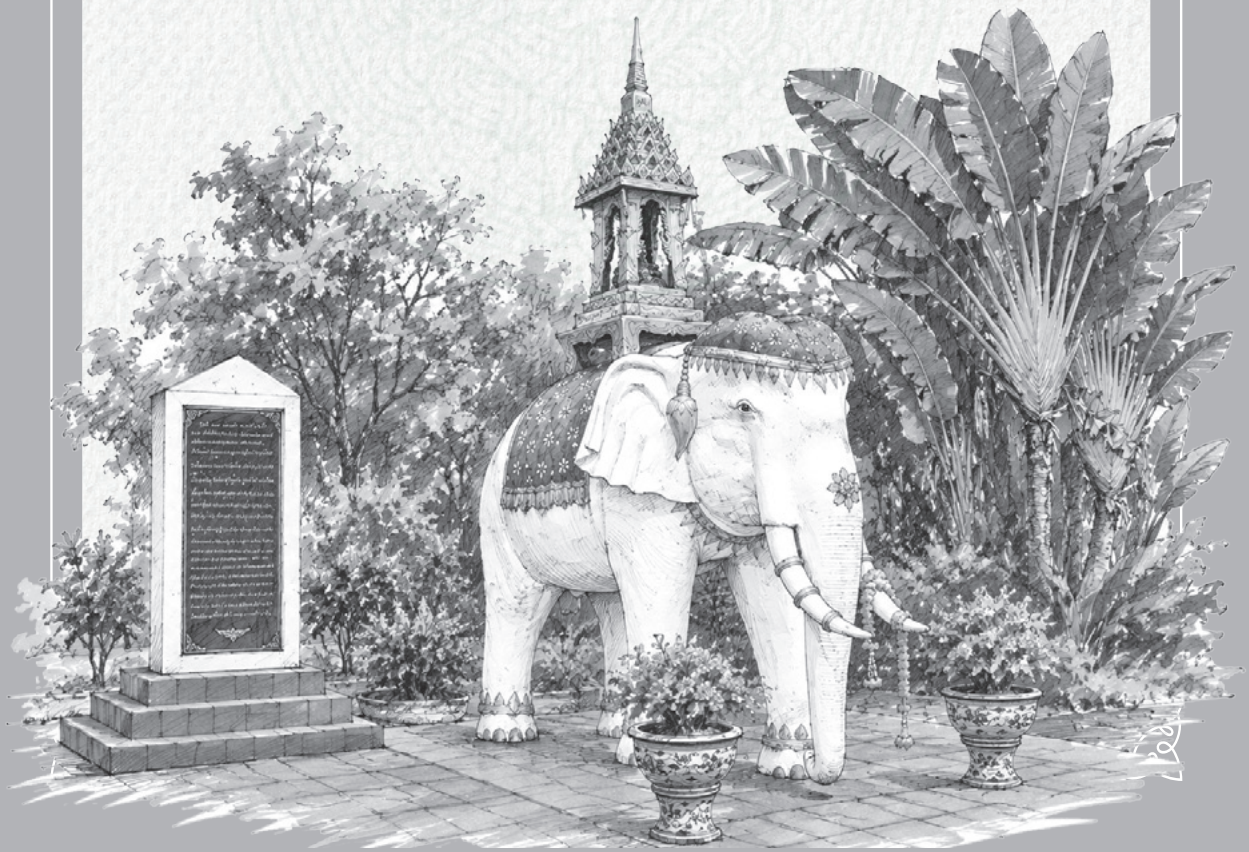

ตำนานพระแก้วมรกต*

ตำนานพระแก้วมรกตที่นำมาจัดพิมพ์ไว้ในภาคผนวกนี้ คัดเนื้อความมาจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง ฉบับกรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕ ซึ่งได้ปรับปรุงอักขรวิธีและการสะกดคำให้เป็นปัจจุบันเพื่อให้ง่ายต่อการอ่าน พร้อมทั้งมีเชิงอรรถอธิบายการเทียบปีจุลศักราชเป็นพุทธศักราชไว้แล้ว ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ได้จัดทำเชิงอรรถอธิบายพระนามของกษัตริย์ที่ปรากฏในเนื้อหาเพิ่มเติม โดยใช้สัญลักษณ์ “– สวป.” กำกับท้ายข้อความ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่ต้องการศึกษาค้นคว้าในเชิงลึก

การเริ่มต้นของตำนานที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ ได้ระบุถึงที่มาของพระแก้วมรกต โดยอ้างจากคัมภีร์รัตนพิมพวงศ์ ฉบับภาษามคธหรือภาษาบาลี ที่มีใจความสำคัญกล่าวถึงการสร้างพระมหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต โดยเทวดาเพื่อถวายแด่พระนาคเสนเถระ ณ เมืองปาฏลีบุตร และการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ๗ พระองค์ไว้ในส่วนต่าง ๆ ขององค์พระ จนเนื้อแก้วปิดสนิทเป็นเนื้อเดียวกัน พร้อมทั้งระบุเส้นทางการสืบต่อมาจากลังกาทวีป สู่เมืองกัมโพชา อยุธยา ละโว้ กำแพงเพชร จนถึงเมืองเชียงราย ซึ่งพระเจดีย์ที่บรรจุนั้นได้ถูกพอกปูนลงรักปิดทองไว้เพื่อพรางตาจากศัตรู แม้เนื้อหาในช่วงนี้จะเป็นคตินิยมทางศาสนาที่มุ่งสร้างความศักดิ์สิทธิ์ แต่หลักฐานที่มีในปัจจุบัน ต่างบ่งชี้ว่าพระแก้วมรกตมีพุทธลักษณะแบบศิลปะเชียงแสนล้านนา (สกุลช่างพะเยา) และไม่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมที่เชื่อมโยงกับศิลปะลังกาหรือกัมพูชาตามที่ตำนานระบุไว้

เนื้อหาส่วนต่อมา เป็นการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เริ่มจากการค้นพบพระแก้วมรกต ณ เมืองเชียงราย และเส้นทางการอัญเชิญไปยังลำปาง เชียงใหม่ ล้านช้าง เวียงจันทน์ จนกระทั่งได้อัญเชิญมาประดิษฐาน ณ กรุงธนบุรี ข้อมูลในส่วนนี้มีความน่าเชื่อถือสูง เนื่องจากสามารถเทียบเคียงได้กับหลักฐานเอกสารทั้งของไทยและลาว และยังคงใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงหลักในปัจจุบัน

---

* นางสาวพลอยชมพู ยามะเพวัน นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียง

การนำตำนานพระแก้วมรกตจากพระราชพงศาวดารมาจัดพิมพ์ไว้ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นข้อมูลประกอบให้ผู้อ่านได้ทราบถึงที่มาและลำดับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่พระแก้วมรกตได้ถูกอัญเชิญมาประดิษฐาน ณ วัดพระแก้วดอนเต้า สุชาดาราม จังหวัดลำปาง ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในเส้นทางการอัญเชิญพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืององค์นี้ด้วย

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เนื้อหาจากพระราชพงศาวดารที่ยกมานี้ จะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านในการทำความเข้าใจเรื่องราว ตำนาน และประวัติความเป็นมาของพระแก้วมรกตให้ชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ตำนานพระแก้วมรกต*

คัดลอกจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง

พระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตพระองค์นี้ มีเรื่องในหนังสือตำนานโบราณแต่งเป็นภาษามคธไว้ เรียกชื่อว่า "รัตนพิมพวงศ์" เล่าเรื่องเดิมของพระพุทธรูปแก้วพระองค์นี้สืบมา มีใจความในเบื้องต้นว่า พระมหามณีรัตนปฏิมากรองค์นี้ เทวดาสร้างถวายพระอรหันต์องค์หนึ่ง มีนามว่า พระนาคเสนเถระ ในเมืองปาฏลีบุตร จึงพระนาคเสนเถระเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ อันมีฤทธิ์สำเร็จด้วยอภิญญา ได้อธิษฐานอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระพุทธเจ้า ให้ประดิษฐานอยู่ในองค์พระมหามณีรัตนปฏิมากรถึง ๗ พระองค์ คือในพระโมลีพระองค์หนึ่ง ในพระนลาฏพระองค์หนึ่ง ในพระอุระพระองค์หนึ่ง ในพระอังสาทั้ง ๒ ข้าง ๒ พระองค์ ในพระชานุทั้ง ๒ ข้าง ๒ พระองค์ เป็น ๗ พระองค์ เนื้อแก้วก็ปิดมิดชิดสนิทติดเป็นเนื้อเดียวดังเดิมไม่มีแผลมีช่อง แลเห็นตลอดเข้าไปเลย พระมหามณีรัตนปฏิมากรอยู่เมืองปาฏลิบุตร แล้วตกไปเมืองลังกาทวีป แล้วตกมาเมืองกัมโพชา เมืองศรีอยุธยา เมืองละโว้ เมืองกำแพงเพชร แล้วภายหลังตกไปอยู่เมืองเชียงราย เจ้าเมืองเชียงรายหวังจะซ่อนแก่ศัตรู จึงเอาปูนทาลงรักปิดทองบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่เมืองเชียงรายนั้น

ข้อความตามตำนานในพงศาวดารมีต่อมาว่า เมื่อจุลศักราช ๗๙๖ ปี[๑] พระแก้วมรกตพระองค์นี้อยู่ในพระสถูปเก่าองค์หนึ่ง ณ เมืองเชียงราย ครั้งพระสถูปเจดีย์นั้นต้องอสนีบาตพังลงแล้ว ชาวเมืองเชียงรายได้เห็นเป็นองค์พระพุทธรูปปิดทองคำทึบทั่วทั้งพระองค์ ก็สำคัญว่าพระพุทธรูปศิลาสามัญ จึงอัญเชิญไปไว้ในวิหารที่ไว้พระพุทธรูปในวัดแห่งหนึ่ง แต่นั้นไป ๒ เดือน ๓ เดือน ปูนที่ลงรักปิดทองหุ้มทั่วพระองค์นั้นกระเทาะออกที่ปลายพระนาสิก เจ้าอธิการในอารามนั้นได้เห็นเป็นแก้วสีเขียวงาม จึงแกะต่อออกไปที่ทั้งพระองค์ คนทั้งปวงจึงได้เห็นและทราบความว่าเป็นพระพุทธรูปแก้วทึบทั้งแท่งบริสุทธิ์ดีไม่บุบสลาย คนชาวเชียวรายและเมือง ลาว อื่น ๆ ก็ตื่นกันไปบูชานมัสการมากมาย ท้าวเพี้ยผู้รักษาเมือง จึงได้มีใบบอกลงไปถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่[๒] ๆ เกณฑ์กระบวนช้างแห่ไปรับเสด็จพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมาโดยหลังช้าง ครั้นมาถึงซึ่งจะไปเมืองนครลำปาง ช้างที่รับเสด็จพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมา ก็วิ่งตื่นไปทางเมืองนครลำปาง เมื่อหมอควาญเล้าโลมช้างให้สงบแล้วพามาถึงทางที่จะไปเมืองเชียงใหม่ ช้างก็ตื่นไปทางเมืองนครลำปางอีก จนภายหลังเมื่อเอาช้างเชื่องรับเสด็จพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้ว ช้างนั้นเมื่อมาถึงที่นั้นก็ตื่นคืนไปทางเมืองนครลำปางอีก ด้วยเหตุนั้นท้าวพระยาผู้ไปรับก็ได้มีใบบอกไปถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่

---

* ข้อความข้างต้นมาจาก กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมดำรงราชานุภาพทรงตรวจสอบชำระ และทรงนิพนธ์อธิบาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา กรมศาสนา, ๒๕๔๕).

[๑] พ.ศ. ๒๓๒๗

[๒] ตรงกับสมัยพญาสามฝั่งแกน – สวป.

ครั้งนั้นเจ้าเมืองเชียงใหม่นับถือผีสางมากนัก จึงวิตกว่าชะรอยผีซึ่งรักษาพระองค์จะไม่ยอมมาเมืองเชียงใหม่ จึงยอมให้เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วนั้นไปประดิษฐานไว้ในเมืองนครลำปาง คนทั้งปวงจึงได้เชิญไปไว้ในวัดที่คนเป็นอันมากมีศรัทธาสร้างถวาย[๓] ในเมืองนครลำปางนานถึง ๓๒ ปี และวัดนั้นยังเรียกว่า วัดพระแก้วมาจนทุกวันนี้ ครั้นลุจุลศักราช ๘๓๐[๔] เจ้าเมืองเชียงใหม่อื่น ๆ ได้แผ่นดินเชียงใหม่แล้ว ดำริว่าเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ล่วงแล้วยอมให้พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วไปประดิษฐานอยู่เมืองนครลำปางนั้นไม่ควรเลย ควรจะไปอาราธนามาไว้ในเมืองเชียงใหม่ คิดแล้วจึ่งไปอาราธนาแห่พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมา สร้างพระอารามวิหารถวายแล้วประดิษฐานไว้ในเมืองเชียงใหม่ และเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้พยายามจะทำพระวิหารที่ไว้พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วให้เป็นปราสาทมียอดให้สมควร แต่หาสมประสงค์ไม่ อสนีบาตลงต้องทำลายยอดที่ตั้งสร้างขึ้นหลายครั้ง จึงได้เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วไว้ในพระวิหารมีซุ้มจระนำ อยู่ในผนังด้านหลังสำหรับเป็นที่ตั้งพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วกับทั้งเครื่องประดับอาภรณ์บูชาต่าง ๆ มีบานปิดบังดังตู้ เก็บรักษาไว้ เปิดออกให้คนทั้งปวงนมัสการเป็นคราว ๆ แต่พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วได้ประดิษฐานอยู่ในเมืองเชียงใหม่นานได้ ๘๔ ปี ครั้นลุจุลศักราช ๙๑๓ ปี[๕] เจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่งซึ่งครองเมืองในครั้งนั้น ชื่อเจ้าไชยเสรษฐาธิราช[๖] เป็นบุตรพระเจ้าโพธิสารซึ่งเป็นเจ้าเมืองเซ่า (คือเมืองหลวงพระบาง) เพราะเหตุที่แต่ก่อนนั้นไปเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ก่อน[๗] ได้ยกราชธิดาชื่อนางยอดคำให้ไปเป็นมเหสีพระเจ้าโพธิสาร จึ่งมีราชบุตรคือเจ้าไชยเสรษฐ์องค์นี้ เมื่อเจ้าไชยเสรษฐ์มีอายุได้ ๑๕ ปี เจ้าเชียงใหม่ผู้เป็นอัยกาธิบดีถึงแก่ชีพิตักษัยไป ไม่มีผู้อื่นจะรับที่เจ้าเชียงใหม่ ท้าวพระยากับพระสงฆ์ผู้ใหญ่ทั้งปวง จึงพร้อมใจกันไปขอเจ้าไชยเสรษฐ์ผู้บุตรใหญ่ของพระเจ้าโพธิสารและเป็นนัดดาของเจ้าเชียงใหม่นั้นมาเป็นเจ้าเชียงใหม่ แถมนามเข้าว่าเจ้าไชยเสรษฐาธิราช ครั้นได้เป็นเจ้าเชียงใหม่แล้วไม่นาน ได้ฟังข่าวว่าพระเจ้าโพธิสารผู้บิดาสิ้นชีพวายชนม์แล้ว เจ้าน้องชายต่างมารดาได้เป็นเจ้าเมืองเซ่า เจ้าเชียงใหม่ไชยเสรษฐาธิราชจะใคร่ไปทำบุญในการศพบิดาและจะใคร่ได้ส่วนร่วมมรดกด้วย แต่ยังไม่แน่ใจว่าจะต้องเป็นเจ้าเมืองเซ่าเสีย ไม่ได้กลับมาเมืองเชียงใหม่ หรือจะต้องการกลับมาเมืองเชียงใหม่ เพราะเมืองเซ่ามีเจ้าแล้ว หรือเมื่อไม่อยู่ฝ่ายข้างเมืองเชียงใหม่จะเป็นประการใด พะวังหน้าพะวังหลังอยู่ จึงได้เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วนั้นไปด้วย อ้างว่าจะรับไปทำบุญและให้เจ้านายญาติวงศ์ในเมืองเซ่าได้บูชาทำบุญด้วยกัน แล้วก็ยกครอบครัวไปหมด เมื่อพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วออกไปจากเมืองเชียงใหม่

---

[๓] วัดที่ประชาชนสร้างถวายนั้น คือ วัดพระแก้วดอนเต้า (ปัจจุบันคือ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม) ตามประวัติกล่าวว่ามีบันทึกว่าได้ผนวกกับวัดสุชาดาราม และวัดโบราณที่พบเพียงซากโบราณสถานอีก ๒ วัด คือ วัดแสนพิงค์ชัย และวัดล่ามช้าง - สวป.

[๔] พ.ศ. ๒๐๑๑

[๕] พ.ศ. ๒๐๙๔

[๖] หมายถึง สมเด็จพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช - สวป.

[๗] หมายถึง พญาเกสเชฏฐราช หรือ พระเมืองเกษเกล้า - สวป.

ในครั้งนี้เป็นปีขาลจัตวาศก จุลศักราช ๙๑๔ ปี[๘] เจ้าไชยเสรษฐาธิราชไปถึงเมืองเซ่าแล้วก็ประนีประนอม พร้อมกับเจ้าน้องและญาติวงศ์ฝ่ายบิดาเชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วขึ้นประดิษฐานไว้ในปราสาท แล้วก็ฉลองพระและทำการกุศลส่งบิดาเป็นอันมาก แล้วก็ปรึกษาหารือกันตามญาติวงศ์พี่น้องด้วยมรดกบิดา แบ่งทรัพย์สิ่งของผู้คนช้างม้าพาหนะช้าอยู่ กาลล่วงไปถึง ๓ ปี

ฝ่ายท้าวพระยาแสนผู้รักษาเมืองเชียงใหม่เห็นว่า เจ้าไชยเสรษฐาธิราชไปเมืองเซ่าเสียนานแล้วไม่กลับ การงานบ้านเมืองค้างขัดอยู่มาก ถ้ามีข้าศึกศัตรูก็จะไม่มีผู้ชี้การให้สิทธิ์ขาดได้ จึ่งได้พร้อมกันปรึกษาเลือกหาได้ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อเมภุฏิ เป็นเชื้อวงศ์เจ้าเชียงใหม่ที่ล่วงแล้วมาแต่ก่อนนั้น เวลานั้นมีสติปัญญาสามารถสมควร จึ่งพร้อมกันเชิญเจ้าเมกุฏิให้คืนผนวชออกมา แล้วก็ยอมยกให้เป็นเจ้าเชียงใหม่ พระแก้วมรกตจึ่งค้างอยู่เมืองเซ่า ๑๒ ปี จนเมื่อเจ้าไชยเสรษฐาธิราชลงไปตั้งเมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวง จึงเชิญพระแก้วมรกตลงไปไว้เมืองเวียงจันทน์พระมหามณีรัตนปฏิมากรได้ประดิษฐานอยู่เมืองเวียงจันทน์ถึง ๒๑๕ ปี ครั้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๐ ปี[๙] จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว[๑๐] แต่ยังดำรงพระเกียรติยศ เป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นจอมพลเสด็จขึ้นไปตีหัวเมืองลาวได้ตลอดจนเมืองเวียงจันทน์ จึงเชิญพระแก้วมรกตมากรุงธนบุรี

---

[๘] พ.ศ. ๒๐๙๕

[๙] พ.ศ. ๒๓๒๑

[๑๐] หมายถึง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ - สวป.

รายชื่อพระอารามหลวง
ที่กรมศิลปากรเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน
ไปทอดถวายตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๗๗ - ๒๕๖๙

ลำดับ	พ.ศ.	รายนามวัด	จังหวัด	หมายเหตุ
๑	๒๔๗๗	วัดเขมาภิรตาราม ราชวรวิหาร	จังหวัดนนทบุรี	
๒	๒๔๗๘	วัดพนัญเชิง วรวิหาร	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	
๓	๒๔๗๙	วัดมหาพฤฒาราม วรวิหาร	จังหวัดพระนคร	
๔	๒๔๘๐	วัดอินทาราม วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๕	๒๔๘๑	วัดคฤหบดี	จังหวัดธนบุรี	
๖	๒๔๘๒	วัดสังเวชวิศยาราม วรวิหาร	จังหวัดพระนคร	
๗	๒๔๘๓	วัดบุปผาราม วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๘	๒๔๘๔	วัดภคินีนาถ วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๙	๒๔๘๕	-	-	ไม่พบหลักฐาน
๑๐	๒๔๘๖	-	-	ไม่พบหลักฐาน
๑๑	๒๔๘๗	วัดชิโนรสาราม วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๑๒	๒๔๘๘	วัดทองนพคุณ	จังหวัดธนบุรี	
๑๓	๒๔๘๙	วัดโมลีโลกยาราม ราชวรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๑๔	๒๔๙๐	วัดโมลีโลกยาราม ราชวรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๑๕	๒๔๙๑	วัดยานนาวา	จังหวัดพระนคร	
๑๖	๒๔๙๒	วัดราชนัดดาราม วรวิหาร	จังหวัดพระนคร	
๑๗	๒๔๙๓	วัดกัลยาณมิตร วรมหาวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๑๘	๒๔๙๔	วัดพระบรมธาตุไชยา ราชวรวิหาร	จังหวัดสุราษฎร์ธานี	
๑๙	๒๔๙๕	-	-	งด
๒๐	๒๔๙๖	-	-	งด
๒๑	๒๔๙๗	วัดแก้วฟ้าจุฬามณี	จังหวัดนนทบุรี	
๒๒	๒๔๙๘	-	-	งด

ลำดับ	พ.ศ.	รายนามวัด	จังหวัด	หมายเหตุ
๒๓	๒๔๙๙	–	–	งด
๒๔	๒๕๐๐	–	–	งด
๒๕	๒๕๐๑	วัดกาญจนสิงหาสน์ วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๒๖	๒๕๐๒	วัดดุสิตาราม วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๒๗	๒๕๐๓	วัดพระยาทำ วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๒๘	๒๕๐๔	วัดกาญจนสิงหาสน์ วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๒๙	๒๕๐๕	วัดอัปสรสวรรค์ วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๓๐	๒๕๐๖	วัดชนะสงคราม ราชวรมหาวิหาร	จังหวัดพระนคร	
๓๑	๒๕๐๗	วัดเทพธิดาราม วรวิหาร	จังหวัดพระนคร	
๓๒	๒๕๐๘	วัดสุวรรณาราม ราชวรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๓๓	๒๕๐๙	วัดราชสิทธาราม ราชวรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๓๔	๒๕๑๐	วัดสังข์กระจาย วรวิหาร	จังหวัดธนบุรี	
๓๕	๒๕๑๑	วัดชนะสงคราม ราชวรมหาวิหาร	จังหวัดพระนคร	
๓๖	๒๕๑๒	วัดใหญ่สุวรรณาราม วรวิหาร	จังหวัดเพชรบุรี	
๓๗	๒๕๑๓	วัดเสาธงทอง	จังหวัดลพบุรี	
๓๘	๒๕๑๔	วัดเขาบางทราย	จังหวัดชลบุรี	
๓๙	๒๕๑๕	วัดพระธาตุดอยสุเทพ ราชวรวิหาร	จังหวัดเชียงใหม่	
๔๐	๒๕๑๖	วัดพนัญเชิง วรวิหาร	จังหวัด พระนครศรีอยุธยา	
๔๑	๒๕๑๗	วัดพระธาตุช้างค้ำ วรวิหาร	จังหวัดน่าน	
๔๒	๒๕๑๘	วัดพระธาตุพนม วรมหาวิหาร	จังหวัดนครพนม	
๔๓	๒๕๑๙	วัดพระมหาธาตุ วรมหาวิหาร	จังหวัด นครศรีธรรมราช	
๔๔	๒๕๒๐	วัดพระบรมธาตุไชยา ราชวรวิหาร	จังหวัดสุราษฎร์ธานี	
๔๕	๒๕๒๑	วัดเฉลิมพระเกียรติ วรวิหาร	จังหวัดนนทบุรี	
๔๖	๒๕๒๒	วัดสุทธจินดา วรวิหาร	จังหวัดนครราชสีมา	
๔๗	๒๕๒๓	วัดชุมพลนิกายาราม ราชวรวิหาร	จังหวัด พระนครศรีอยุธยา	
๔๘	๒๕๒๔	–	–	งด
๔๙	๒๕๒๕	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ราชวรวิหาร	จังหวัดสุโขทัย	

ลำดับ	พ.ศ.	รายนามวัด	จังหวัด	หมายเหตุ
๕๐	๒๕๒๖	วัดสุรชายาราม	จังหวัดราชบุรี	
๕๑	๒๕๒๗	วัดธาตุ	จังหวัดขอนแก่น	
๕๒	๒๕๒๘	วัดสิริจันทรนิมิตร วรวิหาร	จังหวัดลพบุรี	
๕๓	๒๕๒๙	วัดมัชฌิมาวาส	จังหวัดสงขลา	
๕๔	๒๕๓๐	วัดใหญ่สุวรรณาราม วรวิหาร	จังหวัดเพชรบุรี	
๕๕	๒๕๓๑	วัดกลางมิ่งเมือง	จังหวัดร้อยเอ็ด	
๕๖	๒๕๓๒	วัดพระพุทธบาทตากผ้า	จังหวัดลำพูน	
๕๗	๒๕๓๓	วัดเขมาภิรตาราม ราชวรวิหาร	จังหวัดนนทบุรี	
๕๘	๒๕๓๔	วัดป่าโมก วรวิหาร	จังหวัดอ่างทอง	
๕๙	๒๕๓๕	วัดจองคำ	จังหวัดแม่ฮ่องสอน	
๖๐	๒๕๓๖	วัดท่าโพธิ์ วรวิหาร	จังหวัด นครศรีธรรมราช	
๖๑	๒๕๓๗	วัดพระนอนจักรสีห์ วรวิหาร	จังหวัดสิงห์บุรี	
๖๒	๒๕๓๘	วัดขันเงิน	จังหวัดชุมพร	
๖๓	๒๕๓๙	วัดธรรมิการาม วรวิหาร	จังหวัด ประจวบคีรีขันธ์	
๖๔	๒๕๔๐	วัดกลาง	จังหวัดกาฬสินธุ์	
๖๕	๒๕๔๑	วัดมหาธาตุ	จังหวัดเพชรบูรณ์	
๖๖	๒๕๔๒	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ราชวรวิหาร	จังหวัดสุโขทัย	
๖๗	๒๕๔๓	วัดศรีมงคลใต้	จังหวัดมุกดาหาร	
๖๘	๒๕๔๔	วัดพระแก้ว	จังหวัดเชียงราย	
๖๙	๒๕๔๕	วัดพระบรมธาตุ วรวิหาร	จังหวัดชัยนาท	
๗๐	๒๕๔๖	วัดจุฑาทิศธรรมสภาราม วรวิหาร	จังหวัดชลบุรี	
๗๑	๒๕๔๗	วัดเกาะหลัก	จังหวัด ประจวบคีรีขันธ์	
๗๒	๒๕๔๘	วัดศรีอุบลรัตนาราม	จังหวัดอุบลราชธานี	
๗๓	๒๕๔๙	วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม	จังหวัดลำปาง	
๗๔	๒๕๕๐	วัดเฉลิมพระเกียรติ วรวิหาร	จังหวัดนนทบุรี	
๗๕	๒๕๕๑	วัดป่าประดู่	จังหวัดระยอง	
๗๖	๒๕๕๒	วัดพระประโทณเจดีย์ วรวิหาร	จังหวัดนครปฐม	

ลำดับ	พ.ศ.	รายนามวัด	จังหวัด	หมายเหตุ
๗๗	๒๕๕๓	วัดชนาธิปเฉลิม	จังหวัดสตูล	
๗๘	๒๕๕๔	วัดพระแท่นศิลาอาสน์	จังหวัดอุตรดิตถ์	
๗๙	๒๕๕๕	วัดมหาธาตุ	จังหวัดยโสธร	
๘๐	๒๕๕๖	วัดโยธานิมิต	จังหวัดตราด	
๘๑	๒๕๕๗	วัดไชยชุมพลชนะสงคราม	จังหวัดกาญจนบุรี	
๘๒	๒๕๕๘	วัดพระนารายณ์มหาราช วรวิหาร	จังหวัดนครราชสีมา	
๘๓	๒๕๕๙	วัดแจ้ง วรวิหาร	จังหวัด นครศรีธรรมราช	
๘๔	๒๕๖๐	วัดเจดีย์หลวง	จังหวัดเชียงใหม่	
๘๕	๒๕๖๑	วัดมณีชลขัณฑ์	จังหวัดลพบุรี	
๘๖	๒๕๖๒	วัดทรงศิลา	จังหวัดชัยภูมิ	
๘๗	๒๕๖๓	วัดพระงาม	จังหวัดนครปฐม	
๘๘	๒๕๖๔	วัดอัมพวันเจติยาราม วรวิหาร	จังหวัดสมุทรสงคราม	
๘๙	๒๕๖๕	วัดชุมพลนิกายาราม ราชวรวิหาร	จังหวัด พระนครศรีอยุธยา	
๙๐	๒๕๖๖	วัดบูรพาภิราม	จังหวัดร้อยเอ็ด	
๙๑	๒๕๖๗	วัดมงคลนิมิตร	จังหวัดภูเก็ต	
๙๒	๒๕๖๘	วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร	จังหวัดสกลนคร	
๙๓	๒๕๖๙	วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม	จังหวัดลำปาง	

“...ความจริงที่เป็นชาวประเทศอันเดียวกันและเป็นไทยด้วยกันค่อยรู้สึกขึ้นเป็นอันดับมา
ด้วยพระเดชพระคุณของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลหลังได้ทรงทำนุบำรุง
ประกอบทั้งความจงรักภักดีของชาวมณฑลพายัพซึ่งได้มีมามั่นคง
ถึงกระนั้นก็ยังนับว่าชาวมณฑลนี้อยู่ห่างไกล
จนความสะดวกในการคมนาคมชักนำความวิสาสะกันและกันให้สนิทยิ่งขึ้น
จึงสามารถทำนุบำรุงเมืองนครลำปางให้มีความเจริญรุ่งเรืองเห็นปานฉะนี้
และยังจะพึงหวังได้ว่าจะมีความเจริญขึ้นอีกเป็นอันมาก
อันนี้และที่เป็นความชื่นชมยินดีของเราที่มาเห็นเมืองนครลำปางเป็นครั้งแรก...”

ความตอนหนึ่งในพระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานแก่ชาวเมืองนครลำปาง
คราวเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพ พุทธศักราช ๒๔๖๙